4

yeni

ÜLKE

1978

ETHEM NEJAT

İLKÖĞRETİM REFORMU

YURDAKUL FİNCANCI

AVRUPA KOMÜNİZMİ

MUZAFFER ERDOST

TOPRAK MÜLKİYET BİÇİMLERİ AÇISINDAN KÖYLÜLÜK

TEVFİK ÇAVDAR

TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE YÖNELİK İLK HAREKETLER

RAGIP GELENCİK

TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN DAĞILIMI

İÇİNDEKİLER

BÖLÜNMELER VE İKİ FARKLI NİTELİĞİ
YENİ ÜLKE
1-6

AVRUPA KOMÜNİZMİ
YURDAKUL FİNCANCI
7-160

TOPRAK MÜLKİYET BİÇİMLERİ AÇISINDAN KÖYLÜLÜK
MUZAFFER ERDOST
161-187

TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN DAĞILIMI
RAGIP GELENCİK
188-202

TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE YÖNELİK İLK HAREKETLER
BURJUVA-DEVRİMCİ AKIMLARIN DOĞUŞU VE HAYATA GEÇİRİLME SAVAŞIMI (1878-1908)
TEVFİK ÇAVDAR
203-273

İLK EĞİTİM REFORMU
ETHEM NEJAT
274-303

TÜRK-SOVYET DOSTLUĞU ÜZERİNE
304-317

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELER YANITLAR

SAVAK VE KÜRT HAREKETLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER
M. E.
318-323

ÜLKE'DEN OKURA
324-325

yeni ÜLKE

SAYI 4 TEMMUZ AĞUSTOS EYLÜL 1978

BÖLÜNMELER VE İKİ FARKLI NİTELİĞİ

Küçük-burjuvazinin evrensel özelliğidir, o, kendisinin temsil ettiği emeğin savunucusu olarak, gene kendisinin temsil ettiği sermayeyi savunur. "Küçük üretim, der Lenin, sürekli olarak, her gün, her saat, kendiliğinden ve yığın halinde kapitalizmi ve burjuvaziyi *doğurmaktadır.*" Küçük üretimin, sürekli olarak, burjuvaziyi doğurması eğilimi, proletarya diktatörlüğü ülkesinde, parti içersinde, sağ sapmanın sınıfsal temelini oluşturacaktır.

Küçük üretimin yaygın olduğu ülkemiz, genel kuralın dışında değildir ve küçük üretim, sürekli olarak burjuvaziyi doğururken, burjuvalaşmanın genel kuralı olarak, küçük-burjuvaların geniş kesimi, sürekli olarak proleterleşir. Sınıf farklılaşması süreci içersinde doğmakta olan yeni katmanlar, kopmakta oldukları eski sınıfları ile katılmakta oldukları yeni sınıfları arasında, sınıfsal eğilimlerini, yeni ve

birbirinden farklı görüşler içersinde ifade ederler. Emeğin savunucuları olarak, sermayelerini savunanlar, yalnızca sermaye sahibi olduklarında ya da bu yola girdiklerinde, katılmakta oldukları yeni sınıflarının çıkarları, ideolojilerinde ağır basmaya başlar, daha sağcı bir sosyalist ideolojinin sınıfsal varlığını oluştururlar. Her yeni dalga arasındaki bu farklılık, sürekli olarak, yeni görüş ayrılıkları biçiminde, ideolojide yansır.

Kuşku yok ki, küçük üretimin sürekli olarak kendiliğinden burjuvaziyi doğurmasına karşılık, o ölçüde proletaryanın saflarına, proleterleşmiş küçük-burjuvalar katılır. Bu kesim, proleterleşmekle birlikte, proleter bilince, kendi sınıf bilincine sahip olana değin, küçük-burjuva özlemlerle doludur. Nesnel olarak proleter olmakla birlikte, bilinci bakımından henüz küçük-burjuva olan bu öğelerin, küçük-burjuva özlemlerini, proleter ideoloji içersinde dile getireceği kolay anlaşılır. Ve bu sınıf değiştirmenin farklı biçimleri, proleter ideoloji içersinde, farklı bölünmelerin kaynağını oluşturur.

Proleter devrimci ideoloji içersinde bölünmeler biçiminde kendini gösteren ayrılıklar, özünde, sınıf ilişkilerindeki bu değişmelerden kaynaklanır. Proleterleşmiş, ama öznel olarak henüz küçük-burjuva olan unsurlardan kaynaklanan sağcı-sosyalist ideoloji, onların bilinçlenmelerini hızlandırıcı çalışmalarla giderilir. Burada sorun, yeni proleterleşmekte olan kesimlerin, sınıf bilincine sahip olmaları, öznel olarak da proleterleşmesidir. Burjuvalaşma süreci içersinde olan kesimlerden kaynaklanan sağcı-sosyalist ideolojilerin sınıfsal kökenini, hangi sınıfın çıkarlarını temsil ettiğini kitlelere açıklayarak, bunları, proleter devrimci ideolojiden ayıklamamız olanaklıdır. Burada sorun, bir bilinç sorunu değil, bir sınıf sorunudur.

Kuşkusuz, sorun, sosyalist ideoloji içersinde, yeni sınıfsal farklılaşmalarla birlikte, farklı görüş ayrılıkları biçiminde doğmakta olan sapmalardan ibaret değildir. Sorun, sınıf ilişkilerindeki farklılaşmaların dışında, iki dünya sistemi arasındaki savaşımlardan kaynaklanan sapmaları da içermektedir. Tabloyu tamamlayabilmek için, bu sapmalara da değinmenin gereği vardır.

Bu sapmalardan biri trotskizmdir, başlangıçta Bolşevik Partisi içersinde bir görüş ayrılığı olarak doğmuş, çeşitli evrelerden geçtikten sonra, bir yeraltı örgütüne dönüşmüştür. Trotski, temelde, tek bir ülkede sosyalizmin kurulamayacağım öne sürerek Lenin'e karşı çıkmıştı. Stalin, Sovyetler Birliği'nde kurulmuş olan proletarya diktatörlüğünün, ülkede, sosyalizmi kurmak için, tüm ülkelerde, ya da hiç değilse ileri kapitalist ülkelerde, proleter devrimin tamamlanmasını bekleyemeyeceğini vurguladı. Proletarya diktatörlüğü ise, burjuvaziyi tasfiye etmek, sosyalizmin kurulmasına geçmek zorundaydı. Tek ülkede sosyalizmi boğmak isteyen emperyalist kapitalizm, trotskizmi dünya devrimci hareketini bölmek için kullanmak istemiştir. Komünist Enternasyonal, varlığı süresince, bu girişimleri boşa çıkaracaktır. Trotskizmin, dünya devrimci hareketini bölmek için yeniden canlandırılmakta olduğunu, okur, bir süredir izlemektedir. Bu kez, kılık değiştirmiş olarak. Yeni-trotskizm, Trotski'yi de eleştiriyor, ve ama, sonuç olarak, sosyalist devrimi yapmış olan ilk ülkede, sosyalizmin kurulamamış olduğunu, esasen bu köylü ülkesinde sosyalizmin kurulamayacağını ileri sürerek, aynı şeyi vurguluyor. Yeni-trotskizme göre, bir köylü ülkesinde —en azından ileri kapitalist ülkelerde sosyalizm kurulmadan— sosyalizmi kurmak olanaksızdır; Çin bunun yeni adayıdır. Toplumsal gelişmenin iktisadî esasını oluşturduğu kadar, bağımsız bir ekonomi oluşturmanın zorunlu koşulu olan üretim araçları üretimine öncelik ve hız verilmiş olmakla, yeni-trotskizme göre, "ekonomizm"e saplanılmış ve sosyalist toplum, sosyalist üretim ilişkilerine indirgenmiştir. Doğaldır ki, buradan, birbirine bağlı iki ayrı sonuç çıkarmak olasıdır: biri, bir köylü ülkesi olan Lenin'in ülkesinde, sosyalizmi kurmak olanaksızdı, nitekim kurulamamıştır; ikincisi, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkeler birer köylü ülkesi olduğuna göre, buralarda sosyalizm kurulamaz; sosyalist toplum, hiç değilse ileri kapitalist ülkelerde kurulmadan, bu ülkelerde gerçekleştirilemez. Kaypak ve dolambaçlı bir üslup içersinde, proleter devrimci hareket içersine sokulan yeni-trotskizmin ideolojisinin özü budur, ve bu görüşün, marksizm ile, leninizm ile herhangi bir ilgisi olmadığı açıktır. Dünya gericiliğinin kalesi çarlık Rusyasının ye-

rini, dünya devrimci hareketinin kalesi Sovyetler Birliği almışsa, ve dünya devrimci hareketi en gerici ülkelerde bile nefes alabilmişse, bunun önemli nedenlerinden biri de, sosyalizmin tek ülkesinin, emperyalist kapitalizm karşısında, gerek ekonomik alanda, gerek savaş alanında, bağımsızlığını ve varlığını sayesinde koruduğu ağır sanayiini kurabilmiş olmasında, uzayda, emperyalist kapitalizmin gerisinde kalmamış bulunmasındadır. İlk sosyalist ülkenin, emperyalist abluka ortasında varlığını koruyabilmiş olmasının temel başarısı, yeni-trotskizm tarafından, sosyalist toplumun kurulamamasının temel nedeni sayılmakta ve "ekonomizm" olarak nitelendirilmektedir. Bu, adeta, ilk sosyalist ülkenin emperyalist kapitalizmin saldırıları karşısında varlığını sürdürebilmiş olmasına duyulan öfkeyi dile getirir gibidir. Şunu ayrıca belirtmenin gereği var ki, bütün bunlardan sosyalist bir ülkenin —bu, sosyalist devrimi yapan, sosyalizmi kuran ilk ülke olsa da— eleştirilemeyeceği anlamı çıkarılamaz. Özellikle ilk sosyalist ülke olması dolayısıyla, kendi deneyimlerinden başka bir örnek bulunmadığına göre, bu ülkenin, o ölçüde, en çok eleştirilmesi gereken bir ülke olması da olasıdır. Ama bu eleştiri, bir eleştiriden beklenecek devrimci amaçlar taşmıalı ve o ölçüde, devrimci hareket açısından olumlu bir eleştiri olmalıdır.

İkinci sapma, iki sosyalist ulus arasındaki uzlaşır çelişkilerin, dünya devrimci hareketi içersinde, uzlaşmaz karşıt görüş ayrılıkları yaratacak biçimde, dünya devrimci hareketini bölmeye yönelen anlayıştır. İki sosyalist ulus arasındaki çelişkilerin, dünya devrimci hareketlerinin karşısında bir politikaya dönüştürülerek, devrimci ideolojinin, emperyalist politikanın bir tamamlayanı, bir eki haline getirilmesini, proleter devrimci anlayışla bağdaştıramayız. Faşist diktatörlüklerin desteklenmesini, emperyalizmin askeri örgütlerinin savunulmasını ve bu örgütlerin etkinliklerini yaymalarını istemeyi, devrimci tutumla bağdaştırmanın olanağı yoktur.

İçeriği bakımından, bu ikisinden farklı, ama örgütlenme yöntemi bakımından proleter devrimci hareket için aynı ölçüde kusurlar taşıyan bir başka eğilimden de sözetmenin gereği var. Önce şunu belirtmeliyiz ki, dünya devrimci

hareketinin merkezî organı olarak Komünist Enternasyonal, kararlarını, kendi üyelerinin katıldığı kurullarda almaktaydı ve bu kararlara uymak da devrimci disiplinin o ölçüde gereğiydi. Karar organı olarak demokratik, kararların uygulanmasında devrimci disiplin — ilke budur. Devrimci disiplinin temel ilkesi, bu disiplinin kapsadığı kadroların temsilcilerinin, tüm devrimci hareket hakkında ve bu arada kendileri hakkında kararların alınmasında gerçek söz sahibi olmalarıdır. Dünya devrimci hareketi, dünya devrimci hareketinin bir merkez organı bulunmayan bir dönemini geçmektedir. Merkez organın, *bir öğesi* olmak durumundaki herhangi bir organ, kendini, merkez organ yerine koyamaz. Merkez organın öğesi olmak durumundaki organlardan herhangi biri, bu merkez organın görevlerini yüklenirse, o zaman, diğer organlar üzerinde, bu diğer organların ciddî bir demokratik katılması olmaksızın, karar sahibi durumuna gelir, ve onları kendi buyrultusu altında yönetir. Bir ülkenin devrimci hareketinin ayrılmaz öğesini oluşturan dünya devrimci hareketi içersindeki yeri, bir başka ülkenin organı tarafından belirlendiği zaman, orada, bu hareketin, demokratik niteliğinden sözedilemez. Bu, bir ülkenin devrimci hareketi, dünya devrimci hareketinden yalıtılmalıdır anlamına gelmez. Bu, merkezî bir organ bulunmadığı sürece, dünya devrimci hareketi içersinde, her ülkenin devrimci hareketi, kendi kararlarını serbestçe alma, kendi kararlarını serbestçe verme yetkisine sahip olmalıdır, anlamına gelir. Bir merkezî organ, bu hakları ortadan kaldırma organı değil, bu hakları geliştirme, ortaya koyma, ortak yönlerini uygulama organıdır. Bu merkezî organın bulunmadığı ve buna karşın kendi kararlarını kendisinin alma serbestliğine sahip olmayan bir başka ülkenin devrimci organının, merkezî organ gibi, buyrultusu altında bulunan bir ülkenin devrimci organı ise, gerek sorunlarının çözümünde, gerek bilimsel çözümlemelerinde, aynı ölçüde tam bir serbestlik içersinde değildir demektir. Bütün bunların anlamı şudur ki, böyle bir örgütlenme, demokratik değildir, kendi toplumunun sorunları üzerinde her yönden kendini serbestçe geliştirme olanaklarından yoksundur.

Sonuç olarak söyleyelim ki, proleter devrimci hareke-

tin sağlıklı bir bütünleşmesi, bir yandan dünya devrimci hareketi içersinde kendi sorunlarının çözümlenmesinde kendi kaynaklarına yönelmek ve kendi deneyimleri ile kendi kadrolarını serbestçe ve yaratıcı bir ruhla oluşturup geliştirmekle, öte yandan proleter ideolojiye bürünmüş sağcı-sosyalist ideolojileri tasfiye etmekle ve proleterleşmiş küçük-burjuvaları proleter bilince eriştirmekle olanaklıdır. Bütünleşmenin ve proleter devrimci hareketin birliğinin sağlıklı yolu buradan geçecektir.

YENİ ÜLKE

YURDAKUL FİNCANCI

AVRUPA KOMÜNİZMİ

GİRİŞ

20. yüzyıl büyük olaylar çağı oldu. Yeryüzü, emperyalist amaçlı iki büyük dünya savaşı gördü; 1929-1932 büyük iktisadî bunalımına tanık oldu; İtalya Komünist Partisinin Başkanı Luigi Longo'nun deyişiyle "çarlık Rusyasında gezegenin yüzünü ve tarihin akışını değiştirecek"[1] büyük devrimi gördü; faşizmi yaşadı; sömürgeciliğin çöküşüne, toplam dünya nüfusunun üçte-birinden fazlasının sosyalizme giden yolu seçmesine, kurtuluş savaşlarına tanık oldu.

Çağın görüp geçirdiği siyasal değişiklikler, kuşkusuz, ayağı yerden kesik, mülkiyet biçiminin ortaya çıkardığı üretim ilişkilerinden bağımsız olayların sonucu değil. Çağımızda yaşanmış ve siyasal değişikliklere yolaçmış bütün büyük olaylar, zamanımıza özgü kapitalist mülkiyet biçiminin ve onun yarattığı üretim ilişkilerinin ürünü.

20. yüzyıl iki değişik mülkiyet ilişkisini, kapitalist ilişkiyle sosyalist mülkiyet ilişkisini birlikte yaşıyor. Dünya,

[1] Luigi Longo, "An Event that Changed the Face of the World", *World Marxist Review*, Kasım 1977, cilt 20, n° 11, s. 25.

kapitalist mülkiyet ilişkisinin gerileyişine, sosyalist mülkiyet ilişkisinin bir toplumdan ötekine genişleyişine tanık oluyor.

Kapitalizmin en yüksek aşamasına, tekelci aşamasına ulaşması ve dolayısıyla emperyalist bir nitelik alması süreci, çağımızın başında tamamlandı. "Emperyalizm kendini, kapitalizmin genel olarak, temel niteliklerinin doğrudan devamı ve gelişmesi şeklinde ortaya koydu. Ancak kapitalizm, gelişiminin çok yüksek bir aşamasında, temel niteliklerinin tam karşıtına dönüşmeye başladığı zaman, kapitalist emperyalizm haline geldi. Bu süreçte iktisadî bakımdan ana nokta, kapitalist serbest rekabetin yerini, kapitalist tekelciliğin almasıydı. Serbest rekabet, kapitalizmin ve genel olarak meta üretiminin temel özelliğidir; tekelcilikse onun tam tersidir."[2] Kapitalizmin emperyalist kapitalizme dönüşmesi, çağımızdaki büyük olayların temel etkenlerinden biridir. İki büyük dünya savaşı, bu tekelci emperyalist kapitalizmin ürünüdür; sömürgeciliğin, yoksul ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki çelişkiyi çatışma noktasına getirmesi, tekelci kapitalizmin sonucudur; faşizm yılları, kendi işçisini burjuva demokratik siyasal kurumlarla denetim altında tutamadığı zaman tekelci kapitalizmin başvurduğu plansız zorun sonucudur; gerek 1929-1932 büyük iktisadî bunalımı, gerek aşırı üretimden kaynaklanan dönemsel kapitalist bunalımların uluslararası bir nitelik ve yaygınlık kazanması, tekelci kapitalizmin ürünüdür.

Emperyalist, tekelci kapitalist mülkiyet ilişkisinin yanısıra, çağımız, sosyalist mülkiyet ilişkisini de yaşıyor, dedik. Özellikle çağın başlarında, sosyalist mülkiyet ilişkisi ve ona bağlı olarak sosyalist toplum ilişkisi, bugün gördüğümüz gibi, "kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* bir şey değildi, tam tersine kapitalist toplumdan henüz *doğmuştu*; bu nedenle de her yönden, iktisadî, manevî, entelektüel yönden, rahminden çıktığı eski toplumun izlerini taşıyor"du.[3] Gerek bu ilk şekliyle, gerek bugünkü gelişkin şekliyle çağımıza damgasını vuran ikinci mülkiyet ilişkisi, bu sosyalist ilişki oldu. Ekim 1917 Devrimi, bu yeni mülkiyet ilişkisinin ana-

[2] Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism,* Progress Publishers, Moskova, 6. baskı, 1975, s. 82.

[3] K. Marx, *Critique of the Gotha Programme*, Progress Publishers, Moskova, 7. baskı, 1976, s. 16.

sıdır. Onu izleyen bir dizi demokratik ya da sosyalist devrim, İkinci Dünya Savaşı yıllarında faşizme karşı verilen devrimci savaşım, savaş yıllarını izleyen dönemde birçok Avrupa ülkesinin sosyalist toplumu kurmaya yönelişi, günümüzde sürüp giden anti-emperyalist kurtuluş savaşları, hep bu yeni mülkiyet biçiminin ve onun ortaya çıkardığı yeni toplumsal ilişkinin ürünüdür.

Bu incelemenin konusu olan "Avrupa Komünizmi"nin de, salt bazı insanların kafasından öyle geçtiği için tutulmuş bir yol olduğu sanılmamalıdır; o da çağımızı düzenleyen, iki ayrı mülkiyet biçiminin ve bu iki mülkiyet biçimi arasındaki çatışmanın ürünüdür.

İşte bu nedenle, "Avrupa Komünizmi"nin niteliklerini, genel savlarını ortaya koymadan ve eleştirisine geçmeden önce, ona yolaçan kapitalist mülkiyet biçiminin ve üretim ilişkisinin, çağımızda gösterdiği değişimi, geriye doğru kısaca izlemek istiyoruz.

Bunu yaptığımız zaman, bu yüzyılın başından bugüne kadar kapitalist ekonominin nasıl bir gelişim içinde olduğu ortaya çıkacak ve kapitalist üretim ilişkisinin yarattığı çağımız olaylarıyla, o olaylar içinde "Avrupa Komünizmi"nin durduğu yer, daha kolay anlaşılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ KESİM — 20. YÜZYILDA AVRUPA, AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE JAPONYA'NIN İKTİSADÎ GELİŞİMİ

Çağımızda kapitalist ülkelerin iktisadî gelişimini incelerken —konumuz "Avrupa Komünizmi" olduğu için— daha çok Avrupa üzerinde duracağız; Amerika Birleşik Devletleri'yle Japonya'ya, Avrupa'nın yönünü etkilediği ölçüde değineceğiz.

I. GENEL OLARAK 19. YÜZYIL

"19. yüzyıl boyunca Avrupa kıtası —burada Britanya'dan çarlık Rusyasına kadar olan bölge kastediliyor— esaslı bir iktisadî gelişme gösterdi."[1] Gelişme gerçi bütün Avrupa'da görülmekteydi, ancak her ülkede aynı ölçüde de-

[1] Derek H. Aldcroft, *The European Economy, 1914-1970*, Londra 1978, s. 12.

ğildi; Avrupa'nın kuzey-batı kesiminde yeralan ülkeler, Britanya, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda daha hızlı bir gelişme göstermişti. Buna karşılık Avrupa'nın güneyiyle doğusundaki ülkelerde örneğin İtalya'da, Avusturya'da ve çarlık Rusyasında gelişme daha yavaş olmuştu.

"Sanayiin müthiş büyüyüşü ve üretimin gittikçe daha genişleyen tesislerde çok hızlı bir biçimde yoğunlaşması, kapitalizmin en karakteristik özelliklerinden biriydi."[5] Amerika Birleşik Devletleri'nde üretimin yoğunlaşması daha da fazlaydı.

Üretimin yoğunlaşması doğrultusunda, onunla yakından bağlantılı olan büyük gelişme, bankacılığın yoğunlaşmasıydı. Çağımız, isim babalığını Hilferding'in yaptığı finans-kapitalin, başka deyişle banka sermayesinin doğuşuna tanıklık etmiştir. Belli bazı bankaların elinde yoğunlaşan finans-kapital, gerçi Batı Avrupa'dan, daha verimli gördüğü bazı Güney ve Doğu Avrupa ülkelerine aktıysa da daha çok Kuzey Amerika'ya ve Okyanusya'ya, bir de Orta Pasifik'e yöneldi. Lenin'in verdiği rakamlara göre, İngiliz sermayesi, Amerika kıtasındakiler dahil, sömürgelerine gitmişti. Fransız sermayesi daha çok ödünç niteliğinde olmak üzere, Avrupa'da ve özellikle Rusya'da yatırılmıştı. Bu, sermaye yatırımı olmaktan çok, borç niteliğindeydi. Bu nedenle Lenin, Britanya emperyalizminin tersine Fransız emperyalizmini "tefeci emperyalizm" diye niteler.[6] Alman sermayesi ise hem Avrupa'ya, hem Amerika'ya dengeli biçiminde dağılmıştır.

II. 20. YÜZYIL BAŞLARI VE EMPERYALİST BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Çağın başlarında tekeller, Kuzey-Batı Avrupa'yla, Kuzey Amerika ve Okyanusya'daki sınaî üretimi tamamen avuçlarının içine aldılar. Bu bölgelerdeki ülkeler dünya nüfusunun ancak yüzde 18'ini oluşturuyordu, ama toplam dünya gelirinin yüzde 62'sine yakın bir kesimini almaktaydılar.

Amerika'daki üretimin, Avrupa'yı geride bırakmaya

[5] Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism,* 16.
[6] Aynı yapıt, s. 61.

başladığı yıllar da bu yüzyılın ilk yıllarıdır. Gerçi Avrupa'nın üstünlüğü sürüyordu ama, Amerika, Avrupa'ya meydan okumaya başlamıştı. Avrupa geniş sömürgeleri elde tutmaya devam ettiği için, bu meydan okuyuşa henüz karşı koyabiliyordu.

Amerika'nın Avrupa karşısında kesin bir üstünlük kazanması ise, emperyalist Birinci Dünya Savaşının sonucudur. Emperyalist savaş, Avrupa'daki iki kapitalist grup arasında, sömürgelerin yeniden bölüşülmesi amacının ürünüydü. Bir yanda Almanya-Avusturya grubu, bir yanda Britanya-Fransa-Rusya emperyalist grubu vardı. 1914-1918 savaşı dünyayı yeniden bölüşme, sömürge talanından daha fazla pay alma çabasının ürünü oldu ama, bu savaştan kazançlı çıkan tek ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Savaş, Avrupa'nın, ekonomik yönden Amerika karşısında gerilemeye başlayışının işaret noktası oldu; Avrupa ekonomisi, savaştan olumsuz yönde etkilendi. Savaşın çapı düşünülürse, bunda şaşılacak bir yan olmadığı hemen anlaşılır. Dört yıllık savaş süresince silah altına alınanların sayısı 60 milyonun üstündeydi. Onca insanın üretimden çekilmesi, birçok ülkede üretimin büyük ölçüde savaş sanayiine yöneltilmesi, üretimin yapısını ciddî ölçüde etkiledi. Yıkım ve savaşın yarattığı parasal güçlükler, siyasal ve iktisadî yaşamı istikrarsız hale getiren başlıca öğeler oldu. Savaşın toplam maliyeti 260 milyar dolar dolaylarındaydı.

Harcamaların büyüklüğünden daha önemli olan şey, giderlerin nasıl karşılandığıydı. Savaşan hükümetler, kapitalizmin 19. yüzyılda güttüğü sağlam para siyasetini ve altın standardını kısa sürede bir yana koydular ve açık finansman yolunu seçtiler. İlk ağızda vergileri artırmak, iç siyaset bakımından bazı güçlükler gösterdiği için, başvurulan yol ödünç alma yolu oldu. Tüm savaş giderlerinin yüzde 80'i ödünçlerle karşılanmıştı. Eğer bu ödünçler gerçek tasarruflardan karşılansaydı, doğal ki enflasyoncu bir etki yapmayabilirdi. Ne var ki, savaş ödünçleri, daha çok, banka kredisi olarak sağlanıyordu. Merkez Bankaları, hükümetlerin "geri ödeme yüklenimi"ni ihtiyat akçe sayarak, karşılığında hükümetlere ödünç vermekteydi.

Çok doğal ki, savaş harcamaları için açık finansmana başvurularak dolaşıma sürekli para çıkarılması, bazı ülkelerin savaş yıllarında, bazılarınınsa savaştan hemen sonra altın standardını bir yana bırakmak zorunda kalması, büyük çaplı bir enflasyona yolaçtı. Bir yandan içerde fiyatlar üç-dört kat artarken, bir yandan birçok ülke parasının dış değeri giderek aşındı. Örneğin Almanya'da savaşın sonunda iç fiyatlardaki artış beş katı bulmuş, Alman markının değeri yarıyarıya azalmıştı. Avusturya-Macaristan'da ise enflasyon daha yüksek olmuş, paranın dış değeri, savaştan önceki değerinin yüzde 30-40'ına düşmüştü.

Savaştan sonra Britanya'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin çok sert bir tasarruf siyaseti uygulamaları, bir yandan kendi halklarını büyük güçlüklerle yüzyüze bırakırken, bir yandan da dünya kapitalist ekonomi düzeni içinde birbirine hayli bağımlı hale gelmiş olan öteki Avrupa ülkelerinin, savaşın olumsuz etkilerini silmelerini daha da güçleştirdi. Avrupa ülkelerinin çoğu, enflasyonist siyaseti sürdürmek zorunda kaldılar.

Birçok Avrupa ülkesi, savaşta ve savaştan sonra finansman bakımından Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı hale geldiği için, savaşın tek kazançlısı, Amerika Birleşik Devletleri olarak belirmişti. Bu ülke, giderek Avrupa'nın bankası haline geldi. Savaş yıllarında Avrupa'da üretim düşerken, Amerika Birleşik Devletleri'yle Japonya'da üretim yükselmeye devam etmişti. Bir yandan kendi üretimini yeterince geliştiremeyen Avrupa ülkelerinin gereksinmeleri, bir yandan eskiden ticaretini Avrupa'yla yapan ülkelerin gereksinmeleri, Amerika Birleşik Devletleri'nde sınaî üretimin artmasının başlıca itici gücü olmuştu. Bunun sonucudur ki, savaş bittiği zaman Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ödemeler dengesinde büyük fazlalıklar belirmişti; bir başka deyişle, dünya, Amerika Birleşik Devletleri'ne borçlu hale gelmişti.

Japonya'nın sınaî üretimini artırması da aynı yıllara denk geliyor. Uzak-Doğuda kendi başına kalan Japonya hem askerî bakımdan bölgeye egemen olmuş, hem sınaî üretimini artırmış, hem de ödünç verme gücüne erişen büyük ka-

pitalist ülkelerden biri haline gelmişti. Eskiden Avrupa kapitalizminin elinde olan Uzak-Doğu pazarlarında şimdi bir de Japon rekabeti beliriyordu.

Yağmacı niyetlerle girdiği emperyalist Birinci Dünya Savaşında birçok pazarını Amerika Birleşik Devletleri'yle Japonya'ya kaptıran ya da açmak zorunda kalan ve iktisadî güç olarak gerilere itilmeye başlayan Avrupa, iki büyük savaş arasındaki yıllarda, eski durumunu kazanmaya boşuna çalışacaktı. Savaşın getirdiği yıkım, açık finansmanın çok aşırıya vardırılmasının yarattığı büyük enflasyon, vergilerin artırılması zorunluğunun doğması, Avrupa'yı savaştan sonra tam bir kaosa sürükledi. İşsizlik, yoksulluk, açlık alabildiğine arttı. Grevler birçok Avrupa ülkesinde olağan bir olay haline geldi. Üretim düşük kalmaya devam ediyordu; sermaye ve hammadde darlığı azamî ölçüdeydi. Sözün kısası tam bir perişanlık egemendi Avrupa'ya.

Savaş ardından Avrupa'nın birçok ülkesi bu durumdayken, savaşın, askerî bakımdan utkun devletlerinden bazısında, 1919-1921 döneminde, ilkin kısa bir canlılık, sonra sert bir durgunluk görüldü. Canlılığın nedeni, savaş yılları boyunca baskı altında tutulan istemin, birdenbire serbest kalmasıydı. Büyük bir istem patlamasına tanık olunduğu için, üstelik ekonomi de henüz savaş ekonomisinden barış ekonomisine tam geçmemiş olduğundan, aşırı istem, fiyatların yeniden birdenbire yükselmesine yolaçtı. İstemin artması, işsiz sayısının düşmesi sonucunu vermiş, terhis edilen askerlerin bir kesimi sanayi tarafından emilmişti. Bu canlılıktan kazanç sağlayan, her zamanki gibi büyük sermayeydi. Aşırı istem, stokların düşüklüğü, ulaşım olanaklarının savaş nedeniyle bozulmuş olması gibi nedenlerle büyük ölçüde artan fiyatlar, kapitalistlerin, inanılmaz kârlar elde etmesine yolaçtı. Bu büyük kârlar, zaten dengesiz olan ulusal gelir dağılımını büsbütün bozdu.

Yukarda belirttiğimiz gibi, canlılık hareketi, bir yıllık bir saltanattan sonra, yerini iktisadî durgunluğa, hatta bunalıma bıraktı. Aslında sözkonusu olan bunalım, kapitalizmin dönemsel bunalımlarından biriydi. Savaş yılları, kapitalizmin dönemsel bunalımlar zincirini kırmamış, yalnızca bunalımı ertelemişti. Savaş yıllarında, savaş ekonomisi ne-

deniyle, dönemsel bunalım, doğal ki sözkonusu olmamış, kendini göstermemişti. Bunalım nedeniyle 1921'de fabrikalar yeniden kapanmaya başladı; milyonlarca işçi, işsiz kaldı; işçi ücretleri, ücret ayarlama anlaşmaları çerçevesinde büyük ölçüde indirildi. Kısacası, savaştan hemen sonraki duruma dönüldü.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ticarete uyguladığı sınırlama önlemleri, Avrupa ülkelerinin ihraç mallarının dolar fiyatında yarıya yakın bir düşüşe yolaçtı. Bu, Avrupa ülkeleri için ağır bir yüktü. Çünkü Avrupalıların Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptıkları ihracatta görülen düşüş, ayrıca Amerika'nın, verdiği ödüncü sınırlaması, Amerika'dan dışarıya dolar akışını daraltmış, Avrupa'da dolar darlığına yolaçmıştı. Dolar kıtlığı 1920 sonunda 1921 başında öylesine keskinleşti ki, Avrupalılar dış ödemelerini altınla yapma zorunluğuyla yüzyüze gelir oldular. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri'ne büyük ölçüde altın akımına yolaçtı. Kısacası, savaş yıllarında Avrupa'nın bankeri haline gelen, sınaî üretimini hayli genişleten Amerika Birleşik Devletleri, savaş sonrasında uyguladığı iktisadî siyasetle, Avrupa'yı ikinci sınıfa indirgemeyi başarmıştı. Amerika Birleşik Devletleri 1921 yılında tasarruf önlemleri uygulamasa ve kapılarını Avrupa'dan gelecek mallara açık tutsaydı, Avrupa'nın savaştan önce olduğu gibi, büyük bir rakip olmaktan çıkmasını sağlayamayabilirdi. Amerika Birleşik Devletleri aynı yolu 1929 bunalımı sırasında da tutacak ve Avrupa'yı daha da zayıflatacaktı.

Avrupa ülkeleri, emperyalist Birinci Dünya Savaşının sonuyla 1929 bunalımı arasındaki kısa dönemi, savaş sırasında yitirdikleri gücü yeniden kazanmaya çalışmakla geçirdiler. Avrupa ülkelerinin çoğu, 1925'e ulaşıldığı zaman bile, savaş öncesi üretim düzeyini yakalayamamıştı. 1925 yılında bile işsizlik yüksek düzeyde sürüyordu. Sadece Britanya, Almanya, Belçika, İtalya ve Polonya'daki işsiz sayısı 2,5 milyonun üstündeydi. Siyasal gerginlik çok fazlaydı. Kapitalist Avrupa ülkelerinde, iktisadî yaşamın bir çeki-düzene girmesi, 1920'lerin ancak ikinci yarısında olabildi. Ancak belirtmek gerek ki, kazanılan şey, daha önce savaş nedeniyle yitirilenden daha başka bir şey değildi. Gerçekten de elde

edilen gelir düzeyinin 1913 yılındaki düzeyi aşması, ancak 1920'lerin son bir-iki yılında oldu. Sınaî alanda bir ölçüde gelişme sağlanmıştı ama, işsizlik yine yüksek düzeyde sürüyordu; ihracat, savaş öncesi düzeyin üstüne hemen hemen çıkamamıştı; Avrupa ekonomisi, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan ödünç parayla ayakta tutuluyordu. 1913-1929 yılları arasında Batı Avrupa'nın iktisadî büyüme hızı ortalama yüzde 2'ydi. 1929-1938 yılları arasındaysa ortalama büyüme hızı, bunun yarısı kadar olacaktı.

IV. 1929-1932 BÜYÜK İKTİSADÎ BUNALIMI

Sömürgeleri paylaşma savaşından henüz çıkan ve savaşta yitirdiklerini ancak yerine koyabilen kapitalist Avrupa ülkeleri savaştan sonra, canlılık ve durgunluk arasında mekik dokuyan on yıllık kararsız bir dönem ardından, dünyanın bugüne dek tanıyıp bildiği en ciddî, en yoğun, en ağır iktisadî bunalımla yüzyüze geldiler. Ne var ki, "bırakınız 1929'u, 1930'da, yani bunalımın olanca sertliğiyle kapitalist dünyanın başına çöktüğü tarihte bile, dünyanın en ciddî bunalımla yüzyüze geldiğine pek az kişi inanıyordu.". Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok kişi, "bu olayın, iktisadî büyüme hızına bir hıçkırıktan başka bir şey olmadığına inanmaya çok hazırdı."[7] Ancak bu hıçkırık kalıcıydı ve hayli de yıkıcıydı. Bütün kapitalist ülkelerde sınaî üretim ve ona bağlı olarak gayrisafî ulusal gelir inanılmaz ölçüde düştü. Sınaî üretimi ve gayrisafî ulusal geliri artan tek ülke Sovyetler Birliği'ydi. Sovyetler Birliği, kapitalist mülkiyete son vererek, onun doğal yasalarından olan dönemsel kapitalist bunalımın yıkıcı etkilerinden kendini uzaklaştırmayı başarmıştı.

Kapitalist ülkelerde sınaî üretim, ulusal gelir, fiyatlar, pay senetleri fiyatları, ihracat ve ithalât büyük düşüşler gösterirken, artan tek şey işsiz sayısıydı. Tüm Avrupa'da, tahminlere göre toplam işsiz sayısı 15 milyonu buluyordu.

19. yüzyılda, kapitalist ülkelerde her 7-10 yıllık dönemlerde tanık olunan yapısal bunalımlarla 20. yüzyılda görülen yapısal, dönemsel kapitalist bunalımlar arasında, çap

[7] Derek H. Aldcroft, *The European Economy, 1914-1970*, s. 80.

yönünden fark vardı. 19. yüzyılda, henüz kartellerin, tröstlerin, birliklerin gelişmediği, kapitalizmin henüz tekelci, emperyalist aşamasına varmadığı dönemlerde, kapitalist bunalımlar, ulusal sınırlara özgü kalmış, uluslararası bir nitelik alarak genişleme eğilimi göstermemişti. Dünya 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana, 1860'larda tekellerin doğuşuna tanık olmaya başladı. Kapitalizmin tekelci emperyalist aşamaya girmeye başlamasıyla birlikte, yani tekellerin oluşumunda görülen gelişmelerle birlikte, kapitalizmin dönemsel bunalımları da özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren, evrensel bir nitelik almaya başladı. Birinci emperyalist savaştan hemen sonra, yukarıda sözünü ettiğimiz 1921 bunalımı da evrensel nitelikteydi. Kapitalizmin dönemsel bunalımı, bir ülkeye özgü olmaktan çıkmıştı. Dış ticaret yoluyla, sermaye hareketleri yoluyla, başka ülkelere sıçrıyordu artık.

Evet, kapitalizmin dönemsel bunalımları artık evrenselleşmişti. Ama önceki dönemsel bunalımların hiç biri, 1929-1932 bunalımı kadar evrensel değildi. 1929-1932 bunalımının yalnızca evrenselliği değil, ama onun yanısıra şiddeti ve süresi de daha önceki bunalımlara hemen hemen hiç benzemiyordu. Bunalımın, eskisine bakışla daha uzun, daha şiddetli olmasında, başka etkenlerin yanısıra, doğal ki, emperyalist Birinci Dünya Savaşının payı da oldukça fazladır. O savaşın kapitalist ekonomilerde yarattığı çarpıklık, savaş ardından bu çarpıklığın zorladığı iktisadî siyaset, yoksulu daha da yoksullaştıran ve ulusal gelirin bölüşümünü kapitalistten yana değiştiren enflasyoncu para ve bütçe siyaseti, 1929 bunalımının şiddetli ve daha uzun olmasının önde gelen nedenlerindendir.

Bunalımın kökü, kapitalist ülkelerin tümünün mülkiyet biçiminde ve üretim ilişkisinde doğal olarak mevcut bulunan bozukluklarda yatmaktadır, ama ilkin Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı girişimlerinden kaynaklanmıştır. Amerikan ekonomisinin. tekeller nedeniyle dünya kapitalist ekonomisinde oynamaya başladığı büyük rolden ötürü, bunalım birdenbire bütün kapitalist dünyayı sarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 1928-1929'da başka ülkelere sermaye akışına engel olucu kurallar koyması, Avrupa'nın

borçlu ülkelerini etkileyen en önemli nedenlerden biridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, emperyalist Birinci Dünya Savaşı, Amerika Birleşik Devletleri'ni kapitalist dünyamn bankeri haline getirmişti. Avrupa ülkeleri dış ödemeler dengesini tutabilmek için, sürekli sermaye girdisine gerek görüyorlardı. Birçok ülke aşırı borç yükü altındaydı. Amerika Birleşik Devletleri, borçluyla alacaklı arasındaki bu ilişkiye bir çeki-düzen verme görevini borçluya yüklemek üzere, sermaye akımına sınır koymaya karar verdi. Onun ardından Fransa da ödünç verme işlemlerini durdurunca, borçlu ülkeler ilkin altın ve yabancı para ihtiyatlarına elattılar. Bu kaynaklar tükendikten sonra da ithalâtı sınırlama ve ülke içinde tasarruf önlemlerine başvurma zorunda kaldılar. Yatırımlar daha çok dışardan alınan ödünce dayandığı için, ödünç kaynaklarının kuruması, yatırımları yavaşlatmaya başladı ve işsizlik birdenbire genişleyiverdi.

Amerikan kapitalizmi böylece ikinci kez Avrupa kapitalizmine darbe vurmaktaydı. Darbe ilk ağızda Amerikan ekonomisine olumlu etki yapmış gibi göründü. Tam o sıralarda Amerika'da iç pazarda canlılık vardı. Birleşik Amerika Merkez Bankasının (*Federal Reserve Board*) faiz hadlerini artırması ve sermayenin dışarıya akmasına getirilen sınırlamalar, iç piyasa canlılığıyla birleşince, Amerikan sermayesi ülke içinde yığılmaya başladı. Ne var ki, iç pazarın canlılığı bir yıl sürecek, ondan sonra birdenbire durgunluk sökün edecekti. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki durgunlukla Avrupa'daki durgunluk, içsel bağlarla bağlıydı. Tekelci kapitalizm, kapitalist ülkeleri, birbirinden çok fazla etkilenecek bir ilişki düzeni içine sokmuştu. Avrupa ülkelerinin tasarruf önlemlerine başvurmaları, ithalâtı kısmaları, korunmacı önlemler almaları, Amerika Birleşik Devletleri'nin ödünç verme işlemini sınırlamasının sonucuydu. Ödüncün kısılması Avrupa'ya dolar akışım daralttığı için, Avrupalılar ithalâtı daraltmak zorunda kalmışlardı. Tekelci içsel bağlar nedeniyle, bu sınırlama, karşılık olarak bu kez Amerikan ekonomisini etkiledi. Amerikan malına karşı istemin daralması, üretimin yavaşlamasına sebep oldu.

Bunalım yıllarının dikkati çekici özelliklerinden biri, "ulusal fedakârlık" havasına ağırlık verilmesiydi. İktisadî

bunalım kapitalist ülkelerde emekçi halk yığınlarının hoşnutsuzluğunu gittikçe keskinleştirmeye başlamıştı. İşsizlik, düşük ücretler, yoksulluk, emekçi halkın her bunalımda olduğu gibi bu bunalımda da başlıca mağdur haline geldiğinin en görünen belirtileriydi. Kapitalist ülkelerdeki burjuva hükümetlerinin tasarruf önlemleri, fedakârlığı emekçi yığınların sırtına yüklüyordu. Emekçi halk yığınlarından gelen baskıların önemli sonuçlarından biri, burjuva hükümetlerin, devletin ekonomik eylemlerini artırmak zorunda kalmaları oldu. Devlet ekonomiye daha çok katılmaya başladı. Ne var ki, burjuva devletinin iktisadî eylemlerini genişletmesi, gerçi işsizlikle savaş yönünden olumlu sonuç vermiş, işsize iş bulunmasını sağlamıştı ama, iktisadî kamu kuruluşları, burjuva hükümetlerin elinde, tekelci büyük kapitalizme ham ya da yarı işlenmiş madde veya ucuz ve bol enerji sağlayan kuruluşlar olmanın ötesine geçemediler. Böylece, burjuva hükümetlerin halktan aldığı vergilerle kurulan kamu kuruluşları, tekelci kapitalizme dolaylı yoldan kazanç sağlayan, kamu kaynaklarını tekelci kapitalizme aktaran kuruluşlar olmaktan başka bir şey olamadı. 1929-1932 bunalımı, burjuva devletini daha yaygın bir iktisadî eyleme iterek, tekelci burjuvazinin dolaylı yoldan kamu kaynaklarını kendine aktarması sonucunu doğururken, Avrupa'daki devrimci sosyal-demokrat ya da komünist partiler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sonrasında olduğu gibi, 1930'ların bu bunalım günlerinde de, bunalımdan devrimci hızlanışı artırma yönünden yararlanamadılar.

Bunalım tepe noktasına 1932'de ulaştı. 1933'ten itibaren, kapitalist ülkelerde yeniden canlanma belirtileri başladı. Onu izleyen üç yıl içinde de iktisadî faaliyette ılımlı bir gelişmeye tanık olundu. Bu gelişme, 1937-1938 döneminde birçok kapitalist ülkede yeni bir gerilemeyle kesintiye uğradıysa da, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle silahlanmaya hız verildiğinden, kapitalist ülkeler yeni bir bunalıma düşmekten kurtuldular.

Bir bütün olarak düşünülürse, iki büyük savaş arasında geçen 21 yıllık süre, kısa iki iyileşme dönemi dışında, genel olarak, bunalımın, dalga dalga geldiği bir dönem oldu. İktisadî gelişme genel olarak, 1914 öncesinden daha düşük

bir hızda kaldı. Üstelik bu ılımlı gelişmeyi de 1929-1932 bunalımı, büyük ölçüde silip götürdü. Bunalımdan çıkış çok yavaş oldu. İkinci Dünya Savaşının gelip çatmak üzere olduğu yıllarda bile birçok ülke, ekonomisini vargücüyle çalıştırabilir duruma gelememişti. Bu durum, birçok burjuva hükümetinin savaş ekonomisine neden dört elle sarıldığını açıklamaya yeter niteliktedir.

V. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI

Avrupa'daki bütün bu gerileyişe karşın, Avrupa kapitalizminin bir kanadı, Alman emperyalist finans-kapitali, Amerikan kapitalizmine teslim olmak niyetinde değildi. Özellikle Almanya'daki faşizmin doğuşunda, iç etkenlerin yanısıra, dünyayı paylaşmak üzere bir ikinci hesaplaşmaya oturulması düşüncesi en büyük rolü oynamıştır. Birinci Dünya Savaşında yenik düşen, sömürgelerini yitiren, ağır bir tazminat yüküyle karşılaşan Almanya'nın önünde "iki seçenek vardı: Ya bunalımın, proletaryanın devrimci zaferiyle sonuçlanması, yani proletarya diktatörlüğü, ya da finans kapitalin açık terörcü diktası."[8] Alman kapitalizmi, burjuva demokratik düzen içinde, Alman halkını, dünyayı bir kez daha bölüşme sevdasının ardına takamazdı.

1929-1932 iktisadî bunalım yıllarından sonra, Sovyetler Birliği'nin dışında en hızlı gelişmeyi sağlayan kapitalist ülke Almanya olmuştu. Alman kapitalizminin önünde, bu gelişmeyi daha ileri götürme olasılıkları pek açıktı. Her şeyden önce emperyalist Birinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'da birçok küçük bağımsız devlet doğmuştu. Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya Birinci Dünya Savaşını izleyen barışın yarattığı bağımsız, küçük devletlerdi. Ayrıca Almanya Versailles Antlaşması çerçevesinde, Avrupa'daki bütün sömürgelerini yitirmişti. Hem yitirdiklerini geri almak, hem yeni bağımsız küçük devletleri yutmak, Alman kapitalizminin başlıca hedefiydi. Alman emperyalizminin dünyayı yeniden bölüşme hazırlığı, 1919-1932 bunalımını izleyen düzelme dönemiyle

[8] Muzaffer Erdost, "Faşizm Üzerine Bir Deneme", *Yeni Ülke*, 1977, Sayı 1, s. 21-22.

birlikte başladı. Mihver devletlerin (Almanya, İtalya, Japonya) silahlanma harcamaları, 1934 yılından itibaren büyük bir hızla yükseldi. Gerici Alman emperyalizmi, burjuva demokratik kurumlarıyla yapamayacağını, faşist bir tedhiş hükümetiyle başarmış, 1939 Eylülünde emperyalist bölüşme savaşına girmeye hazır hale gelmişti. Avrupa kapitalizminin hazır olmayışı nedeniyle, Alman emperyalizmi, savaşın başlarında hiç bir engelle karşılaşmadı. Öyle ki, 1942 yılının ikinci yarısında yeni Nazi İmparatorluğu, Norveç'in kuzey ucundaki Arktik'ten güneyde Akdeniz'e, batıda Brittanya'dan doğuda Kafkasya'nın batısına kadar uzanan bir bölgeyi, tüm Avrupa'yı kapsıyordu.

Emperyalist amaçlı bu savaşa ikinci niteliğini, yani anti-faşist niteliğini katan şey, Nazi İmparatorluğunun 1941 Haziranında Sovyetler Birliği'ne saldırması oldu. 1941 yılı aralık ayında Japonların Pearl Harbour baskını sonucu Amerika Birleşik Devletleri de savaşa girince, İkinci Dünya Savaşı, karşı karşıya bulunan iki grubun ekonomik gücü arasındaki savaş haline dönüştü.

Kapitalist ülkeler arasında, bu savaştan en kazançlı çıkan ülke, bir kez daha Amerika Birleşik Devletleri oldu. Savaş yıllarında Amerika'nın sınaî üretimi yılda yüzde 15 oranında bir artış gösterdi. Savaş, Amerika Birleşik Devletleri'nde üretimi artırır, ekonomiyi canlandırıp geliştirirken, çarpışma alanı olan Avrupa'da tam bir yıkıma yolaçtı. Öyleki Avrupa, Amerika Birleşik Devletlerinin yardımı olmaksızın belini bile doğrultamayacak bir duruma gelmişti. Savaş, Avrupa'nın büyük kesiminde imalât sanayiini neredeyse kötürümleştirtmişti; tarımsal üretim çok düşük düzeydeydi; Avrupa'nın tümünde mal kıtlığı vardı. Malî yönden de Avrupa'nın durumu çok kötüydü. Hemen hemen bütün uluslar geniş bütçe açığı veriyorlardı. Para arzı çok fazlaydı. Enflasyon, Birinci Dünya Savaşı ölçüsünde olmamakla birlikte, yine de endişe vericiydi. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa kapitalizmi karşısında, 20. yüzyılın ortasına doğru kesin üstünlüğü elde etmiş ve Alman emperyalist kapitalizmini de Sovyetler Birliği'yle birlikte ezmiş olmanın verdiği rahatlıkla ve bunun yanısıra Avrupa'nın sosyalist devrime kaymasını önleyebilmek amacıyla, Avrupa

kapitalist burjuvazisinin yardımına koştu.

Özellikle Avrupa ülkelerindeki komünistlerin, içinde önemli bir rol oynadıkları direnç hareketlerinin, faşizme karşı sert bir savaş veren ve utku sağlayan Sovyetler Bîrliği'ne saygı beslemesi, Birleşik Amerika'yı ve Avrupa burjuvazisini endişelendiren başlıca savaş sonrası sorunlardan biriydi. Savaşı izleyen yıllarda, zaman zaman çok sertleşen soğuk savaşın bir nedeni, Doğu Avrupa ülkelerinin sosyalizme geçmeleriyse, bir nedeni de kapitalist Avrupa ülkelerindeki devrimci sol hareketin Sovyetler Birliği'ne duyduğu yakınlıktır. Sovyetler Birliği'yle Birleşik Amerika arasındaki karşıtlığın yoğunlaşması, Amerika'nın Avrupa'da güvenilir dostlar bulundurma arzusunu doğal olarak artıracağı ve yardımını genişletmesine yolaçacağı için, Avrupa'nın kapitalist burjuvazisi soğuk savaşı alabildiğine körüklemiştir. Bu, direnç hareketinin güçlendirdiği komünist partileri baskı altına almanın da etkin bir yolu olarak görülmekteydi.

Avrupa burjuvazisinin soğuk savaşı körükleme taktiği gerçekten de başarılı olmuş, temmuz 1945'ten 1948 yılı başlarına kadar Birleşik Amerika'nın Avrupa'ya akıttığı para 25 milyar doları bulmuştur. Yardım, ilkin gıda yardımı şeklinde yapılmış, daha sonra 1948'den itibaren Marshall Yardım Planı uygulanmaya başlanmış, bu plan 1951'de Karşılıklı Savunma Yardımı programıyla kaynaştırılmış, ondan sonra da ağırlık askeri yardım alanına kaydırılmıştır. Bunun nedenlerinden biri, savaş yıllarında, üretimi, toplam üretimin yüzde 40'ı gibi yüksek bir düzeye ulaşan Amerikan silah sanayiine sürekli bir tüketim kapısı sağlamaktı. Böylece hem Amerikan silah sanayii beslenecek, hem sosyalist blok gemlenecek, hem de Avrupa'daki sosyalist devrim hareketleri yıldırılacaktı. Özellikle İtalyan Komünist Partisini, devrimi göze alınamaz birşey olarak görmeye iten nedenlerden biri budur.

Birleşik Amerika, savaştan, Avrupa üzerinde efendiliğini pekiştirerek çıkarken, savaşta yıkılan Avrupa'nın temel sorunu, özellikle temel sanayi kollarında yatırım düzeyini yükseltmek, hızlı bir iktisadî büyüme sağlamak, ihracatı artırmak, dış ödemeler dengesi açığını kapatmak, enflasyonu önlemek, ordudan terhis edilen geniş yığınlara iş olanağı

sağlamaktı. Ayrıca komünist partilerin etkinleşmesi olasılığına karşılık, bazı sosyal devlet önlemlerine başvurulması da zorunlu hale gelmişti. Savaştan sonra sosyal-demokrat işçi hükümetleri olsun, muhafazakâr hükümetler olsun, burjuvazinin emrinde bulunan tüm hükümetlerin yaptığı şey, bir yandan ucuz kredi, sermayenin kazancını artırıcı vergi ödünleri ve benzeri önlemlerle özel sermayeyi desteklemek, bir yandan da tüketimi alabildiği ölçüde kısık tutarak, devlet eliyle girişilen yatırımları artırmak oldu.

Genel olarak Batı Avrupa ülkeleri, 1940'ların sonuna doğru, savaş-öncesi üretim düzeyine ulaşmayı ve o düzeyi bir miktar aşmayı başardılar.

VI. 1950-1970 GENİŞLEMESİ VE "TÜKETİM TOPLUMU"

1950-1970 dönemi, Avrupa'nın kapitalist ülkeleri için, zaman zaman duraklamalarla karşılaşmakla birlikte, sürekli bir iktisadî büyüme dönemi oldu. Avrupa'da gayrısafî ulusal gelir, sosyalist ülkeler ortalamasının epey altında olmakla birlikte, dünya ortalamasına bakışla epey yüksekti. Sosyalist ülkelerde gayrısafî ulusal gelir, yılda ortalama yüzde 7 oramnda büyürken, kapitalist Avrupa ülkelerinde bu ortalama yüzde 4,6 oranında olmuştu.[9]

1950-1970 döneminde kapitalist ekonomilerin hep sürekli bir gelişme içinde kaldıkları, kapitalist dönemsel bunalımları tarihin malı haline getirdikleri sanılmamalıdır. Gerçi bazı burjuva iktisatçıları, savaş-sonrası yıllarındaki gelişmenin, kapitalist dönemsel bunalımlar hakkındaki marksist teoriyi çürüttüğünü öne sürmüşler, hatta bazı burjuva iktisatçılar, dönemsel bunalımların yerini, artık kapitalist ekonomilerde dönemsel büyümelerin aldığını iddia edecek ölçüde iyimserliğe kapılmışlar, marksizmin bu önemli vargısını böylece yadsıyabileceklerini sanmışlardır. Oysa gerçekler, özellikle 1970'lerde karşılaşılan durum, bunun doğru olmadığını göstermiştir. Kapitalist ekonomilerde dönemsel bunalımlar süregelmiştir. Savaştan sonraki ilk canlılık 1950-1951'de görülmüştür. Savaş-sonrası yeniden kuruluş çalışmaları, Amerikan

[9] Kaynak: Birleşmiş Milletler, *1971 Avrupa Raporu,* 6.

yardımı, yeniden silahlanma ve Kore Savaşı, bu canlılığın başlıca nedenleridir. Bu canlılığı 1952'deki durgunluk izlemiş, burjuva kapitalist ekonomilerinde iktisadî büyüme hızı büyük ölçüde düşmüştür. Dönemsel bunalımlar teorisine karşıt görüşlerin de etkisiyle, kapitalist ekonomilere zoraki bir canlılık aşılamaya çalışılmış, iktisadî büyüme hızının böylece artırılabileceği sanılmıştır. Ancak bu çabalar boşa çıkmıştır. Gerçekten de 1950'lerin ortasından 1958'e kadarki birkaç yıl boyunca iktisadî büyüme hızı hep düşük düzeyde kalmıştır. 1958'deki durgunluk hayli sert olmuştur. Ondan sonra 1959 yılında yeniden genişleme yolu açılmış, 1960 ve 1964 yıllarında canlılık daha fazla olmuş, buna karşılık 1963 ve 1967 yıllarında gerileme görülmüştür. 1960'larda iktisadî büyüme hızının göreli olarak daha yüksek olmasında, Avrupa'ya getirilen yabancı işçilerin payı büyüktür. 1959-1965 yılları arasında Avrupa beş milyon yabancı işçi kabul etmiştir. 1967 gerilemesinden sonra iki yıl süreyle yeniden bir gelişme, ancak onun ardından iki yıl süreyle yeni bir gerileme görmüştür kapitalist ülkeler.

Yukarda, burjuva iktisatçıların ve onlara kulak veren burjuva hükümetlerin, bu dönemde, kapitalist dönemsel bunalımların geride kaldığını gösterme çabasına girdiklerini belirtmiştik. Durgunluk dönemlerinde kapitalist ekonomiye zoraki kaynak aşılamak ve ekonomiyi böylece yapay olarak harekete geçirmeye çalışmak, işte bu çabaların ve düşüncelerin ürünüdür. Bir yandan hammadde üreticisi yoksul ülkelere verilen ödünç para artırılıp, onların sınaî mamul madde alım gücü yapay olarak genişletilirken, bir yandan da kapitalist ülkeler kendi içlerinde çeşitli kredi kolaylıklarıyla, taksitli satışlarla, kredi kartlarıyla iç alım gücünü yapay biçimde artırmışlar, böylece zoraki bir üretime itilen sanayiin ürünlerine yapay bir çıkış yolu açılmıştır. "Tüketim ekonomisi" efsanesinin ve "bolluk toplumu"nun temeli bu çabalarda yatmaktadır. Ama bu çabaların başlıca sonuçlarından biri, enflasyonu körüklemesi olmuştur. Enflasyoncu etmenler öylesine körüklenmiştir ki, 1970'ler boyunca kapitalist ekonomilerin, üstlerinden bir türlü atamadıkları enflasyonun kökleri, 1950'lerdeki ve 1960'lardaki bu zoraki gelişmeye dayanır. Zorlama öylesine yoğundu ki, 1970'lerde iktisadî büyüme hı-

zı sıfıra doğru yaklaştığı ve işsizlik, İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkelerinde 16 milyonun kapısını çaldığı halde, enflasyon, bazı ülkelerde (örneğin İngiltere ve İtalya) yüzde 30 dolaylarına çıkmıştır.

1950'lerde başlayan iktisadî genişleme döneminin kusursuz işlediği sanılmamalıdır. Süregen bir enflasyon, bir yandan artan işçi ücretlerini kemirip eski düzeyine yaklaştırırken, bir yandan da yabancı işçi çalıştıran ülkeler dahil, Avrupa'nın tüm kapitalist ülkelerinde işsizliği ortadan kaldırmaya yetmemiştir. "Tüketim toplumu" ya da isim babalığını Amerikalı iktisatçı Galbraith'in yaptığı "Bolluk Toplumu", gerçi kapitalist ülkelerde, görünüşte genel bir zenginliğin belirmesinin sonucudur, ama bu zenginlik emekçi yığınlara pek az şey verirken, daha çok, tekelci kapitalizmin büyüyüp gelişmesi sonucunu doğurmuş, bir başka deyişle, gelir bölüşümündeki adaletsizlik giderek artmıştır. "1950'lerde yaygın olan maddî yoksulluğun en sonunda, utkun bir biçimde yenildiği efsanesi öylesine evrenseldi ki, siyaset adamları, sosyal yorumcular ve kamuoyu tarafından öylesine geniş ölçüde benimsenmişti ki, on yıl hatta daha uzunca bir süre, insanların 'bolluk toplumu' demekten hoşlandığı şeyin sorunlarını tartışmakla zaman geçiriliyordu. İkinci Dünya Savaşının sonundan itibaren başlayan dönem, azçok kesintisiz ve sürekli bir iktisadî büyüme dönemi sayılıyor, yeni zenginliğin nüfusa gittikçe daha adilâne bölüştürüldüğü kabul ediliyordu." Aralık 1965'te ise Britanya'da profesör Brian Abel-Smith'le Peter Townsend'in yazdığı *Yoksul ve En Yoksul* adlı araştırma, bu inancı yıktı. "Yazarlar 1953'te nüfusun yüzde 7,8'inin yoksulluk içinde yaşadığını, oranın büyüdüğünü, 1960'ta yüzde 14,2'ye yükseldiğini"[10] gösterdiler. Bu rakama göre Britanya'da 1960 yılında 7,5 milyon kişi, yoksul bir yaşam sürdürüyordu. Birleşik Amerika'da ise, 1964 yılında *Ulus* gazetesinde yayınlanan *Sam Amcayla Yoksul Sam* adlı yazı dizisinde, resmî istatistiklere dayanarak ortaya koyduğumuz gibi, yoksulluk daha da yaygındı. Resmî devlet istatistikleri bile, nüfusun üçte-birinin yoksulluk içinde olduğunu itiraf ediyordu. "Bolluk Toplumu"nun yoksulluğa son veremediği

[10] Ken Coates ve Richard Silburn, *Poverty: The Forgotten Englishmen*, Penguin, Londra 1976, s. 25, 32.

apaçık ortadaydı.

1950'lerle 1960'ların bir başka özelliği de kapitalist ülkelerde devletin iktisadî girişimcilik yönünün genişlemesidir. Bunu, biraz önce anlatmaya çalıştığımız nedene, yani kapitalist dönemsel bunalım ya da gerileme yıllarında burjuva hükümetlerinin yapay girişimlerle ekonomiyi işler durumda tutma çabalarına bağlamak gerekiyor. İktisadî durgunluk, yalnızca kâr amacı güden özel sermaye sahibini yatırım yapmaktan alıkoyduğu oranda, burjuva hükümetler yatırım boşluğunu devlet girişimleriyle doldurmaya çalışmışlardır. Devletleştirme girişimlerinin temelinde de, işçi birliklerinden gelen baskıların yanısıra zarar eden özel girişkiyi bataktan kurtarma ya da büyük tekellere (açığı kamu hazinesinden karşılayarak) ucuz yarı-mamul madde ve ucuz enerji sağlama düşüncesi ve yukarıda belirttiğimiz gibi, yatırım boşluğunu doldurma endişesi yatmaktadır.

Burjuva hükümetler bir yandan bu çabalarıyla, bir yandan özellikle işsizliğin arttığı yıllarda, kamu kuruluşlarıyla yerel yönetimlere personel doldurma siyaseti gütmüşlerdir. Yıllık bütçelerde giderek büyüyen açığın nedenlerinden biri, bu personel siyasetidir. İşsizliğin artma eğilimi gösterdiği dönemlerde, bu yapay personel alımı siyasetiyle ve bütçe aracılığıyla piyasaya yeni alım gücü çıkarılarak, canlılık zorla sürdürülmek istenmiştir.

Hükümetleri bu tür bir istihdam siyasetine iten nedenlerden biri ekonomiyi canlı tutma arzusuysa, biri de sanayi işçisinin üretiminin epey artmış olmasıdır. "Batıda beyaz yakalı (!) işçi artıyor" efsanesinin özü budur. Aslında olan, "beyaz yakalı" işçinin, gerçek sânayi işçisi zararına artmasından başka bir şey değildir. Sanayi işçisinin verimi ve üretimi arttıkça, o verimi paylaşan, üretici olmayan personel sayısı kabarmıştır. Gerçek budur. Bu nokta, "Avrupa Komünizmi"nin "ulusal uzlaşma" ve sınıf anlayışı, sınıflararası işbirliği görüşü açısından büyük önem taşıyor.

VII. 1970'LER

1970'ler boyunca uzanıp gelen iktisadî durgunluk, gerileme ve bunalım Avrupa ülkelerini olduğu kadar Birleşik Amerika'yı da yaralamıştır. Ama Amerika'nın Avrupa karşı-

sında, Birinci Dünya Savaşı sırasında elde ettiği üstünlüğü hiç bir biçimde gidermemiştir.

Bugünkü durgunluk, gerileme ve bulanıma nasıl gelindi? Daha önce de belirttiğimiz gibi, bugünkü bunalımın temel nedenini, kapitalizmin yapısal hastalığının yanısıra, dönemsel bunalımdan uzak kalma çabasının sonucu olarak, kapitalist burjuva hükümetlerin 1950'lerle 1960'larda uyguladıkları genişlemeci yapay iktisat siyasetinde aramak gerekiyor. Kapitalist hükümetler, 1930'ların sonuna kadar ekonomiye, genellikle para siyaseti yoluyla yön vermeyi yeğ tutarlardı. Doğal ki hükümetler, ekonomiyi yönlendirmekte, zaman zaman bütçe siyasetine de başvururlardı. Ancak 1930'lardan önceki moda görüş —savaş dönemleri dışında— dengeli bütçe görüşüydü. Bu nedenle hükümetlerin bütçe siyaseti de daha çok, harcaları kısma ve vergileri artırma yoluyla bütçe denkliğini sağlamaya dönüktü.

İngiliz iktisatçı Keynes'in görüşleri, İkinci Dünya Savaşından sonra, tamamen değişik bir bütçe siyaseti uygulamasına yolaçtı. Hükümetler, denk bütçelere değil, açık bütçelere rağbet eder oldular. Bunun nedeni, savaş sonrası hükümetlerinin, özellikle soğuk savaş ortamında kapitalist ekonominin üstünlüğünü gösterme çabasıyla ve özellikle işçilerden gelen baskılar sonucu "tam istihdam", hızlı iktisadî büyüme, "sosyal refah devleti" gibi yüklenimler altına girmelerinde aranmalıdır. Bir yandan bu amaca dönük açık bütçe siyaseti, bir yandan özel sermayenin yatırımlarını teşvik amacıyla aşırıya varan ucuz kredi siyaseti, giderek bir enflasyonist yığınak yaptı. 1960'ların sonuna doğru enflasyonist baskılar önlenemez hale geldi ve doğal olarak işçilerin, yüksek ücret artışı isteğiyle ortaya çıkmalarına yolaçtı. Ancak karşılaşılan her ücret artışı isteği, kamu giderlerini artırıcı nitelikte olması nedeniyle, karşılandığı zaman, burjuva hükümetlerin bütçelerindeki açığı büyütüyor ve enflasyon hızını artırıyordu. Bu kısır döngüden kurtulmak amacıyla, Avrupa'nın birçok kapitalist ülkesi, zaman zaman "gönüllü" (!), zaman zaman yasa gücüne dayalı ücret sınırlama siyaseti gütmek zorunda kaldı. Bir yandan fiyatlar başıboş bırakılırken, bir yandan özellikle yasa zoruna dayalı ücret siyaseti uygulaması, emekçi

yığınlar arasında geniş ölçüde hoşnutsuzluğa yolaçıyordu. Yasa zoruyla ücretleri sınırlamanın güçlüğü karşısında, burjuva hükümetleri 1970'lerin ortalarında, sendika aristokrasinin yardımıyla, "gönüllü" bir ücret sınırlama siyasetine geçtiler, bu siyaseti desteklemeye "gönüllü" olanlar, ücretlerinin alım gücü, artan fiyatlar karşısında her gün düşen işçiler değil, ama onlar adına konuştuğunu öne süren işçi birlikleri önderleriydi. O kadar ki, bazı işçi önderleri, üyelerinden gelen baskılarla, yüksek ücret artışı isteğiyle ortaya çıktıkları zaman (Örneğin Britanya maden işçileri), karşılarında herkesten önce, öteki işçi birliklerinin önderlerini bulur oldular.

Kapitalist ülkelerin burjuva hükümetleri artık "tam istihdam", hızlı iktisadî büyüme, "sosyal refah devleti" sloganlarından vazgeçmişlerdi. İktisadî büyüme hızı, özellikle petrol bunalımından sonra birçok Avrupa ülkesinde sıfıra doğru yaklaşmaya başlamıştı.

İktisadî bunalımın yoğunlaşmasının ilk sonucu, 1970'lerin ilk yıllarında kapitalist ülkelerin, İkinci Dünya Savaşı sürerken Bretton Woods'da kabul ettikleri sabit para değerleri düzeninden vazgeçmeleri oldu. Kapitalist ülkeler birbiri ardından paralarının dış değerini serbest bırakma yolunu tuttular. Amaç enflasyon nedeniyle artık gerçekçi olmaktan çıkan para değerini düşmeye bırakmak, böylece ihraç mallarının fiyatını dolaylı yoldan ucuzlatmaktı. Kapitalist ülkeler ucuz ihracat yoluyla bol ihracat yaparak dış ödemeler dengesi açığını kapatmayı baş amaç saymaya başlamışlardı. Amerikan doları, İngiliz sterlini, Fransız frangı, İtalyan lireti ve Japon yeni büyük bir hızla değer yitirme yarışına girdi. Ancak paranın değer yitirişi, ilk ağızda bir ülkeye daha fazla ihracat yapma olanağını, dolayısıyla, dış ödemeler dengesi açığını daraltma ya da kapatma olasılığını sağlıyor gibi görünüyorsa da, para değerindeki düşüş, ithalâtı pahalı hale getirerek, kısa sürede dış ödemeler dengesini yeniden, olumsuz yönde etkiliyordu. İthalâtı sınırlamadıkça, para değerinin düşüşü, isteneni sağlamaya yetmiyordu. İthalâtı sınırlamak ise kapitalist ülkeler arasında bir ticaret savaşına yolaçabileceği için, kolay kolay göze alınamıyordu.

1974'te İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerde enflasyon dayanılmaz boyutlara ulaştı. OECD ortalaması yüzde 16'ydı. OECD, üye ülkelerden, yalnızca, enflasyonu daha da aşırıya götürecek girişimlerde bulunmamalarını istiyordu; enflasyonun düşürülmesini kimsenin beklediği yoktu. Enflasyonu şiddetlendirecek girişimlerden kaçınılması uyarısının altında yatan gerçek neden, Avrupa ülkelerinin iç enflasyonist harcamalarının yanısıra, dünya piyasasına dolar akışında eksilme şöyle dursun artış olmasıydı. Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından 1973 yılında petrol fiyatlarına yapılan dört kat zamdan sonra bile Birleşik Amerika, yarısını dışardan karşıladığı petrol tüketimini kısma yolunu tutmamıştı, hatta alımlarını artırmıştı. Bu tutum 1974 ortalarında Avrupa piyasasında dolaşımda bulunan dolar miktarını 155 milyar dolardan 170 milyar dolara yükseltti. Bu 15 milyar dolarlık artış, yıllık hesabıyla yüzde 45 oranında bir artış demekti. "Avrupa doları" denen ve Amerika dışında dolaşımda bulunan dolarlar, 1960'larda Amerika'nın dış ödemeler dengesinde belirmeye başlayan açığın ürünüydü. O açıklar Avrupa piyasasına dolar akımına neden olmuştu. Şimdi 1970'lerde yüksek petrol fiyatı nedeniyle Avrupa doları akışı daha da artıyor, Avrupa'nın kapitalist ülkelerinde ek kredi (Arap kredisi ve parası) kaynağı olarak enflasyonu körüklüyordu.

1974'ten itibaren Avrupa doları, Avrupa'nın kapitalist ülkeleri ekonomisine büyük ölçüde yük olmaya başladı. Avrupa piyasasındaki dolarlar, Amerika içinde dolaşımda bulunan paranın üçte-ikisine eşitti. Bu para, Avrupa'nın kapitalist ülkelerindeki enflasyonun başlıca dış etmeniydi. Ancak Birleşik Amerika'nın dış ödemeler dengesi açık verdiği sürece, bu etmenden kurtulma olasılığı yoktu. Birleşik Amerika'nın dış ödemeler dengesinin açık vermemesi ise, kapitalizmin Avrupa kanadının açık vermesi, yani Avrupa'nın Amerika'ya borçlanması demek olacaktı ki, Avrupa bu borçlanmanın ne demek olduğunu, geçirdiği deneyimlerle çok iyi biliyordu. Kısacası, 1970'ler, Amerikan kapitalizmiyle Avrupa kapitalizmi arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı bir kez daha, açıkça gözler önüne serdi.

1970'lerdeki iktisadî gerileme ve durgunluk ayrıca, so-

runun temelinde kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinin yattığını da gösteriyordu. Japonya'yla birlikte üç başlı hale gelen dünya kapitalizminin devleri, kendi aralarındaki çelişkiyi çözebilmek için, eskisi gibi açık savaşlara girişmemekle birlikte (böyle olmuyorsa başlıca neden sosyalist ülkelerin varlığıdır) türlü yöntemlerle birbirlerini altetmeğe çalışmaktaydılar. 1970'lerde tanık olduğumuz şey budur. Görünüşte Amerika'sıyla, Avrupa'sıyla, Japonya'sıyla kapitalist ülkeler durgunluk ve iktisadî gerileme sorununa elbirliğiyle çare arıyorlar. Durgunluktan, gerilemeden sıyrılmak için önerilen çare, gerçekte yeni değil. Burjuva iktisatçıları, daha önce belirttiğimiz gibi, kapitalizmin dönemsel bunalımının, akıllı bir bütçe yönetimiyle atlatılabileceği sanısını hâlâ sürdürmeye çalıştıkları için, şimdi bile, ekonomide canlılık sağlamak üzere bütçe önlemlerine başvurulmasını salık veriyorlar. Yalnız şimdi bir fark var: Bu yolu kendileri için değil, başkaları için öneriyorlar. Başka deyişle, iktisadî büyümelerini başkasının parasıyla gerçekleştirmeyi düşünüyorlar. Düş şu: Dış ödemeler dengesi fazlalık gösteren ülke, bütçe yoluyla kamu harcamalarını artırarak ülke içinde istemi teşvik edecek, bunun sonunda o ülkenin iktisadî büyümesi ve dolayısıyla dışardan almaya gerek duyacağı maddeler artacağı için, onun ithalâtı, öteki kapitalist ülkelerin ekonomisini harekete getirecektir. Ancak ekonomik canlılık önlemlerini hangi ülkenin alacağı, tam bir tartışma konusu olageliyor. Avrupa ülkeleri bu işi Birleşik Amerika'yla Japonya'nın yapmasını istiyorlar. Amerika ise Federal Almanya başta olmak üzere, öteki ülkelerin de aynı yola başvurmalarında direniyor.

Özetlersek, 1970'ler boyunca, batılı kapitalist ülkelerin başlıca sorunları, enflasyon oranının büyük ölçüde artması, iktisadî büyüme hızının, birçok batı ülkesinde yüzde sıfıra doğru yaklaşması, işsizliğin aşırı boyutlara ulaşmasıdır.

İKİNCİ KESİM — DEVRİM DURUMU

Kapitalizmin 20. yüzyıldaki inişli-çıkışlı gelişimini gösteren bu kısa tarihçenin ortaya koyduğu gibi, çağımız, Amerikan kapitalizminin Avrupa kapitalizmi karşısında ke-

sin bir üstünlük elde ettiği, onun yanısıra üçüncü güç olarak Japon kapitalizminin kök salıp geliştiği bir çağ olmuştur. Kapitalizmin kendi içindeki bu üstünlük ve dünya zenginliklerinin daha büyük kısmını kendine ayırma savaşımı, hiç de kolay olmamıştır. Kapitalizmin doğasından gelen bunalımlar bu gizli-açık savaşlarla birleşince, çağımız siyasal karışıklıklarla yüklü bir çağ niteliğine bürünmüştür. Bu siyasal karışıklıklar, bunalımlar ve savaşlar, bu bölümün birinci kesiminde yapmaya çalıştığımız özetlemenin de ortaya koyduğu gibi genel olarak *devrim durumu* yaratmaya elverişli olaylardı. 20. yüzyılı, yukardaki özetin ışığında 1950 öncesi, 1950-1970 arası ve 1970 sonrası diye üçe ayırarak incelemenin, *devrim durumunun* varlığını doğruca saptayabilmek bakımından gerekli olduğu kanısındayız. Ancak, böyle bir incelemeye geçmeden önce *devrim durumunun* teorik dayanakları üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

"Bir marksist için" diyor Lenin, "devrim durumu olmaksızın bir devrimin olanaksız olduğu sugötürmez bir gerçektir. Üstelik her devrim durumu da devrime yolaçmaz. Genel olarak bir devrim durumunun belirtileri nelerdir? Aşağıdaki üç belirtiyi sayarsak, hiç kuşku yok, yanılmış olmayacağız: (1) Egemen sınıfların, herhangi bir değişiklik sözkonusu olmaksızın, kendi egemenliklerini sürdürmelerinin olanaksızlaştığı, 'üst sınıflar' arasında şu ya da bu biçimde bir bunalım belirdiği, egemen sınıfın siyasetinde bir bunalım ortaya çıktığı, bu bunalım bir çatlamaya yolaçtığı ve ezilen sınıflar, öfke ve hoşnutsuzluklarını o çatlak yoluyla ortaya döktükleri zaman. Bir devrimin olabilmesi için 'aşağı sınıflar'ın, eskisi gibi yaşamak 'istememeleri' genel olarak yeterli değildir; 'üst sınıflar'ın da eskisi gibi yaşamaya 'muktedir olamamaları' gereklidir. (2) Ezilen sınıfların ısdırap ve yoksulluğu, her zamanki ısdırap ve yoksulluğa bakışla çok keskin biçimde artış gösterdiği zaman. (3) Yukardaki nedenlerin sonucu olarak, 'barış zamanında' kendilerinin soyulmalarına yakınmaksızın izin veren, fakat karışıklık zamanlarında bunalımın bütün koşulları tarafından olduğu kadar *'üst sınıflar' tarafından* da bağımsız tarihsel eyleme çekilen yığınların faaliyetinde dikkate değer bir artış olduğu zaman.

"Yalnızca grupların ve partilerin değil, fakat sınıfların iradesinden de bağımsız olan bu nesnel değişiklikler olmaksızın, genel bir kural olarak, devrim olanaksızdır. Bütün bu nesnel değişikliklerin tümüne devrim durumu denir.... Her devrim durumu bir devrime yolaçmaz; yukardaki nesnel değişikliklere öznel bir değişiklik eklenirse, yani devrimci *sınıf*, eski hükümeti sona erdirecek (ya da yerinden atacak) kadar *güçlü* devrimci yığın hareketine başvurabilme iktidarına sahip olursa, devrim ancak o zaman ortaya çıkar."[11]

Devrim durumunun nesnel ve öznel koşullarını, Lenin, bu tanımlamasında çok açık bir biçimde dile getirmiştir. İlk koşul, egemen sınıfların, değişiklik olmaksızın egemenliklerini artık eskisi gibi sürdüremez duruma gelmeleridir. Toplumdaki siyasal, iktisadî, toplumsal gelişmeler, egemen sınıfların eski düzeni sürdürmelerini artık olanaksız hale getirmelidir. Bunun yanısıra egemen sınıflar arasında ya da egemen sınıfın siyasetinde bir bunalım ortaya çıkmalıdır. Örneğin egemen sınıfın, emperyalist yağma amacından ötürü ülke, yenik düştüğü ya da çok zayıfladığı bir savaşa sürüklenmelidir; ülke malî ve iktisadî yönden çöküntüyle yüzyüze gelmelidir; siyasal kararsızlık ya da karışıklık belirmelidir. Egemen sınıfların güttüğü siyasette beliren bu tür çatlaklar, o güne dek ezilen sınıfların hoşnutsuzluk ve öfkelerini ortaya koymalarına elverecek yoğunluk ve ağırlıkta olmalıdır. Örneğin cephedeki askerler silahlarını bırakıp köylerine, kentlerine dönmeli, ya da dalga dalga grevler patlak vermelidir. Lenin bunları yeterli görmüyor, devam ediyor. Onun tanımına göre, aşağı sınıfların hoşnutsuzluklarını ve öfkelerini bu yollarla dile getirerek artık değişiklik istemeleriyle iş bitmiyor; üst sınıflar da artık eskisi gibi yaşayamayacak kadar güçlerini yitirmiş, zayıflamış olmalıdırlar.

Devrim durumunun ortaya çıkması için Lenin'in gerekli gördüğü ikinci koşul, yoksulluk ve ısdırabın eskisine bakışla çok artmasıdır. Savaş zamanları gibi, kapitalizmin dönemsel bunalımları da genel kural olarak, bu tür zamanlardır. Gerek savaş sırasında, gerek uzayıp giden yoğun dö-

[11] Lenin, *The Collapse of the Second International*, Progress Publishers, Moskova, 6. baskı, 1976, s. 11-12.

nemsel bunalımlarda savaşın ve bunalımın yükü, yoksul emekçi yığınların sırtına yüklenir. Artan vergilerle ya da açık harcamalarla savaşın giderleri onların cebinden karşılanır; alınan tasarruf önlemleriyle onların tüketimi kısılır. Mal darlığının yarattığı karaborsanın sıkıntısını onlar çeker, bu yolla belli bir sınıfın kesesini onlar doldururlar. Kapitalizmin dönemsel bunalımlarında da, bunalımın sonucu olan iktisadî durgunluk ilkin onları yakalar; işlerinden olurlar; işi başında kalabilenin ücreti düşürülür. Kısacası, savaş ve uzayıp giden, yoğun dönemsel kapitalist bunalımlar, emekçi yığınların ısdırap ve yoksulluğunun çok arttığı dönemlerdir.

Devrim durumunun ortaya çıkması için Lenin'in gerekli gördüğü üçüncü koşul, devrim eylemi içine çekilen yığınların faaliyetlerinde dikkate değer bir artış olmasıdır. Örneğin grevler tek-tük olmaktan çıkmalı, zincirleme birbirini izlemelidir. Gösteriler, protestolar alabildiğine artmalıdır.

Lenin, tümünü devrim durumu diye adlandırdığı bu nesnel değişiklikleri devrim için yeterli bulmuyor. Bu koşulların hepsi biraraya gelmiş olabilir, ama yine de devrime tanık olunmayabilir. Bu koşulların yarattığı ortamda devrimi gerçekleştirmek, devrimci sınıfın eski hükümeti düşürecek yığın hareketine başvurabilme iktidarına sahip olmasına bağlıdır. Lenin burada devrimci sınıfın, devrimci bir öncü parti çerçevesinde örgütlenmesini, o partinin devrimci sınıfa yol gösterebilme yeteneği ve iktidarına sahip olmasını kastediyor.

Şimdi bu tanım çerçevesinde, 20. yüzyılda devrim durumunun ne zaman varolduğunu, ne zaman olmadığını araştırabiliriz.

I. 1950 ÖNCESİ

20. yüzyılın ilk yarısı iki büyük savaşın, Balkan Savaşı dahil, Asya, Afrika ve Orta-Doğuda irili-ufaklı birçok yerel savaşın yanısıra, 1929-1932 kapitalist dönemsel bunalımını, ayrıca ondan önce ve sonra, daha hafif atlatılan iki dönemsel sarsıntıyı, yani 1921 bunalımını ve 1937-1938 durgunluğunu görmüştür. Bu olaylar sırasında, Lenin'in, yukarıya

aldığımız tanımlamasında belirttiği nesnel koşulların tümü mevcuttu, devrim durumu belirmişti. Ama örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki devrim durumuna karşın, Rusya dışında Avrupa'da hiç bir yerde devrim olmadı. Bunun nedenini, ikinci bölümde, geçmişteki revizyonizm ve oportünizm akımlarını tartışırken göreceğiz. Birinci Dünya Savaşından sonra, 1921 bunalımı gelip çattı. Onu izleyen yıllarda Avrupa kendini güçlükle toparlayıp, üretimde 1913 düzeyine ancak ulaşmıştı ki, bu kez, dünyanın gördüğü en büyük kapitalist bunalım, 1929-1932 dönemsel kapitalist bunalımı patlak verdi. Bir kez daha, ezilen, emekçi halk yığınlarıydı. Devrim durumu, bütün belirtileriyle ortadaydı. Avrupa bu bunalımın etkilerini 1930'ların ortasında henüz atlatmıştı ki, 1937-1938 durgunluğuna tanık olundu. İkinci Dünya Savaşı patlamasaydı, bu durgunluk yeni bir bunalıma dönüşebilirdi. Ancak savaş hazırlığı nedeniyle silah sanayiine ağırlık verildiği için bunalım ertelendi. Kısa süre sonra da savaş patlak verdi. Britanya ve sözde yansız ülkeler dışında tüm Avrupa faşizmin eli altına girdi. Burjuva hükümetleri birbiri ardından devrilmiş, Avrupa'nın emekçi yığınları azgın bir faşizmin pençesine düşmüştü. Gerek siyasal yönden, gerek Nazi işgal yönetiminin koyduğu işgal vergileri ve giriştiği yağma nedeniyle, Avrupa'daki milyonlarca emekçinin ısdırabı ve yoksulluğu tepe noktasına erişmişti. Siyasal ve iktisadî bunalım ortaya çıkmıştı. Üstelik faşizme karşı savaşımda Avrupalı komünistler Avrupa ülkelerinin birçoğunda en ön safta yeralmaktaydılar. Ortada apaçık bir devrim durumu vardı. Ama Yugoslavya'yla Arnavutluk'tan başka hiç bir yerde, devrim durumu, devrime dönüştürülemedi. Komünistlerin, içinde hayli etkin oldukları Fransız ve İtalyan direnç hareketleri orada kaldı, devrim durumunu devrime dönüştüremedi. Yunanistan'da ise komünistler iç savaşta ağır bir yenilgiye uğradılar.

II. 1950-1970 ARASI

Bu dönem, devrim durumunun çok gerilere itildiği bir dönem oldu. Savaştan utkun çıkan Birleşik Amerika'nın Avrupa ülkeleri üzerinde kurduğu siyasal ve iktisadî egemenlik, eskisine bakışla hayli hızlı sayılabilecek bir iktisadî

büyüme, soğuk savaş kampanyası, Amerika'nın Avrupa'daki askerî varlığı bu dönemde devrim olasılığını çok zayıflattı. Egemen sınıf olan burjuvazi Avrupa'da üstünlüğünü iyice perçinlemişti; burjuvazinin yerini sarsacak herhangi bir siyasal ya da iktisadî karışıklık sözkonusu değildi; "tüketim toplumu" denen aldatıcı yeni gelişme, "aşağı sınıflar"ın yaşamını —yoksulluğu ortadan kaldırmamakla birlikte-- göreli olarak değiştirmişti, yani emekçi yığınların büyük kesimi eskisi gibi yaşıyor *değildi*. "Bolluk toplumu", halk yığınlarının yoksulluğunu gözlerden uzak tutan bir perdeydi; aslında emekçi yığınları, yoksulluk sınırının altında yaşayanlar bir yana, yine yoksuldular, ama "tüketim toplumu" onlara, ileride kazanacakları parayı, türlü yollarla önceden harcatıyordu. Bu nedenle görünüşe bakarak, yoksulluğun ortadan kalktığı sanısına kapılmak gayet kolaydı. Kısacası, bir devrim durumu yaratacak nesnel koşullar yoktu. Bu nedenledir ki Avrupa komünist partileri o yıllarda gerilere itildiler, kabuklarına çekilmek zorunda kaldılar. Komünist partilerin bu pısırıklığı, "bolluk toplumu" efsanesini doğruca değerlendiremeyişleri, devrimci işçi sınıfının örgütlenmesi ve devrimci yığın hareketine girişebilecek güce ulaştırılması çalışmalarını köstekledi.

III. 1970'LER

İçinde bulunduğumuz 1970'ler, siyasal ve iktisadî bunalımın yeniden başgösterdiği dönem oldu. Birçok Avrupa ülkesi, Birleşik Amerika ve Japonya, kısacası kapitalist âlem, özellikle petrol bunalımı ardından tam bir iktisadî kargaşa içine düştü. İşsizlik ve enflasyon ulaştığı büyük boyutlarda, emekçi yığınların ısdırap ve yoksulluğunu artıran başlıca ögeler haline geldi. Siyasal bakımdan, kapitalist ülkelerin çoğu tam bir bocalama içinde bulunuyor. Muhafazakârı olsun, liberali olsun, sosyal-demokratı olsun, burjuvazinin çıkarlarını temsil eden siyasal partilerden hiç biri, birçok ülkede tek başına iktidar olma gücünü sürdüremiyor. Özellikle 1970'lerde karma hükümetlerin pıtırak gibi bitivermesi, burjuvazinin, tek başına çoğunluk sağlayabilecek herhangi bir siyasal temsil gücünün kalmadığını gösteriyor. Burjuvazi, kendini temsil edecek siyasal gövdeyi, artık ancak

birçok siyasal parçayı biraraya getirerek oluşturabiliyor. Kısacası, siyasal ve iktisadî bunalım, tepe noktasında değilse bile, hayli yoğun. Gerçi bu bunalım egemen sınıfları söküp atacak bir bunalım çapına henüz ulaşmış değil, gerçi emekçi yığınların çektiği yoksulluk ve ısdırap alışılagelenin çok ötesinde değil, gerçi emekçi yığınların eylemlerinde, işçi aristokrasisinin engellemeleri nedeniyle büyük bir artış görülmüyor; yalnızca zaman zaman, başarısız kalan bireysel grevlere tanık olunuyor. Fakat bir devrim durumunun nesnel koşulları yoksa bile, o durumun hazırlayıcısı olabilecek iktisadî ve siyasal bir kargaşa pekâlâ orta yerde.

Görünüm bu olduğu halde, işçi sınıfı partilerinin bu siyasal ve iktisadî kargaşayı, devrimci işçi sınıfını örgütleme yönünde kullandıklarına tanık olmuyoruz. Tam tersine, kendini devrimci diye sunan işçi sınıfı partileri, bu kargaşayı, varolan burjuva düzeni çerçevesinde, kendi önerdikleri evrimci, reformcu yolla düzeltme çabasına ağırlık veriyorlar. Devrimci işçi sınıfı partilerinin sahip olmaları gereken uzun erimli program, yani proletarya devrimi, proletarya diktatörlüğünün gerçekleştirilmesi ve sosyalist toplumun kurulması doğrultusunda çaba göstermelerinden vazgeçtik, kısa erimli bir programla, işçi sınıfını devrim durumuna hazır hale getirme çabası bile göstermiyorlar. Devrimci olduklarını savlayan partiler, 1970'lerde bütün çabalarını, kendilerinden daha sağda olan partilerle, hatta burjuvazinin partileriyle ortaklaşa iktidara gelmeye yöneltmişlerdir. "Avrupa Komünizmi"ni, Marksist devrimci işçi partilerinden ayıran başlıca özellik bu. Avrupa'daki "komünist" partilerin kimliğini deşmeden önce, atalarının kim olduğunu kısaca görmeliyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ KESİM — GEÇMİŞTE REVİZYONİZM VE OPORTÜNİZM

Lenin, oportünizmin ideolojik temellerini şöyle tanımlar:

"Sınıflar arası *işbirliğini* savunmak, sosyalist devrim ve savaşmın *devrimci yöntemlerini* bir yana bırakmak, kendini burjuva ulusçulluğuna uyarlamak, ulus ve ülke sınırla-

rının tarihsel olarak kalımsız olduğu gerçeğini gözden kaçırmak, *burjuva yasallığını* tapkı (fetiş) haline getirmek, 'nüfusun geniş kesimlerinin' (küçük-burjuvazi kastediliyor) kendini geri tutacağı korkusuyla *sınıf savaşımını* ve sınıf görüşünü reddetmek — işte bütün bunlar, hiç kuşkusuz oportünizmin ideolojik temelleridir."[12] (*İtalikler bizim*).

Lenin'in, oportünizmin ideolojik temelleri olarak belirttiği bu ögelerin çoğu, bugün de "Avrupa Komünizmi"nin temellerini oluşturuyor. Avrupa'daki "komünist" partilerini tek tek incelerken göreceğimiz gibi, bu partilerin kabullendiği ilkeler (!) *sınıflararası işbirliğine, sosyalist devrim ve savaşımın devrimci yöntemlerinden vazgeçmeye, burjuva yasallığını tapkı haline getirmeye* dayanmaktadır.

Devrimci sosyal-demokrasinin tarihinde geçen yüzyılın dördüncü çeyreğinde ve bu yüzyılın özellikle ilk çeyreği içinde sık sık rastlanan *revizyonizm,* Lenin'in sözünü ettiği oportünizmin gelişip kökleşmesinin ve bugünkü "Avrupa Komünizmi"ne egemen olan çağdaş oportünizmin başlıca teorik (!) kaynağıdır.

Marksist devrim teorisini çarpıtma ve burjuvazinin iktidarını pekiştirmek amacıyla dilediği biçime sokma çabalarının tarihi marksizmle yaşıttır. Marksizmi çarpıtma çabaları, burjuvazinin sürgit ayakta kalabilmesi için ya da oportünist amaçlarla, geçici yararlar uğruna, marksizmin "zor" teorisiyle sınıf savaşımı teorisini ve proletarya enternasyonalizmi ilkesini yumuşatıp değiştirmeye yönelmiştir. Bütün oportünist çabaların hedefi budur.

I. GOTHA PROGRAMI

Bu yoldaki ilk çabalar, henüz Marx da Engels de yaşarken, 1875 yılında Almanya'da görülmüştür. 1875 yılı, Almanya'da işçi hareketinde birliğin sağlandığı yıldır. Ancak bu birlik, Lasalle'cı küçük-burjuva anlayışına verilen ağır ödünler pahasına olmuştur. O tarihlerde Almanya'da işçi sınıfının iki siyasal partisi vardı. Biri, her ikisi de devrimci-sosyalist olan August Bebel'le Wilhelm Liebknecht'in kurduğu Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, öteki de Lasalle'in 1863'-

V. İ. Lenin, *Collected Works*, c. 21, s. 35.

te kurduğu Alman İşçileri Genel Birliğiydi. Sosyal-Demokrat İşçi Partisi 1869 yılında, Birinci Enternasyonalin temel ilkeleri üzerine kurulmuştu. Lasalle'cı Alman İşçileri Genel Birliğinin temelinde ise küçük-burjuva anlayışı yatmaktaydı. Bu iki parti, 1875 mayısında Gotha'da yapılan birlik kongresinde, yeni bir program altında birleştiler. Birleşme isteği Lasalle'cılardan gelmişti. Ancak Liebknecht, Marx'la Engels'e haber bile vermeksizin, Lasalle'cılarla ortak bir program taslağı hazırlamış ve birlik kongresine gitmişti.

Marksizmin devlete, proletarya diktatörlüğüne, kapitalizmden sosyalizme geçişte tarihsel olarak özel bir aşamanın kaçınılmazlığına ilişkin temel ilkelerinin Gotha Programında, salt birleşme uğruna oportünistçe bir tutumla çarpıtılışını, Marx bu program taslağı hakkında 1875 mayısında W. Bracke'ye yazdığı mektupta açıkça ortaya koymuştur.

Gotha program taslağının III. maddesi şu hükmü kapsıyordu:

"Alman işçilerinin partisi, *toplumsal sorunun çözümüne yol hazırlamak üzere, emekçi halkın demokratik denetimi altında* [*yapılacak*]* *devlet yardımıyla* üretici kooperatif derneklerin kurulmasını ister. Üretici kooperatif dernekleri tarım ve sanayide öyle bir genişlikte *kurulacaklardır ki, tüm emeğin sosyalist örgütlenişi onlardan doğacaktır.*"[13]

Marx, Bracke'ye mektubunda bu madde için şöyle der:

"Bugünkü sınıf savaşımının yerini, çalakalem yazı yazan bir gazete yazarının sözü alıyor: '*çözümüne*' kişinin 'yolu hazırladığı' toplumsal *sorun*. Toplumun devrimci dönüşümü sürecinden 'çıkacak' yerde, 'tüm emeğin sosyalist örgütlenişi', devletin üretici kooperatif derneklerine verdiği 'devlet yardımı'ndan çıkıyor ve o kooperatifleri işçiler değil *devlet 'yaratıyor'* Devletten alınacak ödünçle, tıpkı yeni bir demiryolu yapar gibi, yeni bir toplum kurulabileceğini düşlemek ancak Lasalle'a özgüdür."[14]

Görüldüğü gibi, Lasalle'cılara verilen ödünün ürünü olan uzlaşmacı Gotha Programının III. maddesi, işçi sınıfı-

[13] K. Marx, *Bracke'ye Mektup*, *The Critique of the Gotha Programme*, s. 23.
[14] Aynı yapıt, s. 24.
* Burada ve başka yerlerde alıntılar içindeki köşeli ayraçlar bizimdir. —Y. F.

nın devrimci sınıf savaşımının yerine, evrimci nitelikte bir "yol hazırlama" kavramı getiriyordu. Yeni toplumun kurulması, yeni toplumun geçici devlet biçimi olan proletarya diktatörlüğüyle değil, varolan devletin, yani *burjuva diktatörlüğünün* tarımda ve sanayide çalışan emekçi yığınlara vereceği yardımla kurulacak kooperatiflerle gerçekleştiriliyordu. Üstelik yeni sosyalist toplumun kurulması, "tüm emeğin sosyalist örgütlenmesi" şeklindeki buğulu ve kaypak deyişle, emeğin kooperatif derneklerde örgütlenmesine indirgeniyordu. Madde, burjuvazinin, sınıf olarak ortadan kaldırılması konusunda hiç bir şey söylememekteydi.

Marksizmi, sonunda burjuvaziyi gözetmeye varacak ölçüde çarpıtan belgelerin önde gelenlerinden olan Gotha Programı, görüldüğü gibi, marksizmin temel ilkelerinden ikisini, devrimci sınıf savaşımını ve proletarya diktatörlüğünü yumuşatıp saptırmaya yönelikti. Gotha Programından sonra tanık olunan bütün revizyonist ve oportünist çabalarda, hedefin, hep bu iki temel ilke olduğu görülmüştür.

Marx, bu çarpıtma çabalarını önleyebilmek için, konuya iyice açıklık getirmeye boş yere uğraşmış durmuştur. "Kapitalist ve komünist toplum arasında" diyordu Marx, "birinden ötekine *devrimci dönüşüm dönemi* yatar. Buna denk düşen şey, aynı zamanda siyasal dönüşüm dönemidir. Bu dönemde devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz."[15] (*İtalikler bizim.*)

Marx'ın, Gotha Programı hakkında W. Bracke'ye yazdığı bu mektuptan önce, Engels, mart 1875'te A. Bebel'e gönderdiği yakını mektubunda da, geçiş döneminde proletaryanın devrimci diktatörlüğünün, yani geçiş dönemi *devletinin* niteliğini şöyle açıklıyordu: " Sosyalist toplum düzeninin getirilmesiyle birlikte" diyordu Engels, "devlet dağılacak ve ortadan kalkacaktır. Bu nedenle devlet, savaşımda, devrimde, insanın düşmanlarını kuvvet zoruyla bastırmasında kullanılan bir geçiş kurumudur. Proletarya, devleti henüz *kullanmaya* devam ettiğine göre, devletin özgürlüğü sağlama yolunda değil, fakat kendi düşmanlarını bastırmak üzere kullandığına göre ve özgürlükten sözetme ola-

[15] Aynı yapıt, 26.

nağı doğar doğmaz, devlet bu haliyle varolmaya artık devam etmeyeceğine göre, özgür bir halk devletinden sözetmek, katışıksız saçmadır."[16]

Gotha Programı, mayıs 1875'te yapılan birlik kongresinde ufak-tefek değişikliklerle onaylandı. Gerek marksizmin, devlet ve devrimci proletarya diktatörlüğü ilkesi, gerek sınıf savaşımı ilkesi, gerek proletarya enternasyonalizmi ilkesi, Gotha Programından sonra, birbirini izleyen oportünistlerle revizyonistlerin elinde daha da çarpıtılacak, marksizm, burjuvazinin itiraz etmeyeceği bir noktaya kadar sulandırılacaktı.

II. BERNSTEİN'CILIK

Oportünist ve revizyonist akımların en güçlülerinden biri, adını Alman Sosyal-Demokrat Partisinin ve İkinci Enternasyonalin aşırı oportünist kanadının önderi Eduard Bernstein'dan (1850-1932) alan Bernstein'cılıktır. Bernstein "revizyonizmin babası" olarak bilinir; teoriyle pratiği birbiriyle uzlaştırma savıyla ortaya çıkmış, pratiğe uymadığını söyleyerek marksist teoriyi sulandırmaya çalışmıştır.

Bernstein, 1899 yılında yayınladığı *Sosyalizmin Önermeleri ve Sosyalizme Düşen Ödevler* adlı kitabında, "Sosyal-demokrasinin bütün karşıtlarıyla, yani sosyalist devrimden sakınabilmek için siyasal reformlara yönelme eğilimi gösterenlerle ortak bir dil bulabileceğini"[17] öne sürer. Bunun için Bernstein'ın önerdiği şey, "modası geçmiş lafebeliğini [marksist teoriyi] bir yana bırakmak ve gerçekte olduğu şekliyle, sosyal-demokrat bir reformlar partisi olmak"-tır.[18]

Bu noktadan yola çıkan Bernstein, eğer Sosyal-Demokrat Parti, Almanya'da siyasal egemenliğini kuracaksa, hem sınıf çıkarlarını hem *ulusal çıkarları* gözetme yeteneğinde olduğunu kanıtlaması gerektiğini öne sürmüştür. *Sınıf* çıkarlarıyla kastedilen şey proletaryanın çıkarlarıdır. *Ulusal*

[16] Aynı yapıt, s. 35.

[17] E. Bernstein, *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, 1973, Berlin, s. 50-51'den: R. Evzerov, *Revisionism in Theory and Its Consequences in Practice*, Socialism: Theory and Practice, Ocak 1978, n° 1, s. 111.

[18] Aynı yazı, s. 113.

çıkarlarla kastedilen şeyin ise, proletaryanın çıkarlarından biraz daha fazla bir şeyi ifade ettiği apaçıktır. Bernstein bu sözleri, Alman kapitalizminin emperyalist dış siyasetinin giderek tehlikeli bir hale geldiği tarihlerde söylüyordu. *Ulusal çıkarlar* derken kastettiği şey açıkça, Alman emperyalist kapitalizminin çıkarlarıydı, *sömürge yağmasıydı*. Bernstein bu sözleriyle, Alman Sosyal-Demokrat Partisinin, işçi sınıfıyla Alman emperyalist burjuvazisini uzlaştırıcı bir yol izlemesini, bir başka deyişle işçi sınıfı partisinin, emperyalizme karşıt bir siyaset izleyip, Alman burjuvazisini kendine yabancılaştırmamasını öneriyordu; Alman işçi sınıfını, burjuvazinin çıkarlarını gözeten bir siyaset izlemeye çağırıyor, böylece sınıflararası işbirliğini, yani işçi sınıfını burjuvazinin emri altına sokmayı öngörüyordu. Bernstein'ın yaptığı şey, devrimci sınıf savaşımının yerine, sınıflararası işbirliğini koymaktı.

Bernstein, Almanya'da "ekonominin daha üst bir düzeye ulaşmış olmasının ve tüm toplumsal yaşam"ın, düşüncelerine temel olduğunu öne sürüyor, proletaryanın amaçlarının, bu "üst düzeydeki ekonomi ve tüm toplumsal yaşam"dan, "olumlu yönde" (!) etkilenmesi gerektiğini söylüyordu. Bu dolambaçlı sözlerle Bernstein, sömürge yağmasından işçi sınıfınnı da payına düşeni almasını ve devrimci sınıf savaşımını bir yana koymasını savunuyordu. Toplum bu aşamaya ulaştığına, yani burjuvazinin sömürge yağmasından işçi sınıfına da bir pay vermesini sağlayacak bir zenginlik düzeyine vardığına göre, proletaryanın artık toplumu değiştirmek üzere, devrimci yola başvurmasına gerek kalmamıştı; işçi sınıfının partisi, bazı sosyal reformlarla burjuvaziden ödün koparabilirdi. Bernstein'a göre feodal toplumda, toplumsal kurumlar kemikleşmiş, donmuştu. Buna karşılık kapitalist toplumda "liberal kurumlar esnekti ve değişebilir türdendi" Öyleyse bu "liberal kurumlar"ı daha ileri götürmek, proletaryanın çıkarlarını korumaya yeterdi; "Bu, örgütlenmeyi ve güçlü hareketi gerektirir, devrimci diktatörlüğe hiç bir gerek yoktur"[19] diyordu.

Bernstein'a göre kapitalist toplumun liberal kurumla-

[19] Aynı yapıt, s. 197.

rının başında burjuva parlamentosu geliyordu. Ekonomik yönden gelişmiş çağdaş toplumda "seçim hakkı ve parlamento için yarış ve parlamento içindeki yarış, süregen organik bir devrim"di.[20] Bu sözlerin anlamı gayet açıktır. Bernstein'ın, "ekonomik yönden gelişmiş toplum" derken kastettiği şey, gerek ülke içindeki işçiyi sömürerek, gerek ülke dışında sömürgeleri yağmalayarak zenginleşen burjuva toplumudur. Ülke içinde burjuvazinin işçiyi sömürmesine çeşitli ödünler koparak bir ölçüye kadar son vermeli, ama aynı burjuvazinin, zenginlikleri ülke içine taşımak üzere, sömürgeleri yağmalamasına fırsat bırakmalıdır. Burjuvaziyi devirerek, sömürge talanına son vermek, altın yumurtlayan tavuğu kesmek demek olur. Şu halde yapılması gereken şey, sınıflararası savaş değil, işbirliğidir. Bu da parlamento için ve parlamento içinde girişilecek yarışla olur. Görüldüğü gibi Bernstein'ın amacı sınıflı toplumu ortadan kaldırmak, ezeni-ezileni olmayan bir toplum kurmak değildi; sömürenlerle sömürülenler, ezenlerle ezilenler yine kalacak, yalnızca reformlar yoluyla sömürülme ve ezilme hoşgörülebilir bir düzeye indirilecekti. Doğal ki bu düzeyin ne olacağını, kapitalist toplumun "liberal kurumları"nı, tutucu ya da sosyal-demokrat partiler eliyle denetim altında bulunduran burjuvazi belirliyecekti. Bernstein, en iyimser bir yorumla, sosyalistliğin, reformcu yoldan burjuva toplumuna aşılanabileceği sanısındaydı. Burjuva devletini, burjuvazinin baskı aracı olan devlet bürokrasisini, ekonomik kararların işçi sınıfını da gözetmesine (reformlarla) ne ölçüde yaklaştırabilirse, başka deyişle "sosyal devlet"i ne ölçüde gerçekleştirebilirse, sosyalizmi o kadar çok uygulamaya koymuş olacaklarını sanan bugünkü "Avrupa Komünistleri", ilerde anlatacağımız gibi, bu esaslar çerçevesinde, Bernstein'cılığın doğal uzantısıdırlar.

Bernstein'm kapitalist "liberal kurumlar" aracılığıyla ve bunlardan biri olan parlamento yoluyla, birbirini izleyen reformlarla toplumu değiştireceği düşü, marksist devlet görüşüne ters düşüyordu. Bu noktada duralım, Bernstein'cılığın sonuçlarına değinmeden önce, marksizmin devlet teo-

[20] E. Bernstein, *Politischer Massenstreik und Revolutionsromantik*, "*SM*", 1906, n° 1, s. 20'den: R. Evzerov, s. 116.

risini özetlemeye çalışalım.

Marksizmin devlet teorisini biçimlendiren yapıtlardan biri F. Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtıdır. Engels, yapıtının "Barbarlık ve Uygarlık" başlıklı son bölümünde devleti şöyle belirler:

"Bu durumda devlet, topluma dışardan zorlanmış bir güç değildir; (...) Devlet, gelişmenin belli bir aşamasında toplumun ürünüdür; bu toplumun, kendisiyle, çözümsüz bir karşıtlık içine düştüğünün, giderme gücünde olmadığı uzlaşmaz karşıtlıklara düştüğünün itirafıdır. Fakat karşıtlıkların ve ekonomik çıkarları birbiriyle çatışan sınıfların, verimsiz bir savaşım içinde kendilerini ve toplumu yiyip bitirmemeleri için, görünüşe göre toplumun üstünde yeralan, çatışmayı yatıştıracak ve 'düzen'in sınırları içinde tutacak bir iktidar gerekli hale gelmiştir. İşte toplumdan doğan, ancak kendini onun üstüne çıkaran ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir."[21]

Engels'in belirttiğine göre devlet, iktisadî gelişmenin belli bir aşamasında ortaya çıkmıştır. Bu aşamayı belirleyen şey, toplumun, çıkarları birbirine karşıt sınıflara bölünmüş olmasıdır. Başka deyişle devlet, sınıflı toplumun ürünüdür; sınıflar arasındaki çıkar çatışması birbiriyle *uzlaştırılamadığı* için, bu çatışmayı belli sınırlar içinde tutmak üzere ortaya çıkmış bir *zor aracıdır*.

Sınıflar arasındaki çıkar çatışmasını, parlamento ve kapitalist toplumun öteki "esnek, liberal kurumları" aracılığıyla uzlaştırmaya çalışanların, reformcu Bernstein'ların ve onların, biraz ilerle tanıyacağımız bugünkü torunları "Avrupa Komünistleri"nin, bu temel marksist devlet teorisini tümden yadsıdıkları apaçıktır. Oysa, devletin ortaya çıkışı sınıf karşıtlıklarını *uzlaştıramamanın* sonucuysa, kapitalist toplumda devletin yaşayagelmesi de "sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının devam ettiğinin kanıtıdır."[22] Ne var ki, küçük-burjuva ideologlar, devleti, sınıf karşıtlığının *uzlaştırılamamasının değil, uzlaştırılmasının* ürünü sayarlar.

[21] Marx-Engels, *Selected Works*, Lawrence and Wishart, Londra, 2. baskı, 1970, s. 576.

[22] Lenin, *The State and Revolution*, Progress Publishers, Moskova, 10. baskı, 1977, s. 11.

Onlara göre, kurulan "düzen" uzlaşmamanın değil, uzlaşmanın sonucudur; sınıfların uzlaşması, yani "devlet düzeni"nin kurulması, karşıtlıkların törpülenebildiğini göstermiştir. İşte revizyonizmin bütün özü buradadır. Engels'i okumaya devam edelim:

"Devlet sınıf karşıtlıklarını denetim altında tutma gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda, sınıflar arasındaki çatışmanın tam orta yerinde doğduğuna göre, kural olarak, en güçlünün, ekonomik yönden egemen olan sınıfın devletidir. Bu sınıf, devlet aracılığıyla, aynı zamanda siyasal yönden de egemen sınıf haline gelir, böylece ezilen sınıfları baskı altında tutmanın ve sömürmenin yeni araçlarını elde eder. Nitekim eskiçağ devleti her şeyin ötesinde köle sahiplerinin devletiydi, köleleri boyunduruk altında tutmak içindi; feodal devlet soyluların, köylü serfleri ve angaryacıları boyunduruk altında tutma organıydı; modern temsilî devlet de sermayenin, ücretli emeği sömürmesinin aracıdır."[23]

Engels, devlet teorisini şöyle tamamlar:

"Demek ki devlet, ezelden beri varolan bir şey değildir. Devletsiz, devlet ve devlet gücü hakkında herhangi bir fikri bulunmayan toplumlar olmuştur. Ekonomik gelişmenin, toplumun sınıflara bölünmesiyle zorunlu olarak bağlı bulunan bir aşamasında, devlet, bu bölünmeden ötürü bir zorunluk haline gelmiştir. Şimdi, üretimin gelişmesinde hızlı adımlarla öyle bir aşamaya yaklaşıyoruz ki, o aşamada yalnızca bu sınıfların varlığı zorunlu olmaktan çıkmakla kalmayacak, fakat üretim için gerçek bir engel haline gelecektir. Bu sınıflar, daha önceki aşamada nasıl kaçınılmaz olarak ortaya çıktılarsa, o kadar kaçınılmaz biçimde ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte devlet de kaçınılmaz biçimde yokolacaktır. Üretimi, üreticilerin özgür ve eşitçi birliği temeli üzerinde yeniden örgütleyecek olan toplum, tüm devlet mekanizmasını, bundan böyle lâyık olduğu yere, çıkrıkla tunç baltanın yanında, eski eserler müzesine kaldıracaktır."[24]

Görüldüğü gibi Engels, devleti bir zor gücü olarak ta-

[23] Marx-Engels, *Selected Works*, s. 576-578.
[24] Aynı yapıt, s. 579

nımlar. Bu zor gücü eskiçağda köle sahiplerinin, ortaçağda feodal soyluların, çağımızda ise kapitalist burjuvazinin baskı aracıdır. "Sosyalist toplum düzeninin getirilmesiyle birlikte", daha önce Engels'ten bir alıntıyla ortaya koyduğumuz gibi, "devlet dağılacak ve ortadan kalkacaktır. Bu nedenle devlet, devrimde, insanın düşmanlarını kuvvet zoruyla bastırmasında kullanılan bir çeşit geçiş kurumudur."

Bu nokta, yani proletaryanın devrimci diktatörlüğü (devlet), *Komünist Manifestosu*'nda da özellikle belirtilmiştir. "Yukarda da gördüğümüz gibi" der *Manifesto*, "emekçi sınıfının devriminde ilk adım, *demokrasi savaşımını kazanmak üzere* proletaryayı egemen sınıf durumuna yükseltmektir. (*İtalikler bizim*).

"Proletarya, derece derece bütün sermayeyi burjuvaziden almak, bütün üretim araçlarını devletin, *yani* egemen sınıf olarak örgütlenen proletaryanın elinde toplamak ve kabil olan çabuklukla üretici güçler toplamını artırmak için siyasal üstünlüğünü kullanacaktır."[25]

Manifesto'nun devlet tanımı hayli ilginçtir. *Manifesto* kapitalizmden komünizme geçişte devleti "*egemen sınıf olarak örgütlenen proletarya*" diye tanımlamıştır.

Burjuvazinin egemenliğini sürdürmesinden yana oldukları için, dün olduğu gibi bugün de "demokrasinin barışçıl gelişimi"nden sözedenler, *Manifesto*'nun bu devlet tanımını kesinlikle unutmuş görünüyorlar, ya da yadsıyorlar. Bu tanımla kastedilen devlet, yalnızca geçiş dönemine özgü proletarya diktatörlüğüdür. Marx'la Engels "proletarya diktatörlüğü" terimini, ancak 1871 Paris Komünü'nden sonra kullanmaya başlamışlardır.

Manifesto'nun yukarıya aldığımız bölümünde dikkati çekici noktalardan bir ikincisi, proletarya diktatörlüğünün, küçük-burjuva ideologların göstermeye çalıştığı gibi demokrasiden vazgeçmek için *değil*, fakat "*demokrasi savaşını kazanmak*" üzere gerekli oluşudur. İlk ağızda demokrasi ve diktatörlük sözcükleri birbiriyle çelişkili gibi görünebilir. Ne var ki bu çelişki gerçekte burjuva devleti için, başka deyişle klasik demokrasi için sözkonusudur. Çünkü kapitalist

[25] Marx-Engels, "Manifesto of the Communist Party", *Selected Works*, s. 52.

burjuva toplumunda demokrasi, somutlaşmış zorbalık demek olan devletin, yani diktatörlüğün şekillerinden biridir. Teokrasi, monarşi, vb. gibi. Bir devletin egemen sınıfı, azınlıktaki burjuvazi ise, yani o devlette zor gücü burjuvazinin elindeyse ve onun çıkarını gözetiyorsa, o devlette gerçek demokrasiden, yani özgürlükler düzeninden değil, olsa olsa sınırlı bir demokrasiden (sınırlı özgürlüklerden), ayrıcalıklı bir demokrasiden (temsilî demokrasiden) sözedilebilir. Orada demokrasi, gerçekte kavram olarak özgürlüğü değil, özgürlüklerde *sınırlılığı*; kararları en alt kademelerden başlayarak geniş emekçi yığınlarının almasını değil, parlamento düzeyinde, belli bir grubun almasını içerir. Burjuvazinin egemenliğindeki bir devlette yığınların özgürlük için verdikleri savaşım başarı sağladıkça özgürlüğün, dolayısıyla demokrasinin sınırları genişletilebilir. Fakat bu sınırlar, emekçi yığınların en alt kademelerden, en küçük üretim birimlerinden başlayarak kararları bizzat almalarına, yani gerçek demokrasî boyutuna hiç bir zaman genişleyemez. Özgürlüğün sınırları ne kadar genişletilirse genişletilsin, burjuva demokrasilerinde sözkonusu olan şey, yine de yalnızca sınırlamayı azaltmaktır. Burjuvazi egemen sınıf olarak kaldıkça, devlet de sınırlama ne kadar azaltılmış olursa olsun, burjuvazinin baskı aracı, zor aracı olma niteliğini değiştirmeyecektir.

İşte *Komünist Manifestosu'*na göre, kapitalist devletten komünist devlete geçişte, *proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi*, yani devlet şekli olarak proletarya diktatörlüğü, başka deyişle burjuvazinin o zamana kadar kullandığı özgürlüğün, bu kez, fakat geçici olarak, proletarya yararına sınırlandırılması, zor gücünün bu amaçla emekçi halk yığınları, yani nüfusun büyük kesimi tarafından kullanılmasını sağlamak içindir. Başka deyişle, üretim ilişkilerinin ve ona bağlı olarak siyasal, sosyal, kültürel, vb., ilişkilerin yönetim ve denetimine, en küçük üretim birimlerinden başlayarak emekçi yığınların bizzat karar vermelerini sağlamak içindir. Demokrasi yine sınırlıdır, ama bu sınırlar, burjuva toplumuyla kıyaslanamayacak ölçüde genişlemiştir. Devlet yavaş yavaş gözlerden silindikçe bu sınırlar iyice kalkacak, gerçek demokrasiye doğru genişleyecektir.

Manifesto "demokrasi savaşını kazanmak"la bunu kastetmektedir.

Geçiş döneminde devlet, artık eski *kalıcılık* niteliğini ve anlamını yitirmiştir. Ancak görevi sona ermiş değildir. Marksist devlet teorisine göre, kapitalist devlette proletaryayı ve genel olarak tüm emekçi yığınları sömürme aracı olarak kullanılan devlet, bu kez proletaryanın, burjuvaziyi baskı altında tutması için kullanılacaktır. Marx ve Engels, burjuvazinin sömürüden kendi rızasıyla vazgeçmeyeceğini, egemenliğinin elinden alınmasına kuvvet yoluyla, varolan devletin zor gücünü kullanarak karşı koymaya çalışacağını düşündükleri için, böyle bir geçiş dönemine, yani *egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryaya,* başka deyişle devlet şeklinin proletarya diktatörlüğü olmasına gerek görmüşlerdir.

Proletarya diktatörlüğü kavramı, aynı zamanda, devrimci bir sınıf savaşımı teorisini içerir. Bunun tersi de doğrudur, yani devrimci bir sınıf savaşımı da, burjuva parlamentarizmiyle ve burjuvazinin devlet kurumlarıyla yetinmeyi değil, fakat proletarya diktatörlüğü teorisini, proletaryanın zor kurumlarıyla, temsil kurumlarını, yani marksist devlet teorisini içerir. Sınıf savaşımından devrimci niteliğini ayırmak, reformculuğa kapılanmak, o savaşımı proletarya diktatörlüğü özelliğinden soyutlamak demektir. Proletarya diktatörlüğünü kabul etmemek, marksizme göre, devrimci sınıf savaşımının yerine reformcu sınıf uzlaşımını getirir.

"Burjuva devletleri, biçim olarak hayli çeşitlidir, ama hepsinin özü aynıdır: Bütün bu devletler, biçimleri ne olursa olsun, son tahlilde kaçınılmaz olarak *burjuva diktatörlüğüdür.* Kapitalizmden komünizme geçiş, hiç kuşku yok ki, çok bol ve çeşitli siyasal biçimler ortaya çıkaracaktır, ama öz, kaçınılmaz olarak aynı kalacaktır: *Proletarya diktatörlüğü.*"[26]

Şu halde günümüzde bir toplumun egemen sınıfı ya burjuvazidir, ya proletarya. Bu durumda egemen sınıflardan örneğin burjuvaziyi ayakta tutarak, o toplumda reformlar yoluyla proletaryayı egemen sınıf durumuna yükseltme

[26] Lenin, *The State and Revolution*, s. 36.

olanağı ve olasılığı yoktur. Buna bizzat burjuvazinin varlığı engeldir. Aynı biçimde, bir toplumda devrim yoluyla proletaryayı egemen sınıf olarak örgütlemek, ama onun yanısıra, kendi karşıtının bağrında yaşamasına ve egemen kalmasına izin vermek de marksizme göre olanak-dışıdır. Bir başka deyişle, burjuva diktatoryası nasıl emekçi yığınların ezilmesini içeriyorsa, proletarya diktatörlüğünün mantığı da tarihsel açıdan, burjuvazinin varlığına sınıf olarak son verilmesini öngörür.

Bu nasıl olacaktır? Marx'la Engels'e göre, sosyalist toplum düzeninin getirilmesiyle, yani üretim araçlarının mülkiyetine toplumun elkoymasıyla kapitalizmden komünizme geçiş dönemi başlamış, yani (çağımızda adına kasıtlı olarak demokrasi denen) burjuva diktatörlüğünün yerini, sözcüğün ifade ettiği anlamda devlet olmayan bir yarı-devlet, proletarya diktatörlüğü almıştır. Lenin, "devletin, tüm toplumun temsilcisi olarak ortaya çıkmasını sağlayan ilk hareket —üretim araçlarına toplum adına elkonması hareketi— onun devlet olarak son bağımsız hareketidir."[27] der. Çünkü artık, o andan itibaren burjuvazinin egemenliği ve o egemenliğin temsilcisi olan burjuva devleti yoktur, onun yerini proletaryanın geçici zor gücü, yani diktatörlüğü almıştır.

Ama burjuvazi mülksüzleştirildiği ve egemen sınıf olmaktan çıktığı zaman, onun egemenliğini temsil eden devlet, bir anda yokolup gitmiş değildir. Burjuvazi, o devletin zor gücünü kullanarak, eski durumuna dönmeye doğal olarak çalışacaktır. *Komünist Manifestosu*, bu devletin yerini "egemen sınıf olarak örgütlenen proletarya" mekanizmasının alacağını söylemiştir. Bu çok genel bir ifadeydi ve *Manifesto*, bu konuda somut bir yanıt getirmemişti. O yanıtı, 1871 Paris Komünü getirmiştir. Marx'la Engels, Komün deneyiminin ışığı altında, yeni toplumun köşe taşlarını belirlemişlerdir. Bu deneyim çerçevesinde Lenin şu gerçekçi görüşü dile getirir:

"Bürokrasiyi bir anda, her yerde ve tam olarak ortadan kaldırmak sözkonusu olamaz. Bu bir ütopyadır. Ama eski

[27] Aynı yapıt, s. 10.

bürokratik mekanizmayı bir anda *parça parça etmek* ve bütün bürokrasinin derece derece ortadan kaldırılmasına olanak verecek yeni bir bürokrasi kurmaya başlamak bir ütopya *değildir*; bu Komünün deneyimidir, devrimci proletaryanın ilk ve dolaysız görevidir.

" Bizler ütopyacı değiliz, bütün yönetimi *bir anda dağıtma* 'düşünü' görmüyoruz."[28]

Görüldüğü gibi proletarya diktatörlüğünün amacı, eski devlet mekanizmasını yıkarak, burjuvazinin geri gelmesini önlemek ve mülksüzleştirerek egemenliğine son verilen bu sınıfı —yeniden diktatörlük kurmasına engel olmak için— baskı altında tutmaktır. Devletin varlığı, yani başka bir sınıf üzerinde baskı aracı olarak kullanılmasını gerektirecek koşullar ortadan kalktıkça ve kalktığı ölçüde, marksizme göre, devlet de yavaş yavaş silinip gidecektir.

1871 Paris Komünü'nün getirdiği bir başka deneyim parlamentoculuğa ilişkindir. Marx "Komün bir parlamento değil, çalışan bir organ, aynı zamanda yasama ve yürütme organı olacaktı"[29] diye yazmıştı. Lenin'in belirttiği gibi, "parlamentarizmden kurtuluş yolu, temsilî kurumların ve seçim ilkesinin ortadan kaldırılmasında değil, fakat temsilî kurumların çene çalma yeri olmaktan çıkarılıp 'çalışan' organlara dönüştürülmesinde"ydi. "Parlamentolu ülkelerden" der Lenin, "hangisini alırsanız alın, Amerika'dan İsviçre'ye, Fransa'dan Britanya'ya, Norveç'e kadar hangisini alırsanız alın, bu ülkelerde 'devlet'in gerçek işi perde arkasında pişirilip kotarılır; daireler, elçilikler ve genelkurmay tarafından yerine getirilir. Parlamentoya 'alelâde insanları' aldatması için konuşma görevi verilmiştir.

"... Temsilî kurumlar olmaksızın demokrasi, hatta proleter demokrasi düşünülemez, ama parlamentarizm olmaksızın demokrasi düşünülebilir ve düşünülmesi gerekir."[30]

Buradan geriye, sözün başına dönersek, revizyonizmin babası Bernstein, Komün deneyimine dayandırılan bu somut önerilere karşı çıkıyor, sosyalist bir toplumun, burjuva parlamentosunda yasama yoluyla gerçekleştirilebileceğini savu-

[28] Aynı yapıt, s. 48-49.
[29] Marx-Engels, *Selected Works*, s. 287.
[30] Lenin, *The State and Revolution*, s. 46.

nuyordu. Bernstein'a göre, işçi birliklerinin önderleriyle omuzomuza girişilecek siyasal bir savaşımla, üretimin koşulları üzerinde toplumun denetimi gittikçe büyüyecek ve yasama yoluyla, sermaye sahibinin statüsü giderek bir yöneticiye dönüşecekti. İşçi birlikleri, diyordu Bernstein, sermayenin mutlak iktidarını yıkma ve sanayiin yönetiminde işçilerin doğrudan söz sahibi olmasını sağlama eğilimindedirler. Bernstein'ın yanılgısı, Alman Sosyal-Demokrasisinin devrimci kanadında yeralan Rosa Luxemburg'un belirttiği üzere, "yasamayı yeniden düzenlemek suretiyle" sosyalist bir toplum kurulabileceğini sanmasındaydı. Bernstein böyle yaparken, sermaye-emek ilişkilerinin özünü unutuyor, soruna sınıfsal açıdan değil, zengin-yoksul ilişkisi açısından bakıyordu.

Bernstein'ın parlamentoculuk ütopyası, marksizmin proletarya diktatörlüğü ilkesini yadsıyabilmeyi amaçlamıştı; sınıf savaşımını kabul ediyordu, fakat bu savaşımın barışçıl yoldan da kazanılabileceğini öne sürüyordu. Sınıf savaşımını parlamento yoluyla, burjuva yasallığının koşulları çerçevesinde yürüterek de işçi sınıfının üretim üzerinde söz sahibi olabileceği kanısındaydı. Oysa, sosyalizmin, salt üretim üzerinde söz sahibi olmak demek olmayışı bir yana, yalnızca sınıf savaşımı gerçeğini kabul etmek, marksist bir dünya görüşüne sahip olunduğunun kanıtı sayılamazdı. Nitekim Marx bu noktayı gayet açıklıkla belirtmiştir:

"Modern toplumdaki sınıfların ya da bunlar arasındaki savaşımın varlığını keşfetmiş olma onuru bana ait değildir." der Marx. "Burjuva tarihçileri bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini benden çok önce açıklamışlardır. Benim yeni olarak yaptığım: 1) *Sınıfların varlığının* ancak *üretimin gelişimindeki belli tarihsel evrelere* bağlı olduğunu; 2) Sınıf savaşımının zorunlu olarak *proletarya diktatörlüğüne* vardığını; 3) Bu diktatörlüğün kendisinin *bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma* geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur."[31]

Lenin, Marx'ın bu sözleri hakkında şunları yazmıştır:

[31] "Marx'tan New York'taki J. Weydemeyer'e Mektup", Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar I*, Sol Yayınları, Ankara, 1. baskı, 1976, s. 637.

"Marx'ın teorisinde temel noktanın sınıf savaşımı olduğu sık sık söylenir ve yazılır. Ne var ki bu yanlıştır. Bu yanlış kavram çoğu zaman marksizmin oportünistçe çarpıtılmasına ve burjuvazi tarafından kabul edilebilir bir ruhla bozulmasına varır. Çünkü sınıf savaşımı teorisi, Marx tarafından *değil*, fakat Marx'tan *önce* burjuvazi tarafından yaratılmıştır ve genel olarak burjuvazi tarafından *kabul edilebilir* bir şeydir. *Yalnızca* sınıf savaşımını tanıyanlar henüz marksist değildirler; burjuva düşüncesinin ve burjuva siyasetinin sınırları içinde kalmaya [parlamentolu demokrasiye inanmaya] devam ederler. Marksizmi sınıf savaşımı kuramıyla sınırlamak, marksizmi kösteklemek, çarpıtmak, burjuvazi tarafından kabul edilebilir bir şeye indirgemek demektir. Ancak, sınıf savaşımını tanımayı, *proletarya diktatörlüğünü* tanımaya kadar *genişleten* kişi marksisttir."[32]

Bu iki alıntının açıkça ortaya koyduğu gibi, devrimci sınıf savaşımı, seçimle işbaşına gelinse bile, proletarya diktatörlüğü kavramından soyutlanarak düşünülemez, parlamento için ve parlamento içinde burjuva partileriyle yarışa indirgenemez. Burjuva diktatörlüğünün karşısına proletarya diktatörlüğünü koymayan bir sınıf savaşımı, Lenin'e göre, sonunda burjuva parlamentosu içinde, kolaylıkla sınıflararası işbirliğine dönüşebilir; işçi sınıfını burjuvazinin emri altına sokmaktan başka bir sonuç vermeyecek olan sınıflararası işbirliği, ancak proletarya diktatörlüğü ile dıştalanabilir. Bernstein'ın yadsıdığıysa, işte buydu.

III. KAUTSKY'CİLİK

Daha önce belirttiğimiz gibi, marksizmin devlet teorisi, daha çok, 1871 Paris Komünü deneyimine dayandırılarak geliştirilmiştir. Marx, 1847-1848'de yazılan *Komünist Manifestosu*'nda "yapılabilecek tek düzeltmenin, Komünün getirdiği devrimci deneyim temeli üzerinde olabileceğini düşünmüştü."[33] Nitekim Marx'la Engels, *Manifesto*'nun Almanca baskısı için yazdıkları, ikisinin de imzasını taşıyan 24 haziran 1872 tarihli önsözde, *Manifesto*'nun tarihsel bir belge haline geldiğini, son 25 yıllık dönemde "durum ne

[32] Lenin, *The State and Revolution*, s. 35.
[33] Aynı yapıt, s. 37.

denli değişmiş olursa olsun bu *Manifesto*'da geliştirilmiş bulunan genel ilkeler"in ana çizgileriyle doğru olduğunu belirtirler ve şöyle derler:

" proletaryanın ilk kez iktidarı iki ay boyunca elinde tuttuğu Paris Komününde edilenilen pratik deneyim karşısında, bu program, bazı ayrıntıları bakımından eskimiş bulunuyor. Komün özellikle bir şeyi kanıtlamıştır, o da 'işçi sınıfının hazırdaki devlet mekanizmasını salt ele geçirip, onu kendi amaçları için kullanamayacağı'dır."[34]

Görüldüğü gibi Marx'la Engels, proletaryanın, hazırdaki devlet mekanizmasını devralmasından ve kullanmasından yana değildirler; burjuvazinin devlet mekanizmasının yıkılmasını, onun yerini, kapitalizmden komünizme geçişte, geçici bir dönem için "*proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi*"nin, yani proletarya diktatörlüğünün almasını önerirler. Nasıl ki burjuvazi özel bir baskı gücüne gerek duymuşsa, derler, proletarya da özel bir baskı gücüne gerek duyacaktır. Bu, proletaryanın örgütleyeceği ve yapısı gereği, kuruluşundan itibaren, yavaş yavaş sönüp silinmeye başlayan ve eski devlete benzemeyen bir yarı-devlettir. Baskı altında tutulacak sınıf kalmadığı zaman ve kalmadığı ölçüde, bu geçiş devleti, o niteliğiyle, ortadan kalkacaktır.

Buna karşılık, revizyonist ve oportünist ideologlar, proletaryanın hazırdaki devleti "kazanması"ndan yanadırlar. Proletaryanın devlete ihtiyacı var, derler. Ve bunu derken, burjuva devletini yıkmayı savunan, ama marksizmin tersine, yerine bir şey koymayı önermeyen anarşistlere karşı çıkıyormuş gibi görünmeye özel bir özen gösterirler. Aslında karşı çıktıkları, marksizmin devlet teorisidir. Marksizmi böylece bozarken güttükleri amaç, burjuvazinin hazırdaki devletini (zor gücüyle, bürokrasisiyle, parlamentosu dahil bütün kurumlarıyla) ayakta tutmaktır. Evet, proletaryanın devlete ihtiyacı vardır, ama marksist teoriye göre, o devlet, hazırdaki devlet değil, Lenin'in deyişiyle, "kurulduğu andan itibaren sönüp silinmeye başlayan"[35] devlettir, yani "egemen sınıf olarak örgütlenen proletarya"dır.

Proletaryanın hazırdaki devleti "*kazanması*"nı savu-

[34] Marx-Engels, *Selected Works*, s. 31-32.
[35] Lenin, *The State and Revolution*, s. 27.

nanlardan biri, Alman Sosyal-Demokrat Partisinin ve İkinci Enternasyonalin ünlü önderlerinden Karl Kautsky'dir. Kautsky, *Sosyal Devrim* adlı broşüründe, yalnızca "devlet iktidarını kazanmak"tan sözetmiştir; "yani devlet mekanizmasını *yıkmaksızın* iktidarı ele geçirme olasılığını *itiraf ettiği* ölçüde oportünistlere ödün veren bir formül seçmiştir.".[36] Örneğin Kautsky, yığın grevlerinin amacından sözederken şöyle diyordu:

"Grevin amacı, devlet iktidarını *yıkmak* olamaz; grevin tek amacı, belli bir sorunda hükümeti boyun eğdirmek ya da proletaryaya düşman olan bir hükümeti, onun isteklerini yarı yolda karşılamaya istekli bir başka hükümetle değiştirmek olabilir. (...) Fakat bu (yani düşman bir hükümet karşısında proletaryanın utkunluğu) hiç bir zaman, hiç bir koşul altında, devlet iktidarının *tahribedilmesine* yolaçamaz; yalnızca *devlet iktidarı içinde* kuvvetler dengesinin belli bir ölçüde değişmesine yolaçabilir. (...) Geçmişte olduğu gibi, bizim siyasal savaşımımızın amacı, parlamentoda çoğunluğu kazanarak ve parlamentoyu hükümetin efendisi rütbesine yükselterek, devlet iktidarını fethetmektir."[37]

Görüldüğü gibi Kautsky, proletarya devriminin yerine, *parlamento reformculuğunu* koyuyordu. Parlamento çoğunluğunu kazanarak, devlet iktidarını (burjuva devletini) ele geçirecek, o devlete, kendi kendini yadsıması demek olan bir şeyi yaptıracaktı, yani *burjuva devletine sosyalist toplumu kurdurtacaktı.*

Kautsky, 1918 yılında Viyana'da yayınlanan *Proletarya Diktatörlüğü* başlıklı broşüründe marksist demokrasi anlayışını çarpıtmanın yeni örneklerini verdi. Bu broşüründe Kautsky proletarya diktatörlüğünü tartışırken Rusya'daki duruma değiniyor ve şöyle diyordu: "İki sosyalist eğilim (yani bolşeviklerle bolşevik-olmayanlar) arasındaki zıtlık, birbirinden esaslı biçimde farklı olan iki yöntem, *diktatörce* ve *demokratik* yöntemler arasındaki zıtlıktır."[38]

Aynı yapıt, s. 102.

K. Kautsky, *Neue Zeit*, 1912, Cilt XXX, 2, 726, 727, 732'den: Lenin, *The State and Revolution*, s. 111.

[38] K. Kautsky, *Proletarya Diktatörlüğü*, Viyana 1918, s. 3'ten: Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, Progress Publishers, Moskova, 6. baskı, 1976, s. 8.

Bu sözler, Kautsky'nin tüm eğilimini ortaya koyar türdendir. Kautsky, burada, aslında *burjuva demokrasisinden* sözediyordu, ancak salt *demokrasi* sözcüğünü kullanarak, sanki sınıfların dışında ya da üstünde, onlardan bağımsız "*saf demokrasi*" diye bir şey varmış gibi konuşuyordu. Oysa demokrasi, sınıflı toplumun ürünüdür. Lenin'e göre, sınıflar ortadan kalktığı zaman, devletle birlikte demokrasi de yavaş yavaş silinip gidecektir. Başka deyişle, sınıflı toplumda (kapitalist ya da geçiş döneminde sosyalist toplumda) ancak belli bir sınıf yararına işleyen sınıfsal demokrasi (yani sınırlı özgürlükler düzeni) zamanla, toplumda sınıflar ortadan kalktıkça, dar bir çerçeveye özgü kalma niteliğini yitirecektir; "kapitalist kölelikten, kapitalist sömürünün tanımlanamaz ölçüye varan dehşetinden, zorbalığından, saçmalığından ve rezilliklerinden kurtulan halk, toplumsal ilişkinin temel kurallarını yavaş yavaş gözetmeye alışacak"tır.[39]

Kautsky, proletarya diktatörlüğünü, salt adına bakarak *diktatörce* diye niteliyor, burjuva diktatörlüğünü ise, yine salt ona takılan maske ada bakarak *demokrasi*'ye lâyık görüyordu. Oysa nasıl eskiçağda köle sahiplerinin diktatörlüğü, aynı köle sahipleri için demokrasiye engel değilse, nasıl çağımızda burjuva diktatörlüğü burjuvazi için demokratik hakların kullanılmasını önlemiyorsa, marksizme göre, kapitalizmden komünizme geçiş döneminde proletarya diktatörlüğü de proletarya için, yani nüfusun büyük çoğunluğu için demokrasiye engel değildir. Marx, Engels ve Lenin bunu birçok kez belirtmişlerdir; proletarya diktatörlüğünün, geçiş döneminde burjuvaziyi, eski durumu yeniden kurmaktan alıkoymak üzere başvurulacak özel bir baskı aracı olduğunu söylemişlerdir. Kautsky ise, bugünkü ardıllarının sık sık yaptığı gibi, bu marksist anlayışı bir yana bırakarak, proletaryanın sınıfsal egemenliğini diktatörlük diye nitelemiş, bu diktatörlüğün yalnızca egemen, sömürücü sınıflara karşı sözkonusu olduğunu, emekçi yığınlar için demokrasiye engel olmadığını görmezlikten gelmeye çalışmıştır. Kautsky, köle sahiplerinin, soyluların ya da bürjuvazinin diktatörlüğüyle, proletaryanın diktatörlüğü arasın-

[39] Lenin. *The State and Revolution*, s. 85.

daki esaslı bir farkı da dikkate almamıştır. Bu diktatörlüklerden ilk üçü devleti, emekçi yığınları baskı altında tutarak sömürmek için kullanırken, proletarya kendi diktatörlüğünü, yani devleti, bir zamanların egemen sınıflarını sömürmek için değil, fakat kendisini sömürtmemek için kullanır.

Demokrasi, marksist öğretiye göre, gerçekte, komünist toplum öncesi sınıflı toplumlara özgü bir *haldir*; özgürlüklerin sınırlı olduğu sınıflı toplumlarda, egemen sınıftan koparılan hak ve özgürlüklerin toplamını içine alan bir çerçevedir. Ama bu haklar ve özgürlükler ne ölçüde genişletilirse genişletilsin, yine de temelde, o toplumun, örneğin burjuva diktatörlüğüne dayanmadığını göstermez. Örneğin, bir devletin, yani bir sınıf diktatörlüğünün hükümet şekli, diyelim ki krallıktır ya da cumhuriyettir; toplum krallıktan cumhuriyete geçmişse, özgürlüklerin çapı biraz daha genişlemiştir. Ama her iki halde de o devlet burjuva devletidir, başka deyişle burjuva diktatörlüğüdür.[40]

Sınıflara bölünmüş, yani devlet denen sınıfsal baskı düzenini yaratmış bir toplumda "saf demokrasi"den sözedilemez; sınıflı toplumda varolan demokrasi, egemen sınıfın bahşettiği sınırlar çerçevesinde mevcuttur; dilendiği zaman, sağından-solundan kırpılabilen bir demokrasidir, üstelik egemen sınıfın iktidarını sürdürmesine katkıda bulunduğu sürece işler. Alalım seçim hakkını. Burjuva demokrasilerinde genel oy hakkı, devlet mekanizmasını, burjuva sınıfı adına kimin yönetip denetleyeceğini saptama doğrultusunda işler; aynı oy hakkı, burjuva sınıfını haklarından yoksunlaştırması olası bir siyasal yönetimi, üstelik de yarım-yamalak iktidara getirdiği zaman neler olduğunu, Şili örneğiyle hepimiz biliyoruz.

Sınıflı toplumda, demokrasinin emekçi yığınlar için olan kesimi her zaman geri alınabilir türden olduğu halde, egemen sınıf için olan demokrasi gökseldir; egemen sınıfın sömürme "hak ve özgürlüğü" sonsuz ve kutsaldır. Kautsky, sınıflı toplumun ve demokrasinin bu yanlarını, bu eksikliklerini görmezlikten gelerek, demokrasiyle proletarya diktatörlüğünü karşıkarşıya koymuştur.

[40] Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, 14.

Geçen yüzyıldan bu yana ve özellikle bu yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa, oportünist ve revizyonist birçok sosyal-demokrat eğilimle karşılaşmıştır. Bunların en eskilerinden biri Britanya'daki Fabian'lardır. 1884'te kurulan Fabian Derneği, reformcu bir örgüttü, devrimci sınıf savaşımına karşıydı. Onlarla çağdaş bir başka örgüt Britanya Bağımsız İşçi Partisi (ILP) idi; 1893'te "yeni işçi birlikleri"nin önderleri tarafından kurulmuştu; önderleri Keir Hardie ve Ramsay MacDonald gibi küçük-burjuva anlayışındaki aydınlardı. Özellikle 1950'lerle 1960'larda, Britanya'da, Muhafazakâr Partinin karşısında doğal bir seçenek haline gelen İşçi Partisi ise bu yüzyılın ürünüdür; 1900 yılında işçi birlikleriyle sosyalist örgütlerin biraraya gelmesiyle kurulmuş, ancak küçük-burjuva aydınlar kısa süre içinde partiye sızmışlardır. Aslında örgütün amacı da burjuva parlamentarizmi çerçevesinde çalışmak ve parlamentoya işçi milletvekili sokmaktı. Parti, taktiklerinde ve ideolojisinde öteden beri oportünist bir çizgi izlemiştir. Britanya'da oportünist bir örgüt olarak doğmayan ilk parti Britanya Sosyalist Partisidir; 1911'de Manchester'de kurulmuştur. Parti marksist bir örgüttü, ama gelişemedi; bazı hizipler zaman zaman partiyi oportünizme çekmeye çalıştılar, fakat başarısız kaldılar. BSP 1920'de Komünist Birliği Grubuyla Büyük Britanya Komünist Partisini oluşturdu. Ancak bu parti daha sonra, Üçüncü Bölümde anlatmaya çalışacağımız gibi, oportünizme kayacaktı.

Fransa'daysa oportünizmin, çağın başındaki temsilcisi Alexandre Étienne Millerand, Jules Guesde ve Jean Jaurès'ydi. Millerand, burjuva Waldeck-Rousseau hükümetine girecek ölçüde oportünizme kaymıştır. Bu, oportünistlerin ağır bastığı İkinci Enternasyonalin bile hoşgörüyle karşılayamadığı bir gelişmeydi. Günümüzdeyse "Avrupa Komünizmi", İkinci Enternasyonali çok çok gerilerde bıraktığı oportünizm yarışında, İtalya'da görüldüğü gibi, burjuva partileriyle aynı hükümet içinde birleşmeyi bile önerebilmektedir. Jean Jaurès ve yandaşlarının oportünizmi de devrimci sınıf savaşımını yadsımada kendini göstermiştir; onlar da sosyalist

topluma devrimci sınıf savaşımıyla değil, fakat "demokratik düşüncelerin yeşermesiyle" ulaşılacağı sanısındaydılar; sınıflararası barışı savunurlardı; Proudhon'un kooperatif düşüncesine çok fazla belbağlamışlardı; kooperatifler gelişirse toplumun sosyalist olacağını iddia ederlerdi.

İtalya'da devrimci ve oportünist eğilimlerin savaş alanı haline gelen işçi sınıfı partisi 1892'de kurulan İtalya Sosyalist Partisiydi. Savaş ve özellikle proletaryanın devrimci hareketi konusunda devrimci ve oportünist eğilimler arasındaki çarpışmada, partiye çoğunlukla Merkezciler egemen olmuş, bu nedenle de parti hiç bir zaman, devrimci bir hareketi örgütleyememiştir.

Rusya'daysa oportünist eğilimler üç aşamada ortaya çıktı. Aslında bu üç aşama birbirinin devamıydı. İlk aşama ekonomizm eğiliminin ortaya çıktığı 1894-1902 dönemini kapsar. Ekonomistler proletaryanın siyasal amaçlı devrimci bir sınıf savaşımına girmesine karşıydılar; işçilerin ücretlerini artırmak, çalışma koşullarını düzeltmek amacıyla iktisadî bir savaş vermekle yetinmesini ve siyasal savaşımı liberal küçük-burjuva aydınlara bırakmasını savunurlardı; işçi sınıfı partisinin önder rolü oynamasını kabul etmezlerdi. Rus oportünizminin ikinci aşaması 1903-1908 dönemini kapsar. Bu dönemde menşevikler hayli etkindiler; Birinci Dünya Savaşında sosyal-şovenist bir tutum takındılar; Ekim 1918 Devriminden sonra ise karşı-devrimle birleştiler. Rus sosyal-demokrasisinin tarihinde üçüncü aşamadaki oportünizmin temsilcileri de "Tasfiyeciler" oldu. Tasfiyecilerin etkin olduğu dönem 1908-1914 dönemiydi. Menşevikler arasından çıkan tasfiyeciler, 1905 devriminin yenik düşmesinin de etkisiyle, yasa-dışı partinin dağıtılmasını, çarlık rejiminin elverdiği ölçüler içinde siyasal eylemde bulunacak yasal bir parti kurulmasını istiyorlardı. Lenin ise yasal olanaklardan sonuna dek yararlanılmasını, fakat yasa-dışı örgütün dağıtılmamasını savunmuştur. Her üç dönemde oportünist eğilimlerin yenik düşmesi, Lenin'in verdiği savaşımla mümkün olmuştur. Yer elvermediği için, bütün bu oportünist akımların ayrıntılarına burada girmiyoruz.

Devrimci sosyal-demokrat hareket içindeki oportünizm, kapitalist gelişmenin ve burjuva demokrasisinin yan ürünüdür; kapitalizmin en az geliştiği Rusya'da etkisi sınırlı kalmış, devrimi engelleyecek ölçüye ulaşamamıştır; ancak kapitalizmin büyük bir gelişme gösterdiği Avrupa ülkelerinde oportünizm, devrimci hareketin önüne çıkan en büyük engel olmuştur; devrimci hareketi içinden bozmuştur. Hiç aşırıya kaçmaksızın denebilir ki, Avrupa ülkelerinde sosyalist devrimin başarıyla gerçekleştirilmesini engelleyen şey, belki de kapitalist burjuvazinin *örtülü* sınıf diktatörlüğü kadar, sosyal-demokrasi hareketi içinde beliren ve emperyalizme maşalık eden oportünizmin dolaylı köstekleyiciliğidir. Oportünizm, işçi sınıfı hareketini içerden vurmuştur.

Oportünizmin, kapitalist toplumla burjuva demokrasisinin yan ürünü oluşu, hiç de raslantı sonucu değildir. Burjuva demokrasisinin (*örtülü* diktatörlüğün) yarattığı yasallık ortamı, kapitalizmin bir işçi aristokrasisi ortaya çıkarabilecek ölçüde ödün verme gücüne erişmesi, uzayan barış döneminin devrim durumunu gerilere itmesi ve kapitalizmin gözettiği küçük-burjuvazinin işçi sınıfının siyasal hareketi içinde önemli bir etken haline gelmesi, oportünizmi besleyen başlıca kaynaklardır.

Oportünizmi her şeyden önce yasallık anlayışı beslemiştir. Özellikle İkinci Enternasyonal döneminde, 1889-1914 yılları arasında kurulan işçi sınıfı partileri, yasallığın verdiği rahatlığı çabucak benimsemişler, yasallığı benimseyişleriyle doğru orantılı olarak da devrimci sınıf savaşımını unutmuşlardır. Sosyal-demokrat partiler arasında, yasal olanaklardan olabildiği ölçüde yararlanma düşüncesini benimsemekle birlikte, yasa-dışı kalma görüşüne sonuna kadar sadık kalan tek parti Lenin'in önderliğindeki Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi olmuştur. Ayrıca çarlık yönetiminin, işçi sınıfı partilerini yasal partiler saymaya yanaşmayacak kadar otokratik olması da RSDİP'nin yasal partiler arasına girmesini önleyen, başlıca fiilî nedenlerden biri olmuştur. Çarlık otokrasisi, işçi sınıfı partisini yasal bir parti olarak tanımayacak ölçüde gericiydi ve burjuva demokratik özgürlüklerine kapalıydı.

Oportünizmin kaynaklarından bir ikincisi, kapitalizmin, bir işçi aristokrasisi yaratacak ölçüde ödün verebilme gücüne erişmiş olmasıdır. Kapitalizm, ödün verebilme gücüne erişmesini, daha çok, dış sömürüye borçludur. Kapitalizmin verebildiği ödünler, uzunca bir dönem içinde —burjuva propaganda araçlarının da güçlü etkisiyle— işçi sınıfı arasında, bir işçi aristokrasisi yaratmıştır. Zamanla işçi sınıfının yaşamından bütün bütün kopan bu aristokrasinin, emperyalist Birinci Dünya Savaşında işçi hareketini oportünizme, Lenin'in deyişiyle sosyal-şovenizme sürüklemesinde, sömürge yağmasından pay almakta oluşu gerçeği büyük rol oynamıştır. İşçi aristokrasisinin yanısıra, kapitalizm geliştikçe onun işlerini görecek olan ve şimdilerde moda deyişle "beyaz yakalı işçiler" diye anılan küçük memur ya da hizmetli takımının ve yarı-teknik personelin gelişmesi de, oportünizmi yaygınlaştıran, ona temel sağlayan ögelerden bir başkasıdır. Bu tabakayla, gerçek üretken işçinin çıkarları, kural olarak karşıttır. Bu karşıtlık ve genel olarak sürdürdükleri yaşam, "beyaz yakalı işçiler"i, küçük-burjuva eğilimleri desteklemeye itmiştir; bu gelişme işçi sınıfı partilerinde ağırlık kazandığı ölçüde bu partiler oportünizme yanaşmışlardır.

Oportünizmi besleyen ögelerden biri de İkinci Enternasyonal dönemini kapsayan barış yıllarının, yerel bazı savaşlar dikkate alınmazsa, uzamasıdır. Barış yıllarının uzun sürmesi, devrim durumu yaratacak ögelerin gelişmesini engellemiştir. Sosyalist partilerin, kısa görüşlere kapılarak, devrimin gecikmesinden umutsuzluğa düşmeleri, parlamentarizme yanaşmalarında önemli bir rol oynamıştır.

Nihayet, kapitalizmin gelişmesiyle doğru orantılı olarak, "beyaz yakalı işçiler"in dışında, büyüyen küçük-burjuvazinin geleneksel eğilimleri de zamanla işçi sınıfı partilerini etkisi altına almış, onların değer yargıları ve dünya görüşleri, işçi sınıfı partilerini çarpıtmıştır.

Oportünizmin bugünkü temsilcilerini ortaya çıkaran da günümüze özgü ögelerin (Stalinizmin kınanması, Sovyet Komünist Partisinin 1956 kongresinde üzerinde durulan parlamento yolu olasılığı, soğuk savaş, faşizmin doğuşu gibi ögelerin) yanısıra, bu dört tarihsel ögedir.

OPORTÜNİZMİN BUGÜNKÜ TEMSİLCİLERİ

BİRİNCİ KESİM — İSPANYOL KOMÜNİZMİ VE CARİLLO'CULUK

İspanya Komünist Partisi, çok uzun yıllar yasa-dışı kaldıktan sonra 1977 yılı mart ayında yasallığa kavuştu. Yukarıda, geçmişteki oportünizmin kaynağı olarak sıraladığımız ögeler, İspanya Komünist Partisi için de geçerlidir. İspanya'da 1970'lerin başında Franco faşizminin sallanmaya başlaması, onun yerini liberal görünüşü ağır basan bir burjuva demokrasisinin alacağının ortaya çıkması, İspanya Komünist Partisine, öteki Avrupa komünist partileri gibi yasal hale gelmenin yollarını aramakta elverişli bir ortam hazırlamıştır. Gerçekten de İspanya Komünist Partisinin Genel Sekreteri Santiago Carillo, Régis Debray ve Max Gallo ile yaptığı, 1974'te *Demain l'Espagne* başlığıyla Fransızca basılan, 1977'de *Dialogue on Spain* başlığı altında İngilizce'ye çevrilerek kitap halinde yayınlanan görüşmede, yasal bir parti haline gelmek için ödün vermeye hazır olduğunu ortaya koydu. O kitap üzerinde ilerde duracağımız için burada ayrıntıya girmiyoruz. İspanyol burjuvazisiyle Carillo arasındaki uzlaşma, ilk ödünü böylece Carillo'nun vermesiyle başladı. İspanya Komünist Partisini yasallığa iten ögeler arasında, İspanyol burjuvazisinin işçi aristokrasisine yeter ölçüde ödün verecek güce erişmiş olmasının ve Komünist Partisi içinde küçük-burjuva eğilimlerin ağırlık kazanmasının da payı var. Bunun yanısıra, faşizmden liberal burjuva demokrasisi düzenine geçmekte olan İspanya'da, komünistlerin iç savaş yenilgisinden bu yana, dayanakları sağlam bir devrim durumunun olmayışı da İspanya komünistlerine usanç vermiş görünüyor. Bütün bu ögeler İspanya Komünist Partisinin yasallığa yanaşmasında, başka deyişle yasallığı marksizmle takas ederek oportünizmi seçmesinde az ya da çok etkin olmuştur.

İspanya Komünist Partisinin önderi S. Carillo'nun, yasallığı ele geçirir geçirmez yayınladığı *Eurocommunism and the State* adlı kitabı, gerçekte Bernstein'ları, Kautsky'leri, Plehanov'ları aratmayacak ölçüde oportünisttir. Carillo, ki-

tabının daha ilk cümlelerinde, oportünizminin derinliğini, "... *demokrasinin koşullarına* uygun bir Komünist Partisini hazırlamaya ilişkin siyasal çalışmalar"dan[41] (*italikler bizim*) sözederek ortaya koyuyor. Carillo, marksizmi çarpıtmayı amaçlamış bütün liberal küçük-burjuva aydınlar gibi, genel *soyut* bir demokrasiden sözediyor. Oysa İspanya sınıflı bir toplum olduğuna göre, Carillo'nun soyut bir demokrasi yerine, ne tür bir demokrasiden, hangi sınıf için demokrasiden sözettiğini açıkça belirtmesi gerekirdi. Carillo, sözünü ettiği demokrasinin niteliğini belirtmekten kasıtlı olarak sakmmıştır. Sakınmasının nedeni, daha sonra göreceğimiz gibi, yanlış ve çarpıtılmış özgürlük ve demokrasi kavramını sürdürmek içindir.

Carillo açıkça söylemediğine göre, sözünü ettiği demokrasinin türünü belirlemek bize düşüyor. Carillo'nun andığı demokrasi, Franco'nun faşist rejimi ardından, şimdilerde İspanya'da yerini sağlamlamaya çalışan *burjuva demokrasisidir*. Öyleyse İspanya Komünist Partisi önderinin, sözlerini, " *burjuva demokrasisinin koşullarına* uygun bir Komünist Partisini hazırlamaya ilişkin siyasal *uzlaşmalar*" şeklinde okumalıyız.

"*Burjuva demokrasisinin koşullarına* uygun bir Komünist Partisi", devrimci *sınıf savaşımının* yerine, *sınıflararası işbirliğini* benimsemiş bir parti demektir. Carillo'nun, kendisini daha ilk satırlarda eleverdiği üzere, yapmaya çalıştığı da budur. Carillo, moda deyişle "Avrupa Komünizmi" safında yeralarak İspanya Komünist Partisini, burjuva parlamentarizminin koşul ve kuralları çerçevesinde oy almak için çalışan, devrimci sınıf savaşımını ve işçi sınıfının egemenliğini yadsımış, böylece adından başka komünizmle hiç bir ilişiği kalmamış bir parti haline dönüştürmüştür.

Carillo, sık sık kullandığı "Avrupa Komünizmi" teriminin bilimsel değerinden kuşkulu; her ne kadar komünistler tarafından bulunmuş bir terim değilse de, genel olarak bugünkü komünist eğilimlerden birini göstermeye hizmet ettiği kanısında; "Avrupa Komünizmi" teriminin, Avrupa "kıtasının gerçeklerini yakalayıp kavramaya çalışan mo-

[41] S. Carillo, *Eurocommunism and the State*, Lawrence and Wishart, Londra 1977. s. 7.

dern ilerici [!] ve devrimci [!] hareket içinde bir eğilimi tanımladığı"m söylüyor; "Avrupa Komünizmi"nin, özünde, bütün gelişmiş kapitalist ülkeler için geçerli olduğunu ve "çağımızın karakteristiği olan devrimci sürecin gelişimini bu ülkelere uyarlayabileceği"ni yazıyor.[42]

Okurlar anımsayacaklardır, daha önce, revizyonizmin ve oportünizmin, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinin ve burjuva demokrasisinin bir yan ürünü olduğunu söylemiştik. Carillo, oportünizmin bugünkü türü olan "Avrupa Komünizmi"nin bütün kapitalist ülkeler için geçerli olduğunu söylerken, bu yönden hiç de yanılmıyor. Ne var ki Carillo "Avrupa Komünizmi"ni, "devrimci hareket içinde bir eğilim" diye nitelerken ve çağımızdaki devrimci gelişim sürecini "Avrupa Komünizmi"nin Avrupa ülkelerine uyarlayabileceğini söylerken, oportünizmi süsleyip-püsleyip sevimli göstermeye çalışmaktan başka bir şey yapmıyor. Başından sonuna kadar kitabının tümünde açık-seçik görüldüğü gibi, Carillo, sosyalist toplumu kurmaya değil, kapitalist toplumu, şurasından-burasından düzeltip korumaya yönelmiştir; devrimci bir sosyalist değil, reformcu bir sosyal-demokrattır. Carillo, daha sonra kendi sözleriyle belirteceğimiz üzere, işçi sınıfının egemen sınıf olarak örgütlenip devleti oluşturması gereğine inanmıyor; burjuva devletinin, burjuvaziye özgü siyasal kurumların ve parlamentonun, hatta sözümona "çok partili düzen" denen, aslında hepsi burjuvazinin çıkarlarını korumaya yönelik partiler düzenini yani siyasal ikiyüzlülüğü koruyarak da toplumun sosyalist bir düzene geçebileceğini iddia ediyor.

Burjuva diktatörlüğünü, reformlar ve parlamento yoluyla proletarya diktatörlüğüne çevirme hokkabazlığını, bu yüzyılın ilk çeyreği içinde Carillo'dan önce deneyenler oldu. Anlaşılan, o ülkelerin, bugün kapitalizmin en sağlam kaleleri arasında olması, Carillo'ya pek fazla bir şey söylemiyor.

Carillo, yukarıya aldığımız sözlerinde, "Avrupa Komünizmi"nin, Avrupa "kıtasının *gerçeklerini* yakalayıp kavramaya çalışan" bir eğilim olduğunu söylüyor; "Avrupa Ko-

[42] Aynı yapıt, s. 8.

münizmi" diyor, "kendini bize bir gerçeklik olarak zorlamaktadır."[43] Carillo "Avrupa *gerçeği*"ne bakarak, teoriyle pratiği uzlaştırmaya çalıştığını söylüyor. Bernstein'ı anımsamamak elde değil. O da teoriyle pratiği uzlaştırma sevdasıyla yola çıkmıştı; o da "gerçekçilik"ten sözediyordu. Ama Bernstein hiç değilse "modası geçmiş lafebeliğini bir yana bırakmak ve gerçekte olduğu şekliyle, sosyal-demokrat bir reformlar partisi olmak" diye açıkça konuşabilecek kadar yürekliydi. Carillo ise Bernstein kadar reformcuysa da onun kadar cesaretli değildir; o yüzden olsa gerek, kendi "komünizmi"ni tanımlarken, "... bu sosyal-demokrat bir mevkie gerilemek değildir"[44] demeye özel bir özen gösteriyor. Carillo'nun, kitabının başından sonuna yapmaya çalıştığı şey, marksist devlet teorisinin bugün artık geçerli olmadığını kanıtlamaktır. Kitabının Sunuş bölümünde "Kabul edilmelidir ki" diyor, "arkadan gelen sayfalarda, devlet sorununa yaklaşım, Lenin'in 1917 ve 1918'deki tezlerinden farklıdır. O tezler Rusya'ya ve o tarihlerde teorik olarak dünyanın geri kalan kesimine uygulanabilirdi. O tezler bugün artık uygulanabilir değildir; çünkü Batı Avrupa'daki gelişmiş kapitalist ülkelerin koşullarında o tezler aşılmıştır. O tezleri uygulanabilir olmaktan çıkaran şey, ekonomik yapıda ve ilerici sosyal güçlerin nesnel genişlemesinde (nükleer enerji dahil) üretici güçlerin gelişmesinde görülen değişiklikler, sosyalizmin ve sömürgelikten çıkmanın ilerlemesi ve İkinci Dünya Savaşında faşizmin yenilmesidir."[45]

Carillo, "devlet sorununa yaklaşımının, Lenin'in tezlerinden farklı olduğunu" söyleyerek hedefini kasıtlı olarak küçültmektedir. Gerçekte Carillonun karşı çıktığı devlet teorisini ilk kez Marx'la Engels geliştirmiştir; *Komünist Manifestosu*'nda, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde, *Fransa'da İç Savaş*'da, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde, *Anti-Dühring*'de, mektuplarında ve daha birçok yazılarında tüm ayrıntılarıyla ortaya atıp işlemişlerdir. Marx'la Engels'in devlet teorisi, o günün Rusya'sı ya da bugünün İspanya'sı için kesilip biçilmiş giysiler değildir; kapitalist

[43] Aynı yapıt, s. 9.
[44] Aynı yapıt, s. 9.
[45] Aynı yapıt, s. 8, 9.

toplumdan komünist topluma geçişte, geçiş döneminin ve sonrasının teorisidir. Lenin'in daha sonra yazdıkları Marx'la Engels'in devlet teorisinin, devrim içinde pişmiş bir düşünür ve önder tarafından geliştirilmesi, doğrulanması ve pratik bilgilerle zenginleştirilmesi niteliğindedir. Carillo kasıtlı olarak Marx'la Engels'in adını unutuyor, konuya daha çok siyasal bir renk verebilmek amacıyla, salt Lenin'in devlet teorisine karşı çıkıyor. Gerçekteyse Lenin'e olduğu kadar, Marx'la Engels'in devlet teorisine karşı çıkmaktadır. Carillo'ya göre, Batı Avrupa'daki gelişkin kapitalist ülkelerin koşulları, Lenin'in tezlerini, tarih müzesine kaldırmıştır. Ekonomik yapı değişmiştir, ilerici sosyal güçler (herhalde küçük-burjuvaziyi kastediyor) gelişmiştir, üretici güçlerde gelişme olmuştur, sosyalizm ilerlemiştir (bunu anlamak güç, çünkü sosyalist güçlerin ilerlemesi, yani dünyadaki sosyalist toplumların artması, başka ülkelerdeki sosyalist çabalara, olsa olsa olumlu katkıda bulunur, o çabaların oportünizme kaymasına değil), sömürgelikten çıkma süreci gelişmiştir, faşizm yenilmiştir. İşte bu nedenlerle, Carillo'ya göre, marksizmin devlet teorisi, yani kapitalizmden komünizme geçişin kaçınılmaz olarak proletarya diktatörlüğü olacağı şeklindeki görüşü artık uygulanabilir değildir. Peki, Carillo, modasının geçtiğini söylediği marksist devlet teorisinin yerine ne öneriyor, onu görelim.

"Fakat bizim önerdiğimiz yolun" diyor Carillo, "vazgeçemeyeceğimiz *insan haklarını* ve *demokratik siyasal özgürlükleri koruyup geliştirecek* olan, insanlığın gelişiminin tarihsel başarısı sosyalizmin kazanılması ve o özgürlüklere yeni ekonomik ve sosyal boyutlar katılması yolunun — bu idealin gerçekleştirilmesi için, yalnızca bizim teorisyenlerimiz tarafından biçimlendirilmiş *proletarya diktatörlüğü* gibi bazı formüllerden *kurtulmak* ya da demokratik yola saygı duyduğumuzu yeniden belirtmek yeterli değildir. Yapılması gereken şey, modern gelişmiş kapitalist toplumun ve onun dünya ortamındaki yerinin olduğu kadar, üretim araçlarında sağlanan ilerlemenin ortaya çıkardığı sonuçların ve onların yarattığı yeni sosyal yapıların evrensel bir tahlilidir. Modern devlet üzerine, özellikle onun *demokratik yoldan dönüştürülmesi* üzerine eğilinmesi ve aynı biçimde

marksist düşüncelerin eleştirici yoluyla derinleştirilmesi özellikle önem taşımaktadır.

"Kapitalist devlet mekanizmasını *demokratlaştırma* ve böylece *bu mekanizmayı zora başvurarak yıkmaksızın* sosyalist toplumu kurmaya uyarlayabilme olasılığına ilişkin, sağlam, temelli bir görüş getirmedikçe ya hiç bir ilke tanımayan taktiklere başvurmakla suçlanacağız, ya sosyal-demokrasiyle özdeşleştirileceğiz."[46] (*İtalikler bizim*).

Deyişi karışık olmakla birlikte, anlaşılıyor ki, Carillo için iki tür sosyalizm var: Biri "*insan haklarıyla demokratik siyasal özgürlükleri koruyup geliştirecek* ve onlara yeni ekonomik ve sosyal boyutlar katacak olan sosyalizm", ikincisi de bunun karşıtı olan sosyalizm, yani *proletarya diktatörlüğü*... Burjuva propagandası, proletarya diktatörlüğünü oldum olası özgürlüğün karşıtı olarak gösterir. Burada kastedilen burjuvazinin sömürü özgürlüğüdür. Burjuvazinin bu propagandasında alışılmadık, yadırganacak bir yan yoktur. Ama aynı şeye bir "komünist" (!) önderin özenmesinde yadırganacak çok şey vardır. Marx, Engels ve Lenin birçok kez açıkça belirtmişlerdir. Burjuvazinin baskı aracı, sömürüyü sürdürme aracı nasıl ki burjuva devletiyse, proletaryanın burjuvaziyi baskı altına alma aracı da işçi sınıfı devleti, yani *egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryadır*. Sınıflar varolduğu sürece devlet, ne kadar sınıflar-üstü görünürse görünsün, bu sınıflardan birinin baskı aracı olmaya devam edecektir, ta ki sınıflar ortadan kalkıncaya dek. Nasıl ki kapitalist burjuva devletinde proletarya için özgürlük sınırlıysa, marksizme göre, sosyalist proletarya devletinde de burjuvazinin özgürlüğü kısıtlıdır. Bu, devlet kurumunun zorunlu sonucudur. Üstelik marksizme göre, iki devlet arasında çok önemli bir de fark vardır: Burjuva devleti sürüp gittikçe devlet de baskı aracı olarak sürgit yaşar. Oysa proletarya diktatörlüğü, kurulduğu andan itibaren silinip yokolacak biçimde kurulmuştur; baskı aracı olarak kullanılma dönemi sınırlıdır. Ortada, baskı altında bulundurulması gereken bir sınıf kalmadığı, yani burjuvazi mülksüzleştirilip sömürme olanaklarını yitirdiği ve sınıf olarak güçsüz-

[46] Aynı yapıt, s. 13.

leştiği zaman proletarya diktatörlüğü de ortadan kalkmaktadır. Kapitalizmde devlet, baskı aracı olarak süreklidir, oysa proleter baskı aracı geçicidir, ömrü kapitalizmden komünizme geçiş dönemiyle sınırlıdır.

Soruna bu açıdan bakıldığı zaman Carillo'nun "kapitalist devlet mekanizmasını *demokratlaştırma*" şeklindeki ifadesi de anlamsızlaşıyor. Bir diktatörlüğün —burjuva diktatörlüğü— baskı aracını *demokratlaştırmak* ne demektir? Carillo bununla, burjuva devlet mekanizmasım baskı aracı olmaktan çıkarmayı kastediyorsa, baskı aracı olmaktan çıkmış bir devlete gerek kalmayacağını, bir marksist olarak bilmesi gerekirdi. Carillo bir toplumdaki devletle o toplumdaki hükümet şeklini birbirine karıştırıyor. Devlet, yapısı nedeniyle her zaman bir diktatörlük aracıdır; onu denetlemekle ve yönlendirmekle görevli hükümet ise siyasal bir kurumdur. Bir toplumun hükümet şekli, o hükümetin oluşumuna göre monarşi olabilir, oligarşi olabilir, cumhuriyet olabilir; ama hükümet şekli ne olursa olsun, devlet, bir sınıfın diktatörlüğünün simgesidir. Bir toplumda demokratlaştırmadan sözedildiği zaman, ancak hükümet şeklinin, özgürlüklere daha çok yer veren bir düzene oturmasından sözedilir, yoksa zor aracının demokratlaştırılmasından değil.

Carillo, kapitalist devlet mekanizmasını hem de *zora başvurarak yıkmaksızın "demokratlaştıracağını"* söyleyerek, marksizmin temel ilkelerine cepheden karşı çıkıyor. Marx ve Engels, kapitalizmden komünizme geçiş döneminde, eski devlet mekanizmasının *yıkılmasını,* onun yerine yeni bir proleter mekanizmasının *konmasını* savunurken, 1871 Paris Komünü deneyimine dayanmaktaydılar, yani gerçekçiydiler. Carillo ise, kendisinden önceki revizyonistler gibi ütopyacıdır. Kapitalizmin zor gücünü, hem de proletaryanın zor gücünü kurmaya gerek olmaksızın *"demokratlaştıracağını"* söylerken, küçük-burjuvaziyi ürkütmeme düşüncesinden yola çıkmıyorsa, kendisine ancak ütopyacı denebilir.

1871 Paris Komünü iki aydan fazla dayanamadıysa, eski mekanizmayı yıkma işi yeterince sağlamlıkla yürütülemediği içindir. O olaydan bir yüzyıl sonra Şili'de aynı deneyim yinelendiyse, eski mekanizmanın, yıkmaya gerek olmaksı-

zın, *"demokratlaştırılabileceği"* sanıldığı içindir.

Sözün başına dönelim. Carillo, proletarya diktatörlüğünü öngören devrimci sosyalizme karşı olduğuna göre, *"insan haklarıyla demokratik siyasal özgürlükleri koruyup geliştirecek* ve onlara yeni ekonomik ve sosyal boyutlar katacak olan sosyalizm"den yanadır anlaşılan. Ne var ki, saf, soyut demokrasi diye bir şey olmadığına göre, burada kastedilen "demokrasi" düpedüz "burjuva demokrasisi"dir. Şu halde Carillo, *burjuva demokrasisini koruyup geliştirecek bir sosyalizmden* sözediyor. Gülünçlüğün sınırını zorlamadan burada duralım ve yalnızca, Carillo'ya tam bir kavram kargaşasının egemen olduğunu söylemekle yetinelim.

Bize öyle geliyor ki Carillo, proletarya diktatörlüğünün ne olduğunu tam kavrayamamıştır ya da sözcüklerini seçerken özen göstermemektedir. Yukarıya aldığımız sözleri, bir parça da bunu tanıtlıyor. Carillo, "... *proletarya diktatörlüğü* gibi bazı formüllerden *kurtulmak* ya da *demokratik yola* saygı duyduğumuzu yeniden belirtmek yeterli değildir" diyor. *"Demokratik yol"* derken Carillo'nun kastettiği şey, seçim yolundan başka bir şey olamaz. Çünkü *"demokratik yol"* derken, bir çeşit devlet demek olan proletarya diktatörlüğünün karşısındaki burjuva devletini ve burjuva düzeni içinde o devletin kurumlarının kullanılmasını kastediyorsa o zaman "yol" sözcüğünden başka bir sözcük, devlet kurumlarını anlatabilecek bir sözcük kullanması gerekirdi. Üstelik, ne kadar oportünist olursa olsun, burjuva diktatörlüğünün simgesi olan burjuva devletine saygı duyduğunu söylemesini yine de bekleyemeyeceğimize göre, Carillo bu sözleriyle, dediğimiz gibi, "seçim yolu"nu kastediyor olmalıdır. Bize, Carillo'nun proletarya diktatörlüğünü tam kavrayamadığını düşündürten de budur. Proletarya diktatörlüğü, seçim yolunun karşısındaki yol değildir, burjuva diktatörlüğünün karşısındaki devlettir, *proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi,* yani kendi devlet mekanizmasını kurmasıdır.

Bir komünist partisi seçim yoluyla ya da devrimle işbaşına gelebilir, yani devlet kudretini barışçıl yoldan ya da iç savaş yoluyla ele geçirebilir; proletarya diktatörlüğü ise ondan sonraki aşamada sözkonusudur. İktidara yeni bir sınıf

elkoymuştur, o sınıf kendi baskı aracını kurumlaştırmaktadır. Görüldüğü gibi Carillo'nun "demokratik yol" dediği seçim yoluyla, proletarya diktatörlüğü başka başka şeylerdir; birbirinin karşısında seçenek değildir.

Bir başka olasılık da şudur: Carillo *"demokratik yol"* derken, seçim yolunun yanısıra burjuva parlamenter düzenini kastetmiş olabilir. Bu durumda da marksizmin devlet teorisini tümüyle yadsımaktadır. Çünkü parlamento, burjuva devletinin temsil kurumudur; gerçi devlet mekanizmasını denetlemek ve yönlendirmek üzere kurulmuştur ama, devlet kurumlarının dışında ve ötesinde olduğu söylenemez. Bu kurumun seçim yoluyla ele geçirilmesi ve devlet mekanizmasının o yoldan denetlenerek *"demokratlaştırılması"* Carillo ütopyacılığının bir başka görünümüdür. Çünkü burjuva toplumunun siyasal kurumları, ancak burjuvazinin kullanımı içindir. Bu kurumlardan biri, karşı sınıfın kullanımına geçtiği zaman, öteki burjuva kurumlarıyla, yani devletle çelişki kendini kaçınılmaz olarak gösterir. Proletaryanın eline geçen parlamento, devlet mekanizmasını yasalar yoluyla proletarya devleti haline getirmekte ileri giderse, yani parlamentoyla öteki devlet kurumları arasındaki çelişki keskinleşirse, sonunda o çelişki çatışmaya döner ve bu çatışma genellikle, devletin zor gücünü elde tutan sınıfın (örneğimizde burjuvazinin) utkunluğuyla sonuçlanır. Şili'de tanık olduğumuz olay budur.

Carillo'yu okumaya devam edelim:

"Kapitalist devlet bir gerçekliktir. Bu devletin bugünkü karakteristikleri nelerdir? Nasıl dönüştürülebilir? Bizim *demokratik, çok partili, parlamenter yoldan* gerçekleştirmeyi önerdiğimiz devrim dahil, her devrimin sorunu budur."[47] (*İtalikler bizim*).

Carillo görünüşe göre "demokrasi" sözcüğüne karasevdalı; hangi sınıf için olduğuna aldırmaksızın varsa da yoksa da demokrasi diyor, her şeyi demokratlaştırmaktan sözediyor; ama galiba parlamentoyu demokratlaştırmaya pek o kadar meraklı değil; ya da parlamentoda, herkesin, dilediği gibi olmasa bile, aşağı-yukarı özgürce konuşabilmesini

[47] Aynı yapıt, s. 13.

demokrasi açısından yeter sayıyor. Oysa, parlamento, dediğimiz gibi, burjuva devletinin kurumudur, orada ancak burjuva siyaset adamları özgürce konuşabilir; her şeyden önce proletaryanın sözcüleri o parlamentoda bir burjuva siyaset adamı kadar özgürce konuşamazlar; konuştuklarını varsaysak bile, o konuşmalar devrimci birikimi sağlama yönünde değil de Carillo'nun yaptığı gibi, varolan burjuva düzenini şurasından-burasından düzelterek korumaya yöneldikçe, çare değildir; üstelik proletarya temsilcilerinin parlamentoda özgürce konuşabilmesi, sonunda devlet iktidarının işçi sınıfına geçmesine yolaçmayacaksa, leyleğin laklaka özgürlüğünden daha değerli sayılamaz. Şu halde önemli olan, burjuva devletinin parlamentosunda özgürce konuşabilmek ve o burjuvazinin devletinde ufak-tefek düzeltmeler başarmak değil, fakat burjuva devletinin parlamentosunu, işçi sınıfının temsil sistemini ve genel olarak sosyalizmi anlatmak için bir kürsü olarak kullanmaktır. Burjuvazinin temsil düzeni olan parlamenter düzen, genel oya karşın *sınırlıdır*, dardır; oy veren emekçi yığınların yönetime katılmasını, kararları bizzat almasını engeller. Elbette proletarya devletinin de temsil kurumları olacaktır; ama böyle bir devlette demokrasi, burjuva devletinin tersine, emekçi yığınlar için demokrasi demek olduğuna göre, demokrasinin geniş bir tabana oturabilmesi, temsil sisteminin yaygınlığına bağlı olacaktır. Bu açıdan, insanlığın deneyimle bulduğu en iyi örnek, Paris Komünüdür.

Carillo ise demokrasiye âşık olduğu halde, burjuva parlamentosunun *sınırlı* temsil düzeniyle yetinmeyi yeğ tutuyor. Burjuva parlamentosuna komünist partilerin ya da daha genel bir ifadeyle işçi sınıfı partilerinin girmesi, bu sınırlı temsil düzenini, geniş tabanlı bir temsil düzenine çevirmeye yeterli değildir. En alt üretim birimlerinden başlayarak, emekçi halk yığınları yönetime bizzat katılmadıkça, kararları bizzat almadıkça, parlamentoya işçi sınıfı partilerinin girmesi, temsil düzenini demokratlaştırmaya yetmez.. Carillo'nun anlamak istemediği, ya da anlamaz göründüğü budur.

Bu bölümün başında, İspanya Komünist Partisini oportünizme kaydıran ögelerden birinin, çeşitli nedenlerin yanı-

sıra, uzun yıllar yasadışı kaldıktan sonra, devrim durumunun yakın görünmediği bir ortamda yasallık arayışı olduğunu, bir usanmışlığın ürünü olduğunu söylemiştik. Carillo'nun şu sözleri bu görüşü doğruluyor:

"İspanya'daki tutucu güçler, karşılarında, İspanyol devrimini daha önceki devrimlerin basit bir ikinci nüshası gibi görmeyi sürdüren, eskimiş tutumlara katılıkla sarılan, dogmatik, sekter bir Komünist Partisi bulmaktan mutluluk duyarlardı. Böyle bir parti, darbe yemeye büyük ölçüde açık olurdu; tecrit edilmişlikten sıyrılma ve gecekondusundan çıkma gücünde olamazdı; siyasal gelişmede kendi izini bırakamaz, büyük bir devrimci güç olamaz, ülkenin yaşamında işçi sınıfının egemenliğini sağlamca kurmaya katkısı olamazdı. Gericiliğe bu zevki tattırmayacağız."[48]

Carillo bu sözlerinden hemen önce de "bazı kavramları ılımlı hale getirdiğini"[49] söylüyor. Demek ki Carillo, tutucu güçlere dogmatik görünmemek için böyle yapıyor. Eğer onlara katı görünürse, İspanya Komünist Partisinin büyük bir devrimci güç olamayacağını, işçi sınıfının egemenliğini kuramayacağını iddia ediyor. Demek ki işçi sınıfı partisinin devrimci bir güç olması da, işçi sınıfının egemenliğini kurması da, siyasal yaşamda izini bırakması da, emekçi yığınları örgütleyip devrimci atılmılarda bulunmasına değil, fakat tutucu çevrelere sevimli görünmesine bağlı. Bari boynuna bir de şirinlik muskası assa diyesi geliyor insanın. Görüldüğü gibi Carillo'nun İspanyol toplumuna getirdiği şey, icazetli sosyalizmdir. Yukarıya aldığımız sözleri, Carillo'nun, icazetli sosyalizmi, devrimci sosyalizme yeğ tuttuğunu gösteriyor. İcazetliliği, Komünist Partisinin tecrit edilmişlikten çıkması için isteyecek kadar ileri götürmüştür. Bir komünist partisi devrimci yöntemlerle çalışacak ise, gerici burjuvaziden icazet almasına gerek yoktur. Çalışmalarının etkinliği, yani "ülkenin siyasal yaşamında iz bırakması, devrimci bir güç haline gelmesi, işçi sınıfının egemenliğini kurması", hepsi, hepsi bizzat o partinin emekçi yığınları örgütleyebilme ve devrime götürebilme yeteneğine bağlıdır, gerici burjuvaziden izin almasına ya da ona sevimli görünmesine de-

[48] Aynı yapıt, s. 19.
[49] Aynı yapıt, s. 17.

ğil. Ancak bir komünist partisinin bu yolda başarı kazanması, yani tecrit edilmişlikten kurtulup emekçi yığınların partisi olması, tutarlı olmasına, marksist bir dünya görüşünü, şaşmaksızın sürdürmesine bağlıdır. Yok eğer bunu yapamayacaksa ve burjuvazinin yanında ikincil bir güç olarak kalmaya razıysa, gerici burjuvaziden izin alması, ona sevimli görünmesi, ancak o zaman gerekir. Carillo'nun yaptığı ikincisidir.

Carillo'nun hangi tür burjuvaziden icazet istediğini de kitabının daha sonraki sayfalarından öğreniyoruz. İspanyol Komünist Partisinin önderi, Marx'ın, Engels'in, Lenin'in devlet anlayışını özünde kabul ediyor; devletin, bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde egemenliğini kurma ve sürdürme aracı olduğunu itiraf ediyor; Gramsci ve Althusser gibi yazarların, maddî zora başvurmayan ideolojik mekanizmaları, örneğin dinsel kurumları, eğitim mekanizmasını, aileyi, hukuk kurumlarını, siyasal mekanizmayı, basın-yayın organlarını, devlet mekanizması denen zor gücüne eklediklerini belirtiyor; buna kapitalist devletin giderek daha geniş ölçüde edinmeye başladığı bir boyutun, iktisadî gelişmeyi denetleme boyutunun eklenmesi gerektiğini yazıyor. Carillo'ya göre, devletin iktisadî gelişmeyi, giderek daha çok denetler hale gelmesi, bilimsel ve teknolojik devrimin ürünüdür. Bilimsel ve teknolojik devrim kapitalizmin altın çağında tanık olunan serbest rekabete son vermiş, tekelci kapitalizmin gelişmesine, dolayısıyla devletin, tekelci burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir devlet haline gelmesine yolaçmıştır. Carillo şöyle sürdürüyor sözünü:

"... Bugün devlet, her zamankinden daha açıklıkla, bütün alanlarda, özellikle ekonomi alanında *yönetmen* (*director*) devlet olarak görünüyor. Fakat bu devlet artık burjuvazinin tümünün çıkarlarına hizmet eden bir devlet değil, burjuvazinin, yalnızca büyük tekelci gruplara egemen olan —ekonomik yönden önemli, fakat insan olarak çok az sayıda olan— parçasının çıkarlarına hizmet eden bir *yönetmen* devlet olduğu için, bu tür bir devlet oluşu nedeniyle, karşısında yalnızca ileri proletaryayı değil, fakat aynı zamanda burjuvazinin bir bölümü dahil, geniş sosyal sınıf ve tabakaları buluyor; toplumun daha büyük bir kesimiyle doğ-

rudan çatışmaya giriyor. (...) Tekelci gruplarla toplumun geri kalan kesimi arasındaki çelişki, toplumun geri kalan kesimiyle devlet iktidarı arasındaki çelişkide somutlaşıyor. (...) *Devlet* giderek daha az *herkesin devleti*, fakat daha çok *az sayıda insanın devleti* haline geliyor."[50]

İlk bakışta son derece devrimci gibi görünen bu lafların gerisinde gizlenen gerçek niyet, devrimci sınıf savaşımı değil, sınıflararası reformcu işbirliğidir, başka deyişle emekçi sınıfın sömürülmesinin sürmesine izin vermek demektir.

Bu konu üzerinde durmadan önce, bir noktayı, şöyle geçerken belirtelim. Yukardaki sözleri, çokuluslu şirketlerin ve tekelci sermayenin devcesine boyutlara ulaştığı Birleşik Amerika'da bir marksist yazsa, belki bir ölçüde daha anlamlı olurdu. Ama İspanya gibi, Avrupa'nın göreli olarak yoksul ülkelerinden birinin "Komünist Partisi"nin önderi yazdığı zaman, en azından yapay ve gerçek-dışı görünüyor. Ama bunu unutalım.

Nedir Carillo'nun yaptığı? Carillo kapitalist burjuvaziyi ikiye ayırıyor: Tekelci burjuvazi, serbest rekabetçi burjuvazi. Her şeyden önce tekeller hakkındaki tahlili doğru değildir. Tekeller, geçen yüzyılın sonlarına doğru gelişmeye, oluşmaya başlamış, bu yüzyılın başlarında ergenliğe kavuşmuştur. Tekeller, Carillo döneminin ürünü değildir. Lenin önemli yapıtlarından birinde, *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Emperyalizm*'de tekellerin nasıl doğup geliştiğini anlatır. Lenin bu yapıtım ortaya koyduğu zaman tekeller olgunluk çağına erişmişlerdi; elattıkları alanlarda serbest rekabeti ortadan kaldırmışlardı. Ama Lenin bu duruma bakarak kapitalizmi, tekelci olup olmayışına göre iyi ve kötü kapitalizm, burjuvaziyi de tekelci olup olmayışına göre, ivi ve kötü burjuvazi diye ayırmayı düşünmemiştir. Carillo'nun yaptığıysa budur; kapitalist burjuvaziyle uzlaşmasını gözlerden saklayabilmek için, burjuvaziyi tekelci olan ve olmayan diye ikiye ayırıyor; tekelci olmayamn üzerine kanat gereceğini, tekelci kapitalizmi ise yoketmeye çalışacağını söylüyor. Geçmişte burjuvaziye yanaşıp onunla işbirliği yapan "sosyalist" çok görülmüştür ama, serbest rekabetçi *ma-*

[50] Aynı yapıt, s. 24, 25.

sum kapitalistleri, tekelci *haydut* kapitalistlere karşı koruyucu kanatları altına alan ilk "sosyalist" olma unvanını herhalde Carillo kazanmış olmalıdır. Kaldı ki kapitalizmi tekelci olan ve olmayan diye ikiye ayırmak ve tekelci olanına karşı savaş ilân etmek de gerçekçi ve sonuca götürücü değildir, çünkü tekeller, kapitalist düzenin doğal ürünüdür. Bugünün tekellerini ortadan kaldırdığımızı varsayalım. Günümüzdeki serbest rekabetçi kapitalizmin yarın büyüyüp tekelleşmeyeceğini kim temin edebilir? Britanya'da tekellerle savaş yasası, tekellerin kurulmasına engel mi olmuştur? Tekellerle savaşın tek yolu vardır: Kapitalizmin kendisiyle bir bütün olarak savaş.

Carillo, teknik ve bilimsel devrimin, tekelci sermayeyi çok zenginleştirdiğini, böylece *ezilenler* arasına serbest rekabetçi burjuvazinin ve serbest rekabetçi kapitalizmin de girdiğini söylüyor. Serbest rekabetçi kapitalizmi korumanın bir komünist partisinin tasası haline gelişi, sanırız ilktir. Burjuvaziyi korumanın komünist partilerinin boynuna borç olduğu nerede görülmüştür?

Yukarıya aldığımız sözleri, Carillo'nun devlet konusundaki görüşlerinin açık-seçik belirmemiş olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. Carillo, tekelci kapitalizmin gelişmesi sonucu, devletin, *herkesin devleti* olma niteliğinin giderek azaldığını yazıyor. Oysa sınıflı toplumlarda devlet hiç bir zaman *herkesin devleti* olmamıştır, olamaz. Devleti ortaya çıkaran şey sınıfların varlığıdır. Sınıflar olduğu sürece, devlet o sınıflardan birinin devleti olarak kalacaktır. Kapitalizmden komünizme geçişte kurulan geçici devlet, yani proletarya diktatörlüğü de herkesin devleti *değildir*. O da bir sınıfın baskı aracıdır. Ortadan kalkıncaya kadar da zor gücü olarak kalmaya devam edecektir.

Carillo, bunları biliyorsa o zaman da bir sınıfsal denge hesabından yola çıkıyor, yani alelâde bir burjuva siyaset adamı gibi davranıyor demektir. O zaman da hesabı şu olmak gerekir: Tekelci sermayenin büyümesine yolaçan bilimsel ve teknolojik devrim (yani işçinin aynı iş-zamanı içinde daha çok üretme ve kapitalistin cebini daha çok doldurmasına yolaçan bilimsel ve teknolojik gelişme), burjuvazinin buyruğundaki devlet mekanizmasının bürokratik yüzü-

nü değiştirmiştir. Bilim ve teknolojiyle ilintili olan görevliler, bu mekanizmada daha etkin hale gelmişler, daha büyük ölçüde söz ve karar sahibi olmuşlardır. Bilimsel ve teknolojik gelişme sayesinde üretkenliğin artması sonucu, daha az sayıda işçinin ürettiği, üretime doğrudan katılmayan daha çok sayıda kişiyi doyurabilir hale geldikçe, devlet ve genel olarak yönetim mekanizması içinde, bir yandan "beyaz yakalı işçi" sayısı artmış, bir yandan da söz ve karar yetkisi yavaş yavaş bilimsel ve teknik personele kaymaya başlamıştır. Bu gelişmenin doğal sonucu, küçük-burjuva tabakasının önemli ölçüde genişlemesidir. İşte Carillo'nun işbirliği yapmaya yöneldiği tabakalardan biri de budur. Nitekim daha sonra göreceğimiz gibi, "kültür kuvvetleri"yle işbirliği derken, kastettiği tabaka daha çok bunları kapsamaktadır. Ama bürokraside böyle bir değişiklik olması, ne devleti kapitalist burjuvazinin devleti olmaktan çıkarmıştır, ne de tekelci burjuvazinin devletten daha çok yararlanması, serbest rekabetçi burjuvaziyi melek haline getirmiştir. Devlet yine, tekelcisiyle, serbest rekabetçisiyle burjuvazinin devletidir.

Kaldı ki, tekelci kapitalizmin gelişmesi, küçük ve orta boy sermayeyi de silip yoketmemiştir. Küçük ve orta boy sermaye yine ayaktadır; bu kez tekelci sermaye, belli işlerin görülmesinde, belli malların üretiminde küçük ve orta boy sermayeyi bir çeşit müteahhit olarak kullanmaktadır. Aralarındaki müteahhitlik anlaşması, aslında artı-değerin paylaşılması anlaşmasıdır. Hangisinin ne kadar pay alacağı, onları ilgilendiren bir iştir. Carillo'yu ilgilendiren şey ise, bunlardan birine kanat germek değil, artı-değeri sömürmelerine karşı çıkmak olmalıydı.

Biraz da Carillo'nun şu ünlü "kültür kuvvetleri" üzerinde duralım. Carillo'ya göre, tekelci kapitalizmin gelişmesinin devlet yapısında yarattığı değişiklik, devletin ideolojik mekanizmalarına, kiliseye, eğitime, hukuka, yayın organlarına, aileye yansımıştır. Kapitalizm temel değerleri yadsıdığı için, kilise artık kapitalizmi tutmamaktadır. Kitlesel eğitim, eğitimi egemen sınıfların ayrıcalığı olmaktan çıkarmıştır. Aile büyük bir değişim içindedir; kadının toplumdaki yeri büyük ölçüde değişmiştir. Hukuk gerçi henüz

kapitalist mülkiyeti haklı görmeye ve güvence altında tutmaya devam etmektedir, ancak hukuk sisteminin mevcut devlet karşısında bağımsızlığından kuşku duyan bir anlayış gelişmektedir; bu, adaletle devlet arasında bir çatışmaya yolaçacaktır. Her ne kadar siyasal iktidar değişmedikçe basın-yayın organlarında köklü bir değişim beklenemezse de, radyo ve televizyonun demokratik bir denetim altında olması savaşımı, radyo ve televizyonla ifade edilebilmektedir; gerçek bir basın özgürlüğü için yasalarla güvence sağlanması, bu ideolojik mekanizmalar içinde bir savaşım verilmesi olanağını sağlamaktadır.

Carillo, kilisesiyle, eğitim kurumlarıyla, hukukuyla, basın-yayın organlarıyla bütün bu ideolojik mekanizmayı tekelci kapitalizmin devlet gücüne karşı çevirecek bir devrimci strateji uygulanmasını öneriyor.[51] Devrim stratejisi, devrim için bu güçlerden *yararlanma* çerçevesinde olduğu sürece, buna kimse karşı çıkmaz. Ancak Carillo'nun yaptığı, bu güçlerden yararlanmak değil, bu güçlere teslim olmaktır. Bakın ne diyor:

"İşçi sınıfının kaderini, tekelci olmayan geniş sosyal sınıfların kaderiyle bağlamak zorunludur. *Sosyalist devrim artık yalnızca proletarya için değil, fakat nüfusun engin bir çoğunluğu için de bir zorunluktur.*"[52]

Bu alıntıda açıkça görüldüğü gibi, Carillo'nun yapmak istediği şey, proletaryayı, "*kader birliği*" maskesinin ardına gizlenerek, düpedüz kapitalist burjuvazinin yedeğine almaktır, küçük-burjuva ideolojisinin tutsağı haline getirmektir. "Tekelci olmayan geniş sosyal sınıflar"la Carillo kimleri kastediyor? Her şeyden önce tekelci kapital düzeyine çıkmamış kapitali, yani kapitalist burjuvazinin bir kesimini kastediyor; sonra kilisesiyle, üniversiteleriyle, yayın organlarıyla, serbest meslek sahipleriyle, devlet bürokrasisinde yeralmış bilim adamıyla, teknik personeliyle küçük-burjuvaziyi kastediyor. İşçi sınıfının *kader birliği* yapmasını istediği sınıf ve tabakalar bunlardır. Bu *kader birliği* siyasal bir güç haline nasıl gelecektir? Bütün bu sınıf ve tabakalar bir komünist partisinde mi birleşecektir, yoksa onları

[51] Aynı yapıt, s. 27, 28.
[52] Aynı yapıt, s. 40.

temsil eden çeşitli partiler arasında bir güçbirliği mi kurulacaktır? Carillo bunu da söylüyor:

"Bugünkü koşullar altında, kapitalist rejimi yüce tutan ideolojik-siyasal mekanizmayı değiştirmeye giden tek yol siyasal, sosyal ve kültürel savaşım araçlarıyla, kuvvetler arasında yeni bir oransal bağlantı (*correlation*) kurulmasıdır. Bu yeni bağlantı sosyalist ve sosyal-demokrat partiler içinde özden sosyalist tutumların ve hıristiyanlık hareketindeki ilerici akımların güçlendirilmesini ve teşvik edilmesini gerektirir."[53]

Kısacası, sosyalist ve sosyal-demokrat partilerle, arkasına kilise gücünü almaya çalışan "ilerici hıristiyan hareket" arasında bir çeşit seçim bağlaşımı, (belki de ortak bir program bağlaşımı) kurmayı öneriyor Carillo. Ne var ki sosyalist ya da sosyal-demokrat partilerin böyle bir bağlaşıma girecek bir yapıda olup olmadıklarından tam emin değil. O nedenle özellikle, İspanyol Sosyalist İşçi Partisini (PSOE) kastettiği açıkça belli olan bir deyişle, partiler içinde "özden sosyalist tutumların güçlendirilmesi"ni salık veriyor. Genellikle Sosyalist Parti kısa adıyla anılan PSOE, daha önce, burjuvazinin gözünde itibara erebilmek umuduyla Komünist Partisine açıktan karşı çıkmıştı. Carillo, yeniden aynı durumla karşılaşmaktan korkuyor anlaşılan.

Carillo böyle bir bağlaşımı, daha çok bir seçim bağlaşımı olarak ilkin 1974'te Regis Debray ve Max Gallo'yla yaptığı görüşmede öne sürmüştü. Carillo'nun o zaman bu partiler ve gruplar arasındaki ortak noktalar olarak öne sürdüğü noktalar şunlardı: Faşist diktatörlüğün kaldırılması, geçici hükümet, af ve siyasal özgürlükler ve seçim. Franco dönemi sona erdi, af çıkarıldı, siyasal özgürlükler sağlandı, seçim yapıldı. İşte bu nedenle şimdi Carillo'nun önerdiği bağlaşımın, daha çok, Fransa'daki ortak sol programa benzer bir ortak program bağlaşımı biçimine bürünmesi gerekiyor.

"Bu çerçeve içinde" diyor Carillo, "işçi sınıfı, kültürün ileri güçleri ve özellikle biz komünistler [!], toplumun çoğunluğu adına konuşmaya alışmalıyız, yani toplumun so-

[53] Aynı yapıt, s. 41.

runlarını bir bütün olarak ele almalı, düşünmeliyiz. Egemen bir yer tutmanın önkoşulu budur.

"Bu alanda burjuva partileri, genellikle bizden baskın çıkmışlardır.

"... Öte yandan, değişimden ve devrimden yana olan kuvvetler, her zaman bir sınıf adına, proletarya adına konuşma eğilimindedirler.

"Zaman zaman sözünü ettikleri proletarya, gerçekten varolan, gelişme derecesi farklı, bazısı ilerlemiş, bazısı geri olan proletarya değildir, efsanevî, kurgusal bir proletaryadır, tarihsel görevinin bilincine ermiş bir bloktur. Masalın sonundaysa, Tanrının işlemeyen, bir çeşit metafizik parmağı haline gelir. Fakat bu kişiler, toplumun geniş çoğunluğu adına, ulus adına konuşmayı öğrenmelidirler."[54]

Her şeyden önce şu çoğunluk-azınlık konusu üzerinde duralım. Carillo, "toplumun çoğunluğu adına konuşmaya alışmalıyız" diyor. Bir zamanlar Kautsky de "Sömürücüler her zaman nüfusun küçük bir azınlığı olmuşlardır"[55] der ve çoğunluk adına konuşma iddiasıyla ortaya çıkardı. Peki ama, Carillo'nun da itiraf ettiği gibi, bu alanda burjuva partileri her zaman baskın çıkıyor; hep çoğunluk adına konuştuklarını öne sürüyorlar. Bir ulusun çoğunluğu burjuva partilerine oy verdi diye, nasıl ki kapitalist burjuvaziyi çoğunluk saymıyor ve bunun aldatıcı bir görünüm olduğunu söylüyorsak, Carillo da çoğunluk adına konuştuğu zaman, işçilerle yoksul köylüleri arkasına alarak gerçekten ulusun emekçi çoğunluğu adına konuştuğunu göstermedikçe, onun yaptığının da aldatıcı olduğunu söylememiz gerekir.

Aslında işçilerle yoksul köylülerin oluşturduğu emekçi çoğunluk kastedilmediği sürece, çoğunluk-azınlık ayrımı her zaman yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Marksistçe olanı, sömüren-sömürülen ayrımına dayanmaktır. Carillo, içine burjuvazinin bir kesimiyle küçük-burjuvaziyi de kattığı çoğunluktan sözedecek yerde, işçi ve köylüleri kapsayan emekçi çoğunluktan sözetmelidir. Sömüren-sömürülen ayrımına dayanmanın marksist bir tutum olmasına karşılık, çoğun-

[54] Aynı yapıt, s. 41, 42.

[55] K. Kautsky, *Proletarya Diktatörlüğü*, Viyana 1918, 14'ten: Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, s. 26.

luk-azınlık gibi yapay ayrımlara dayanmak, liberal, burjuva demokratik bir tutumdur.[56]

Carillo bir de "toplumun sorunlarım bir bütün olarak ele almak"tan sözediyor. Oysa sınıflı toplumlarda sorunlar hiç bir zaman, toplumun tümünün sorunu değildir, ya egemen sınıfın sorunudur, ya ezilen sınıfın sorunu. Toplum sorunlarını bir bütün saymak burjuvaziye özgüdür. Carillo, burjuva partilerinin bu konuda baskın çıktığını söylüyor ve anlaşılan onlarla yarışa giriyor.

Yukarıya aldığımız sözlerinin sonunda Carillo, proletaryadan da küçümser bir edayla sözediyor. Proletarya soyut bir kavram değildir, gayet doğal olarak proletarya içinde geri olanı vardır, ileri olanı vardır; sınıf bilincine ulaşmış olanı vardır, ulaşmamış olanı vardır; sınıf bilincine ermiş proletaryadan sözedildiği zaman kastedilen blok, proletaryanın öncüsü, yani işçi sınıfının partisidir. Onunsa, Tanrının "işlemeyen bir çeşit metafizik parmağı"ndan farklı bir şey olduğunu, yeryüzünde bugün nüfusun üçte-birini aşkın bir insan topluluğunun sosyalizme geçmiş olması da tanıtlamıyorsa, hiç bir şey tanıtlayamaz.

Carillo'nun "kültür kuvvetleri" diye nitelediği, tanımı pek de açık olmayan muhayyel "çoğunluğu" arasında yeralan "üniversite bitirmiş kişiler" gerçekte bir tabaka oluşturmaz, ama gelişme ve bilinç dereceleri farklı da olsa proletarya bir sınıf oluşturur. Üstelik kapitalist toplumda tek devrimci sınıf, o "kültür kuvvetleri" değil, proletaryadır. Proletaryayı devrimci sınıf haline getiren şey, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinden başka bir şey değildir. İşçilerin ortak yanı, gelişme ve bilinç dereceleri değil, sömürülmeleridir. Onları devrimci bir sınıf olarak biraraya getiren de budur. Ne var ki Carillo, yola, bu gerçeği yadsıma kararıyla çıkmıştır. O nedenle de amacı, proletaryayı devrimci bir sınıf savaşımı için örgütlemek değildir, ondan, öteki burjuva partileri gibi bir oy deposu olarak yararlanmaktır. "Bugün üstesinden gelmemiz gereken sorun" diyor Carillo, "toplumun ideolojik mekanizmalarında, devrimci [refomcu diye okuyunuz] fikirler için, olabildiği ölçüde yer kazanmaya savaşmalıyız. Bunu kilisede olduğu kadar, eğitimde, kül-

[56] Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, s. 26.

türde, siyasal güçler arasındaki ilişkiler sisteminde, haberleşme araçlarında, vb. yapmalıyız."[57]

Carillo böylece "yeni bir *tarihsel blok*" fikrini öne sürüyor; Marx'ın, Engels'in, hatta Lenin'in günlerinde bu fikrin ütopya sayılabileceğini söylüyor ve şöyle diyor:

"Fakat Marx'la Engels'in gününde ütopya olan şey bugün artık ütopya değildir. Çünkü, gerçi proletarya ana devrimci sınıf olmaya devam ediyorsa da artık *tek devrimci sınıf değildir*; başka tabakalar, başka sosyal kategoriler, kendilerini nesnel olarak sosyalist perspektif içine yerleştiriyorlar ve yeni bir durum yaratıyorlar. Bu, soyut teorik bir fikir değil, pratik bir gözlemdir."[58] (*İtalikler bizim*).

Carillo'nun "partik gözlemi"ni desteklemek için, kitabının başından sonuna kadar tek bir olumlu kanıt göstermediğini eklemeden geçmeyelim. Eğer kanıt sayılabilirse, Carillo'nun gösterdikleri şunlardır: Birkaç piskopos, "kapitalizm temel değerlerin yadsınmasıdır" demişlerdir; üniversite öğrenimi üst sınıfların ayrıcalığı olmaktan çıkmış, geniş yığınlara yayılmıştır, bunun sonucu olarak üniversite, devrimci siyasal güçlerin eylemlerinde ayrıcalıklı bir yer kazanmıştır; bazı hukukçular hukuk sisteminin burjuva devletinden bağımsızlığı konusunda ciddî kuşkular beslemeye başlamışlardır. İşte Carillo, bu ve buna benzer öznel değişmeleri, koskoca, nesnel bir proletarya gerçeğinin karşısına koyuyor ve salt küçük-burjuvazinin ve kapitalist burjuvazinin güvenini kazanma uğruna, temel marksist doğruları alabildiğine yadsıyor. Sınıflı toplumu yaratan şey, birkaç din adamının sözleri, üniversiteyi bitirenlerin sayıca artması, hukukçuların düzenden kuşku duymaya başlaması değil, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin belli bir gelişme aşamasına ulaşmasıdır. Carillo, İspanya Komünist Partisini, oy için yarışan bir parti haline getirirken bunu unutuyor.

Proletaryanın partisine ve o partinin devrimdeki rolüne ilişkin marksist anlayış da Carillo'nun elinde gerçek şeklini değiştirmekte, liberal, küçük-burjuva kavramlarıyla birleşerek tanınmaz hale gelmektedir. Carillo, sosyalist toplumun tek parti anlayışını kasıtlı olarak demokrasinin kar-

[57] Carillo, *Eurocommunism and the State*, s. 44.
[58] Aynı yapıt, s. 44, 45.

şıtı şeklinde göstermek için çırpınmaktadır. Oysa, sosyalist demokrasiyle burjuva demokrasisinin parti kavramına verdikleri anlam birbirinden çok uzaktır. Burjuva demokrasilerinde devlet mekanizması vardır, parlamento vardır, siyasal partiler vardır. Görünüşte devlet, partilerin ve sınıfların üzerindedir; gerçekteyse egemen sınıfların çıkarlarının bekçisidir. Görünüşte siyasal partiler, devlet mekanizmasının denetim ve yönlendirilmesini elegeçirmek üzere seçimlerde yarışır ve parlamentoda çoğunluğu kazanmaya çalışırlar; teorik olarak bu yarışı bir komünist partisinin kazanması da olasıdır; gerçekteyse kapitalist toplumun baskı ve ikna kurumları öylesine egemendir ki, bu yarışı her zaman burjuvazinin çıkarlarını gözeten tutucu ya da sosyal-demokrat partiler kazanır. Böylece, komünist partisinin yarışmasına da izin vererek tüm güldürüye bir özgürlük ve demokrasi görünümü katan kapitalist burjuvazi *kendi* devlet mekanizmasını, *kendi* parlamentosunda, *kendi* siyasal partileri eliyle yürütür, denetler, yönlendirir, işletir. Bu mekanizmanın denetim kurumu olan parlamento bir işçi sınıfı partisinin eline geçerse ne olup bittiğini, Şili örneği göstermiştir.

Kapitalizmden komünizme geçişte, geçiş döneminde proletaryaya önderlik eden işçi sınıfı partisine gelince... Marx, Engels ve Lenin böyle bir partiyi, burjuva demokrasilerindeki partiler gibi düşünmüş değildirler. Proletarya diktatörlüğünün egemen olduğu o geçiş döneminde, marksizmé göre, işçi sınıfı partisi, devletin, yani *egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın* çekirdeğidir. Geçiş döneminde devlet, sınıfların üstünde ya da dışında bir mekanizma değildir, sınıflardan birinin ta kendisidir. Marksizm, kendi devlet teorisini kurarken, burjuva düzeninin ikiyüzlülüğünü ta başından reddetmiştir.

Peki, proletarya devlet demek olduğuna ve işçi sınıfı partisi de onun çekirdeğini oluşturduğuna göre, bu mekanizmanın ve çekirdeğin denetimi nasıl olacaktır? Sovyetler Birliği bu soruya, Komüne çok yakın bir temsil örgütü olan sovyet (meclis) sistemiyle karşılık vermiştir. İşçi ve köylü sovyetleriyle ve oradan başlayarak oluşturulan merkez temsil organlarıyla denetim ve yönetim zinciri kurulmuştur. Bu nedenle sosyalist toplumlarda, işçi sınıfı partisi seçim için

yarışan bir parti olmaktan çok, kollektif bir önderdir.

Carillo kapitalist burjuvaziyi, özel girişkiyi (teşebbüs) ayakta tutma niyetinde olduğunu açıkça söylediğine göre, "Avrupa komünizmi göstermelidir ki, Batı Avrupa ülkelerinde sosyalist güçlerin utkunluğu, Sovyet modeli olan tek parti modelinin yayılması anlamına gelmeyecektir"[59] gibi bir güvence vermeye pek gerek duymamalıydı. Yalnızca bu güvenceyle yetinmemiş, daha birçok yerde burjuva partilerin yarışına açık bir düzenin sürdürüleceğini belirtmiştir. "Bu devlet kavramı" [burjuva partilerine açık devlet kavramı] diyor, "parti mekanizması demek olan devlet mekanizması fikrinden vazgeçilmesi anlamını da kapsar; sorun her an, halkın seçimle gelmiş temsilcilerine sadakatle itaat edecek bir devlet mekanizması yaratmaktır."[60]

Görüldüğü gibi Carillo, proletaryanın devletinden yana değildir; marksizmin bu ilkesini benimsemiyor; onun yerine, komünist partisini de öteki partilerle eşitleyen, komünist partisini burjuva devlet düzeni çerçevesine yerleştiren, bugüne dek insanlığın deneyiminden geçmemiş bir hadım düzen öneriyor. Bu hadım devlet düzeni, ne burjuva devlet düzenidir, ne proleter devlet düzeni. Carillo'nun şemasında devlet sınıflar-dışıdır, sınıfsızdır. Carillo sınıflardan ayrı bir devlet düşünüyor. Yukarda Carillo'nun, Lenin'in devlet teorisini yadsıyarak kendi devlet şemasını ortaya koyma kararıyla yola çıktığını, kendi sözleriyle belirtmiştik. Carillo gide gide bir arpa boyu yol gitmiş, marksizmi yadsıyayım derken, insanlığın Paris Komününden bu yana, bu alanda elde ettiği deneyimleri elinin tersiyle iterek, geriye doğru adımlar atmıştır; koyduğu devlet şeması ütopyadır.

"Devlet gücünü elde etmeksizin" diyor Carillo, "emekçi halkı [Carillo'yu diye okuyunuz] toplumun önder gücü durumuna yüceltmeksizin toplumu dönüştürmek düşünülemez.

"Demokrasi [burjuva demokrasisi diye okuyunuz] kurallarını bozmaksızın bunu yapmak mümkün müdür, değil midir?.. Biz İspanyol komünistleri ve öteki gelişmiş kapitalist ülkelerdeki partiler bunun mümkün olabileceğini söylüyoruz.

[59] Aynı yapıt, s. 40.
[60] Aynı yapıt, s. 76.

Marx'la Engels'in gününde, en gelişkin ülkelerde bile, *proletaryanın,* devrimci bir bunalımda iktidarı eline alabilecek *bilinçli kesimi* nüfusun azınlığıydı, yani iktidarı ancak silah zoruyla alabilirdi, toplumu kuvvet zoruyla, yani diktatörlükle dönüştürmeye başlayabilirdi.

"Ancak Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde ve kapitalist dünyada bugün *emekçi halk* toplumun büyük çoğunluğudur; kültür kuvvetleri de büyük ideolojik önemleri ve geniş sayılarıyla, işçi sınıfının tutumuna daha çok yakınlaşıyorlar."[61] (*İtalikler bizim*).

Bu alıntıda italik harflerle dizilen *proletaryanın bilinçli kesimi* ve *emekçi halk* sözcükleri hemen dikkati çekiyor. Carillo, tuttuğu yolu haklı gösterebilmek için böyle küçük oyunlara bile sapmaktan çekinmemiştir. *Proletaryanın bilinçli kesimi,* yani proletaryanın öncüsü olan işçi sınıfı partisi, Marx'la Engels'in gününde de azınlıktaydı, Lenin'in gününde de azınlıktaydı, Carillo'nun gününde de azınlıktadır. Hem yalnızca Carillo'nun İspanya'sında değil, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde bile. Sovyetler Birliği'nin bugünkü nüfusu 260 milyon dolaylarındadır. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin üye sayısı ise 16 milyonun biraz üstündedir; parti üyelerinin ancak 7 milyonu, yani yüzde 42'si işçidir.[62] Buna karşılık *emekçi halk,* yani işçiler, köylüler, ancak emeğiyle yaşayabilenler Marx'la Engels'in gününde de bugün de her zaman çoğunlukta olmuşlardır.

Kaldı ki, devrimin bir azınlığın işi oluşu, yalnızca proleter devrimine mi özgü? "Bugüne kadar bütün devrimler" diyor Engels, "belli bir sınıf egemenliğinin bir başkası tarafından değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır; ama şimdiye dek bütün egemen sınıflar, yönetilen halk yığınlarına bakışla yalnızca küçük birer azınlıktılar. Böylece bir azınlık devrilmiş, bir başka azınlık kendi sırasında devlet düzenini eline geçirmiş ve devlet kurumlarını kendi çıkarlarına uygun düşecek biçimde yeniden düzenlemişti. Her seferinde ekonomik gelişmenin belli bir derecesinin belirlediği ve yönetime çağırdığı azınlık gruptu; ve işte bu nedenle ve yalnızca bu

[61] Aynı yapıt, s. 149, 150.

[62] Mihail Suslov, *The New Epoch of World History,* World Marxist Review, Kasım 1977, c. 20, n° 11, s. 9.

nedenle, yönetilen çoğunluk devrime ya azınlığın yararı için katıldı ya da sükunetle rıza gösterdi. Fakat her olayın somut içeriğini dikkate almazsak, bütün bu devrimlerin ortak şekli, hepsinin azınlık devrimleri oluşuydu. Çoğunluk katıldığı zaman bile, —bile bile olsun olmasın— bunu bir azınlığın hizmetinde yaptı; fakat bu nedenle ya da yalnızca çoğunluğun edilgen (*passive*), direnmesiz davranışı nedeniyle, bu azınlık tüm halkın temsilcisi görünümünü kazandı.[63]

Engels 17. yüzyıldaki büyük İngiliz devriminden başlayarak modern zamanların bütün devrimlerinin bu özellikleri gösterdiğini, aynı özelliklerin, proletaryanın kurtuluş savaşımına da uygun düşeceğini belirtiyor, ancak devrimin bu kez azınlığın çıkarına değil, çoğunluğun gerçek çıkarına olduğunu belirtiyor. Carillo, proletarya devriminden önceki azınlık devrimleriyle, proletarya devriminde azınlığın rolünü ve amacını, bu çok önemli farkı görmezlikten gelerek, soruna yalnızca azınlık-çoğunluk noktasından bakmayı yeter buluyor, kendi savını pekiştirebilme çabasıyla.

Carillo'nun mantığına bakarsak, insanlık marksist devlet teorisini, proletaryanın azınlıkta olmasına borçludur; proletarya çoğunlukta olsaydı, onun diktatörlüğünü, kapitalizmden komünizme geçiş döneminin sınıf devleti olarak gören proletarya diktatörlüğü teorisi de olmayacaktı. Oysa belirttiğimiz gibi, Engels, bunun bütün devrimlerin özelliği olduğunu göstermiştir. İnsanın gözü, karşısındaki herkesi oy olarak görmeye başladığı zaman, galiba, Carillo'nun yaptığı gibi, bu tür saçmalıklardan kaçınmak olanaksızlaşıyor.

Carillo emekçi halk çoğunluğuna o kadar çok güveniyor ki, "bugünkü tekelci devleti, tekele karşıt sosyalist güçlerin egemenliği altına sokma, yani dönüştürme çabasına karşı, herhangi bir darbe girişiminde" bulunulursa, "halkın desteği"yle oligarşik egemenliğin kalıntılarını süpürüp atacağını söylüyor.[64]

"Halkın desteği" bir darbeye nasıl karşı duracaktır, gerçekten gözlemeye değer. İspanyol ordusu, burjuvazinin en sağlam destekçilerinden biri olarak bilinir. Bir zamanlar fa-

[63] F. Engels, "Introduction to Marx's The Class Struggles in France", *Selected Works*, s. 645-646.

[64] Carillo, *Eurocommunism and the State*, s. 76.

şist sağın en sağlam temsilcisi, orduydu. *Dialogue on Spain*'de Régis Debray'la Max Gallo'nun belirttiği gibi[65] İspanyol ordusu hem ülkenin omurga kemiği sayılır, hem de İspanya'da siyasal görüşleri zor yoluyla türdeşleştirebilmiş tek güç olarak görülürdü. Acaba günün birinde İspanya Komünist Partisinin —eğer başarırsa— "sol güçler" arasında sağlayacağı bağlaşım, karşısında burjuvazinin silahlı partisi olarak orduyu bulmayacak mıdır? Carillo bu soruya, ordu demokrasiye (unutulmasın burjuva demokrasisine) saygılı olacaktır, biz onun ihtiyaçlarını karşılayacağız türünden yuvarlak karşılıklar vermekle, yetiniyor; ordunun, kapitalist toplumda burjuvazinin zor gücü olduğunu unutmak istiyor. Tam 100 yıl geriye giden deneyimden marksist öğretinin çıkardığı derslere gözünü kapadığına göre, Carillo'nun başka seçeneği de yoktur. Eğer yapabilirse, proletaryaya dayanmaksızın marksizm yapmak Allende'ye nasip olmadı ama, belki Carillo'ya nasibolur.

Carillo'nun genel yanılgısı, seçimi ve seçim yolunu her şey sanmaya başlamasındadır; Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'na Engels'in 1895 yılında yazdığı bir önsözden dilediği gibi aktardığı alıntılarla bu sanısını doğrulamaya çalışıyor kitabında. Oysa seçim sisteminden, Engels'in beklediğiyle Carillo'nun beklediği çok başkadır. Engels seçim yolunu, burjuva toplumunun yasallığından yararlanarak, proletaryanın devrimci çabalarını gerçekleştirmek üzere kullanacağı bir araç olarak görmüştür. Carillo ise aynı seçim yolunu, burjuva düzeninin bir parçası haline gelmenin aracı olarak görüyor.

Engels'in dediklerini özetleyelim: Almanya'da Bismarck, "halkı kendi planlarıyla ilgilendirebilmenin tek yolu olarak" seçimi görmüş ve 1866'da genel oy esasını kabul etmiştir. "İşçiler bunu derhal ciddiye almışlar ve ilk kurucu Reichtag'a August Bebel'i göndermişlerdir." İşçilerin genel oy hakkına dört elle sarılmaları, devrimden vazgeçmenin belirtisi olarak mı yorumlanmalıdır? 1866 genel oy hakkı, devrimlerin sonunu mu ilân etmiştir? Tam tersine. Kaldı ki işçilerin genel oy hakkını gerçekleştirmeyi başlıca amaçların-

[65] *Dialogue on Spain*, s. 176.

dan biri saymaları, daha *Komünist Manifestosu*'nda belirtilmiş ilkelerdendir. Engels genel oyun proletarya için çok yararlı olduğunu yazıyor. Her şeyden önce diyor, "hiç bir işe yaramadıysa, her üç yılda bir sayımızı saymamıza yaradı... Ayrıca bundan daha fazlasını yaptı, bize, seçim kampanyası sırasında halk yığınlarıyla temas kurma aracını sağladı; Reichtag'daki temsilcilerimize, parlamentodaki karşıtlarına karşı konuşabilecekleri bir kürsü sağladı."[66]

Görüldüğü gibi Engels, emekçi yığınların gücünü ölçmenin, halkla temas kurmanın, parlamento kürsüsünde emekçi yığınların devrimci bilincini uyandırmanın yararlı bir aracı olarak görüyor seçimi ve genel oy hakkını; devrimci savaşımın tek yolu olarak görmüyor. Nitekim yazdığı önsözde Engels, genel oy hakkına ve seçime ilişkin bu sözlerinden biraz sonra, devrimci savaşın gerektiğinde yine rol oynayabileceğini belirtiyor, bunun koşullarını sayıyor.[67]

Gayet doğal ki Engels'in zamanından bugüne, devrimci sınıf savaşımının yöntemlerinde bazı değişiklikler olmuştur. Devrimci bir partinin seçimle işbaşına gelebileceği, ilk kez Carillo'nun bulduğu bir şey değildir. Ondan önce bu görüş ortaya atılmıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 20. Kongresine Kruşçef'in sunduğu Merkez Yönetim Kurulu raporu, seçimle işbaşına gelme sorununu şöyle ortaya koymuştu:

"Sosyalizme geçişin daha birçok biçimlerinin ortaya çıkması olasıdır. Üstelik bu biçimlerin uygulamaya konmasının da mutlaka, her ne olursa olsun iç savaşla bağlanması gerekmez... Toplumun yeniden kurulmasında iç savaşı ve zora başvurmayı tek yol olarak gördüğümüz doğru değildir.

"Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan sorun, parlamenter yolları kullanarak sosyalizme gitmenin mümkün olup olmadığıdır... Bugünkü durum işçi sınıfına, birçok kapitalist ülkede, halkın ezici çoğunluğunu kendi önderliği altında birleştirme gerçek fırsatını vermektedir... İşçi sınıfı emekçi köylüleri, aydınları, bütün yurtsever güçleri kendi çevresinde toplayarak... parlamentoda istikrarlı bir çoğun-

[66] F. Engels, *Introduction to Marx's The Class Struggles in France*, s. 650.
[67] Aynı yapıt, s. 653.

luğu elegeçirerek ve parlamentoyu burjuva demokrasisinin organı olmaktan çıkarıp halkın arzusunun gerçek bir aracı haline getirecek bir durumdadır.

"Proletaryanın devrimci yığın hareketi ve tüm emekçi halk tarafından desteklenen istikrarlı bir parlamento çoğunluğunun kazanılması, birçok kapitalist ülke işçi sınıfının, temel sosyal değişiklikleri güvence altına almak üzere gereksindiği koşulları yaratabilir."[68]

Gerek Carillo, gerek "Avrupa Komünizmi"nin öteki yandaşları, işte Kruşçef'in bu raporuna dayanıyorlar. Gerçekteyse bu rapor, işçi sınıfının devrimci savaşımını yadsımak şöyle dursun, açıkça vurguluyor; işçi sınıfı partisinin parlamento çoğunluğunu kazanmasını, proletaryanın iktidarını kurmuş olması saymıyor; yalnızca o iktidarın *gereksindiği koşulları yaratabilecek* bir gelişme olarak görüyor. Rapor, işçi sınıfı partisinin, emekçi yığınları çevresinde toplayarak, genel oy düzeninden yararlanıp parlamentoda çoğunluğu elegeçirebileceğini ve devlet düzenini değiştirmeye elverişli koşulların bu yoldan yaratılabileceğini söylüyor. Rapor, işçi sınıfı partisinin burjuvaziyle işbirliği yapmasını salık vermiyor. Oysa daha önce belirttiğimiz gibi, Carillo'nun yapmaya çalıştığı budur.

Carillo'nun ekonomi programına şöyle bir gözatmak da, bu görüşü doğrulamaya yetecektir. "Sosyalizme giden demokratik yol" diyor Carillo, "*klasik* model olarak görebileceğimiz modelden daha farklı ekonomik dönüşümleri gerektirir; yani *kamu ve özel mülkiyet biçimlerinin uzun bir süre birlikte varolmasını* gerektirir."[69]

Carillo'nun "demokratik yol"dan sözederken bir kez daha burjuva demokrasisini, *soyut* bir demokrasi sayma yanlışlığına düştüğünü belirtelim. Burjuvazi, egemenliğini sürdürmek için nasıl ki, çok gerekmedikçe açık zora başvurmuyorsa, proletaryanın egemenliğini sürdürmesi için her zaman "diktatörlük" göstermesi, zor kullanması gerekmez. Burjuva demokrasisinin zora başvurma gereğini duymayışı, o görüntüyü "demokratik" saymamıza yetmez. Carillo far-

[68] *Report of the Central Committee to the 20th Congress of the Communist Party*, Londra 1956, s. 29.

[69] Carillo. *Eurocommunism and the State*, s. 77.

kına varmadan, belki de bilinçaltının itisiyle, her seferinde, burjuva yönetimini demokratik, proletarya egemenliğini "diktatörlük" sanıyor. Oysa birincisi ne kadar demokratikse, ikincisi en az o kadar demokratik, birincisi ne kadar diktatörse, ikincisi de en çok o kadar diktatördür.

Carillo "demokratik yol" derken bunu kastetmiyorsa, o zaman, marksist bir öndere yaraşanı yapması, burjuva yönetimini soyut bir demokrasiymiş gibi gösterecek terimler kullanmaktan kaçınması, örneğin "parlamenter yol", "seçim yolu" demesi gerekirdi.

Ekonomi programının kendisine gelince... Bu yol her şeyden önce devrimci, yani üretim araçlarının tamamının mülkiyetini topluma maledici bir yol değil, evrimci, sorunun çözümünü, devrime değil, zamana bırakıcı bir yoldur. Carillo daha aşağıda "ana amaç sosyalize etmektir"[70] diyor; "ekonominin belirleyici kaldıraçları"nı sosyalize etmeyi öneriyor. Bu temel sanayi kollarının, ulusal düzeyde gerçekleştirilecek *"demokratik"* bir planlamaya temel olacağını söylüyor. Bu plan kamu kesimiyle özel kesimi "bütünleyecek" diyor. Carillo, "demokratik" plan derken neyi kastettiğini, "aşağıdan yukarıya doğru oluşan bir program"[71] deyişiyle açıklıyor. Böyle bir plan, nüfusun her kesiminin, her girişimin ve hizmetin olanaklarını, gereksinmelerini, girişimini biraraya getirecektir. Genel plan, bürokratik, tepeden inme, zorlanmış bir plan değil, aşağıdan gelme birçok planın bir bütün içinde koordinasyonu olacaktır.

Birkaç yıl önce Britanya'da sosyal-demokrat İşçi Hükümetinin böyle bir girişimde bulunduğunu, ancak özel girişkinin egemen olduğu Britanya'da, bu çabanın tam bir fiyaskoyla sonuçlandığını anımsatmakta yarar var. İşçi Hükümetinin tasarımı, özel girişkilerle tek tek "planlama anlaşmaları" yapmak ve bu anlaşmaları bir bütün içinde birleştirmek, uyuşturmaktı. Tek özel girişkinin dahi buna yanaşmadığını belirtmek yararlı olur.

Carillo'nun özel ve kamu mülkiyet biçimlerinin daha uzunca bir süre birarada yaşamasını sağlayacak "demokratik" modeline gelince... Carillo, yalnızca tekelleri devletleş-

[70] Aynı yapıt, s. 77.
[71] Aynı yapıt, s. 78.

tirmeyi öngörüyor; onun dışındaki özel girişkiyi, yüreklendirici bir vergi sistemiyle destekleyecektir. Carillo, toplumsal farklılıkların, zora başvurarak değil, üretici güçlerin ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesiyle, zaman içinde giderileceğini söylüyor; gerçi yerli tekelleri devletleştireceğini belirtiyor ama, çokuluslu şirketlere kapıların açık olduğunu, yabancı sermayenin gelip ülkede kâr yapabileceğini söylüyor.

Görüldüğü gibi Carillo'nun plan anlayışı da, bütün öteki görüşleri kadar oportünistçedir, marksist değildir; üstelik bürokratik ve keyfîdir. Carillo, iktisadî planlamanın, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasmda ortaya çıkmış nesnel bir gerçeklik olduğunu bilmiyor; planlamayı bazı parlak kafaların, parlak bir buluşu sanıyor. Kamu kesiminin yanısıra özel girişkiyi planlayacağını söylerken Carillo'nun farkına varmadan itiraf ettiği budur; ben planlarım olur, demeye getiriyor. Oysa planlama sorununa "marksist siyasal ekonomi bilimsel materyalist ve tarihsel bir görüş açısından yanaşır. Zorunlu maddî öngerekler olgunlaşmadıkça planlı ekonomi kurulamaz. Planlı sosyalist ekonomi toplumsal yaşamdan çıkar, dışardan zorlanamaz."[72]

Lenin, "Sosyalizmin ekonomik koşulları olgunlaşmadıkça hiç bir başkaldırı sosyalizmi getiremez." der.[73]

Planlı ekonomi, gerçek anlamıyla ancak sosyalist ekonomilerde mümkün olur; kapitalist ekonomilerde planlama yoluna girmek özentiden başka bir şey değildir. Planlı ekonominin uygulanabilmesi, bir toplumda her şeyden önce kapitalist mülkiyet ilişkisinin sosyalist mülkiyet ilişkisiyle yer değiştirmesini, yani toplumun mülkiyet ilişkilerinde bir üst düzeye geçmesini gerektirir. Bu yeterli değildir, iktisadî planlamayı ulusal çapta uygulayacak bir toplumsal güce, yani proletaryaya gerek vardır. İktisadî planlamanın doğru bir teorik temele oturabilmesi için bu iki koşul, vazgeçilemez öngereklerdir. Carillo'nun yalnızca tekelci sermayeyi devletleştirerek olduğu gibi koruyacağı anlaşılan kapitalist düzen ise bu öngereklerden yoksundur. "Üretimin, dağıtı-

72 G. Sorokin, *Planning in the USSR*, Progress Publishers, Moskova 1967, s. 5.

73 Lenin, *Collected Works*, c. 25, s. 359.

mm, değişimin ve tüketimin —hem üretim düzeyinde, hem kişisel düzeyde— toplumun gereksinimleriyle uyuşumlu olarak örgütlenmesi, planlı ekonominin ana içeriğidir."[74] Toplumun gereksinimlerine bir bütün olarak karar verilebilmesi, üretimin bu gereksinimleri karşılayacak yöne bir bütün olarak yöneltilebilmesi, ancak ve ancak üretim araçlarının tümünün mülkiyetini topluma maletmekle, onların bir elden yönetilmesini sağlamakla mümkün olabilir. Carillo'nun sözünü ettiği planlama ise bu değildir, tam bir başıboşluktur. Carillo'nun, üretim araçlarının mülkiyetini toplumal maletmekten, kitabının tek satırında dahi sözetmediğini belirtmek, görüşümüzü doğrulamaya yeter sanırız.

*

Özetlersek, Carillo'nun önerdiği toplum düzeni, marksizmin amaçladığı toplum düzeninden tamamen başkadır. Carillo'nun sınıf tahlilleriyle marksizmin sınıf tahlilleri tümden farklıdır. Marksizm sosyalizme geçişte devletin, egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya olacağını söyler. Carillo ise devletin "demokratlaştırılmış" burjuva devleti olacağını söylüyor. Marksizme göre kapitalist toplumda tek devrimci sınıf işçi sınıfıdır, bir devrim ancak onun önderliğinde yapılabilir. Carillo'ya göre proletarya tek devrimci sınıf olmaktan çıkmıştır, başka güçlerle, "kültür güçleri"yle, yani küçük-burjuvaziyle "kader birliği" yapmalıdır. Marksizm, toplumsal bütün kötülüklerin kaynağını kapitalist toplumun mülkiyet ilişkilerinde görür ve bu ilişkinin yerini sosyalist mülkiyet ilişkisinin almasını, böylece kapitalist burjuvazinin varlığına, bir sınıf olarak son verilmesini önerir. Carillo'ysa kapitalizmi ve kapitalist burjuvaziyi tekelci olan ve olmayan diye ikiye ayırıyor, birinciyle savaşı, ikinciyle işbirliğini öğütlüyor.

İKİNCİ KESİM — İTALYAN USULÜ KOMÜNİZM

İtalyan Komünist Partisi, faşizme karşı savaşımın biçimlendirdiği bir partidir. Bu nedenle çok doğal olarak, fa-

[74] G. Sorokin, *Planning in the USSR*, s. 9.

şizme karşı ulusal birlik anlayışı, partinin temelinde epey sağlam bir yer tutmuştur. Bugün bile, aynı anlayışın, sınıf anlayışını çok fazla gölgeleyecek kadar güçlü olduğuna tanıklık ediyoruz. İlkin faşizm karşısında yenik düşüşü, ardından faşizme karşı savaş verme zorunda kalan ilk partilerden biri oluşu, İtalyan Komünist Partisinde aşırı bir faşizm ürküntüsü yaratmış gibi görünüyor ya da en azından parti önderleri böyle bir izlenim bırakmaya özen gösteriyorlar. Faşizmin yenilgisinden bu yana 33 yıl geçtiği halde bu ürküntü, görünüşe göre, bugün bile taptazedir. İtalyan "komünistleri", "egemen sınıfların herhangi bir an, demokratik kurumlara açıktan saldırıya geçmeye ve temsilî parlamentolu demokrasiyi bir yana koymaya karar verebileceği"-ne kesinlikle inanmışlardır.[75]

İtalyan Komünist Partisi, İkinci Dünya Savaşından önce bir süre yasa-dışı sayılmış, çalışmaları kesintiye uğramıştır. Büyük yığınlara seslenebilen bir parti olarak temeli, İkinci Dünya Savaşının son yıllarında, faşizme karşı savaştığı sırada 1944-1945 yıllarında atılmıştır. Savaştan sonra parti, kısa süre öteki partilerle birlikte hükümete katılmıştır. Ancak bu dönem kısa sürmüş, parti hükümet-dışı bırakılmıştır. Soğuk savaşın ilk yıllarında İtalyan Komünist Partisi büyük bir ilerleme sağlayamamış, hatta seçimlerde yenilgiye uğramıştır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca parti ilerleme sağlamışsa da, bu hayli ılımlı sayılmak gerekir. İtalyan Komünist Partisi asıl gelişmeyi 1970'lerde göstermiş, 1975'te yerel seçimde elde ettiği başarıyı, 1976 genel seçimlerinde daha da genişleterek yinelemiştir. İtalyan Komünist Partisi 1976 yılında oyların üçte-birinden çoğunu alarak, Hıristiyan Demokratların hemen ardından en güçlü parti olduğunu göstermiştir.

Genel çizgileri bu olan gelişmeye biraz daha yakından bakalım. İtalyan Komünist Partisinin etkinlik kazanmaya başlaması, Kuzey İtalya'da Nazilere karşı kurtuluş ve direnç hareketinin ortaya çıkmasından sonradır. Komünist Partisi, Direnç Hareketinin ön safında yeralmıştı. Parti, faşizmin en uzlaşmaz düşmanı sayılıyordu. Güney İtalya'da

[75] *The Italian Road to Socialism: An Interview by Eric Hobsbawm with Giorgio Napolitano*, The Journeyman Press, Londra 1977, s. 69.

ise Komünist Partisinin aynı etkinliği başardığı söylenemez. Her şeyden önce güney İtalya, kırsal ve geri kalmış bir bölge olarak, tutuculuğun ve gericiliğin merkeziydi. İkincisi, müttefiklere karşı güneyde beslenen umut, İtalyan Komünist Partisine karşı herhangi bir saygınlık duyulsa bile, bunu son derece sınırlı bırakmıştır. Peki ama, faşizme karşı birlik nasıl sağlanacaktı?

Bu birliğin çerçevesini belirleyen şey, Togliatti anlayışıdır. Togliatti, İtalya'ya, kurtuluş ve Direnç Hareketinin başlarında, 1944'te Moskova'dan dönmüştür. O sıralarda tartışılan şey şuydu: Faşizme karşı savaşımın amacı burjuva demokrasisini ihya mıdır, yoksa proletarya diktatörlüğünü kurarak komünist topluma mı yönelmektir? Bu tartışmada teorik temelinden vazgeçecek ölçüde ödün veren taraf Togliatti ve İtalyan Komünist Partisi olmuştur. Parti ve Togliatti, faşizme karşı öteki güçlerle birliği sağlamak amacıyla orta yola gelmişlerdir; önerileri şudur: "Faşizme karşı savaşımın amacı ne proletarya diktatörlüğünü kurmaktır, ne de salt burjuva demokrasisini ihya etmektir. Savaşımın amacı, faşizm öncesi demokrasinin temel eksikliklerini ve sınırlılığını ortadan kaldıracak ve daha sonraki gelişmelere ve sosyalist anlamda esaslı dönüşümlere açık, *yeni tür bir demokratik* rejim yaratmaktır."[76] (*İtalikler bizim*).

Faşizmden en çok etkilenen siyasal kesimin temsilcisi olarak İtalyan Komünist Partisinin, burjuva demokratik düzeni temel kabul ederek ödün verişi böylece başlar. Togliatti bu "*yeni tür demokrasi*"ye "*ilerici demokrasi*" ya da "*ileriye açık demokrasi*" diyordu.

Komünist Partisinin önderi Togliatti'nin yaptığı şey, kapitalizmden komünizme geçişte, proletarya diktatörlüğü olarak nitelenen geçici dönemin yerine bir "*ileriye açık demokrasi*" dönemi oturtmak olmuştur. O günden bu yana İtalyan Komünist Partisinin anlayışında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu "*ileriye açık demokrasi*" anlayışı, partide köklenerek gelişmiş, gelenekselleşmiştir.

İlk bakışta görüldüğü üzere teori açısından tamamen yanlış ve marksizmin bütün bütün dışında olan bu anlayışın kökü gerçi Bernstein'cı Kautsky'ci oportünizme kadar

[76] Aynı yapıt, s. 9.

uzanır, ama anası, faşizme karşı birlik düşüncesidir. Faşizmle savaş yıllarında bu düşünce belki birçok kişi tarafından gerçekçi ve isabetli görülmüştür; ama faşizmle savaştan sonra ortaya çıkan sonucun, "salt burjuva demokrasisinin ihyası"sından başka birşey olmayışı, teorik temelden vazgeçecek ölçüde ödün veren İtalyan Komünist Partisinin yanıldığını göstermektedir. Bu olayın kanıtladığı bir başka şey, sınıflararası işbirliğinin, işçi sınıfı partilerine yarar sağlamadığıdır. İşçi sınıfı partileri, emekçi yığınlarını kendi çevrelerinde toparlayarak giriştikleri hareketlerden başarıyla çıkabilirken, burjuvaziyle işbirliği yaparak giriştikleri hareketlerden belki parti olarak bireysel yarar sağlayabilirler ama, sınıf açısından devrimci doğrultuda yarar bekleyemezler. İtalyan Komünist Partisi deneyiminin gösterdiği budur. Devrimci niteliğini yitiren İtalyan Komünist Partisi, "ileriye açık demokrasi" adı altında evrimci, reformcu yolu tutmuştur.

İtalyan Komünist Partisi Sekreteryası üyelerinden Giorgio Napolitano, tarihçi Eric Hobsbawm'la yaptığı görüşmede, "Sosyalizme geçişin nasıl olacağını düşündünüz? Uzun erimli bir süreç olarak mı gördünüz?" sorusuna "Hiç kuşku yok ki, uzun erimli bir süreç olarak gördük. Sosyalizme hızlı bir dönüşüm, kesinlikle bizim perspektifimiz içinde değildi"[77] diye karşılık veriyor.

İtalyan Komünist Partisinin, İkinci Dünya Savaşının son yıllarında devrimci davranıştan alıkoyan iki önemli öğeden biri bu evrimci anlayıştır. "Komünist Partisi 1944 ve 1945 yıllarında neden iktidara elkoymayı denemedi?" sorusuna Napolitano'nun verdiği yanıt bunu gösteriyor. "Partinin Togliatti tarafından geliştirilen siyasal çizgisi" diyor Napolitano, "her şeye egemendi. Onun, ülkenin yeniden kurulması, yapısal reformların başlatılması ve yeni demokratik devletin temelleri için birlik çizgisini kastediyorum."[78]

Togliatti'nin yerleştirdiği bu anlayış, İtalyan Komünist Partisini, iktidar yolunda yürümekten alıkoymuştur. Kuşkusuz ikinci önemli öge de, Nazi işgaline karşı İtalya'ya giren müttefik ordularıdır. Bu orduların varlığı, İtalyan Ko-

Aynı yapıt. s. 13, 14.

[78] Aynı yapıt. s. 14.

münist Partisinin iktidara elkoyması olasılığını zayıflatırken, eski burjuva demokrasisinin ihyasını kolaylaştırmıştır.

İşgal yıllarını ve kurtuluşu, doğu ve batı blokları arasındaki soğuk savaş izliyor. Faşizmin henüz çok taze olan anılarına ek olarak, soğuk savaş, batı burjuvazisinin propagandası karşısında, İtalyan komünistlerinin "demokrasiyi savunma ve geliştirme" yüklenimini daha da vurgulaması zorunluğunu yaratmıştır. Batı dünyasında burjuva demokrasisinin özgürlük, proletarya egemenliğinin ise diktatörlük demek olduğu yolundaki ısrarlı propaganda, İtalyan komünistlerini bu yola iyice itmiştir. "Kendimizi, bir dizi özgürlük değeriyle özdeşleştirdik" diyor Napolitano, "bu nedenle özgürlüğün şampiyonu haline geldik. Demokratik hakları ciddî olarak sınırlamış siyasal bir güce karşı özgürlük değerlerini savunmak zorundaydık."[79]

Görüldüğü gibi, soğuk savaş ve faşizm, İtalyan Komünist Partisini savunmaya çekilmek zorunda bırakmıştır. Yitirileni kurtarma ve koruma endişesi, sonunda İtalyan Komünist Partisini, *soyut* bir özgürlük ve demokrasi kavramını savunmaya itmiştir. Bu nedenle de parti, burjuva demokrasisinin karşısına proletarya demokrasisini koyarak, savunmadan saldırıya geçememiştir.

Bu savunu, İtalyan Komünist Partisinin, yalnızca uzun erimli programını unutmasına yolaçmakla kalmamış, herhangi bir komünist partisinin kısa erimli programı içinde yeralması gereken hususları da, sonunda partinin uzun erimli programı haline getirmiştir. Örneğin Napolitano, "İşte o zaman, biz komünistler" diyor, "büyük yurttaş yığınlarının gözünde, her şeyden önce işçi sınıfı özgürlüğünün (onun örgütlenme ve savaşım özgürlüğünün), işçi birlikleri haklarının... en tutarlı savunucuları haline geldik.".[80]

Görüldüğü gibi Napolitano, Komünist Partisinin kısa erimli programında yeralması gereken bir noktayı, işçilerin kapitalist toplumda işçi birlikleri içinde örgütlenme ve kapitale karşı iktisadî savaşım verme özgürlüğünü, Komünist Partisinin temel savaşım programının özü haline getiriyor. Gerçekte komünist partileri, devrimci hareket, proletarya

[79] Aynı yapıt, s. 19.
[80] Aynı yapıt, s. 20.

diktatörlüğü ve sosyalist toplumun kurulması için çalışırlar; uzun erimli programları budur. Bu program, kapitalist düzenin ve onunla birlikte burjuvazinin bir sınıf olarak ortadan kaldırılmasını içerir. Kapitalizmin ve kapitalist burjuvazinin egemenliğinin henüz sürdüğü sınıflı toplum dönemindeki güncel bozukluklarla savaş ise, işçi sınıfı partilerinin kısa erimli programlarının konusudur. İşçilerin kapitalist toplumda, işçi birlikleri içinde örgütlenerek kapitale karşı iktisadî bir ücret savaşımı vermeleri, komünist partilerin kısa erimli programlarında yeralır. İtalyan Komünist Partisi ise, kapitalist toplum düzenini temel alıp, reformlar yoluyla o düzende zaman içinde düzeltmeler yapma yolunu seçtiği için, uzun erimli programını unutmuş, kısa erimli programı da uzun erimli program haline dönüşmüştür.

Soğuk savaş, İtalyan Komünist Partisi üzerinde ne ölçüde etkili olmuştur? Büyük ölçüde dersek, herhalde yanlış olmaz. Napolitano'nun bir sözü, bunu doğruluyor. "Partimizi, ölüme yolaçacak ölçüde yaralamayı amaçlayan bir saldırıya" diyor Napolitano, "yalnızca kendimizi ve *kendi haklarımızı* değil, fakat herkesin haklarını ve *demokratik rejimin* kendisini savunarak yamt verdik."[81] (*İtalikler bizim*).

Napolitano'nun sözünü ettiği dönem, soğuk savaş dönemidir. "Kendi haklarımızı" derken Napolitano'nun kastettiği şey, İtalyan Komünist Partisi üyelerinin, burjuva toplumunda, siyasal bir parti olarak örgütlenme haklarıdır. Her şeyden önce, örgütlenme hakkı, mutlaka iktidarı devralmayı içermez. Burjuva toplumlarının yarattığı sahte özgürlük görünümü, burjuva toplumlarda işçi sınıfı partilerinin de kurulabileceği ve günün birinde iktidara gelerek burjuvaziyi ortadan kaldırabilecekleri sanısının doğmasına yolaçmıştır. Oysa siyasal örgüt kurmakla iktidarı almak ve burjuvazinin varlığına sınıf olarak son vermek başka başka şeylerdir. Bir komünist partisi, burjuva toplumunda örgüt olarak ortaya çıkabilir, ama bu, parti örgüt olarak varolduğuna göre iktidara da gelebilir anlamını taşımaz. O yıllardaki İtalyan burjuva demokrasisinin, Komünist Partisine, örgüt olma hakkını bile çok görmesi, bir yandan soğuk savaşın yoğunluğunu, bir yandan da burjuva demok-

[81] Aynı yapıt, s. 20.

rasisinin gerçekte ne ölçüde özden olabildiğini gösterir. İtalyan Komünist Partisi ise, yalnızca kendi örgüt olma hakkını değil, ama onun yanısıra, kendisine örgüt olma hakkını dahi bazan çok görebilen "demokratik rejimi" de savunacak kadar soğuk savaşın etkisi altında kalmıştır. Burjuva demokrasisi, bir komünist partisi eliyle savunulmaya herhangi bir biçimde itiraz edecek değildi. Bu nedenle, burjuva demokrasisi, İtalyan Komünist Partisine belki yalnızca minnettar olmuştur o kadar. İtalyan Komünist Partisi ise, proletarya demokrasisi yerine burjuva demokrasisini savunarak, yalnızca kapitalist düzene hizmet ettiğini anlayamamıştır; bugün de anlayamıyor.

İkinci Dünya Savaşı ardından, öteki kapitalist ülkelerin işçi sınıfı partilerini olduğu kadar İtalyan Komünist Partisini de gerileten ve hatta bir ölçüde toplumdan soyutlayan ögelerden biri soğuk savaşsa, bir ikincisi kapitalist dünyanın 1950'lerde ve 1960'larda gösterdiği iktisadî gelişme, bir üçüncü öge de Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresinde Stalin'in suçlanışıdır. Bu sonuncu noktaya, Britanya Komünist Partisinden sözederken, daha sonra değineceğiz. Burada yalnızca kapitalist toplumlarda sağlanan iktisadî büyüme konusu üzerinde durmak istiyoruz.

Birinci bölümde ayrıntılarıyla anlattığımız gibi kapitalist dünya 1950'lerle 1960'larda, olumsuz sonuçları bugün hâlâ sürüpgiden büyük, ama zorlama bir iktisadî gelişme göstermiştir. İtalyan Komünist Partisi, hem bu gelişmenin doğal sonuçlarını kavramakta yavaş kalmıştır,[82] hem de bu gelişmeyi kapitalizmin üstünlüğünün kanıtı olarak gösteren burjuva propagandasının karşısına mantıklı marksist eleştiriyi güçlü bir biçimde çıkaramamıştır. Napolitano'nun, tarihçi Hobsbawm'la yaptığı görüşmede söylediği bir söz, İtalyan Komünist Partisinin, o günler bir yana, bugün bile o zamanki kapitalist gelişmeyi marksist gözle değerlendirmekte eksik kaldığını ortaya koymaktadır. "Biz komünistler" diyor Napolitano, "ekonomik ve sosyal durumun olumsuz yönlerini olduğu kadar, egemen sınıfların güttüğü siyasetin tutucu ve geriletici yönlerini kınamamıza yolaçan

[82] Aynı yapıt, s. 23.

siyasal bir durumla koşullanmıştık. Bunun, olgunlaşmakta olan yeni gelişmeleri görmemizi engelleyici bir rol oynadığına inanıyorum.

"Sorun karmaşıktır, kalıplaşmış tutumlarla ilgilidir; kapitalizmin değerlendirilmesine ve tekelci dönemde taşıdığı gelişme olasılıklarına ilişkin olan bu kalıplaşmış tutumlar o zaman saflarımızda mevcuttu. Öne sürülen ve bir ölçüde bizi etkileyen görüş, üretici güçlerin ve üretimin gelişmesindeki durgunluğun, o günkü tarihsel aşamada, kapitalizmin temelli bir özelliği olduğuydu. Özellikle, İtalyan kapitalizminin kullanabileceği rezervleri gereği gibi değerlendiremedik... Bu nedenle 1950'lerin ilk yarısında, 'iktisadî mucize'nin kuluçka dönemi dikkatimizden kaçtı."[83] Napolitano daha sonra, gelişmeyi kabul ediyor, yalnızca "çelişkiler ve ciddî eşitsizlikler" yarattığını söylüyor.

İtalyan Komünist Partisi, Napolitano'nun bugün dahi "kalıplaşmış tutumlar" diye nitelediği marksist tutumlara sadık kalsaydı, kapitalizmin zorlama bir büyüme içinde olduğunu görebilir ve siyasetini bu temel üzerine oturtabilirdi. Oysa İtalyan Komünist Partisi öyle yapacak yerde, burjuva propagandasına teslim olmuştur; 1950'lerdeki iktisadî gelişmenin yalnızca çelişki ve dengesizlik yaratan yanlarını görmüş, "kalıplaşmış tutumlar"a sırtını döndüğü için, o zamanki gelişmenin, kapitalizmin temel yasalarını (dönemsel iktisadî bunalım yasası) zorladığını, bu nedenle yanlış olduğunu vurgulayamamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, kapitalist dünyanın 1950'lerle 1960'larda sağladığı büyük iktisadî gelişmeye bakanlar, marksizmin, dönemsel kapitalist bunalım teorisi yanlış çıktı, diyorlardı. Burjuva hükümetlerin bütçe siyaseti yoluyla, sürekli bir iktisadî büyüme sağlayabilecekleri ve dönemsel bunalımlara düşmeyip, durgunluk ve gerilemeden sakınabilecekleri sanılmaya başlanmıştı. 1968 yılı, bu sanıyı da kapitalizmin ucubeleri müzesine kaldırmıştır. Ondan sonra başlayan durgunluk ve iktisadî gerileme, kapitalizm için dönemsel bunalımdan kurtuluş yolu olmadığını göstermiştir. Ne var ki, dönemsel bunalıma düşmeksizin kapitalizmin sürekli olarak iktisadî bü-

[83] Aynı yapıt, s. 23, 24.

yümeyi gerçekleştirebileceği sanısı, iktisadî gelişmeyi hayli çarpık, toplum açısından çoğunca yararsız, kaynak israf eden, gereksiz bir tüketime yolaçan bir yöne itmiştir. İtalyan "komünistleri"nin o gün de, bugün de göremedikleri budur. Aralarında bu durumu görenler ise o gün çoğunluk olamamışlardır; bugünse hâlâ "kalıplaşmış tutumlar"a sahip olmakla suçlanıyorlar.

İtalyan Komünist Partisi, soğuk savaşa teslim olup ateşli bir burjuva demokrasisi yandaşı haline gelişi gibi, 1950'lerin ve 1960'ların iktisadî gelişmesi karşısında da burjuva propagandasına teslim olmuş ve o gelişmeyi marksist açıdan değerlendirip o doğrultuda eleştirme ve gerçek niteliğini, taşıdığı tehlikelerle birlikte ortaya koyma gücünü gösterememiştir.

İtalyan Komünist Partisinin, burjuva parlamentosu karşısındaki tutumu, Partinin oportünist çizgisinin bir başka örneğini veriyor. İtalyan Komünist Partisi, burjuvaziyi temsil eden partilerin kendilerini ulusla özdeşleştirmeleri türünden bir tutum içindedir; burjuva parlamentosunda çoğunluğu elde edip iktidara gelmesini, emekçi yığınların iktidarı gibi göstermek istiyor; sosyalist toplumla burjuva toplum arasındaki temelli farkı gözden kaçırıyor. Burjuva demokrasilerinde burjuva partileri kapitalizme hizmet eden devlet mekanizmasını denetlemek ve yönlendirmek üzere birbirleriyle yarışır ve parlamentoya girerler. Bu, sistemin mantığına tamamen uygundur. Devlet burjuvazinin hizmetindedir; parlamentoda onu denetleyecek ve yönlendirecek siyasal iktidar, burjuvazinin temsilcisidir. Bu sistemde, siyasal iktidarı, burjuvazinin partisi değil de işçi sınıfının gerçek partisi oluşturduğu zaman, daha önce belirttiğimiz gibi, sistemin mantığı tutarsız hale gelir ve salt bu nedenle sistem işleyemez. Kapitalist devlet mekanizmasıyla işçi sınıfının egemen olduğu siyasal iktidar arasındaki karşıtlık, doğal olarak bir patlamaya yolaçar. Devletin zor gücü burjuvazinin hizmetinde olduğuna göre, bu patlamada, siyasal iktidarın (yani işçi sınıfı partisi iktidarının) yenilgisi kaçınılmaz bir şeydir. İşçi sınıfı partisinin yenilgiye düşmemesi, ya burjuvazinin zor gücünü bir başka güçle dengelemesini ya da böyle yapamıyorsa, çelişkinin çatışmaya dö-

nüşmemesi için, burjuvazinin çıkarlarına dokunmamasını gerektirir.

Sosyalist toplumda ise durum, burjuva parlamentarizminden tamamen değişiktir. Sosyalist toplum da doğal olarak temsil düzenine dayanır; ama temsil kurumları daha yaygındır; fabrikalardan, köylerden, yani en küçük üretim birimlerindeki temsil kurumlarından başlar, kademe kademe merkeze kadar gelir. Üstelik sosyalist toplumda işçi sınıfı partisinin yeri hem bu temsil kurumlarının içinde, hem de proletaryanın öncüsü olarak, devletin özündedir. Sosyalist toplumda devletle temsil kurumlarının özdeşleşmesi ancak böyle olur.

İtalyan Komünist Partisinin, parlamentarizm karşısındaki tutumu, sosyalizmin temsil anlayışının tamamen dışında, burjuva parlamentarizmi çerçevesinde gelişmiştir. Bu gelişme, kapitalist sistemin mantığına uygun düşmek zorundaydı. O nedenledir ki, İtalyan Komünist Partisi, kapitalist devletle çelişkiye düşen bir iktidar olmamak için kendini değiştirmeyi yeğ tutmuştur.

Partinin, kendini parlamentarizme uyarlama girişimleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 1956 yılında yaptığı XX. Kongreyi izliyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, o kongreye sunulan Merkez Yönetim Kurulu raporunda şöyle deniyordu:

"... Sorun, parlamenter yolları kullanarak sosyalizme gitmenin mümkün olup olmadığıdır... Bugünkü durum işçi sınıfına, birçok kapitalist ülkede, halkın ezici çoğunluğunu kendi önderliği altında birleştirme gerçek fırsatını vermektedir... Proletaryanın devrimci yığın hareketi ve tüm emekçi halk tarafından desteklenen istikrarlı bir parlamento çoğunluğunun kazanılması, birçok kapitalist ülkede işçi sınıfının, temel sosyal değişiklikleri güvence altına almak üzere gereksindiği koşulları yaratabilir."

Görüldüğü gibi burada sözkonusu olan şey, işçi sınıfı partisinin, burjuva parlamentosunun mantığına uyarlanması değil, o partinin, o parlamentoyu, devlet iktidarını işçi sınıfına aktarmak üzere araç olarak kullanmasıdır. İtalyan Komünist Partisi ise, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin bu görüşünü, kendini burjuva parlamentarizmine

uyarlamanın, yani oportünizminin gerekçesi yapmıştır. "İtalyan Komünist Partisi yönetimi" diyor Napolitano, "bu fırsatı yakalamaktan çekinmemiştir. Karşıkarşıya geldiğimiz sorunlar çok esaslıydı: Çok partili düzene, uygar toplumdaki çeşitli güçlerin özerkliğini tanıma esasına dayalı bir sosyalist rejim sorunu; partiyle işçi birlikleri, partiyle yığın örgütleri arasında yeni ilişkiler sorunu; bu örgütlerin özerkliğini, sosyalizmin kurulması aşamasında dahi tanıma sorunu. Aym zamanda demokratik kurumlara ve özgürlüklere karşı tutumumuzu da aydınlığa çıkardık. Bizimki gibi ülkelerde, fethedilmesinde ve güçlendirilmesinde işçi sınıfının rolü bulunan özgürlüklerin, burjuva özgürlüğü diye adlandırılmasının doğru olmadığını söyledik... Lenin'in, burjuva devlet mekanizmasının yıkılması sorununu, proletarya diktatörlüğü sorununu ortaya koyuş biçiminde bazı noktaların 'düzeltilmesi' gereğini dile getirdik."[84]

Bu sözlerdeki safsata çok açıktır. Bir kısım özgürlüklerin, işçi sınıfının savaşımıyla elde edilmiş olması, burjuva devletinin niteliğini mi değiştirmiştir ki, o özgürlüklere artık burjuva özgürlüğü denemeyecek olsun? O özgürlüklerin alınmasında işçi sınıfının payı ne olursa olsun, devlet yine egemen burjuvazinin devleti değil midir? Durum bu olduğuna göre, Lenin'de bazı "düzeltmeler" yapmaya kalkışmak, marksizmi doğrultmak değil, olsa olsa onu çarpıtmaktır

Napolitano'nun sözünü ettiği bütün bu noktalar, İtalyan Komünist Partisinin 1956 yılında düzenlediği VIII. Kongrede görüşülmüş ve partinin parlamentarizmdeki oportünizmi böylece biçimlenmiştir. İtalyan Komünist Partisi, işçi sınıfının öncüsü olarak devletin özünü oluşturursa değil, fakat parlamentoda çoğunluğu elde ederse ve hükümet olursa devlet iktidarının burjuvaziden işçi sınıfının eline geçmiş olacağına inanmaktadır. Bu inancın işçi sınıfına aşılanması için de, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin açıklaması "fırsat" bilinmiştir. Oysa o açıklama, komünist partilerin, burjuva mekanizmasının bir parçası haline gelmelerini önermiyor, "Avrupa Komünizmi"nin "demokratik yol" diye muğlaklaştırdığı seçim yolunu kullanarak, iktidarı bur-

[84] Aynı yapıt, s. 27, 28.

juvaziden alıp işçi sınıfına maletmenin "gerektirdiği koşulları" yaratmalarını öneriyor.

Napolitano ise "sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinde bir değişiklik"ten sözediyor; bunun yavaş yavaş ve kendiliğinden olacağı kanısında. "Son beş, altı yılda" diyor Napolitano, "İtalya, işçi sınıfının siyasal etkinliğinde ve ülkenin *iktisadî, sosyal ve siyasal yaşamına müdahale kapasitesinde* bir gelişmeye tanık olmuştur."[85] (*İtalikler bizim*).

Görüldüğü gibi Napolitano bir kez daha, işçi sınıfı partisinin kısa erimli programı çerçevesindeki çabalarını ve aslında emekçi yığınları uyarmaya dönük girişimlerini, partinin uzun erimli programının önüne almak yanlışlığına düşüyor. "Ülkenin iktisadî, sosyal ve siyasal yaşamı"nda, kapitalist düzen çerçevesinde yapılacak düzeltmeleri ve değişiklikleri, işçi sınıfı partisinin etkileyebilmesini, Napolitano, işçi sınıfı partisinin öncel amacı haline sokuyor.

Sosyalist dönüşüme iç savaşla değil, fakat parlamento yoluyla gidilmesine ilişkin savlarda da, aynı anlayışa tanık oluyoruz. İtalyan Komünist Partisinin uzun yıllar önderliğini yapan Palmiro Togliatti'nin 7 Mart 1956 tarihinde *Pravda*'da yayınlanan, 27 Ağustos 1976'da *Rinascita*'da, Eylül 1977'de ise İngilizcesi *Marxism Today* adlı dergide yeralan yazısı, bunun en iyi örneği. Togliatti'nin yazısı, her şeyden önce işçi sınıfı partilerinin ya da onların önderliğindeki sol cephenin seçim yoluyla iktidara gelmesini, sosyalist dönüşümün parlamento yolundan giderek gerçekleştirilmesiyle karıştırıyor.

Oysa, her şeyden önce bu ikisini birbirinden ayırmak gerek. Sosyalist topluma geçişte "parlamenter yolların kullanılması"ndan sözedilirken kastedilen nedir? Komünist partilerin ya da onların önderliğindeki sol cephenin seçim yolunu kullanarak parlamento çoğunluğunu ve o yolla iktidarı elegeçirmesi ayrıdır, o iktidarı elegeçirdikten sonra, bunu işçi sınıfının iktidarı haline dönüştürmesi, yani temsil düzenini ve devlet kurumlarını proletaryanın temsil düzeni ve kurumları haline getirmesi ayrıdır. Biz işçi sınıfı partilerinin ya da onların önderliğindeki sol cephenin se-

[85] Aynı yapıt, s. 30.

çim yoluyla parlamentoda çoğunluğu elde etmesinin olasılık-dışı olduğunu öne sürmüyoruz; genel oy uygulamasının yerleşmesinden bu yana, çok güç olsa da, işçi sınıfı partisinin bu yolla iktidara gelebileceğine inanmaktayız. Ama işçi sınıfı partisi bu yolla iktidara gelse de, sınıf olarak burjuvazinin varlığına son vermedikçe ve zor gücünü dengelemedikçe burjuva parlamentosunda yapacağı yasalarla devlet mekanizmasını ve temsil kurumlarını proletarya devletinin mekanizması ve temsil kurumları haline getirebileceğini sanmıyoruz. Hele hele işçi sınıfı partisinin, burjuva parlamentosunun bugünkü yapısını koruyarak, başka deyişle, burjuva toplumlarına özgü seçim ve temsil düzenini sürdürerek, toplumu reformlar yoluyla değiştirebileceğini hiç sanmıyoruz. Seçimle işbaşına gelmek gerçekçidir, ama burjuvazinin varlığına sınıf olarak son vermedikçe ve onun zor gücünü dengelemedikçe, reformlar yoluyla toplumu dönüştürmek düşten başka bir şey değildir.

Bu nokta bir yana, burjuva parlamentolarının temsil düzeni gerçekleri tam yansıtmaz. Togliatti, yukarıda sözünü ettiğimiz yazısında, genel oyun gerçekleşmesinden bu yana, nisbî temsil esasıyla yapılan seçimlerin "ülkenin aynası"[86] olduğunu söylüyor. Kapitalist bir ülkedeki siyasal partilerin çeşitliliği ve çokluğu, gerçeğin tam aynası olmadığı için, onların parlamentoda temsil edilme oranları da "ülkenin aynası" değildir. Kapitalist ülkelerde burjuvaziyi temsil eden partiler, halkın karşısına kapitalizmin temsilcileri olarak mı giderler, yoksa halkı temsil iddiasıyla mı? İkinci iddiayla. Bu iddianın gerçekle en ufak bir ilişiği yoktur. Ama burjuva partileri, halktan, halkı temsil etmek için oy isterler. Parlamentoya döndükleri zaman yaptıkları iş halkı mı temsil etmektir, yoksa burjuvazinin çıkarlarını emekçi yığınların çıkarlarına karşı koruyup pekiştirmek mi? İkincisi. Emekçi halk bu partilere oy verdiği zaman, kendi çıkarına karşı kapitalizmi korusun diye mi oy verir? Örneğin kapitalistten daha fazla ücret alabilmek üzere giriştiği grevi, silah zoruyla bastıracak yasaları yapması için mi seçer bu partilerin temsilcilerini halk?

[86] P. Togliatti, "Parliament and the Struggle for Socialism", *Marxism Today*, Eylül 1977, s. 285.

Sözün kısası burjuva parlamentolarında temsil bir yanıyla, halkın gerçek çıkarlarını yansıtmaz. Komünist partiler ya da onların önderliğindeki sol cephe iktidara geldiği zaman temsil düzeni ve temsil kurumunu, yani parlamentoyu, burjuva düzenine özgü durumuyla korumak, en azından bu sahte temsil mekanizmasının işlemesine izin vermek demektir. Bir komünist partisi, bir yandan burjuvazinin temsil düzenini ve temsil kurumlarını, yani parlamentoyu ayakta tutup, bir yandan da marksist olduğunu iddia edemez. Burjuvazinin temsil kurumları ayakta kaldığı sürece, bu tür çarpıklıkların sürmesinden kaçınılamaz. Öyleyse seçim yoluyla parlamentoda çoğunluğu elegeçiren bir işçi sınıfı partisinin veya onun önderliğindeki sol cephenin yapması gereken ilk işlerden biri, emekçi yığınların gerçekten temsil edildikleri temsil kurumlarını kurmaktır. Bunu yaparken, burjuvazinin temsilcisi olan siyasal partileri zor yoluyla kapatmaya hiç de gerek yoktur. Bir ülkede emekçi yığınların gerçek temsil kurumları kurulduğu zaman, burjuva partilerinin o kurumlarda yer bulmaları hayli zorlaşacaktır. Bu kurumlar emekçi yığınların çalışma birimlerini oluşturdukları yerlerden, yani en alt kademeden başlamalıdır. Demokratik bir temsil, ancak böylelikle gerçekleştirilebilir. Bir ülkenin yönetim bölümlerinin örneğin illerin, ilçelerin esas alınması, yalnızca yapay bir ölçüdür. Siyasal iktidarlar bu yönetim birimlerinin sınırlarını diledikleri gibi değiştirebildiklerine göre, bu ölçülerde keramet aramanın anlamı yoktur. Asıl ölçü iktisadî üretim biriminde bulunabilir. Örneğin bir sanayi çarşısı bir birimdir, bir köy üretim kooperatifi bir birimdir, bir fabrika bir birimdir, vb.. Bu birimlerin kendi meclislerinden başkente yollayacakları temsilcilerden oluşacak bir meclis, emekçi yığınları gerçekten temsil eden bir meclis olur. Burjuva partileri de bu mecliste temsil edilmek için komünist ve öteki sol partilerle birlikte pekâlâ yarışabilirler; emekçi halk yığınları, birincil temsil kurumlarını seçerken, oralara, kendilerini başkente gönderecek temsilcileri (ve aynı zamanda o bölge ya da üretim birimindeki meclislere girecek temsilcileri) seçtirmek için çalışabilirler. Emekçi halkın, burjuva partileri eliyle temsil edilmeyi ne kadar istediği o zaman anlaşılacaktır.

Kısacası, kapitalist düzende seçimle parlamento çoğunluğunu ele geçiren bir işçi sınıfı partisinin yapması gereken ilk işlerden biri, ülkede gerçek demokratik temsili sağlayacak bir temsil düzenini ve kurumlarını kurmak olmalıdır. Oysa, öteki kapitalist ülkeler komünist partileri gibi, İtalyan Komünist Partisinin de yapmak istediği şey, seçilip burjuva parlamentosuna gelmek, kapitalist burjuvaziyi ürkütmeksizin girişilecek reformlarla "sosyalist (!) toplumu kurmak"tır. Böyle bir düzenin, yukardan beri anlatmaya çalıştığımız gibi, gerçek temsilî demokrasiyle ilişiği olmayışı ve ütopya oluşu bir yana, marksistçe olmadığı da ortadadır.

Bu yolun neden ütopya olduğunu, neden marksistçe olmadığını, yukardan beri anlatmaya çalıştık. Parlamento denen temsil kurumunun niteliğini dikkate alarak, baştan beri sıraladığımız hususları özetlersek, parlamentolar, teorik olarak iki işlevi yerine getirmekle görevli sayılırlar. Birincisi, temsil kurumu olarak seçmenlerin eğilimlerini yansıtacakları varsayılır; ikincisi, hükümet kurarak, yasa çıkararak, vergi salarak devlet mekanizmasını yönlendirecek baş yönetici ve denetici kurum olmaları düşünülür.

Parlamentolar, birinci işlevlerini hiç bir zaman tam olarak yerine getirmiş değildirler; geniş halk yığınlarının kapitalizm tarafından sömürülen emekçiler oluşuyla, kapitalizmin temsilcisi burjuva partileri tarafından temsil edilmeleri gerçeğinde yatan çelişki, burjuva parlamentoların "ülkenin aynası" olmasını engelleyen başlıca ögedir. Genel oy düzeninin yaygınlaşması ve burjuva parlamentolarına ilkin sosyalist partilerin, emperyalist Birinci Dünya Savaşından sonra da komünist partilerin girmeye başlaması, bu gerçeği değiştirmemiştir.

Parlamentoların, devlet mekanizmasını yönlendirip denetlemesine gelince... Yine yukardan beri anlatmaya çalıştığımız gibi, sistemin işlemesi, kapitalist bir ülkede, burjuvazinin buyrultusu altında bulunan devlet mekanizması, burjuva partilerin çoğunlukta olduğu bir parlamento denetlenip yönlendirildiği sürece mümkündür. Devlet mekanizması burjuvazinin buyrultusundayken, parlamento, işçi sınıfı partilerinin egemenliği altına girerse, parlamentoyla

devlet mekanizması arasında sürtüşmelerin patlak vermesi, sürtüşmenin çatışmaya dönüşmesi ve parlamentonun kapatılması çok olasıdır. "Avrupa Komünist Partileri" bundan sakınmak için reformculuğu yeğlemişlerdir; böylece de soruna sınıfsal bir bakışla eğilir olmaktan çıkmışlardır. Bu eğilim, işçi sınıfı partilerine, uzun erimli programlarını unutturmuş, kısa erimli çabalara öncelik tanımalarına yolacmıştır. Aynı anlayışı, yukarda belirttiğimiz gibi Palmiro Togliatti'nin, sözünü ettiğimiz yazısında da görüyoruz. Parlamentolara işçi sınıfı partilerinin girmesinden sözederken, bu partilerin zamanla etkinleştiklerini söylüyor Togliatti, "örneğin" diyor, "İtalya'da biz, öteki siyasal topluluklarla anlaşmalar yaparak, İtalyan anayasasına, derin sosyal reformların, çalışma hakkının güvence altına alınmasını, tarım reformunu [terime dikkat ediniz], en önemli kapitalist tekellerin devletleştirilmesini, vb. öngören reformların gerçekleştirilmesi ilkesini koydurtmayı başardık."[87]

Bu tür bir başarının, ne ölçüde başarı sayılabileceğini, İtalya'ya kadar gitmenin ne gereği var, 1961 Türk anayasası deneyimini gözönünde tutarak düşünelim. Sol eğilimli küçük-burjuva aydınların çabasıyla 1961 anayasasında birçok reform öngörülmüştür. Bugüne kadar burjuva parlamenter düzeni çerçevesinde bu reformlardan hangisinin ne ölçüde gerçekleştirilebildiğini düşünerek, Togliatti'nin gerçekçiliği konusunda karar vermek, hiç de zor olmasa gerek. Kaldı ki, kapitalist bir toplumda bu reformların gerçekleştirilmesi, ancak kapitalizmin izin verdiği ölçüde ve kapitalizmi sürdürerek olabileceğine göre, sınıflı topluma son vermek demek olan sosyalist dönüşüm, burjuva parlamenter düzeninde, en iyimser olasılıkla, olsa olsa arpa boyu yolalabilir. Gerçekteyse kapitalist sömürüye yavaş yavaş son vereceğim demek, aslında son vermeyeceğim demekle birdir.

Togliatti'nin yazısını özetleyelim. Togliatti'ye göre, tarihsel gelişim çerçevesi içinde, parlamentolar önemli bir dönüşüm geçirmiştir. 19. yüzyılda, burjuva devrimleri ortamında beliren parlamentolar, gerçekte halkı tam anlamıyla temsil eden kurumlar değildi. Oy hakkı çok sınırlıydı: okuma-yazma bilenler, belli ölçüde mülk sahibi olanlar oy kul-

[87] Aynı yazı, s. 285.

lanabiliyordu. Her seçim çevresinde bunların sayısı yüzlerle ya da birkaç binle ifade ediliyordu. Bu nedenle baskı ya da rüşvet yoluyla, oyları istenen yöne çevirmek kolay oluyordu. O zamanlar bu parlamentolar kapitalist oligarşinin temsilcileriydi. Genel oy geliştikçe parlamentoların bu görünümü de *değişmeye* başladı ve nispî temsil usulüyle, parlamentolar "ülkenin aynası" haline geldi. Sosyalist ve komünist partilerin parlamentolarda temsil edilmeye ve güç haline gelmeye başlamaları karşısında, kapitalist burjuvazi, parlamentoların önemini azaltma ve işleri daha çok perde gerisinde, parlamentoların denetiminden uzakta yürütme çabasına girdi. Egemen burjuvazinin bu çabaları, bir zamanlar kapitalist rejimin örgütlenmesinin ve güçlendirilmesinin aracı olan parlamentoların bugün artık sosyalist dönüşümü amaçlamış partilerin elinde güçlü bir araç haline gelebileceğinden *endişe* ettiklerini tanıtlar. Bu durumda, sosyalist dönüşümü amaçlamış partiler parlamentoyu eskiden olduğu gibi, kendi görüşlerini yaymak üzere bir kürsü olarak kullanmak yerine, kuvvetli bir şekilde temsil ediliyorlarsa, hükümetlerin önerilerini, işçilerin yararına *yumuşatma* doğrultusunda kullanmalıdırlar. Muhalefet güçleri, yani işçi sınıfı partileri, her şeyden önce parlamentoların "ülkenin aynası" olacak biçimde seçilmesi doğrultusunda savaşarak, ayrıca bir yandan işçi sınıfı içinde güçlü bir durumda olurken, bir yandan da eylem birliği yaparak, parlamentoyu sosyalizme dönüşümün aracı haline *getirebilirler*.

İşte Togliatti özetle böyle diyor yazısında. Ancak sosyalizme dönüşümün, yani bir komünist partisinin uzun erimli programını gerçekleştirmesinin nasıl güvence altına alınabileceğine dair tek söz söylemiyor. Her şeyden önce, genel oy geliştikçe parlamentoların, halkı temsil etme açısından, görünümünün *değiştiği* doğru değildir. Bu değişim yüzeydedir. Burjuva parlamentoları, yine burjuva parlamentosu olmaya devam etmektedir. Bu parlamentoların denetlediği devlet mekanizması, eskisi gibi burjuvazinin mekanizmasıdır. Bu noktayı daha önce belirttik. İkincisi Togliatti, parlamentonun sol güçler eline geçmesinden egemen burjuvazinin duyduğu *endişeyi* "parlamentocu sosyalistliğin" etkinliğinin kanıtı sayıyor. Oysa egemen sınıfın endişe

duyması öznel bir durumdur, nesnel bir devrim hareketinin tanıtı ve gerekçesi olamaz. Devrim, öznel endişelerin değil, toplumdaki nesnel koşulların (daha önce belirttiğimiz koşulların) ürünüdür. Bu noktayı belirttikten sonra, Togliatti'nin asıl savına gelelim. Bir işçi sınıfı partisinin, soncul amaç olarak görmediği sürece, işçi sınıfının durumunu düzeltecek reformların gerçekleştirilmesi yolunda baskı yapmak üzere, parlamentoyu kullanması, çok doğal ve isabetlidir. Ama bu, dediğimiz gibi, her şeyden önce, soncul amaç haline gelmemelidir. Bu bir. İkincisi, bu çabalar, marksizmin temel ilkelerine uygun olacaksa, bir komünist partisine uzun erimli programını, yani devrimci gelişmeye elverişli bir devlet mekanizması kurma, parlamento dahil temsil kurumlarını daha demokratik, daha yaygın bir tabana oturtma ve sosyalist toplum yapısını gerçekleştirme programını unutturmamalıdır. Kurulu devlet mekanizmasıyla solun çoğunlukta olduğu bir parlamento arasındaki sınıfsal çelişki, böyle bir programın reformlar yoluyla gerçekleştirilmesine engeldir. Togliatti ise, asıl önemli olan bu noktada susarak, bu görüşü doğruluyor.

Hiç bir zaman akıldan çıkarılmamalıdır ki, kapitalizmle sosyalizm arasında bir üçüncü toplumsal düzen yoktur. Bu nedenle parlamentoyu tutarak, onun temel düzenini sürdürerek reformlarla sosyalist topluma dönüşümün sağlanacağı sanılsa bile, sonunda ortada kalacak olan düzen, yine kapitalizmdir.

Napolitano ise, parlamentarizm sorununa değinmeden önce belirttiğimiz gibi, iktidarı, kapitalist burjuvaziden işçi sınıfına aktarmaktan değil, fakat "sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinde bir değişiklik"ten sözediyor. "Bugün" diyor Napolitano, "yönetici sınıfın değişmesi sorunu, hiç değilse, hükümette işçi sınıfı için, emekçi yığınlar için yeterli bir yerin tanınması anlamında, gündemdedir."[88]

Görüldüğü gibi Napolitano, işçi sınıfı partisi önderlerinin kişisel iktidarını ya da başka sınıflarla iktidar ortaklığını, işçi sınıfının iktidarıyla karıştırıyor. Bu bir. İkincisi, Napolitano'nun bu sözleri bizi, İtalyan Komünist Partisi

[88] Napolitano, *The Italian Road to Socialism*, s. 30.

önderi Enrico Berlinguer'in ünlü "tarihsel uzlaşma" tezine getiriyor. Tarihsel uzlaşma. Kiminle? Kapitalizmle ve onun temsilcisi olan Hıristiyan Demokratlarla. İtalyan Komünist Partisi, faşizmle savaş için birlik mantığını sündüre sündüre, kapitalist sınıfın temsilcisiyle aynı hükümet içinde birleşmeye kadar getirmiştir; başka deyişle devrimci sınıf savaşımının yerine ılımlı reformcu, sınıflararası işbirliğini koymuştur.

"Tarihsel üzlaşma"nın, başka deyişle işçi sınıfını kapitalist burjuvazinin emrine verme çabasının mantığını, Berlinguer'in *Rinascita* dergisinde çıkan ve *Cumhuriyet* gazetesinde (9-13 haziran 1977 tarihleri arasında) çevirisi yayınlanan yazısından izleyelim.

Berlinguer, İkinci Dünya Savaşının son yıllarında İtalya'da kurulan anti-faşist birlikten yola çıkıyor. "Anti-faşist kurtuluş savaşında" diyor Berlinguer, "belirleyip izlediğimiz birleştirici çizgi, partimizin ve ülkemizin yaşamında en önemli olayı meydana getirmiş, eylemimizin kaynaklandığı tarihsel ve siyasal rejimin belirlenip açıklığa kavuşmasını sağlamıştır."

O günden bugüne çok şey değişmiştir İtalyan toplumunda. Ancak, İtalyan Komünist Partisinin anti-faşist birlik siyaseti değişmemiştir. Faşizm yenik düşürülmüş ama, komünistlerin bekleyişinin tersine, eski kapitalizm gelip tekrar yerine oturmuştur, daha doğrusu gitmemiştir. Ama buna karşın, İtalyan Komünist Partisinin anti-faşist birlik siyaseti, bir türlü devrimci sosyalizm siyasetine dönüşememiştir. Tam tersine, anti-faşist siyaset mantığı, dediğimiz gibi, sündürüle sündürüle, sonunda gelip kapitalizmle işbirliği demek olan "tarihsel uzlaşma" tezine dayanmıştır.

Berlinguer tahlile devam ediyor; "Bu birleşme" diyor, "proletaryadan, köylülerden, küçük-burjuvazinin geniş kesitlerinden, ilerici orta-burjuvazi gruplarına, katolik kitle hareketinin büyük bir bölümüne ve hatta silahlı kuvvetlerin birliklerine ve kadrolarına kadar uzanıyordu." Bu anti-faşist birlik, kurtuluştan sonra yenileşme hareketine (komünistlerin hükümete girmesi) dönüşmüştür. Hıristiyan Demokratlar bu birliği bozmak istemiş, bu çaba yenileşme sürecini aksatmıştır. "Ancak bu süreci ortadan kaldırmak

mümkün olamamıştır" diyor Berlinguer. "Bu anlayış son yıllarda toplumsal ve siyasal alanlarda yeni biçimler altında, fakat yine direnme hareketi sırasında biraraya gelmiş olan aynı tarihsel güçlerin öncülüğünde gelişmeye başlamıştır."

Bu birlik geliştikçe, Berlinguer'e göre, anti-demokratik tepki de sertleşiyor, vahşileşiyor. Bu durumda ne yapmak gerektiğini soruyor Berlinguer; devrimci iç savaşı kastederek, "Yenilgiye uğrayacağı kesin olan gözboyayıcı bir strateji mi seçmeliyiz?" diye soruyor. Anti-demokratik güçlere bu fırsatı vermemek gerektiğini savunan Berlinguer, gerçi Komünist Partisinin şimdiki çizgisinin, faşist güçlerin saldırısım engellemediğini, ancak zorlaştırdığını belirtiyor.

Anti-demokratik güçlerin faşist bir darbe girişimini önlemenin olasılı tek yolu, Berlinguer'e göre, parlamenter düzene bağlı kalmaktır, bir başka deyişle kapitalist burjuva düzeninin oyun kurallarına teslim olmaktır. "Biz parlamentoyu yalnızca bugün için değil, sosyalizme geçiş ve sosyalizmin kuruluş evrelerinde de" diyor Berlinguer, "İtalyan siyasal yaşamının ana kurumlarından biri sayıyoruz. (...) Parlamento, Lenin döneminde olduğu gibi, başka ülkelerde olabileceği gibi, yalnızca kapitalizm ve burjuva hükümetlerinin kötülüklerinin açıklandığı, sosyalizm propagandasının yapıldığı bir kürsü olarak değerlendirilip kullanılamaz. Parlamento İtalya'da aynı zamanda ve özellikle, işçi hareketi temsilcilerinin politika ve yasama alanında kendi girişimlerini geliştirip somutlaştırdıkları, *ulusal politikanın* yönlenmesini etkilemeye, yönetici işlemlerini belirtmeye çalıştıkları bir merkezdir." (*İtalikler bizim*).

Devletin sınıfsal niteliğini unutan, soruna sınıf açısından bakmayan bu parlamento anlayışı üzerinde, yukarda uzun boylu tartıştığımız için, burada daha fazla duracak değiliz. Yalnızca bir noktaya değinmek istiyoruz. Berlinguer, burjuva demokratik düzeniyle uzlaşmayı o kadar benimsemiştir ki, belki de farkına varmadan, burjuva demokrasisine yaraşacak, aldatıcı terimler kullanıyor; sınıflı bir toplumda yaşadığı halde, "ulusal politika"dan sözediyor. Avrupalı oportünist "sosyalistler", emperyalist Birinci Dünya Savaşı sırasında da, emperyalist emeller güden hükümet-

lerinin savaşçı yağma siyasetini desteklerken, bu siyasetin *"ulusal"* olduğundan sözederlerdi. Oysa sınıflı toplumlarda hiç bir şey *"ulusal"* değildir, her şey *sınıfsaldır*. Kendi sınıf çıkarlarına *"ulusal"* damgasını başarıyla vuran burjuvazidir. "Ulusal savunma", "ulusal kültür", "ulusal çıkarlar" kapitalist toplumlarda, aslında her zaman sınıfsaldır. Geçelim.

Berlinguer devam ediyor; kapitalist bir toplumda, birbiriyle çatışan kapitalist ve proleter sınıf arasında, ara tabakalar denen katmanların bulunduğunu, Komünist Partisinin bu ara tabakaları kendinden uzaklaştırmayacak bir siyaset gütmesi gerektiğini yazıyor. Berlinguer, demokratik bir yenileşme programının, bu ara tabakalarla işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştırması gereğine değiniyor; ara tabaklarla işçi sınıfı arasındaki bağlaşımın yanısıra, faşizme karşı güvence sağlamak üzere, tüm demokratik güçler arasında bir ilişkiler sistemi kurulmasını öneriyor. "Sol partilerin ve güçlerin" diyor Berlinguer, "oyların ve parlamentodaki sandalyelerin yüzde 51'ini almaları halinde bile (...) bu olayı, yüzde 51'i temsil eden bir hükümetin yaşaması ve çalışması için güvence saymak yanıltıcı olur. Bu nedenledir ki, biz bir 'sol seçenek' değil, bir 'demokratik seçenek', yani komünist ve sosyalist kaynaklı halk güçleriyle, katolik kökenli halk güçleri ve demokratik doğrultudaki başka kuruluşlarla bir işbirliği ve anlaşma politikası öneriyoruz."

İşte "tarihsel uzlaşma"nın mantığı. Togliatti, parlamentoda çoğunluğu ele geçirmeyi, sosyalist dönüşüm için yeterli sayıyordu. Berlinguer ise, onu da yetersiz buluyor, Hıristiyan Demokratlarla işbirliğini savunuyor. Napolitano da bu mantığı şu sözlerle tamamlamakta: "Böylece aşağı-yukarı uzun bir dönüşüm dönemi geçirebileceğimizi düşünebiliriz. O dönemde en geniş anlamıyla emekçi sınıfları temsil eden güçlerle başka sınıfları temsil eden güçler, ülkenin hükümeti içinde birlikte yer alabilirler."[89] Görüldüğü gibi, İtalyan Komünist Partisinin başlıca çabası, faşizm tehlikesine karşı —bu tehlike artık ne ölçüde gerçek, o ayrı bir konu— kendini *hükümet partisi* olarak kabul ettirerek

[89] Aynı yapıt, s. 30.

bir çeşit *yasallık* sağlamaya yönelmiştir. Hıristiyan Demokrat Parti ise İkinci Dünya Savaşını izleyen kısa dönem dışında, bugüne kadar, Komünist Partisiyle ortak hükümet kurmayı kesinlikle reddederek, Komünist Partisine bu yasallığı sağlama niyetinde olmadığını göstermiştir. Kısacası komünistlerin düzenin yasal partisi olarak onaylanma çabası, korkuya dayalıdır. Oysa korkuya dayalı sosyalist sınıf savaşımı olamaz. Üstelik bu siyasette komünistler tutarlı da değildir; daha önce kınadıkları şeyi şimdi kendileri yapıyorlar. 1962 yılına kadar merkez-sağ hükümetler eliyle yönetilen İtalya'da, o tarihten sonra Hıristiyan Demokrat Partiyle, Sosyalist Parti arasında kurulan merkez-sol karma hükümetler işbaşına gelmeye başlamıştı. Bu, Hıristiyan Demokrat Partinin zayıflaması ve başka yerden destek aramaya başlamasının sonucuydu. Bu durum 1960'lar boyunca sürdü. Komünist Partisi o zamanlar, Sosyalist Partiyi, Hıristiyan Demokratlarla "işbirliği" yapmakla ve Sol'u bölmekle suçlardı. Şimdiyse aynı "işbirliği"ni kendisi öneriyor.

Bu noktada, hayli yaygın olan bir yanılgıya değinmek gerekiyor. İtalyan Komünist Partisi bir yandan devrimci sınıf savaşımını, proletarya diktatörlüğünü açıkça yadsıyor, bir yandan da oylarını artırıyor. Bu iki gelişme arasında yüzeysel bir neden-sonuç ilişkisi kurmak ve İtalyan Komünist Partisinin devrimcilikten boşanıp sosyal-demokrat bir parti haline dönüştükçe, halktan yakınlık gördüğünü söylemek ne derece mümkündür? Bize göre, böyle bir neden-sonuç ilişkisi kurmak hayli yanıltıcı olur. Çünkü İtalyan Komünist Partisi sosyal-demokrat bir parti haline gelerek oylarını artırıyor olsaydı, bu, en azından öteki sosyal-demokrat partiler zararına olmazdı. Oysa İtalyan Komünist Partisi 1970'lerdeki üç önemli seçimden, özellikle son ikisinde, 1975 yerel seçimleriyle 1976 genel seçimlerinde, oylarını, ılımlı sol zararına genişletmiştir. Aslında İtalyan Komünist Partisini geliştiren şey, sosyalizmden dönüşü değil, 1970'lerde, daha doğrusu 1960'ların sonunda kendini gösteren iktisadî bunalımdır. 1969 yılında patlak veren büyük grevler, emekçi yığınların varolan hükümetlerden ve onların izlediği yapay genişleme siyasetinin sonuçlarından hoşnut olmayışlarının sonucudur. İktisadî bunalım yoğunlaştıkça Komünist

Partisi güçlenmeye başlamıştır. Komünist Partisi marksizmden, emekçi yığınları değil, fakat kapitalist burjuvaziyi hoşnut etmek, onun gözünde yasallaşmak, kabul edilebilir olmak için ödün vermiştir. Komünist Partisi, 1970'lerin bunalımından yararlanarak, işçi sınıfının bilincini ve birliğini keskinleştirecek ve proletaryayı güçlendirmeye çalışacak yerde, burjuvaziyi hoşnut etmek için, işçi sınıfının haklı güncel isteklerini bastırmaya çalışıyor. İlk bakışta garip görünmekle birlikte bu çaba, burjuvaziyi hoşnut etme amacının yanısıra, yine Komünist Partisinin faşizm ürküntüsüne dayanıyor. Bugünkü bunalımı, diyor Napolitano, "biz salt iktisadî bir bunalım olarak değil, fakat aynı zamanda sosyal ve siyasal bir bunalım, eski egemen sınıfların hegemonyasının, önderlik etme yeteneğinin bunalımı olarak görüyoruz."[90] Napolitano'ya göre, işte bu nedenle egemen sınıflar bugün karşı-devrimci bir tepkiye her zamankinden çok daha fazla hazırlar. Napolitano, böyle bir tepkinin egemen sınıflar için gerçi şimdi daha güç olduğu kanısında, ama yine de uyanık bulunmak gerektiğini öne sürüyor. Bugünkü iktisadî bunalım döneminde, işçi sınıfı hareketinden gelebilecek isteklerin, ara tabakları sağa itebileceğini öne sürüyor; "Özellikle, işçi isteklerinin, daha yüksek işçi maliyetinin ağırlığını daha şiddetli hisseden küçük ve orta boy sanayiciler"in[91] sağa kayması sonucu verebileceğini savlıyor.

Bu mantığın çarpıklığını görmek hiç de zor değildir. İşçi sınıfının en haklı isteğinin bile küçük ve orta boy sermayeyi faşizme iteceğini öne sürmek, sonunda işçi sınıfının hiç bir istekte bulunmamasına kadar vardırılabilir. Görüldüğü gibi İtalyan Komünist Partisi, bunalımdan işçi sınıfı hareketini güçlendirme doğrultusunda yararlanmak şöyle dursun, tam tersine, bunalımın işçi sınıfını ezmesine seyirci kalıyor, hatta destek oluyor. Komünist Partisinin bu alanda nasıl aşırı ölçüde oportünist bir siyaset izlediği Napolitano'nun şu sözlerinde daha da açıktır: "Bizim partimizin siyaseti" diyor Napolitano, "kapitalist ekonominin çöküşünden, yöneltisi sosyalist olan bir değişiklik çıkmasını beklememe inancına dayalıdır. Kapitalizmin bunalımına, işçi sı-

[90] Aynı yapıt, s. 40.
[91] Aynı yapıt, s. 41, 42.

nıfının önderlik rolünü teyid edecek, onun çevresinde bir sosyal güçler bloku, geniş bir bağlaşım düzeni kuracak (...) biçimde müdahale etmeliyiz. Ayrıca işçi sınıfı içinde gelişme eğilimi gösteren korporativizmle, darkafalı grup anlayışıyla da savaşmalıyız."[92]

Bu sözleriyle Napolitano, her şeyden önce, devrim durumunun nesnel koşullarını yadsıyor. *"Kapitalist ekonominin çöküşü"*, başka koşullarla birlikte, devrim durumunun nesnel koşullarından biridir. İşçi sınıfı partileri, eğer gerçekten proletarya partisiyseler, o devrim durumunu, işçi sınıfı iktidarını gerçekleştirmek ya da en azından sınıf bilincini pekiştirmek için kullanırlar. Böyle yapmazlarsa, işçi sınıfı partileri, marksist partiler olmayı yadsıyorlar demektir. İtalyan Komünist Partisi ise, devrim durumundan yararlanmamakla kalmıyor, küçük ve orta boy sanayicilerle ara tabakaların sağa kayacakları *endişesiyle,* işçi sınıfının haklı, güncel çıkarlarını o sanayicilerin ve ara tabakaların çıkarlarına feda ediyor. Peki yaptığı şey nedir? Kapitalizmin, 1950'lerle 1960'larda güttüğü yapay genişlemeci siyaset sonucu içine düştüğü bunalımdan İtalyan Komünist Partisinin yardımıyla kurtulması için, işçilerin haklı ücret artışı isteklerini bastırmaktır. İtalyan Komünist Partisi küçük ve orta boy sanayicilerle aslında işçi sınıfının artan üretimiyle beslenip gelişmiş ara tabakaların sağa kaymasını önlemek ve küçük-burjuvazinin desteğini yitirmemek için, işçi sınıfını üstelik bir de "darkafalı grup anlayışı"yla suçlayabilecek kadar, burjuva kavramlarına sapıyor.

İtalyan Komünist Partisi, Napolitano'nun itiraf ettiği gibi, yıkıcı bir öge değil, yapıcı bir öge gibi görünmeye, kapitalizmin bozukluklarına çare arayan bir parti gibi görünmeye, bu izlenimi yerleştirmeye özellikle önem veriyor. Peki, iktidara gelirlerse, sosyalizme yönelmek üzere neler yapacaklardır? "İtalya'yı bunalımdan çıkarmak ve İtalyan ekonomisi için sağlıklı bir gelişmeyi başlatmak düşünülecek ilk iş" diyor Napolitano, "Sonra, Berlinguer'in deyişiyle, 'sosyalist unsurlar'ı getirmemiz gerekiyor. Tartışmalarımızın ağırlık noktalarından biri, zoraki, yapay ve çarpık bir

[92] Aynı yapıt, s. 46.

özel tüketimci gelişmeden, toplumsal tüketime dönmeye önem vermektir. Toplu geniş gereksinmeleri, sosyal konutlar gibi, sağlık hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi gibi, kamu taşımacılığının geliştirilmesi gibi, eğitim yapısının değiştirilmesi ve geliştirilmesi gibi gereksinmeleri karşılamalıyız. Aym zamanda üretken ögelere tarım gibi, tarımın sanayileştirilmesi gibi, yatırım malları üretimi gibi ögelere de ağırlık veriyoruz."[93]

Peki, bu alelâde bir hükümetin işi, bunun sosyalist toplumu kurmakla ne ilişkisi var diyeceksiniz. Napolitano yanıtlıyor bu soruyu. "Bu yeni gelişme siyasetinin sosyal amaçları" diyor Napolitano, "yüksek istihdam, güneyde geniş yığınların gerilik ve yoksulluktan kurtarılması, tüm ulusal toplumun daha iyi, daha uygar, daha kültürlü, ileri bir yaşam düzeyine ulaştırılmasıdır. Bunların sosyalizmle ilgisi olmadığını söylenebilir mi, toplumu sosyalist anlamda dönüştürme sürecinin amaçlarıyla ilgisi olmadığı söylenebilir mi?"

Safsata üzerinde yorum yapmayı yersiz buluyoruz.

*

Özetlersek, İtalyan Komünist Partisi, faşizmin ezdiği, faşizmle savaşın pişirdiği bir partidir; faşizme karşı birlik anlayışı öylesine geleneksel siyaseti haline gelmiştir ki, bu anlayış, Komünist Partisinin sınıf partisi olma niteliğini çok gerilere itmiş, adeta unutturmuştur. Aynı geleneksel siyasetin bir başka sonucu parlamentarizmdir. İtalyan Komünist Partisi, faşizme karşı burjuva parlamentarizmini savunmakta, burjuvaziden çok çok ileri gitmiştir. Burjuva parlamentarizmine aşırı bağlılık, devrimci sınıf savaşımının, proletarya egemenliği ilkesinin, sosyalizme devrimci dönüşümün yadsınması sonucunu vermiştir. Bunların yerini sınıflararası işbirliği, burjuva devlet mekanizmasının bazı değişikliklerle sürdürülmesi anlayışı ve reformculuk almıştır. Bu yeni özellikleriyle İtalyan Komünist Partisi, marksist bir işçi sınıfı partisi olmaktan çıkmış, sosyal-demokrat bir reform partisi haline gelmiştir.

[93] Aynı yapıt, s. 49.

Fransız Komünist Partisinin bugün "Avrupa Komünizmi" diye anılan oportünist akıma kayışı, aslında kısa süre içinde ortaya çıkmış bir gelişme değildir. Bu gelişmenin köklerini, İkinci Dünya Savaşından sonra Fransız Komünist Partisinin önderi Thorez tarafından (İtalyan Komünist Partisi önderi Togliatti'yle aynı doğrultuda) ortaya atılan "sosyalizme giden yeni yollar"da aramak gerekiyor. Fransız Komünist Partisinin bu "yeni yol" arayışı, 1976 yılı şubat ayında yapılan 22. parti kongresinde "proletarya diktatörlüğü" kavramının parti programından çıkarılmasıyla tepe noktasına ulaşmıştı. Ama ondan çok önce, daha 1972 yılında Fransız Solunun ortak programı için, Fransız Komünist Partisinin verdiği ödünler, bu partiye egemen olan oportünizmi, olanca açıklığıyla zaten gözler önüne sermişti. Georges Marchais'nin önderliğindeki Komünist Partisiyle, François Mitterand'm önderliğindeki Sosyalist Parti ve Robert Fabre'ın önderliğindeki küçük Sol Köktenci Hareket arasmda 1972 yılında saptanan, 1978 yılı mart ayında yapılan genel seçimlerin ikinci turundan hemen önce alelacele yenilenen ortak program, kapitalist toplumdan sosyalist topluma dönüşümü amaçlamış değildi. Ortak programın "bir demokratik reformlar dizisi" olduğunu, Marchais açıkça belirtiyor.[94]

1972 yılında Sol'un ortak bir program çerçevesinde birleşmesini sağlayan şey, sosyal-demokrat nitelikte bir parti olan Sosyalist Partisinin önderi François Mitterand'ın kendini bir sol ortaklığında iktidara çok yakın görmesi (gerçekten de devlet başkanlığı seçiminde Valéry Giscard'a yarım milyondan daha az bir oy farkıyla yenik düştü), Komünist Partisinin de Sosyalist Partinin gücünden yararlanarak iktidara ortak olabilme çabasıydı. Bu amaçla ortaya çıkan ve "bir demokratik reformlar dizisi" olan ortak program, Marchais'nin deyişiyle, "ülkeyi bunalımdan çıkarmak üzere bir başlangıç yapmayı, işçilerle ailelerine, gözledikleri hayatî ve ivedi iyileştirmeyi sağlamayı" amaçlıyor-

[94] Georges Marchais, *For Union and For Change*, "F.K.P. Merkez Yönetim Kuruluna 4-5 Ekim 1977'de sunulan rapor", *Marxism Today*, Aralık 1977, s. 372, 373.

du. 1978 genel seçimleri nedeniyle, solun ortak programı, 1977 yılı başlarında yeniden gündeme girdi. Komünist Parti, ortak programda bazı düzeltme ve yenilikler yapılmasını önerdi. "Ortak program 1977'de tam olarak yürürlükte kalacaksa" diyordu Georges Marchais, "bu gerekliydi. (...) Görüşmelerin her aşamasında, 'programın dengesi' denen şeye, başka deyişle programın orta yolcu yapısına saygılı kalarak, somut sorunları kavrayan somut öneriler sunduk. Kendi görüşümüzü zorla kabul ettirmeye hiç bir zaman çalışmadık. İçinde bu anlaşmayı gerçekleştirmeye çalıştığımız alan neydi? Sosyalizm alanı mı komünizm alanı mı? Yoksa programa, belli etmeden, sosyalist toplumu kurmak üzere bir plan mı sokuvermiştik? Kesinlikle hayır. İçinde anlaşmaya varmak istediğimiz alan, bir demokratik reformlar dizisi olan ortak programdı. (...) Bu reformların, etkili olabilmek için, ülkenin iktisadî, sosyal ve siyasal yaşamı üzerinde büyük sermayenin ve para gücünün sağladığı egemenliği ciddî olarak ele alması gerekiyordu."[95]

1978 genel seçimlerinin ikinci turundan hemen önce alelacele düzenlenen yeni bir toplantıda ayrıntılara girmeksizin ilke olarak yenilenen ortak program için Komünist Partisinin önerdiği, sosyal-demokrat Mitterand'ın ilkin reddettiği değişiklikler nelerdi? Komünist Partisi önderi Marchais bunları şöyle sıralıyor: "Aylık asgarî ücret, ücret düzeylerinde genel artırım, aile ödeneklerinde yüzde 50 yükseltme, ücret kademelerinin daraltılması, 60 yaşında emeklilik (kadınlar için 55 yaş), sermaye vergisi, servet vergisi, devletleştirme, işyerinde işçilerin hakları, devletleştirilen tesislerde yönetim kurulu seçimi, tüm seçimlerde nispî temsil esası..."[96]

Görüldüğü gibi gerçi Marchais, reformların etkili olabilmek için, büyük sermayenin egemenliğini ciddî olarak ele alması gereğinden sözediyor ama, önerdiği reformlardan hiç biri, bir Komünist Partisinin yapması gerektiği şekilde, sermayenin varlığını karşısına almıyor; yalnızca sermayenin egemenliğinde, olsa olsa ufak-tefek türden sayılabilecek düzeltmelerle yetiniyor.

[95] Aynı rapor, s. 373.
[96] Aynı rapor, s. 374.

Georges Marchais'nin, "sermayenin egemenliğini ciddî olarak ele alma"nın zaman içinde yavaş yavaş gerçekleştirileceğini söylemesi de pek inandırıcı olamaz; Sosyalist Partinin demir ve çelik sanayiini, Peugeot-Citroen firmasını ve Fransız Petrol Şirketini devletleştirmeye yanaşmadığını bizzat Marchais'nin söylemesi, sol hükümet ortaklığının niteliğini açıkça gösteriyor.

Fransız Komünist Partisi, böyle bir hükümetin parçası olmaya, salt hükümete girebilmek için rıza göstererek, sosyalist dönüşüm yolunu açmış olmuyor, tam tersine, büyük sermayenin iktidarını pekiştirecek bir partiyle birlikte, sınıf savaşımının yerine sınıflararası işbirliğinin getirilmesini onaylamış oluyor, yani işçi sınıfını egemen sınıfın sömürüsü altında tutma girişiminin destekleyicisi haline dönüşüyor. Bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde kapitalizm, süregelen varlığını, sosyal-demokrat partilere borçlu. Bu partiler genellikle, daha küçük sağ partilerle parlamento içinde işbirliği yaparak, kapitalizmin sınıfsal egemenliğini sürdürmesini mümkün kılıyorlar. Örneğin Britanya'da sosyal-demokrat İşçi Partisi, küçük sağ parti olan Liberal Partinin desteğiyle, Federal Almanya'da Sosyal-Demokrat Parti, sağ Hür Demokratların ortaklığıyla, Portekiz'de sosyal-demokrat Mario Soares'in Sosyalist Partisi sağ partilerin desteğiyle iktidarda kalarak, toplumun sınıfsal yapısında herhangi bir değişikliği önleyebiliyor. Avrupa'nın kapitalist ülkelerinde genel olarak burjuva partileri artık çoğunluk olabilme yetisini yitirmişlerdir. Yalnızca onlar değil, fakat kapitalist burjuvazinin çıkarlarını koruyan sosyal-demokrat partiler de artık tek başlarına iktidar olamamaktadırlar. O nedenle sosyal-demokrat ya da muhafazakâr partilerle, daha küçük sağ partilerin ortak iktidarlarına tanık oluyoruz. Bu ortaklığın sağ partilerle sürdürülemediği yerlerde, sınıfsal yapıya dokunmamak koşuluyla, hükümete komünistlerin de girmesine, büyük sermaye neden gözyummasın? Sınıf yapısına dokunmamanın önde gelen güvencesi, sol ortaklığında ılımlı bir sosyal demokrasi anlayışının ağır basmasıdır. Bu sağlandıktan sonra, büyük sermaye ve kapitalist burjuvazi, ufak-tefek ödünleri göze alarak, komünistlerin hükümete girmesine pekâlâ razı gelebilir; hatta sınıflararası işbirliği-

nin içine "komünistler"i de katmış olacağı için, bunu yeğleyebilir.

Son yıllarda birçok Avrupa ülkesinde, komünist partilerin, emekçi halk yığınlarını ve ara tabakaların ilerici kesimleriyle ilerici aydınları, kendi devrimci önderlikleri çevresinde toparlayacak yerde, niteliği sosyal-demokrat olmanın ötesine geçmeyen, içlerinde üstelik sağlam bir sağ kanat bulunan siyasal partilerle burjuva parlamentarizmi anlayışı çerçevesinde seçim bağlaşımına girmelerinin yarattığı tehlikelerden biri budur, yani kapitalizmin egemenliğini sürdürme girişiminin destekleyicisi haline gelmektir. İkinci tehlike, devrimci bir parti olarak kaldıkları zaman, pekâlâ kendi önderlikleri altında işçi sınıfına kazanabilecekleri orta tabakanın ilerici kesimini, sosyal-demokrat partilere itmeleri olabilir. Bazı Avrupa ülkelerinde sosyal-demokrat partilerden muhafazakâr partilere bir kayma olması, bu olasılığın yabana atılmaması gerektiğinin kanıtıdır.

Komünist partilerinin, sosyal-demokrat partilerin yedeğinde hükümete gelmeleri ve kendilerine gerek olmadığı zaman hükümetlerin dışına çıkarılıvermeleri, bu partilerin devrimci niteliklerini ister-istemez yokeder ve burjuva parlamentarizminin alelâde partileri haline gelmelerine yolaçar.

Fransız Komünist Partisi de, "Avrupa Komünizmi" kampındaki öteki "komünist" partiler gibi, yarım da olsa, bir sosyal-demokrat partinin yedeğinde de olsa, hükümete girmeyi amaç edinmiş partilerden biridir. Bu amacım, kendi iktidarının, işçi sınıfının iktidarı demek olacağı savıyla örtmeye çalışıyor. Oysa bu tür bir iktidarın, hele hele Mitterand'ın Sosyalist Partisi gibi bir partinin yedeğinde olduğu zaman, hiç bir biçimde işçi sınıfının iktidarı yolunu açmayacağını bildiğine kuşku yok. Sosyalist Partinin yapısını anlatırken, "Tarihsel geleneklerini ele alalım örneğin" diyor Marchais, "Her ne kadar önderlerinden bazısı Sosyalist Partinin 1971'de doğduğunu söylüyorlarsa da aslında bu parti, burjuvaziyle, Sağ'la yapılan uzun bir işbirliğinin vârisidir. Yapısını ele alalım: 1972'de belirttiğimiz gibi, reformculuğa, yani varolan sistemi yalnızca ayarlamaya bağlanmıştır. Sosyal kuruluşunu alalım: Bu konuda, Nantes kurultayına giden temsilcilerin yalnızca yüzde 5'inin işçi ol-

duğunu söylemek yeter de artar. Öte yandan, temsilcilerin yüzde 19'u, istatistik diliyle 'yüksek düzeyli personel'dir; bunlar partide önemli yerlerde bulunan, yüksek düzeye çıkmış devlet memurlarıdır."[97]

Marchais, niteliklerini ve yapısını böylece belirlediği sosyalist partiyle iktidar işbirliğini yine de savunuyor. "Birliğin bugünkü durumu" diyor, Marchais, "bizim tahlilimizi yalanlıyor mu? Tahlilimizin yeniden gözden geçirilmesi mi gerekiyor? Bizim kanımızca, kesinlikle hayır. Bizim stratejimiz, hiç bir zaman, ilkesiz ve boş bir konformizme yönelmiş değildir. Önerdiğimiz ve gerçekleştirmeye çalıştığımız birlik, belli bir görüşü amaçlamış olmayan hoşnutsuzların birliği değildir; saldırganlarla onların mağdurları, sömürenle sömürülen arasında birlik değildir. (...) Bu birlik, sınaî ve malî derebeylerinin tüm mağdurlarının, ülkeye egemen olan, ülkeyi boğan kast'a karşı kapsamlı *demokratik reformlarla,* bu kast'a ağır bir darbe indirecek olan *demokratik değişiklik* için kurdukları bağlaşımdır."[98] (*İtalikler bizim*).

Bir kez daha aşırı bir burjuva demokrasisi hayranlığıyla yüzyüzeyiz. Marchais'nin sözünü ettiği *"demokratik reformlar"* ne demektir? Sınıfsal içeriği yavanlaştırılmış, kapitalist burjuvaziyi incitmeyen düzeltmeler demektir. *"Demokratik değişiklik"* ise, burjuva parlamentarizminin kuralları çerçevesinde, varolan düzende yapılacak düzeltmelerden başka bir şey olamaz. Burjuva parlamentarizmini tapkı haline getirmek, Fransız Komünist Partisini de ister-istemez devrimci olmaktan çıkarmaktadır.

Marchais, aynı raporunda, sosyalist dönüşümü de oportünistçe değerlendiriyor; "İşçiler" diyor, "birliği [solun birliğini] kendi maddî isteklerini tatmin etmenin ve sorumluluk mevkiine gelme umutlarının aracı olarak görüyorlar."[99]

Bu sözü dolambaçlarından soyutlayalım: Marchais, işçilere ücret zammı, bize iktidar, diyor.

Fransız Komünist Partisi önderi Georges Marchais'nin "çoğulcu demokrasi"ye ilişkin sözleri de düpedüz burjuva ideologlarının propagandasına teslim olduğunun tanıtıdır.

[97] Aynı rapor, s. 377.
[98] Aynı rapor, s. 378.
[99] Aynı rapor, s. 378.

"Komünistler, sosyalistler ve köktenciler arasında" diyor Marchais, ortak programın taraflarını kastederek, "çok önemli farklılıklar vardır. Bu başkalıkları ve *çoğulculuğu* (*pluralism*) geçici bir husus olarak değil, Fransa'nın siyasal yaşamının sürekli ve ömürlü bir gerçeği olarak görüyoruz."[100] (*İtalikler bizim*).

Bu sözlerin yanına bir başka belgeyi daha ekleyelim. İspanya Komünist Partisinin yeraltından çıkıp yasal bir parti haline gelebilme çabalarına destek olmak üzere, 1977 mart ayının hemen başında İspanyol, Fransız ve İtalyan Komünist Partilerinin önderleri Carillo, Marchais ve Berlinguer Madrid'te bir toplantı yapmışlardır. İki gün süren toplantılardan sonra, 3 mart 1977'de yayınladıkları ortak bildiride bu üç önder şöyle diyorlar:

"İspanya, Fransa ve İtalya'nın Komünistleri yeni bir toplum kurmak için, siyasal ve sosyal güçlerin *çoğulculuğu* çerçevesinde, bütün toplumsal ve bireysel özgürlüklerin, düşünce ve ifade, basın, dernekleşme ve (...) sendika özgürlüklerinin, sendikaların bağımsızlığının, grev hakkının, özel hayatın dokunulmazlığının gelişmesine, güvence altında olmasına, bunlara saygılı davranılmasında, genel oya ve *çoğunlukların demokratik değişimine*, din özgürlüğüne, kültür özgürlüğüne, değişik felsefe, kültür ve sanat görüşlerinin ve akımlarının ifade özgürlüğüne saygılı davranılmasında görüş birliğindedirler."[101] (*İtalikler bizim*).

Gerek Marchais'nin çoğulculuğa ilişkin sözlerinin, gerek bu ortak bildirinin satırları arasından eteği görünen şey, küçük-burjuva ideologlara özgü *demokrasi* ve devlet anlayışıdır. Küçük-burjuva ideologlar demokrasiyi, emekçi halk yığınlarının, yönetime ve kararlara, olabildiği ölçüde geniş bir temsil tabanında katılmaları olarak anlamazlar; devletin şekli olarak anlarlar. Onlara göre, bir zamanlar teokratik, aristokratik, oligarşik ya da otokratik olan devlet, bugün kapitalist toplumda, özellikle çok partili *çoğulcu* düzende, —herkes düşüncesini söyleyebildiğine göre— artık *demokratiktir*. Burada küçük-burjuva ideologların yaptığı

[100] Aynı rapor, s. 378.
[101] *La déclaration commune des partis communistes d'Espagne, de France et d'Italie*, paragraf 7.

şey, kasıtlı bir karışıklık, çarpık bir yorumdur. Devletin zor gücü oluşu, onun teokratik, aristokratik, oligarşik ya da otokratik niteliğiyle çatışmaz; tam tersine, bu nitelikler devletin zor gücü olduğunu daha açıklıkla vurgular ve zor gücünün kimin elinde olduğunu gösterir. Örneğin teokratik devlette zor gücünün din birliğini temsil eden gücün elinde olması, aristokratik ya da oligarşik devlette zor gücünün belli bir soylular ya da zenginler tabakası elinde toplanması gibi. Burjuva ideologlarına göreyse, çağdaş kapitalist toplumda, "çoğulcu demokrasi" çerçevesinde, "toplumda iktidar artık yalnızca devlete ait değildir. Kudret, çeşitli devlet kurumları ve sosyal örgütler arasında dağıtılmış, bölüştürülmüştür; böylece devlet, nüfusun 'ilgili bütün kesimleri'nin etkisine eşit olarak açık birçok örgütten biri olarak gösterilir."[102]

Devlet gücünün bir biçimi olarak gösterildiği için, burjuva demokrasilerinde, parlamentonun bir devlet kurumu olarak, devlet mekanizmasını denetleyip hükümetler eliyle yönlendirebileceği varsayılır. Gerçekteyse çoğu zaman parlamentoları gerektiğinde kapatmaya varacak ölçüde denetleyen, devlettir, yani örgütlenmiş burjuvazidir, onun zor gücüdür.

Görüldüğü gibi, birden fazla partinin varlığına, parlamentoda muhalefet partilerinin bulunmasına, bunların seçimle gelmesine dayalı olarak, küçük-burjuva ideologların, *demokratik* bir devlet gücünden sözetmeleri, demokrasi kavramının çarpıtılmış bir yorumundan başka bir şey değildir. Çünkü gerçekte devlet gücü demokratik *değil*, burjuva diktatörlüğüdür. Küçük-burjuva ideologların bu aldatıcı demokrasi yakıştırması, aslında kapitalist toplumda devletin, ne kadar özgürlükçü görünürse görünsün, burjuva diktatörlüğü olduğu gerçeğini, devlet mekanizmasının işin özünde burjuvazi tarafından denetlendiği ve yönlendirildiği gerçeğini gözlerden saklamak içindir. Küçük-burjuva ideologların böyle yapmaları doğaldır. Ama komünist partileri önderlerinin, tekelci kapitalizm aşamasının ürünü olan "çoğulcu demokrasi"yi sosyalist topluma da uygulanabilir görme-

[102] E. Kuzmin, "Bourgeois Democracy in Reality", *International Affairs*, 1977, n° 10, s. 34.

leri ve savunmaları, ikiyüzlülük etmiyorlarsa, en azından burjuva propagandasına teslim olduklarının kanıtıdır. "Avrupa Komünizmi", tekelci kapitalizmin "çoğulcu demokrasi" denen çarpıtılmış demokrasi yorumunu sosyalist topluma aşılamaya çalışırken, her şeyden önce marksist ve bilimsel değildir. Zira daha önce birçok kez değindiğimiz gibi, özellikle kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde devlet, marksizme göre, proletarya devletidir, yani teokratik, aristokratik, oligarşik ya da otokratik devlette, burjuva devletinde olduğu gibi, sınıfsal bir diktatörlüktür; kudret, çeşitli devlet kurumlarına dağılmış değil, tam tersine, proletaryanın elinde toplanmıştır. Geçiş döneminde bunun tersine "çoğulcu demokrasi"yi sürdüreceklerini söyleyen Avrupalı "komünist" önderler, örneğin Georges Marchais, "yeni bir sosyalist model" keşfettikleri sanısındadırlar, ama gerçekte yaptıkları şey, tekelci kapitalist dönemin çarpıtılmış devlet gücü yorumunu, sosyalizme aşılamaktan başka bir şey değildir. Eskimiş bir toplum düzeninin, üstelik çarpıtılmış olan yorumunu, yeni olacağı iddia edilen topluma uyarlamaya çalışmak, aslında sosyalist olmayan ögeleri, sosyalist olacağı söylenen topluma taşıyıp getirmek demektir. Avrupalı öteki "komünist" önderlerle elele vererek, Georges Marchais'nin yaptığı da budur.

*

Özetle, Fransız Komünist Partisi de sınıf savaşımını reformcu burjuva parlamentarizmiyle değiştirmiş, proletaryanın egemen sınıf olarak devleti oluşturması ilkesini yadsımış, öteki Avrupa ülkelerinde gördüğümüz gibi, amacı burjuvazinin iktidarına payanda vurmak olan sosyal-demokrasiyle işbirliğine girmiş, böylece reformcu bir parti haline gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ KESİM — BRİTANYA İŞÇİ HAREKETİ VE KOMÜNİST PARTİSİ

Fransa'da Marchais'nin sosyal-demokrasiyle bağlaşım kurarak yaptığını, Britanya'da Komünist Partisinin önderi John Gollan biraz daha değişik biçimde yapmaya çalışıyor.

Britanya Komünist Partisi, emekçi yığınlarını, ara tabakaların ilerici kesimini ve ilerici aydınları birleştirerek sınıf savaşımı vermekten çok uzun zaman önce vazgeçmiştir. Bu vazgeçiş aslında, Komünist Partisinin işçi sınıfı arasında, 1920'den bu yana bir türlü kök salamamış olması gerçeğinin itirafından başka bir şey değildir.

Britanya Komünist Partisinin şimdi yapmaya çalıştığı şey, sosyal-demokrat İşçi Partisinin sol kanadıyla bağlaşım kurmak, işçileri, işçi birliklerini, ara tabakaların (olabilirse) tümünü, aydınları, küçük ve orta boy kapitalisti, tekelci kapitalizme karşı, bu bağlaşım çerçevesinde birleştirmek ve "ilerici" bir hükümet kurulmasını sağlamaktır.

Bu nasıl yapılacaktır? Britanya Komünist Partisi bunun için, İspanya, İtalya ve Fransız Komünist Partilerininkinden biraz daha değişik bir *senaryo* hazırlamıştır. Devrimci sınıf savaşımını artık *"gerçekçi"* bulmadıkları için boğazlarına kadar oportünizme batan batı ülkeleri komünist partilerinin, oportünizm yarışında nerelere kadar gidebildiklerini görmek üzere bu senaryoyu yakından incelemekte yarar var. O zaman sahneye çıkacak oyunu, henüz repertuara alınmadan, hatta provaları bile yapılmadan önce görmüş olacağız.

Britanya Komünist Partisi, belki de güçsüzlüğü nedeniyle olacak, soğuk savaştan en çok etkilenmiş, teslim bayrağını en önce çekmiş partilerden biridir. 1951'de değiştirilen parti programı, *Britanya'nın Sosyalizm Yolu*, savaş-öncesinden tamamen farklı bir "sosyalizm yolu" öneriyordu. Program, "işçi hareketi içindeki sağ kanadın yenik düşürülmesi, işçi sınıfının birliği, halk çoğunluğunun tekelciliğe karşı bir bağlaşım içinde birleştirilmesi çağrısında bulundu. Program, bir parlamento çoğunluğu ve kendini sosyalizme bağlamış bir halk [bazı kapitalistler dahil] hükümeti kurulmasını öngören yeni ana kavramı ortaya attı."[103]

1951 programı, sosyalist topluma dönüşümün, burjuva kapitalist düzenin kurumlarıyla gerçekleştirileceğini ilân ediyordu. "Britanya Komünistleri" diyordu program, "Britanya halkının, parlamentoyu, geniş halk çoğunluğunun de-

[103] John Gollan, *Socialist Democracy-Some Problems*, Londra 1976, s. 25.

mokratik aracı haline çevirerek, kapitalist demokrasiyi gerçek bir halk demokrasisine dönüştürebileceğini ilân ederler."[104]

Britanya Komünist Partisi, bu kez, ayrıntılarını daha özenle (!) saptadığı senaryoyu, görüldüğü gibi, daha 1951'de sahnelemişti. Aradan 27 yıl geçtiği halde, Britanya Komünist Partisinin "işçi hareketi içindeki sağ kanadı yenik düşürme" yolunda hiç bir olumlu adım atamadığını söylemek yanlış olmasa gerek. Tam tersine, bu 27 yıl içinde, işçi hareketinin sağ kanadı alabildiğine güçlenmiş, birkaç kez iktidara gelmiştir; hâlâ da iktidardadır. Ne var ki Britanya Komünist Partisi, 27 yıllık deneyimi yeterli saymamış olsa gerek, 1977 yılı sonunda yaptığı XXXV. Kongrede aynı stratejiyi (!) sürdürmeye karar vermiştir.

Yeni bir program hazırlanmasını, 1975 kasımında yapılan XXXIV. Parti Kongresi kararlaştırmıştı. Hazırlanması yaklaşık bir yıl, tartışılması da bir o kadar süren yeni program taslağı, aralık 1977'de, XXXV. Kongrede onaylanarak kesinleşmiştir. Gayet tumturaklı yazılmış, ilk bakışta marksistçe görünen bir sürü basmakalıp sözle dolu olmasına karşın, programın, sosyalist dönüşüme hiç de sınıfsal olmayan yaklaşımı, gerçek niteliğini açıkca ortaya koymaktadır.

Program kapitalist burjuvaziyi büyük tekelci burjuvaziyle, onun dışındaki burjuvazi diye ikiye ayırıyor. Ama hemen belirtelim ki, bu ayırıma dayandırılan parti stratejisi, hiç de sınıfsal gerçekleri dikkate alan bir strateji niteliğini taşımıyor. "Kapitalist sınıf üretim, dağıtım ve değişim araçlarının sahipleri ve denetleyicilerinden kurulur" diyor program, "Bir bütün olarak bile, bu sınıf nüfusun yalnızca çok küçük bir parçasıdır. Fakat onun içinde bile, egemen gücü kullanan daha da küçük bir azınlık vardır — yalnızca kendi işçilerini sömürmekle kalmayan, fakat daha da küçük birçok işyerinin, daha küçük satış yerinin ve küçük çiftçilerin *zararına işleyen* çok küçük firmalar."[105] (*İtalikler bizim*).

Burada *"zararına işleyen"* sözüyle neyin kastedildiği, deşilmeye değer. Kastedilen şey, işçinin ürettiği artı-değerin paylaşılmasıdır. Program, küçük kapitalist tesislerde ça-

[104] Aynı yapıt, s. 25.
[105] *The British Road to Socialism, Komünist Partisi Programı,* satır 605-608.

lışan işçilerin ürettiği artı-değerin daha büyükçe bir kesimini, küçük tesislerin *zararına* büyük firmaların aldığını öne sürüyor. Bu bir Komünist Partisinin değil, küçük kapitalistin siyasal partisinin derdi olmak gerekir. Komünist Partisine düşen şey, kimin ne kadar pay aldığına bakmaksızın, artı-değerin kapitalistler arasında bölüşülmesine karşı çıkmaktır. Devam edelim.

"Bu küçük kuruluşlar" diyor program, "şiddetli kapitalist bunalım dönemlerinde, ilk mağdurlar arasında yeralırlar, çoğu iflâs eder, kapanmak zorunda kalır, ya da büyük firmalar tarafından yutulur. İşçi sınıfının yaşam düzeyi kısıldığı zaman, küçük üreticiler, küçük dükkân sahipleri ve ticaret erbabı olumsuz yönde etkilenirler."[106]

Her şeyden önce, "şiddetli kapitalist bunalım dönemleri" yalnızca büyük şirketlerin eseriymiş izlenimini veriyor bu satırlar. Oysa kapitalizm, tekelci aşamaya girmeden önce de dönemsel bunalımlar geçiriyordu. Tekellerin yaptığı şey, bu bunalımın çapını genişletmek, bir kapitalist ülkeden ötekine kolaylıkla sıçramasını sağlamak oldu. Başka deyişle tekeller, kapitalist bunalımı ulusal olmaktan çıkararak uluslararası bunalım haline getirdiler o kadar. Bu bir. İkincisi, işçilerin yaşam düzeyi kısıldığı zaman küçük sermayedarın olumsuz yönde etkileneceğini öne süren satırlar, işçi sınıfının en önemli niteliğini, yani üretici yönünü değil de tüketici yöünü esas alıyor. İşçinin belirleyici niteliği tüketmesi değil, üretmesidir. Program bunu unutuyor ve şöyle bir mantık koyuyor ortaya: Bunalım olacak, bunalım olunca işçilerin işine son verilecek, işçilerin işine son verilince ücretleri kesilecek, ücretleri kesilince küçük işyerinin ürettiği, küçük ticaret erbabının sattığı malı işçiler alamayacak, bunun sonucu olarak o üreticiyle o ticaret erbabı bunalımdan olumsuz yönde etkilenecek.

Yukarda da belirttiğimiz gibi, bunu burjuvazinin siyasal partileri düşünsün. Komünist Partisinin düşünmesi gereken şey, bunalımın, küçüklü-büyüklü kapitalisti ne ölçüde etkilediği değil, işçi sınıfını nasıl etkilediğidir. Üstelik Komünist Partisinin programında açıklıkla belirtildiği üze-

[106] Aynı program, satır 609-612.

re, böyle bir durum, bunalım dönemi için sözkonusudur. Peki ya bunalım dönemi sözkonusu olmadığı zaman? O zaman da küçüklü-büyüklü kapitalistler elele tutuşup artı-değer paylaşımına oturacaklar. Ama Komünist Partisi bunu belirtmiyor programında. Çünkü amaç, artı-değerin nasıl paylaşıldığını ortaya koymak değil, iktidar yolunu açmak için müttefik bulmaya çalışmaktır. "İşte bu nedenle" diye devam ediyor program, "kapitalist sınıfın bu kesimlerinde yeralan *birçok kapitalistle işçi sınıfı arasında,* ortak düşman olan büyük kapitalistlere karşı bir *bağlaşım* için nesnel bir temel vardır."[107] *(İtalikler bizim)*.

Sosyalist dönüşüm için *"birçok kapitalistle işçi sınıfı arasında bağlaşım"* kurmaya çalışmak gibi, marksist açıdan anlaşılmaz bir tutuma girmek bir yana, bu tahlil, iki yönden yanlış görünüyor. Birincisi, daha önce de belirttiğimiz gibi, büyük tekellerin gelişmesi, küçük kapitalisti tümden ortadan kaldırmış değildir; tekelci kapitalizm küçük ve orta-boy kapitalisti bir çeşit müteahhit haline dönüştürmüştür. Aralarındaki ilişki, iki kapitalist arasındaki serbest rekabet ilişkisi olmaktan çıkmış, artı-değer bölüşümü ilişkisi haline gelmiştir. Bu nedenle, her şeyden önce, küçük ve orta-boy kapitalistin, tekelci sermayeyi, işçi sınıfıyla birlik olacak ölçüde "ortak düşman" gördüğü doğru değildir. İkincisi ve daha önemlisi, bunalım dönemlerinde küçük ve orta-boy kapitalisti etkileyen şey, işçi sınıfının alım gücünün kısılması değil, bu alım gücünün sınırlanması karşısında, işçilerin haklı olarak ortaya attıkları, yüksek ücret artışı isteğidir. Alım gücü kısılan işçi, işinden çıkarılmış işçidir; bunalım ve enflasyon nedeniyle yitirdiği alım gücünü geri kazanmak için büyük ücret artışı isteyen işçi ise, henüz işinin başında kalabilmiş işçidir. Ücret artışı istekleri kural olarak işçi birlikleri tarafından ortaya atılır. Küçük kapitalist, işçi birlikleri ve hele hele grevler karşısında dayanma gücü en az olan kapitalisttir. Bu nedenle işçi birlikleri karşısında fazla direnemeyen küçük ve orta-boy kapitalist, bunalım zamanlarında işçiyle birleşerek "ortak düşman" tekelci kapitaliste karşı çıkmayı değil (çünkü onun için, bu karşı çık-

[107] Aynı program, satır 613-615.

manın pratik bir değeri yoktur), fakat faşist eğilimli sağ güçlere yanaşarak, kendi sorununa daha temelli bir çözüm bulmayı yeğ tutar. İtalyan "komünistleri"nin daha önce belirttiğimiz tahlili —onlar her ne kadar başka sonuçlara varıyorlarsa da— bu açıdan daha doğrudur. Kaldı ki, Britanya Komünist Partisi, salt küçük kapitalisti kendi yanına çekebilme düşüyle, sınıfsal gerçeklere gözünü kapamazsa, durumun Britanya'da da bizim anlattığımız gibi olduğunu görecektir. Komünist Partisinin şimdiki programını hazırladığı dönemi de kapsayan yakın yıllarda, özellikle 1974'ten bu yana, Britanya'da olan şey, Britanya "komünistleri"nin gördüğü gibi değil, bizim gördüğümüz gibidir. Britanya Komünist Partisi yerinde sayarken, faşist Ulusal Cephe, dördüncü parti durumuna yükselmiştir. Büyük kapitalist burjuvazinin, varolan siyasal partilerle, durumunu korumakta güçlük çekmesi olasılığına karşı, yedekte hazır bulundurduğu bu parti, desteğini daha çok küçük ve orta-boy kapitalistten alıyor.

Bu gerçek gözlerönünde olduğu halde, Britanya Komünist Partisinin, "sosyalizm yolu" için önerdiği "geniş temelli bağlaşım"da küçük ve orta-boy kapitaliste de yer vermesi, aslında bu gerçeği bilmediğinden değil, deri değiştirdiğini açıkça gösterebilmek içindir.

Kısacası Komünist Partisi, genel olarak işçi hareketinin, kapitalist burjuvazinin bir kesimini, küçük-burjuvazinin bir kesimini, öteki ilerici güçleri geniş tabanlı bir bağlaşım içinde toplayarak, "sosyalizm yolu"na yöneltmeyi öneriyor. Bu yoldaki yürüyüşün nasıl olacağına geçmeden önce, işçi hareketinden ve bu hareketi geniş temelli bir bağlaşımın çekirdeği olarak kullanmaktan sözederken Komünist Partisinin neyi kastettiğini görelim. Programda belirtildiği üzere, Britanya işçi hareketi, "işçi birliklerini, İşçi Partisini, Komünist Partisini ve kooperatif hareketi" kapsıyor.[108] "Britanya işçi hareketi" diyor program, "kapitalist dünyada en iyi örgütlenmiş ve potansiyel olarak en güçlü hareketlerden biridir. Bu hareket kapitalizmin etkilerine karşı birçok kez savaşıma girişmiştir. Ama bu savaşımlarda, hareketin gü-

[108] Aynı program, satır 649-650.

cü tam olarak kullanılmamıştır, kapitalizmi sona erdirme ve sosyalizmi kurma savaşımında ise, bu güç çok daha az kullanılmıştır. Bunun nedeni, işçi sınıfı örgütlerinin, güçlü olmalarına karşın, hâlâ kapitalizmi kabullenen ve bu gücün sosyalizm amacıyla tam olarak kullanılmasını engelleyen bir görüşün egemenliğinde olmasıdır."[109]

Komünist Partisi bu durumu, kapitalizmin ödün verebilme gücüne bağlıyor. Programa göre, işçi hareketinin oluştuğu yıllarda Britanya, sınaî devlet olma tekelini elinde tutuyordu; kurduğu büyük sömürge imparatorluğu başka ülkelerde yüz milyonlarca insanı sömürme olanağını sağlamıştı. Bu durum, Britanya kapitalizminin ödün verme gücünü artırdı. Kapitalizmin güven içinde verebildiği ödünler, Britanya işçi sınıfının birçok kesiminde, kapitalist sistem içinde kalarak, reformlar yoluyla sistemin düzeltilebileceği inancını kökleştirdi. İşçi sınıfı içinde reformcu sağcı görüş, kaynağını bu tarihsel gelişmeden alıyor.

İşçi hareketi içindeki bu reformcu, sağcı görüşü, iktidardaki İşçi Partisinin sağ kanadı temsil ediyor. Sağ kanat, gücünü, işçi birliklerinin reformcu önderlerinden alıyor. "İşçi birlikleri, üyelik bağlantıları nedeniyle, İşçi Partisi içinde önemli bir rol oynuyorlar" diyor program, "öyleyse işçi birliklerini her düzeyde kazanmak, demokratik ilerleme ve sosyal değişim için hayatîdir."[110]

Komünist Partisinin senaryosu, böylece biçimlenmiş oluyor. Şu halde yapılması gereken şey, bir yandan İşçi Partisi içindeki sağ kanadı yenik düşürmek ve İşçi Partisi sol kanadının partiye egemen olmasını sağlamak, ikincisi de işçi birliklerinde reformcuları safdışı ederek yönetimi ele geçirmektir. O zaman Sol'un ağır bastığı İşçi Partisiyle Britanya Komünist Partisi arasında bir ortak program ve iktidar ortaklığı bağlaşımı kurulabilir. Bu duruma göre Komünist Partisi, İşçi Partisinin sol kanadına bir işbölümü öneriyor: Komünist Partisi, işçi birlikleri içinde güçlenerek kendi tabanını genişletmeye ve Avam Kamarasında temsil edilebilir bir duruma gelmeye çalışacak, buna karşılık, işçi birlikleriyle doğal üyelik bağı olan İşçi Partisi içindeki sol kanat

[109] Aynı program, satır 652-658.
[110] Aynı program, satır 718.

da, bir yandan İşçi Partisi örgütünde egemenliğini kurmaya çalışırken, bir yandan Partinin Avam Kamarası grubunda, sağcıların üstünlüğünü gidermenin yollarını arayacaktır. Dikkat edilirse görülür ki, Komünist Partisi her iki parti için taban olarak aynı işçi birliklerini öneriyor.

Hem Komünist Partisinin ortaya attığı senaryonun neden böyle olduğunu biraz daha aydınlığa çıkarabilmek, hem de birçok kişinin kafasında "demokrasinin beşiği" diye bilinen Britanya'da burjuva demokrasisinin nasıl işlediğini gösterebilmek için, sözün bu noktasında geniş bir ayraç açalım. Britanya'da, kapitalist burjuvazinin sınıf egemenliğinin aracı olan devlet mekanizmasının denetim ve yönlendirilmesinden gâh biri, gâh öteki sorumlu olan iki büyük parti vardır: Biri İşçi Partisi, ikincisi Muhafazakâr Parti. Her iki partinin önderlerini, parti kurultayları değil, Avam Kamarasındaki parti grubu seçer. Parti seçimi kazanıp iktidara geldiği zaman, Başbakanlığı yüklenecek kişi, bu önderdir. Hükümetin kimlerden oluşacağını saptamaktan tutun da genel seçimlerin ne zaman yapılacağına karar vermeye kadar, çok önemli birçok yetki tamamen Başbakanındır. Gerek Başbakan, gerek hükümet, Avam Kamarasındaki parti grubuna karşı sorumludur; parti kongrelerine ve kongrelerde seçilen merkez yönetim kuruluna karşı, hükümetin ve Başbakanın herhangi bir sorumluluğu yoktur. Başbakan, özellikle son yıllarda çok sık görüldüğü üzere, gerekli gördüğü zaman, parti kongrelerinde alınmış kararların tam tersini yapabilir. Durumun Muhafazakâr Partide böyle olmasında, burjuva demokrasilerindeki demokrasi anlayışının gerçek niteliği düşünülürse, doğrusu yadırganacak bir şey yoktur. Ama aynı "demokrasi" anlayışının, tabanı işçi birliklerinden oluşan İşçi Partisinde de böyle olmasında, yadırganması gereken çok şey vardır. Son yıllarda İşçi Partisi kongrelerinde, yeri biraz daha solda olan, fakat yine de marksist ölçülerle ılımlı sosyal-demokrat sayılması gereken bazı işçi önderleri, hükümetin, Muhafazakâr Partinin tutumundan hiç de değişik olmayan sağcı tutumuna karşı isyan etmişler ve kongreler, o önderlerin etkisiyle hükümete ters düşen birçok karar almışlardır. İşçi Partisi hükümeti, bu kararların tam tersini yapmıştır. Aynı şeyi, İşçi Partisi

merkez yönetim kuruluyla İşçi Hükümeti arasındaki çelişkide de görmek olasıdır. Kongreler, hükümetin daha solunda olan merkez yönetim kurulları seçmişlerdir. Bu kurulların ılımlı sayılabilecek sol kararlarını, hükümet, programına bile almamıştır.

Kısacası "demokrasinin beşiği" diye bilinen Britanya'da demokrasi, partilerin Avam Kamarası gruplarının kullanabildiği bir demokrasidir. İşte Komünist Partisi, İşçi Partisinin Avam Kamarası grubunda, parti sol kanadının egemenliği ele geçirmesini isterken, grubun ve onun içinden çıkan hükümetin bu niteliğini gözönüne almaktadır.

Bu kısa açıklamadan sonra, yeniden konumuza dönelim. Komünist Partisi, işçi birliklerinde tabanını genişleterek Avam Kamarasına girmeye çalışırken, İşçi Partisinin sol kanadı, parti örgütünde ve Avam Kamarası grubunda etkili olmaya çalışacaktır. Böylece "ilerici" hükümetin temelini belirleyecek olan güçler ortaya çıkıyor. "İlerici" hükümet, bu iki temele dayanarak kurulacaktır. Bu senaryoya diyecek yok. Ayrıntılarına kadar düşünülmüş, gayet ustalıkla (!) düzenlenmiştir. Ancak Komünist Partisinin bu senaryosunu okurken insanın aklına geliveren ilk şey şu oluyor: Komünist Partisi böyle bir bağlaşımda herhangi bir önderlik, üstünlük ardında olmadığını açıkça belirtiyor ve zaten çapı da bunu belirtmesini gerektirir. Durum bu olduğuna göre, sözkonusu sol bağlaşımın ana parçası, İşçi Partisinin sol kanadıdır. Peki öyleyse, güçsüzlüğünü saklamayan Komünist Partisi, nasıl oluyor da bir bağlaşımın ana parçası adına hesaplar yapıyor, taktik ve strateji saptıyor?

Bunu anlama olanağı yoktur. Komünist Partisi, bağımsız bir siyasal örgüt olarak, doğal ki, her zaman, bir partiye ya da bir gruba, bağlaşıma girmeyi önerebilir. Böyle bir öneriyi ortaya attığı zaman bir partinin yapabileceği tek şey, kabul edebileceği ortak programın sınırlarını göstermek olabilir, karşı tarafın ne yapması gerektiğini söylemek değil. Komünist Partisinin, daha ilk bakışta bile yadırganacak türden bir tutum olarak görünen, hem de bir programla ortaya atılan bu tutumu, partinin, Britanya işçi hareketini, hâlâ 1910'lardaki, 1920'lerdeki gibi tek bir bütün sayma yanılgısından ileri geliyor: Oysa "1920'de Britanya Komünist-

leri, İşçi Partisinin, yaklaşık 20 yıllık kararsız siyasal varlığını sürdürmesi ardından, tam bir yığın partisi olma niteliğinin kristalleştiği bir tarihte, işçi sınıfının bu siyasal yığın örgütünün dışında kalma yolunu seçmiştir."[111] O zamandan bu yana Britanya işçi hareketi içinde —küçük grupları saymazsak— hareketin bütünlüğüyle birbirine bağlanmış iki grup yok, fakat o hareketi ayrı doğrultuda etkilemeye çalışan iki ayrı parti vardır. Komünist Partisinin yeni programı, bir ve aynı hareket içinde, birbiriyle uzlaştırılması gereken iki hizip, iki eğilim varmış izlenimini veriyor. Oysa Komünist Partisi, kurulduğu 1920 yılında bağımsız bir örgüt olmayı seçmiş, oportünist eğilimin dışında kalmayı yeğlemiştir. Gerçi o yıllarda Komünist Partisi, İşçi Partisiyle bir çeşit ilişki kurmak, bir örgüt olarak İşçi Partisine katılmak üzere birkaç kez başvurmuşsa da, bütün bu başvurularda Komünist Partisi, örgüt olarak özerkliğini koruma ilkesinden vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle de herhangi bir birlik, bir bağlaşım kurulamamıştır. Komünist Partisinin ayrı bir örgüt olarak belirmesinde, Komünist Enternasyonalin etkisi olduğu kesindir. Avrupa'daki öteki komünist partilerin yanısıra Britanya Komünist Partisinin ortaya çıkması da Komünist Enternasyonale egemen olan, bağımsız komünist partileri kurma anlayışının sonucudur.

İlk yıllarda Britanya Komünist Partisi, Britanya işçi hareketinin, İşçi Partisiyle Komünist Partisi diye iki partiye bölünmesinin gereğine pek fazla inanmamıştır.[112] Bu nedenle de hayli garip olaylara tanık olunmuştur. Örneğin bir komünist aday, İşçi Partisi il örgütünün desteğiyle milletvekili seçilmiştir. İşçiler, bir yandan bağlı oldukları işçi birliği yoluyla İşçi Partisinin üyesi olurken, bir yandan da Komünist Partisine üye olmuşlardır. Komünistler, işçi birliğinin üyesi oluşları nedeniyle ve o kanalla İşçi Partisi kongrelerine temsilci olarak dahi gitmişlerdir. Ama büyük genel grevin başarısızlıkla sonuçlanması ardından, İşçi Partisi giderek sağa kaymaya başlamıştır. İşçi Partisi önderleri, kendi örgütlerini daha sıkı bir disiplin altına almışlar, böylece iki

[111] Mike Prior, "Communist-Labour Relations", *Marxism Today*, Şubat 1978, s. 52.

[112] Aynı yazı, s. 53.

partinin ayrılığı kesinleşmiştir. Artık bugün, işçi hareketi içinde iki hizip sözkonusu değildir, aynı hareketi kendi doğrultusuna çekmek isteyen iki ayrı parti vardır.

Durum bu olduğuna göre, eğer işbirliği ya da bağlaşım taktiği izlenecekse, bunun iki bağımsız parti arasındaki ilişki ya da işbirliğinin kurallarına uygun olarak yapılması gerekir. Ama, Komünist Partisinin önerisine daha yakından bakılırsa görülecektir ki, sözkonusu olan şey, iki bağımsız parti arasında bir bağlaşım kurmaktan çok, reformcu ve hatta bir ölçüde sağcı bir partiyi, en iyimser bir sıralamayla, sosyal-demokrat bir partiyi, sosyalist bir partiye dönüştürmektir. Bu ise gerçekçi değildir. Diyelim ki bu çaba başarıya ulaştı, İşçi Partisi içinde reformcuların solunda bulunan kanat, parti grubunda egemenlik sağladı. Böyle bir gelişme, işçi hareketi içinde olsa olsa yeni bölünmelere yolaçmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Çünkü İşçi Partisi içinde etkinliğini yitiren reformcu işçi önderleri, bugünkü İşçi Partisi niteliğinde yeni bir partiyle ortaya çıkacaklardır. Kaldı ki bu, dönülmesine pek de gerek kalmayacak en son olasılıktır. Çünkü reformcu işçi önderleri, zaten İşçi Partisi içinde daha soldaki kanadın egemenliğine fırsat bırakmazlar. İşçi Partisini proletaryanın gerçek partisi olmaktan bugüne kadar alıkoymuş olanlar, Komünist Partisi programının da açıkça belirttiği gibi, reformcu işçi birlikleri önderleridir. İşçi Partisi, komünist işçi önderlerini ve komünist işçileri, temsilci olarak artık kendi kongrelerine kabul etmemektedir. Böylece işçi birlikleri, komünist önderlerin yönetiminde olsalar bile, İşçi Partisi kongrelerinde o önderler eliyle temsil edilemedikleri gibi, yukarda anlatmaya çalıştığımız üzere, Britanya'nın burjuva demokrasisi uygulaması nedeniyle de kongrelerin kararı, hükümetleri zaten bağlamamaktadır. Bu durumda İşçi Partisini sosyalist bir parti haline "dönüştürmek", gerçekçi bir tasarım olamaz. "Bir parti başka bir partiye dönüştürülemez."[113] Gerçekçi olmak istiyorsa, Komünist Partisinin yapması gereken şey, işçi birlikleri içinde savaşa savaşa kendi güç tabanını geliştirmektir. Esasen bu yapılmadıkça, İşçi Partisi-

[113] Lenin, Moğolistan Halk Cumhuriyeti Temsilciler Kuruluyla Konuşma, *Collected Works*, c. 42, s. 361.

nin sol kanadıyla bir bağlaşıma girmeyi düşünmek güçtür. Bağlaşım, gerçekten varlık olduğunu gösteren güçler arasında yapılırsa bir anlam taşır. Oysa Komünist Partisi genel seçimlerde oyların ancak 0,01'ini alabilmiştir. Gücü bu olduğu için, önerisinin ciddiye alınması beklenemez. Zaten, 1951 yılından bu yana gündemde olan bu öneri şimdiye dek ciddiye alınmamışsa, bu nedenledir.

Böyle bir senaryo aslında, yalnızca Komünist Partisi açısından gerçekçi olmamakla kalmıyor. Strateji, İşçi Partisi solu için de gerçekçi değildir, çünkü İşçi Partisinde *türdeş* bir sol kanat mevcut değildir. Gerçi İşçi Partisinin solu kendisini "Tribune Grubu" diye adlandırıyor ama, bu yalnızca sağ kanadı biraraya getiren ve türdeşliği daha belirgin olan "Manifesto Grubu" karşısında solun genel adını koymak içindir. Tribune Grubu içinde yeralanlar arasındaki görüş farklılıkları ise, bazan sağ-sol farkı kadar açıktır.

Kaldı ki Komünist Partisinin, bir yandan kendisini geliştirme, bir yandan İşçi Partisinin sol kanadının gelişmesi temeline dayandırdığı bu strateji, başka yönlerden de tutarsız ve uygulama olanağından yoksun görünüyor. Her şeyden önce böyle bir gelişimin kendiliğinden olacağı sanılmamalıdır. Bu, ancak örgütsel girişimlerde bugüne dek tutulmuş yolun bırakılması ve yeni bir örgütlenme yolunun seçilmesiyle olabilir. Programda buna ilişkin tek harf bulmak olanaksızdır.

Bu nedenlerle program, sonunda Komünist Partisiyle, İşçi Partisi solunun işçi birlikleri içinde *de facto* birliğini öneren bir belge durumuna düşmektedir. Görüldüğü gibi, Britanya Komünist Partisinin "sosyalizm yolu" için önerdiği geniş temelli birlik gerçekçi değildir. Gerçekçi olmayan bu birlik temeli üzerinde tutulması önerilen "sosyalizm yolu"nun ise devrimcilikle hiç bir ilgisi olmadığını, kapitalist sınıfın, tekelci burjuvazi dışındaki asıl gövdesiyle sınıflararası işbirliğine dayandığını, programın öteki maddeleri göstermektedir. "Başarı" diyor program, "solun, işçi hareketi ve demokratik hareket içinde egemen güç haline gelmesine ve o solun bir parçası olarak daha geniş bir Komünist Partisinin yaratılmasına bağlıdır. İşçi sınıfı ve onun müttefiklerinin amacı, ulusun önderliğini kazanmak ve *onun gelece-*

ğini kararlaştırmak olmalıdır. İşyerleriyle bölgelerde verilecek kitlesel savaşımlarda gelişip güçlendirilecek geniş tabanlı bağlaşım, parlamentoya yansımalıdır. Parlamento halk tarafından kazanılmalı, ülkenin aynası haline getirilmelidir. İşçi sınıfı partilerinin parlamentodaki çalışmaları, parlamento dışındaki yığın savaşımıyla yakın bir biçimde bağlı olmalıdır, her ikisi birbirini etkilemelidir. Böylece geniş tabanlı bağlaşımın büyümesi, sol ve sonunda sosyalist hükümetler kurulması olanağını sağlayacak olan parlamento çoğunluğunun elde edilmesi sonucunu verecektir."[114] (*İtalikler bizim*).

Biraz yukarda, Komünist Partisinin kurmayı önerdiği bağlaşımın, işçi birlikleri tabanında, İşçi Partisi soluyla *de facto* birliğe vardığını belirtmiştik. Yukardaki alıntının ilk satırlarıysa "*solun*" derken kastettiği İşçi Partisinin sol kanadıyla Komünist Partisinin bağımsız kuruluşlar olarak kalmaya devam edeceğini gösteriyor. Görüldüğü gibi Komünist Partisinin tüm stratejisi, İşçi Partisi soluyla Komünist Partisinin işçi birliklerinde *de facto* birliği sonucuna vardığı halde, Komünist Partisinin, bağımsız iki siyasal kuruluştan sözetmesi tutarsızdır. İşçi birlikleri, hem Komünist Partisini, hem sol kanadın egemenliği altına girecek bir İşçi Partisini destekleyecekse, iki ayrı partiden sözetmek olanaksızdır; böyle bir şey tek bir proletarya partisi demektir. Yok eğer iki ayrı bağımsız parti sözkonusuysa, böyle bir taban birliğini düşünmek, biraz güç olur. Karışıklığı yaratan şey şudur: Komünist Partisinin önerdiği şey, *de facto* birlik olduğu halde parti, bağımsız iki siyasal örgütün varlığını savunuyor görünme zorunluluğunu duymaktadır. Aksi takdirde bir parti programıyla ortaya çıkmanın anlamı kalmazdı. Kısacası, Komünist Partisi bağımsız iki parti görünüşü altında, İşçi Partisi soluna sığınma çabası içindedir. Belki ad olarak Komünist Partisi kalacak ve belki parlamentoya İşçi Partisi solunun desteğiyle birkaç milletvekili sokacaktır, ama görünüşe göre yine de egemen güç İşçi Partisinin solu, yani reformcu kanat olacaktır.

Yukardaki alıntının italik harflerle belirlediğimiz satırları ise, Britanya Komünist Partisinin işçi sınıfını, yal-

[114] *The British Road to Socialism*, satır 1072-1083.

nızca bir oy makinesi olarak gördüğünün sugötürmez tanıtıdır. İktidara gelmesi istenen işçi sınıfı değil, işçi sınıfını temsil ettiği öne sürülen parti ya da partilerdir. Britanya Komünist Partisine egemen olan *"demokrasi"* anlayışının da, burjuva toplumlarına özgü, sınırlı bir temsil anlayışının ötesine geçmediğini görüyoruz. Avrupa'nın öteki komünist partilerine egemen olan görüşün de aynı doğrultuda olduğunu belirtmiştik. Böylece gerçekte yürürlükteki burjuva demokrasisinin yalnızca adı, proletarya demokrasisine değiştiriliyor; burjuva demokrasisinin temsil kurumları ve sınırlı temsil anlayışı olduğu gibi kalıyor. Bunun sonucu şudur: İşçiler, burjuvazinin partisi olan fakat halkı temsil ettiğini iddia eden bir partiyle, işçileri temsil ettiğini söyleyen bir parti arasında seçim yapacaklardır. İşçi sınıfının çıkarlarını koruduğunu söyleyen sol parti ya da partilerin geniş tabanlı bağlaşımı, önce sol, ardından da sosyalist hükümetler eliyle "sosyalizm yolu"nu açacaktır. Görüldüğü gibi, işçi sınıfından istenen şey, yalnızca oy vermesidir, sınıf savaşımı vermesi değil. Gerisini biz yapacağız, diyor Komünist Partisi. "Çoğulcu bir demokrasi" düzeninde ve burjuvaziyle sınıfsal işbirliği çerçevesinde, işçi sınıfının ne zaman, ne ölçüde devrimci olacağına, işçi sınıfı değil, Komünist Partisinin de içinde bulunduğu "geniş tabanlı bağlaşım" karar verecektir. Toplumu dönüştürme işini, en alt kademeden yukarı doğru gelişen gerçek temsil kurumları eliyle işçi sınıfı değil, fakat "geniş tabanlı bağlaşım" yürütecektir.

Komünist Partisi, sosyalizmin, her şeyden önce, bir partinin burjuva parlamentosunda egemenliği demek olmadığını, işçi sınıfının devlette egemenliği demek olduğunu anlayamamıştır. Bu, Komünist Partisinin işçi sınıfından kopmuşluğunun, işçi sınıfının üstünde ve dışında biçimlenmiş olduğunun açık tanıtıdır. Bugüne kadar, burjuva demokrasisinin egemen olduğu ülkelerde, sağlı-sollu bütün partiler, emekçi halk yığınlarının temsilcisi olduklarını söyleyegelmişlerdir, ama onların iktidara yükselmesi, emekçi yığınların sınıfsal durumunu değiştirmemiştir. Aynı koşullarda, yani burjuva gelenek ve kurumlarının egemen olduğu bir toplumun koşullarında, adı Komünist Partisi olan bir parti

çıkıyor ve kendisinin, ötekilerden farklı olduğunu söylüyor Önerdiği yol öteki partilerin bugüne dek izlediği yol olduğuna göre ve kullanacağını söylediği siyasal kurumlar da burjuvazinin kurumları olduğuna göre, işçiler kendi kendilerine "inanmak için neden var mı?" diye sorarlarsa haksız mı olurlar?

Komünist Partisi bir noktayı hiç mi hiç anlayamadığını, programıyla itiraf ediyor. "Britanya'nın sosyalizm yolu" diyor program, "Sovyet yolundan farklı olacaktır. Sovyetlerin, ayaklanma ve iç savaş yolu, yeni iktidar organlarının (sovyetler) yaratılması ve onu izleyen tek parti sisteminin gelişmesi, tarihsel koşullarla, otokratik çarlık yönetiminin, emperyalist müdahalenin ve karşı-devrimin gelişmesinin ürünüdür."[115]

Görüldüğü gibi program, tutulacak yolun, Sovyet yolundan farklı olacağını söylüyor, seçim yolunu savunuyor. İç savaş, yalnızca proletaryanın kararına bağlı değildir; böyle bir savaşa burjuvazi de karar verebilir. Ama bu nokta bir yana, Komünist Partisinin seçim yolunu seçmesi çok olağandır. Ne var ki seçim yolunu savunmak, işçi sınıfının sınıfsal egemenliğini yadsımayı içermemelidir. Tam tersine, Komünist Partisi olduğunu iddia eden bir parti, bu niteliğini koruyacaksa, seçim yoluyla iktidara geldikten sonra, ülkedeki temsil kurumlarını, sosyalist demokrasiyi gerçekleştirme doğrultusunda, yani emekçi yığınların en alt kademelerden başlayarak sosyalist dönüşüm kararlarını bizzat almalarını ve uygulamalarını sağlayacak doğrultuda düzenleyeceğini, daha başından açıkça ilân etmek zorundadır. Komünist partileri, emekçi halk yığınlarının egemenliğini ancak bu yoldan ve devlet mekanizmasını da yenileyerek sağlayacaklarını savunurlar. Burjuva partileriyle aralarındaki en büyük farklardan biri de budur. Kaldı ki, bunda, burjuva demokrasilerinin "özgürlüklere", "halkın kararlarına saygılı olma" iddialarıyla çelişen hiç bir şey yoktur. Halk, toplumun böylece dönüştürülmesine karar verirse, teorik olarak burjuva demokrasisinin kuralları çerçevesinde kalınmış olduğuna göre, halktan bu tür bir dönüşüm için yetki isteyen bir işçi sınıfı partisi, genel kural olarak, bur-

[115] Aynı program, satır 1089-1093.

juva demokrasinin çerçevesi içinde davranmış olmuyor mu? Gerçi pratikte, burjuvazi, her ne kadar demokrasi havariliği ederse etsin, halkın kararına saygılı kalmayacaktır ama, bu onun, bilinen ikiyüzlülüğünün kanıtı olur; toplumu sosyalist doğrultuda dönüştüreceğini söyleyerek halktan destek isteyen işçi sınıfı partisinin, varolan burjuva düzeninin koyduğu "demokrasi" kurallarının dışına çıktığını göstermez. Öyleyse, durup-dinlenmeksizin, "demokrasi kurallarına bağlı kalınacağı"nı söylemek ne anlam taşıyor? Bunu kestirmek olanaksızdır. Ama durum, burjuva demokrasisi açısından, hiç değilse görünüşte bu olduğu halde, Britanya Komünist Partisi yine de bu noktada, yani işçi sınıfının egemenliğini gerçekleştirmeye çalışmakta sessiz kalmayı yeğliyor; hatta burjuvaziyle burjuva parlamentosunda sınıfsal işbirliğini açıktan savunuyor.

Programın, tek parti sistemi konusundaki yargıları da yanlıştır. Her şeyden önce, yukarıdaki alıntının yazılışı, "tek parti sisteminin gelişmesi"nin, sovyetlerin kuruluşunun ürünü olduğu izlenimini veriyor. Bu yanlıştır. Sosyalizmdeki "tek parti"yle burjuva demokrasilerindeki partiler arasında, uzaktan-yakından bir benzerlik yoktur. Sosyalist toplumlardaki tek parti, devletin özünü oluşturan proletarya egemenliğinin simgesidir ve burjuva demokrasilerindeki tekçi önderin yerini tutan "kolektif önder"dir. Onun ötesinde, sosyalist toplumda, en alttaki en küçük üretim birimlerinden başlayarak başkente kadar uzanan temsil kurumları düzeni içinde bir değil, birden çok yönetim (deyim yerindeyse hükümetler) sözkonusudur. Program bu gerçeği bir yana bırakıyor ve batıdaki genel, yaygın anlayışı yineleyerek, çarlık zamanında Rusya'nın özgürlük geleneği olmadığını, bu nedenle çarlık gidince onun yerini tek parti yönetiminin, yani bir başka istibdadın aldığını, dolaylı olarak öne sürüyor. Batıda bu anlayış yeni değildir. Sovyetler Birliği'nin kurulduğu günden bu yana, bu anlayış süregelmiştir. Üstelik Stalin dönemi olayları, bu anlayışı kökleştirmek için kullanılmıştır. Stalin yıllarının olayları, bizim konumuzun dışındadır. O nedenle burada o olayları tartışacak değiliz. Yalnızca bir noktayı belirtmek yararlı olur. Stalin'in tek adam yönetimiyle, işçi sınıfının *egemen sınıf olarak*

örgütlenmiş devlet haline gelmesi demek olan proletarya diktatörlüğü arasında hiç bir ilgi yoktur. Proletarya diktatörlüğü, yani proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmiş devlet olması, devlet denen siyasal kurumun, devlet ortada kaldığı sürece, yani toplumda birbirine karşıt sınıflar bulunduğu sürece, sosyalist topluma yansımasından başka bir şey değildir. Bunun yanısıra proletarya diktatörlüğü, biraz yukarda belirttiğimiz gibi, toplu önderliktir. Kişi diktatörlüğü ise, gerektiğinde proletaryayı da baskı altına alan, tedhişe dayalı bireysel önderliktir. Proletarya diktatörlüğü, her ne kadar adı diktatörlükse de, emekçi halk yığınlarının en küçük üretim birimlerinden başlayarak yönetimi ve kararları oluşturmalarını öngördüğü, yani demokrasiyi genişletip yaygınlaştırma anlayışını içerdiği halde, kişi diktatörlüğü, yönetimi ve kararların oluşturulmasını daraltarak bir kişiye ya da küçük bir gruba özgü hale getirir. Son olarak, burjuva demokrasileri olsun, proletarya demokrasileri olsun, hiç bir siyasal düzen, kişisel diktatörlüklere karşı bağışıklık kazanmış değildir. Eğer bu iki demokrasi anlayışından biri, kişisel diktatörlükleri daha zor hale getirebilirse, o, yaygın bir tabana oturuşu nedeniyle sosyalist demokrasidir.

Program devam ediyor: "Britanya'nın değişik koşulları ve tarihi ve dünya güç dengesindeki değişiklik, bize, ülkemizde sosyalizmin iç savaşsız başarılabileceği güvencesini veriyor. İşçi sınıfı ülke nüfusunun çoğunluğudur."[116]

Burjuva yargılarıyla yüklü, kaypak bir sürü söz yığını... "Britanya'nın değişik koşulları" derken kastedilen nedir? Britanya'nın sınıfsal yapısının ve ona dayalı siyasal, vb., kurumlarının, çarlık Rusya'sındakinden farklı olduğu mu ifade edilmek isteniyor? Eğer kasıt buysa, yapılan, totolojiden başka bir şey değildir. Program adeta Ahmed'in adı Ahmed'dir diyor. Çok doğaldır ki, hiç bir toplumun gelişme düzeyi, başka bir toplumun gelişme düzeyine denk değildir. Britanya bir zamanlar, sınaî üretimde tekti, kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinin geliştiği ilk ülkelerden biriydi. Başka ülkeler kapitalist üretim düzenine geçişte, onu izlediler. Ama bugün Britanya'dan geri kapitalist ülkeler olduğu gibi, ileri kapitalist ülkeler de var. Sermaye-

[116] Aynı program, satır 1096-1098.

nin birikim süreciyle bağlantılı olarak, herbirinin gelişme düzeyi değişik, herbirinin siyasal, vb., kurumları bu değişikliği yansıtıyor. Ama bu değişiklikler, soruna sınıfsal açıdan bakıldığı zaman, ayrıntıdan başka bir şey değildir. Önemli olan, kapitalist sermaye birikiminin ve kapitalist gelişmenin hangi aşamasında olursa olsun, bu toplumların, kapitalist burjuvazinin egemenliği altında oluşudur. Doğrudur, çarlık Rusya'sı sosyalist devrimle yüzyüze geldiği zaman, kapitalist Britanya'ya bakışla, kapitalist gelişme yönünden hayli geriydi; kapitalist gelişmenin ilk aşamalarındaydı; daha çok bir tarım ülkesiydi. Ama çarlık Rusya'sı, şu ya da bu düzeyde, kapitalist gelişme süreci içindeydi. Bu gelişmenin zorlaması nedeniyledir ki, çar, yalnızca feodal soyluların temsilcisi olmaktan çıkmış, burjuvazinin de temsilcisi olma gereğini duymuş, bu iki sınıfı, kendi denetimi altında uzlaştırmaya çalışmıştı. Lenin, Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin beşinci (Bütün Rusya) konferansına sunduğu önergede, o günkü durumu, daha 1908'de şöyle belirtiyordu:

"Eski feodal otokrasi, monarşiyi, sahte anayasa kurumlarıyla gözlerden saklayan bir burjuva monarşisi doğrultusunda gelişiyor. Çarlığın, Kara-Yüzlerden olan toprak sahipleri ve tepedeki ticaret ve sanayi burjuvazisiyle kurduğu ittifak, 3 haziran darbesiyle ve Üçüncü Dumanın kurulmasıyla, açıkça onaylayıp pekiştirilmiştir. Zorunlu olarak en sonunda, Rusya'nın kapitalist gelişmesi yolunu seçen ve bu arada feodal toprak sahiplerinin gücünü ve gelirini koruyacak yoldan da ayrılmamaya çabalayan otokrasi yönetimi, feodal toprak sahipleri sınıfıyla sermayenin temsilcileri arasında manevra yapıyor."[117]

Açıkça görüldüğü gibi o günlerin çarlık Rusya'sı, kapitalist gelişme sürecine girmişti. Çar, feodal toprak sahiplerinin çıkarlarını kapitalist sınıfın çıkarlarıyla uzlaştırmaya çalışıyordu. Rusya feodal soylularla ticaret ve sanayi burjuvazisinin egemenliği, başka deyişle sınıfsal diktatörlüğü altındaydı. Bugünkü Britanya da kapitalist burjuvazinin egemenliği altındadır. Proletaryanın sınıf savaşımı açısından temel olan şey, toplumda egemen sınıfın, burjuvazi ol-

[117] V. İ. Lenin. *Tasfiyecilik Üzerine*. Sol Yayınları. Ankara 1977. s. 21. 22.

masıdır. Bu egemenliğin derecesi ve yarattığı kurumlar yalnızca ayrıntıdır. O ayrıntılar, proletarya sınıf savaşımının ayrıntılarını belirlemeye yardım eder, temel doğrultusunu değil. Örneğin sınıf savaşımının seçim yoluyla mı, devrim yoluyla mı yürütüleceği ayrıntıdır, önemli ve temel olan sınıf savaşımının kendisidir. Bu ayrıntıya bakarak, bir komünist partisinin (seçim kurumunu kabul etmiş kapitalist bir toplumda) seçim yoluyla işbaşına gelebileceğinin söylenmesi, hem sınıf savaşımından vazgeçmenin gerekçesi olamaz, hem de sosyalizmin iç savaş vermeksizin başarılabileceğinin kanıtı sayılamaz. Ne seçim yolu iç savaşı dışlar, ne gerici burjuvazinin iç savaşa başvurması olasılığı seçim yolunun geçersiz ve kullanılmasına yer olmayan bir şey olduğunu gösterir. Ama salt seçim yolu var diye, sosyalizmin iç savaşsız başarılabileceğini söylemek ve seçim yolunu bir tapkı haline getirmek gerçeği değil, olsa olsa burjuva toplumundaki siyasal kurumların ne kadar aldatıcı bir izlenim yarattığını ortaya koyar. Her şeyden önce, devlet kurumları, hele hele zor gücü elinin altında bulunduğu sürece kapitalist burjuvazinin karşı-devrime kalkışmayacağı kesin sayılamaz. Üstelik, daha önce de belirttiğimiz gibi, burjuvazinin siyasal kurumları, proletaryanın kullanımı için değil, burjuvazinin kendi kullanımı içindir. O siyasal kurumların burjuvazi tarafından kullanılması olanağı elden gitmeye başladığı zaman, burjuvazinin, kendine artık yarar sağlamayan kurumları ayakta tutmakta hiç bir çıkarı yoktur. Burjuva, Avrupalı "komünistler"in pek benimsediği "demokrasi"yi bir yana koyup, proletarya partisinin eline geçen siyasal kurumları ortadan kaldırmaya yönelebilir. Başka deyişle, sosyalizme geçişin iç savaşsız gerçekleştirilebileceğine karar vermek, yalnızca proletaryanın elinde olan bir şey değildir. Görüldüğü gibi, "Britanya'nın değişik koşulları" derken Komünist Partisi programı, geçerli hiç bir şey söylemiş olmuyor; yalnızca, burjuvazinin kendi kullanımı için yarattığı ve ayakta kalması tek başına proletaryanın kendi elinde olmayan bazı siyasal kurumlara, aşırı iyimserlikle bel bağlamış olduğunu ortaya koyuyor. Bu iyimserlik, programın dilinden anlaşıldığına göre, yalnızca seçimle işbaşına gelme durumuyla da sınırlı değildir. Program daha öteye

geçerek, "sosyalizmin iç savaşsız" başarılabileceğini iddia ediyor. Bu durumda söylenebilecek şey şudur: Ya Britanya Komünist Partisi burjuva siyasal kurumlarının, her sınıfın kullanımına açık nötr kurumlar olduğunu sanacak kadar saftır, ya da seçimle iktidara geldiği zaman yapacağı şey "sosyalizm" değildir. Programın esasları, ikincisinin doğru olduğunu gösteriyor.

Program "sosyalizmin iç savaşsız" başarılabileceğinin güvencesini, işçi sınıfının, ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmasında görmekte. Bir kez daha, hem bir yandan burjuva yargılarıyla işçi sınıfı, salt bir oy deposu olarak görülüyor, hem de iktidara gelme olgusuyla, sosyalist topluma geçiş olgusu, kasıtlı olarak birbirine dolaştırılıp karıştırılıyor. Bir komünist partisinin seçimle iktidara gelmesi, o ülkede sosyalizmin kurulacağının güvencesi olamaz. Sosyalizmin kurulması, sınıfsal içeriğinden yoksunlaştırıldığı zaman gerçekleştirilemez. Emekçi çoğunluğun bir komünist partisine oy vermesi, o komünist partisinin burjuva siyasal kurumlarını kullanarak sosyalist dönüşümü sağlamasını güvence altına almaya yeterli değildir. Sosyalizmin kurulması, bu girişimin sınıfsal içeriğinin unutulmamasına, yani proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenip, en alt kademelerden başlayarak kararları bizzat belirlemesine, yönetimi bizzat yüklenmesine bağlıdır. Britanya Komünist Partisi ise bunu değil, sınıflararası işbirliğini öneriyor, yani sosyalizmi kurma olgusunu, sınıfsal içeriğinden yoksunlaştırıyor.

Programda başından sonuna kadar dikkati çeken nokta, Britanya Komünist Partisinin, kendisini, İşçi Partisinin sol kanadıyla özdeşleştirmeye çalıştığıdır. "Sosyalist Devrime Doğru" başlıklı üçüncü bölümde, bu durum özellikle çok açıkça belli oluyor. "Siyasal iktidarın işçi sınıfı ve onun müttefikleri tarafından kazanılması" diyor program, "tek bir eylem değil, bir savaşım sürecidir."[118] Ama aşağıda göreceğimiz gibi, Komünist Partisi programı, bu sürecin en önemli aşamasında, yani oluşum aşamasında, Komünist Partisini, sürecin dışında tutuyor, başlıca görevi sosyal-demokrat

[118] *The British Road to Socialism*, satır 1114-1115.

İşçi Partisinin sol kanadına veriyor. Program bu oluşum sürecini siyasal, iktisadî ve kültürel yaşamda geniş halk yığınlarının sosyalist siyasete kazanılması süreci olarak tanımlıyor. Bunda yeni bir şey yoktur. Doğal ki her komünist partisi, uzun erimli programının yanısıra, gündelik propaganda ve uyarma çalışmalarını sürdürerek, emekçi yığınlarını kendi yanına çekmeye, onları bilinçlendirmeye çalışır. Yalnız program çok büyük bir kehanette bulunuyormuş gibi, "Gerçekte kapitalizmin işlerini gören İşçi Hükümetlerinden, sosyalizmi gerçekleştirecek bir hükümete, bir gecenin içinde geçmek olanaksızdır."[119] diyor. Programın bu tür sözlere neden gerek gördüğünü anlama olanağı yoktur. Hangi sınıfı temsil ederse etsin, ister evrimci, ister devrimci olsun, emekçi halk yığınlarını kendi görüşlerine kazanmak, bilinçlendirmek, her parti için asıldır. Hiç bir parti, kurulduğunun ertesi günü hangi yolla olursa olsun iktidara gelmeyi düşünemez. Geniş yığınları kendi yanına çekmek her partinin yapması gereken ilk iştir.

Bu gereksiz sözler bir yana, programda dikkati çeken nokta şudur: Komünist Partisi, kendi iktidarından değil, İşçi Parti sol kanadının egemen olduğu bir İşçi Hükümeti iktidarından sözediyor. Şu satırlar, bu noktada çok açıktır: "Gelecek aşama [halkın sosyalist görüşlere kazanılmasını izleyen aşama] işçi sınıfının ve demokratik savaşımın bütün yanlarını genişletmek ve uyuşumlu hale getirmek ve sol bir siyaset güden bir İşçi Hükümetinin kazanmasını amaçlamaktır."[120]

Görüldüğü gibi, sözkonusu olan, Komünist Partisinin iktidarı değil, "sol bir siyaset güden" bir İşçi Hükümeti iktidarıdır. Böyle bir hükümetin programı tekelcilerle egemen sınıfların programına karşıt bir program olacaktır. Komünist Partisi programına göre egemen sınıflar, böyle bir hükümeti, henüz ortaya çıkmadan engellemeye çalışabilirler, basının yayınlarından, gösterilere, düşmanca girişimlere, büyük işyerlerinin kundakçılık ve tehditlerine, yatırım grevlerine, İngiliz lirasını elden çıkararak malî karışıklık yaratmaya varıncaya kadar türlü yollarla bir Sol Hükümeti önle-

[119] Aynı program, satır 1126-1127.
[120] Aynı program, satır 1134-1136.

meye çalışabilirler. Öyleyse, diyor program, bu hareketlere karşılık yapılacak şey, örgütlü işçi sınıfının ve demokratik güçlerin azimle direnmesini sağlamaktır. Komünist Partisi bunun yolunu işçi hareketinin programının niteliğinde görüyor. "Bu nedenledir ki" diyor program, "işçi hareketinin ve sol güçlerin programı bunalıma ve onun etkilerine karşı savaşmak isteyenlerin, bu aşamada onlar sistemin kendini değiştirme gereğini görmeseler bile, en geniş desteğini sağlayacak bir program olmalıdır."[121]

Komünist Partisinin, işçi sınıfı hareketini sulandırma girişimi, bu satırlarda apaçık görünüyor. Komünist Partisi sosyalizme geçiş sorununa, sınıf sorunu olarak değil, burjuva liberal bir alışkanlıkla azınlık-çoğunluk sorunu olarak bakıyor. Oysa apaçık bir gerçektir ki, küçük-burjuvaziyi ilgilendiren şey, sosyalist devrime karşı azınlıkta ya da çoğunlukta olmak değil, fakat o devrimi bastıracak zor gücüne, yani devlete sahip olmaktır. Devrim hareketinin de gerçekçi olmak istiyorsa, çoğunluğu kendi yanına kazanmakla yetinmek gibi bir saflığa kapılmaması, kendisine karşı zor gücünün kullanılmasını engelleyebilecek bir durumda olması gerekir. Bu nokta bir yana, Komünist Partisi büyük burjuvazinin karşısındaki bütün güçleri "işçi hareketinin ve demokratik hareketin" çevresinde toplayabilecek bir programdan sözediyor. Böyle bir program, büyük tekelci burjuvazinin dışında, küçük ve orta-boy kapitalist burjuvazi dahil, her kesime ödün verici bir program olmak zorundadır. Komünist Partisi böyle yamalı bir bohçaya benzeyen bir programla yola çıkan işçi hareketinin, o programı bile tam uygulayabileceğinden emin değildir. Böyle bir programın "uygulanışı, kuvvetler dengesini dikkate almak"[122] zorundadır. Bu program tam olarak uygulanacaksa, "hükümetin kuruluşunda büyük değişiklikler"[123] gereklidir. Bu değişiklikler, işçi hareketi içinde, solun ağırlık kazanmasıyla, İşçi Partisiyle Komünist Partisi arasındaki ilişki dengesinde görülebilecek değişikliklerle mümkün olacaktır. Komünist Partisi, parlamentoda temsil edilir hale gelmesinin, bu açıdan bü-

[121] Aynı program, satır 1158-1161.
[122] Aynı program, satır 1345.
[123] Aynı program, satır 1348.

yük önem taşıdığını belirtiyor. Böyle bir hükümet, "iktisadî sorunları öyle bir yolda çözmeye"[124] başlayacaktır ki, bu, "işçi sınıfıyla müttefiklerinin yerini güçlendirirken, kapitalizmin ve egemen sınıfın yerini zayıflatacaktır.".[125]

Komünist Partisi, görüldüğü gibi, "iktisadî sorunları çözmek"ten sözediyor. Oysa sosyalist dönüşümde sözkonusu olan, "iktisadî sorunları çözmek" değil, iktisadî yapıyı, yani mülkiyet ve üretim ilişkilerini *değiştirmektir*. İktisadî sorunlar, varolan toplumda kapitalizmin sorunlarıdır. O sorunların çözülmesi kapitalizmi zayıflatmaz, güçlendirir. Bu bir. İkincisi, yukarıdaki alıntının ortaya koyduğu şey, bir kez daha, iki ucu birbirini tutmayan bir sözle karşıkarşıya olduğumuzdur. İşçi sınıfının "müttefiki" olarak görülenler arasında tekelci kapitalizmin dışındaki küçük ve orta-boy kapitalist de vardır. Öyleyse program, müttefiklerin yerini güçlendirmekten sözettiğine göre, hemen bunun ardından gelen "kapitalizmin yerini zayıflatma" sözü, yalnızca gözboyamaktan ibarettir. Gerçekten de program böyle bir hükümetin, sosyalist bir hükümet olmayacağını, hemen alt satırlarda yineleyerek, bu sözdeki çelişkiyi dolaylı bir biçimde itiraf ediyor.

Devam edelim. Bu hükümetin alacağı kararlar, sınıflararası dengeyi, işçi sınıfı ve müttefikleri yararına değiştirecektir. Bu ortamda Komünist Partisi güçlenecek ve artık daha sonraki hükümetlerin yapısı değişmeye başlayacaktır. Çünkü İşçi Partisi giderek daha sola kayacak, Komünist Partisi giderek güçlenecektir. Böylece işçi-komünist bağlaşımının yeni biçimleri doğacaktır. Program bu dönemi "demokratik süreç" olarak adlandırıyor. Bunun ardından gelen dönem "sosyalizme devrimci dönüşüm" dönemidir. Adına bakarak, "sol İşçi Hükümeti"nin, devlet mekanizmasını "*parça parça*" edeceği ve proletaryayı egemen sınıf olarak örgütlemek suretiyle yeni bir devlet mekanizması kurmaya kalkışacağı sanılmasın. Komünist Partisi programı, devlet mekanizmasının "demokratlaştırılması"nı[126] öngörüyor. Programa göre, bir "sol İşçi Hükümeti" parlamentoda çoğunlu-

[124] Aynı program, satır 1375.
[125] Aynı program, satır 1376-1378.
[126] Aynı program, satır 1434.

ğu sağlayarak bunu pekâlâ yapabilir, çünkü "parlamentoyu en yüce otorite kabul eden Britanya anayasasının yapısı, halkın yığınsal savaşımıyla desteklenen sol bir hükümete, devlet mekanizmasında, halkın seçimde ifade ettiği siyasal değişikliğe uygun düşecek biçimde gerekli ve sert reformları uygulama araçlarını ve hakkını vermektedir.".[127]

Görüldüğü gibi Komünist Partisi programı, her şeyden önce burjuva devlet mekanizmasının yerine yeni bir devlet mekanizmasının kurulmasından değil, ama burjuva devlet mekanizmasının ele geçirilmesinden ve "demokratlaştırılması"ndan, yani değiştirilmesinden yanadır. İkincisi de bunun için seçim yolunun yeterli olduğu inancındadır. Program, güvence olarak da "Britanya anayasasının, parlamentoyu en yüce otorite kabul eden yapısı"nı görüyor. Program, o anayasanın da, o parlamento kurumunun da, burjuvazinin kendi egemenliğini sürdürmek için yarattığı kurumlar olduğunu, egemenliğini sürdürmesinin araçları olmaktan çıkmaya başladığı zaman, o kurumlara gerek duymayacağını unutuyor.

Kaldı ki, sorunun bu teorik yönü bir yana, Komünist Partisinin yukardan beri özetlediğimiz strateji senaryosu, her şeyden önce Komünist Partisiyle İşçi Partisini, aynı işçi hareketinin, aynı doğrultuda yürüyen iki yoldaşı gibi görme yanılgısına düşüyor. Bu doğru değildir. Bu iki parti, başta da belirttiğimiz gibi 1920'lerde kesinlikle ayrılmışlardır. Komünist Partisi oportünist yola girinceye dek de programları taban tabana zıttı. Şimdi Komünist Partisi, 1920'lerde yaptığı gibi bağımsız kimliğini koruyarak İşçi Partisinin sol kanadına yanaşmaya çalışıyor. Bunun için yapılması gereken şey parti programı değil, iki grup arasında birleşme görüşmeleri olabilir. Oysa bu da bugün Komünist Partisinin seçmenden yalnızca yüzde 0,01 oranında oy aldığı bir dönemde hiç gerçekçi değildir. Komünist Partisi programını bir senaryoya çeviren şey de budur.

Üstelik tüm program İşçi Partisi sol kanadının güçlendirilmesini ve parlamentoda çoğunluğu elde ederek bir sol İşçi Hükümeti kurmasını öngördüğüne göre, böyle bir hükü-

Aynı program, satır 1460-1484.

met, neden kendini Komünist Partisiyle ortaklığa zorunlu saysın? Böyle bir ortaklık, doğruluğu yanlışlığı bir yana, ancak gücünü artırmış bir Komünist Partisiyle, yani düş olmaktan çıkıp gerçeğe dönüşmüş bir partiyle sözkonusu olabilir. Onun yolu da İşçi Partisinin sol kanadını güçlendirmekten sözeden programlar yapmak değil, bizzat Komünist Partisini güçlendirecek, marksist açıdan tutarlı bir program yapmaktır. Komünist Partisinin, İşçi Partisi sol kanadını güçlendirmeyi salık veren bir programla kendini ne ölçüde güçlendirebileceği, gerçekten bekleyip görülmeye değer.

Bütün bunların ötesinde Komünist Partisi programı, bir sol hükümetin toplumu dönüştürme yolunu açacak olan gerekli bütün reformları yaparak, sınıfsal dengeyi değiştireceği varsayımına dayanıyor. Bu varsayım, akla sığar hiç bir gerekçeyle desteklenmiş değildir. Varsayımın kendisi gerçek çıkmazsa, Komünist Partisinin tüm programı bir anda çökmeye mahkûmdur. Daha önce belirttiğimiz gibi, belli bir tutarlı ve uyuşumlu görüşe sahip bir İşçi Partisinden sözedilemeyeceğine dair önceki açıklamalarımız düşünülürse, varsayımın gerçekleşmeyeceği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

*

Özetlersek, Britanya Komünist Partisi, sınıf savaşımının yerine sınıflararası işbirliğini koyarak, burjuva kurumlarını ve devlet mekanizmasını şurasından-burasından düzeltip, burjuvazinin kendisiyle beraber korumaya çalışarak, kapitalist mülkiyet biçimini sürdüreceğini açıkça ilân ederek, seçim yolunu ve burjuva parlamentarizmini bir tapkı haline getirerek, devrimci bir sınıf partisi olmaktansa İşçi Partisinin sol kanadına sığınıp burjuva parlamenter düzeninin bir parçası haline gelmeye çalışarak, 1950'lerin başında girdiği oportünist yolda yürümeğe kararlı olduğunu göstermektedir.

"AVRUPA KOMÜNİZMİ" VE ENTERNASYONALİZM

BİRİNCİ KESİM — ENTERNASYONALİN GEÇMİŞİ

Uluslararası işçi hareketinin geçmişinde beş Enternasyonal var. Bu Enternasyonaller başlangıçta bağımsız toplulukların, grupların, derneklerin birliğiydi; sonraları işçi sınıfı partilerinin uluslararası birliği biçimine dönüştü.

Marx'la Engels, işçi sınıfının ilk enternasyonal hareketi olarak "Komünist Birliği"ni kabul ediyorlar. Birlik başlangıçta, 1836'da Alman işçi hareketi olarak başlamış, sonra öteki ülkelere göçmek zorunda kalan Alman işçilerin etki ve girişimiyle başka ulusları da kapsamıştır. Engels'in "ilk enternasyonal işçi hareketi"[128] diye nitelediği Komünist Birliğinin merkezi Paris'ten Londra'ya kaydıktan sonra, Birlik, çokuluslu olma niteliğini geliştirmiştir. Birlikte, Almanların yanısıra İsviçreliler, İskandinavyalılar, Ruslar, Hollandalılar, Macarlar, Çekler, Güney Slavları ve Alsace'lılar da vardı. Marx'la Engels, 1847'de Birliğin yeniden örgütlenmesi çalışmalarına katılmaya çağrıldılar. Marx, Birliğin Brüksel kolunu kurarken, Engels, Paris'te üç ayrı kolla ilgiliydi. 1847'nin yaz aylarında, Birlik, Londra'da ilk kongresini yaptı. Birliğin yeniden örgütlenişi de bu kongrede gerçekleştirildi. Birlik tüzüğünün ilk maddesi, amaçları şöyle belirtiyordu:

"Birliğin amacı burjuvaziyi devirmek; proletarya egemenliği; sınıf karşıtlıklarına dayanan eski burjuva toplumun kaldırılması ve sınıfsız, mülksüz yeni toplumun kurulması"dır.[129]

1852'ye kadar ayakta kalan Komünist Birliği, Kasım 1847'de yine Londra'da yaptığı kongrede Marx'la Engels'i, partinin teorik ve pratik, ayrıntılı programını yapmakla görevlendirecek ve *Komünist Parti Manifestosu* böylece ortaya çıkacaktı. Gerek Birlik, gerek *Manifesto,* 1852 kasım ayında Köln'de Komünist Birliği'nin 11 üyesinin düzmece

[128] F. Engels, *On the History of the Communist League,* Selected Works, s. 431

[129] Aynı yapıt, s. 440.

bir yargılamayla Prusya makamlarınca cezalandırılmasından sonra afaroz edilecekti.

1848 haziranında Paris işçilerinin yenik düşmesinden sonra gemi azıya alan gerici hareketin giderek yoğunlaşması, ardından 1852 Köln duruşmaları, Komünist Birliğin sonu demek oldu.

Onu izleyen uluslararası işçi sınıfı hareketi Enternasyonal İşçiler Derneğiydi. Derneği 1864'te Marx'la Engels kurdular. Tüzüğünü Marx'ın hazırladığı Derneğin amacı, "Avrupa ve Amerika'nın tüm militan işçi sınıfını *bir* büyük ordu halinde kaynaştırmak"tı.[130] Engels, *Komünist Birliği'nin Tarihi Üzerine* başlıklı yazısında, Enternasyonal İşçiler Derneğinin, özünde, Komünist Birliğinin devamı olduğunu söyler. Genellikle "Birinci Enternasyonal" diye anılan Enternasyonal İşçiler Derneği, "sosyalist ya da yarı-sosyalist fırka ve mezheplerin yerine işçi sınıfının gerçek savaşım örgütünü koymak üzere kuruldu."[131] Dernek dokuz yıl yaşadıktan sonra 1874'te dağıldı. Derneğin dağılışının başlangıcı 1872 Lahey kongresine uzanır. O kongrede marksistlerle Bakunin'ciler çatışmış, daha sonra Derneğin merkezi Londra'dan New York'a taşınmıştı. Bundan sonra da Dernek canlılığını yitirdi. Nitekim 1874 Filadelfiya Kongresine katılanların sayısı bir düzineyi bile bulmuyordu.

Birinci Enternasyonal, bellibaşlı kapitalist ülkeler proletaryası arasında bilimsel sosyalizmin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Marx, artı-değer teorisini ilk kez Birinci Enternasyonalin Genel Konseyinde, 1865 haziranında yaptığı *Ücret, Fiyat ve Kâr* konuşmasında ortaya koymuştur. Marx'la Engels'in birçok yapıtının geniş çevrelere yayılmasında Birinci Enternasyonal önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Karl Marx'ın sınıf savaşımı, devlet, proletarya diktatörlüğü ilkelerini, Paris Komünü deneyimi çerçevesinde geliştirip olgunlaştırdığı *Fransa'da İç Savaş* adlı yapıtının yayılıp dağıtılmasında Birinci Enternasyonalin payı büyüktür. Birinci Enternasyonalin, işçi sınıfı hareketine kazandırdığı şeylerden biri siyasal işçi sınıfı partileri kurulması yolunu ha-

[130] *Preface to the German Edition of the Manifesto of the Communist Party*, s. 33.

[131] *Marx to F. Bolte in New York*, aynı yapıt, s. 671.

zırlayışıdır. Birinci Enternasyonalin 1871 yılında Londra'da yaptığı kongre, "İşçi Sınıfının Siyasal Eylemi"ne ilişkin bir karar kabul etmişti. Bu kararın önemli bir bölümü, Birinci Enternasyonalin bir yıl sonra 1872'de Lahey'de yaptığı kongrede Tüzüğe eklenmişti. Avrupa'da, bağımsız birçok işçi partisinin kuruluşu, bu kongreyi izlemiştir.

İkinci Enternasyonal 1899 Paris İşçi Kongresinde kurulmuş, 1914 yılında emperyalist Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi ardından çökmüştür. Merkezi Brüksel'de bulunan İkinci Enternasyonalin çöküşünün temel nedeni, başta Alman Sosyal-Demokrat Partisi olmak üzere, İkinci Enternasyonaldeki bellibaşlı büyük kapitalist ülkeler işçi sınıfı partilerinin, Lenin'in "sosyal-şovenizm" diye nitelediği oportünist bir tutum takınmaları ve savaşta, kendi emperyalist burjuvazilerini desteklemeleriydi. Oysa savaştan yalnızca iki yıl önce 1912'de, Enternasyonalin Basle Kongresinde kabul edilen bir kararla, savaş halinde, bunalımdan, kapitalist burjuvazileri devirmek üzere yararlanılması kararlaştırılmıştı. Ne var ki İkinci Enternasyonal partilerinin hemen tümüne yakını, savaş patlar patlamaz, "ata topraklarının savunulması" gerekçesinin ardına sığınarak, yağmacı emperyalist savaşa destek oldular. Savaşın yarattığı bunalımdan, Rus burjuvazisini ve çarlık otokrasisini devirmek üzere yararlanan tek parti Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (Bolşevikler) oldu.

Birinci Enternasyonalin son yılları, Fransa'da 1871 Komün hareketinin, verdiği kahramanca savaşımda yenik düştüğü yıllardır. 1848 ardından bu 1871 yenilgisi, Fransız işçi sınıfını davranamaz bir duruma sokmuştur. O yıllar, Avrupa'da işçi sınıfı önderliğinin Fransa'dan Almanya'ya geçtiği yıllardır. Almanya o yıllarda, iktisadî bakımdan henüz Fransa'yla Britanya'nın epey gerisindeydi. Britanya'da, geniş sömürge imparatorluğu, burjuvazinin işçilere ödün vererek reformculuk anlayışını yerleştirmesi olanağını sağlamıştı. Fransa'da işçi sınıfı tükenmişti, fakat Almanya, iktisadî bakımdan daha geride olduğu için, işçi sınıfı hareketi, henüz oportünizmin avucunun içine girmemişti. Ne var ki Almanya, 20. yüzyılın başlarında iktisadî yönden güçlendikten sonra, işçi sınıfının partisi de oportünist önderlerin etkisi altı-

na girdi. Bu oportünizm, sonunda, karşı devrimi, emperyalist savaşı ve emperyalist kapitalist burjuvaziyi desteklemeye kadar varmıştı. İkinci Enternasyonalin çökmesine de bu neden oldu.

İkinci Dünya Savaşından sonra 1919'da Üçüncü Enternasyonal diye anılan Komünist Enternasyonalin kuruluşu da bolşeviklerin girişiminin ürünüdür. Üçüncü Enternasyonal, der Lenin, gerçekte, oportünizme ve sosyal-şovenizme karşı özellikle savaş boyunca verilen uzun savaşım yıllarının, birçok ülkede Komünist Partilerinin kurulmasına yolaçtığı 1918'de ortaya çıkmıştır. Üçüncü Enternasyonal resmen mart 1919'da Moskova'da yapılan kongrede kurulmuştur.

"Birinci Enternasyonal, sosyalizm için proleter enternasyonal savaşımın temelini atmıştır.

"İkinci Enternasyonal, hareketin, bir sürü ülkede geniş yığınsal yayılımı dönemini belirler.

"Üçüncü Enternasyonal, İkinci Enternasyonalin çalışmalarının meyvesini vermiş, onun oportünist, sosyal-şovenist, burjuva ve küçük-burjuva posasını bir yana koymuş ve proletarya diktatörlüğünü *uygulamaya başlamıştır.*"[132]

Moskova'da 1919 yılında Sovyet Cumhuriyetlerini temel alarak kurulan Üçüncü Enternasyonal, bazı Avrupa komünist partilerinin katılmasıyla genişlemiş ve İkinci Dünya Savaşına kadar, işçi sınıfı hareketinde önder merkez rolünü oynamıştır. Ancak savaşın çıkmasıyla birlikte Komünist Enternasyonal partileri arasındaki bağlantı da pratikte kopmuş, sonunda 15 mayıs 1943'te yayınladığı bildiriyle Komünist Enternasyonal, dağıldığını ilân etmiştir. Bildiride, komünist partilerinin ortak bir merkeze sahip olmalarının artık yarar sağlamadığı belirtiliyordu. Bildiriye göre, çeşitli ülkelerin iç ve uluslararası ilişkileri gittikçe örgün (*complex*) bir hale gelmişti; "herbir ulusun işçi hareketinin yüzyüze bulunduğu sorunları çözümleme çabasında herhangi bir uluslararası merkez, aşılamaz engellerle karşıkarşıyaydı." Bildiri bu durumun nedenini, "çeşitli ülkelerin tarihsel gelişme yolunun hayli farklı olmasına, karakterleri arasın-

[132] Lenin, *The Third International and Its Place in History*, Progress Publishers Moskova, 3. baskı, 1976, s. 9.

daki farklılıklara, sosyal düzenlerindeki çelişkilerin başka başka oluşuna, siyasal ve ekonomik gelişme hız ve düzeylerinin farklılığına ve son olarak da işçilerin bilinç ve örgütlenme derecelerinin değişik oluşuna" bağlamaktaydı.

Komünist Enternasyonalin bu nedenlerle dağılmasından sonra Polonya'da eylül 1947 yılında, ömrü kısa süren Kominform (*Communist Information Bureau*) kuruldu. Merkezi Yugoslavya'nın başkenti Belgrad'da bulunan Kominformun amacı "edinilen deneyimi örgütlemek ve deneyim alış-verişinde bulunmak, gerek duyulursa, karşılıklı anlaşma temeline dayalı olarak, komünist partilerinin eylemlerini koordine etmek"ti. Kominformun siyaset saptama yetkisi yoktu, gönüllü işbirliğine dayalıydı. Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, İtalya ve Fransa komünist partilerinin katılmasıyla kurulan, İspanya Komünist Partisinin üyesi olmadığı Kominformun merkezi, Yugoslavya'nın üyelikten çıkarılması ardından Romanya'nın başkenti Bükreş'e taşındı. Kısa süre sonra da dağıldı.

Kominform, uluslararası işçi hareketinde, toplu bir merkezin sonudur. Ondan sonra, dünya komünist partileri arasında 1957, 1960, 1969 ve 1976 yıllarında dört kez uluslararası toplantı yapılmıştır.

İlk uluslararası toplantı 1957'deydi. Bir yandan soğuk savaş iyice kökleşmişti, bir yandan da uluslararası kurtuluş hareketleri gelişiyordu. Bu iki önemli uluslararası durum, uluslararası komünist harekette birliği gerektirmekteydi. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 1956'daki ünlü XX. Kongresini ve Macaristan ayaklanmasını izleyen bu uluslararası toplantının yayınladığı bildiri de daha çok o kongre kararlarının bir yinelenmesi şeklindeydi. Bildiri, "sosyalist ülkeler arasında tam eşitlik, toprak bütünlüğüne, devlet bağımsızlığına, egemenliğe saygı ve içişlere karışmama" esaslarını vurguluyordu.

1960 toplantısı, daha çok uluslararası durumun ayrıntılı bir muhasebesi niteliğinde oldu; savaş tehlikesi, Amerikan emperyalizmi, sömürgeciliğin çöküşü ve uluslararası kurtuluş hareketlerinin sorunları, sosyalist ülkeler arası ilişkiler ve sosyalizme giden değişik yollar tartışıldı. Çin'in dün-

ya komünist hareketi içinde, özellikle sosyalizme giden değişik yollar sorununda ayrılığını ortaya koyması, özellikle bu toplantıda olmuştur.

1969 Konferansı ise, 1968 Çekoslovakya olaylarını izlemesi ve Çin'in güttüğü değişik siyasetin çok keskinleştiği bir döneme raslaması bakımından ilginçtir. Birçok Avrupa Komünist Partisinin, oportünist eğilimlerin etkisi altına çoktan girdiği bu dönemde yapılan 1969 Konferansından sonra yayınlanan bildiri, esas olarak, emperyalizmle savaşıma ve komünist ve işçi partilerinin ve tüm anti-emperyalist güçlerin birliğine ilişkin görüşleri içeriyordu.

Komünist Partileri arasındaki ilişkiler bu toplantıda da ortaya atılmıştı. Yayınlanan bildiri komünist partileri arasındaki ilişkilerin "proletarya enternasyonalizmi ilkelerine, dayanışma ve karşılıklı desteğe, bağımsızlık ve eşitliğe saygı ilkesine ve içişlerine karışmama esasına dayandığını" belirtiyordu.

1976 konferansı ise, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde bloklararası siyasal yumuşamayı ve barışı savunmak ve geliştirmek amacıyla yapıldı.

*

Enternasyonal hareketlerin dağılma ya da çökme nedenleri, yukardan beri anlatmaya çalıştığımız gibi birbirinden hayli farklıdır. Kapitalizmin, çokuluslu şirketler aracılığıyla, kapitalist enternasyonalizmde tepe noktaya vardığı günümüzde, onun karşısındaki işçi sınıfı hareketinin de doğal olarak, proletarya enternasyonalizmini elden geldiği ölçüde güçlendirmesi gerekirken, tam tersine, hareketin büyük bir dağınıklık göstermesi, daha çok, batıdaki komünist partilerinin, burjuva propagandasının, soğuk savaşın ve oportünizmin etkisinde kalmasının sonucudur.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, Komünist Birliğinin amacı, "burjuvaziyi devirmek, proletarya egemenliğini kurmak"tı. Onu izleyen Enternasyonal İşçiler Derneğinin kuruluşunda yaptığı konuşmada Marx, işçi sınıfını "enternasyonal siyasetin sırlarım kavramaya, kendi hükümetlerinin diplomatik hareketlerini gözlemeye, gerektiğinde, her

türlü olanağı kullanarak bu hareketlere karşı çıkmaya" çağırıyordu. Marx, bu tür dış siyaset girişimlerinin, işçi sınıfının kurtuluşu çabasının bir bölümünü oluşturacağını belirtmekteydi.

17. yüzyılla 19. yüzyıl arasında tanık olunan burjuva devrimleri, ezilen emekçi yığınlarına, uluslararası girişimlerde daha etkin bir rol oynama olanağını vermişti. Ondan sonra, 19. yüzyılda görülen işçi ayaklanmaları ve iç savaşlar, proletaryanın bu rolünü daha da önemli hale getirmişti. O savaşların ve deneyimin ışığı altında Marx'la Engels, ilk olarak, bu hareketi enternasyonal ölçüde örgütlemeye girişmişlerdi. İşçi sınıfı hareketinin enternasyonal olma gerekçesinde o günlerden bugüne herhangi bir değişiklik olmuş değildir. Tam tersine hareketin enternasyonal niteliğe sahip olması zorunluğu, tekelci, çokuluslu kapitalizmin gelişmesiyle daha da artmıştır. Ancak bu zorunluğa karşın uluslararası işçi hareketi, bugün, dağınıklığını sürdürüyor. Bu dağınıklığın temel nedenleri, İkinci Dünya Savaşını izleyen soğuk savaş, 1956 Macaristan olayları, 1968 Çekoslovakya müdahalesi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 1956'daki XX. Kongresinde Stalin'in karalanması gibi olayların batı propaganda mekanizması tarafından alabildiğine kullanılmasıdır.

Kapitalist batı ülkelerinin 1950'lerle 1960'larda gösterdiği iktisadî gelişmenin ve bunun sonucu olarak devrim durumunun Avrupa'da gerilere itilmesinin komünist partilerinde oportünist eğilimleri güçlendirmesiyle, bu partilerin proletarya enternasyonalizminden uzaklaşmaları arasında çok sıkı bir bağlantı vardır.

İKİNCİ KESİM — "AVRUPA KOMÜNİZMİ"NİN BÖLGECİLİĞİ

Avrupa "komünist" partileri, enternasyonalist olmaktan çok bölgecidirler. İtalya Komünist Partisinin önderlerinden Napolitano'nun tarihçi Hobsbawm'la yaptığı görüşme, bu bölgeciliğin tanıtı olan yanıtlarla dolu. "Tek başına bir ülkede sosyalizmin olanaksız olduğu, bu nedenle Batı *Avrupa ülkelerinin* tümünde aynı anda uyumlu bir sosyalizme yürüyüş hareketine girişilmesi gerektiğine dair tezlere

geri gitmenin zorunlu olduğunu sanmıyorum" diyor Napolitano, "Ama kuşku yok ki, her ülkenin sosyalist yönde bir dönüşüm yapması girişimlerinde, ilişkileri güçlendirmek ve sol kanat demokratik güçlerle karşılıklı bir anlayış sağlamak için azamî çaba gösterilmesi gerekir."[133] (*İtalikler bizim*).

Napolitano bunu, sosyalist dönüşüme dışardan gelebilecek bir müdahaleye karşı korunma arzusuyla istediğini belirtiyor. Ama görüldüğü gibi, önerdiği ilişki ve işbirliğinin çevresi Batı Avrupa'yla sınırlıdır, tüm dünya işçi hareketini kapsamıyor.

İspanya Komünist Partisinin önderi S. Carillo'da, biraz daha değişik bir bölgecilik anlayışıyla karşılaşıyoruz. "Dünyanın belli bölgelerindeki komünist partileriyle işçi sınıfı hahareketleri bazı ortak hedeflere sahiptir" diyor Carillo, "Avrupa ve Latin Amerika'da bu bir gerçektir. Kuşku yok ki, Asya ve Afrika'da da durum aynıdır. Bu kıtaların da kendine özgü sorunları var. Bu bölgelerde, işçi sınıfı partileri ve hareketleri ve daha ilerici güçler arasında bağ kurulması zorunludur... Hareketlerin, ortak sorunlarda, ortak bir strateji çizmeyi gerektirdiği yerlerde, bazı belli bağlar gereklidir. Ama Latin Amerika'da yaptığınız şeyin aynısını Avrupa'da yaparsanız, sonuç başarısızlık olur."[134]

Görüldüğü gibi Carillo, işçi sınıfı enternasyonalizmini, *belli bölgeler için*, ortak sorunlar karşısında ortak strateji çizmeye indirgiyor. Şu halde, sorunlar arasında ortak yan azaldıkça ortak strateji de yavaş yavaş daralacak ve ulusal stratejiye kadar indirgenecek demektir. Gerçekten de Carillo'ya göre, bugünün asıl çelişkisi, her ülkenin kendi içindeki sınıf çelişkisidir. "Kapitalist ve sosyalist devletler arasında herhangi bir çatışma tehdidi altında değiliz" diyor Carillo, "Her ülkenin içinde, işçi sınıfıyla egemen sınıf arasındaki çelişki ve tüm dünyada sosyalist kampla kapitalist kamp arasındaki çelişki varolmaya devam ediyor. Ama bu ikinci tür çelişki, bana göre, savaşın ön cephesini oluşturmuyor artık. Bugün için savaş cephesi, her ülkenin kendi içindeki sınıf çelişkileri alanında oluşuyor."[135]

Asıl çelişki her ülkenin içindeki sınıfsal çelişki olduğuna

[133] Napolitano. *The Italian Road to Socialism*, s. 61.
[134] Carillo. *Dialogue on Spain*, s. 154.

göre, Carillo, işçi sınıfı partilerinin de çalışmalarını bu çelişki üzerinde yoğunlaştırmalarını ve ulusal birer parti niteliklerini vurgulamalarını salık veriyor.

Bu sözler ilk bakışta çok masum görünüşlüdür; gerçekteyse, her ülkenin işçi sınıfı hareketini, enternasyonal hareketten koparmaya ve kendi ulusal sınırları içine kapalı hale getirmeye dönük bir çabanın ürünüdür. İşçi sınıfı hareketinin ulusal rengini koyulaştırarak yaratılacak bir bağnazlıkla, öteki ülkeler işçi sınıflarına karşı bir yabancılaşmanın temelleri böylece atılırken, bir yandan da ülke içinde işçi sınıfı, "kültür kuvvetleriyle birlik" perdesi arkasında, küçük-burjuva liberal ulusçu görüşlerin etkisi altına sokulmak isteniyor.

Carillo, görünüşte herbir komünist partisinin, önder rolünü oynayan bir merkezden bağımsızlığını savunmaktadır; ama bilerek ya da bilmeyerek, bu savunuyu, işçi hareketinin enternasyonalist olma zorunluğunu yadsımaya vardırıyor. Kaldı ki bir ülkedeki işçi hareketinin enternasyonalist olması, aynı zamanda ulusal olmasına engel değildir.

Özetlersek, enternasyonalizme karşı çıkmak, bölgeciliği savunmak, işçi sınıfını bağnazlığa sürüklemek, kuşku yok ki, Carillo'nun deyişiyle, "bir gecenin içinde olup bitmiş" bir gelişme değildir. İkinci Dünya Savaşını izleyen soğuk savaş yıllarından itibaren yavaş yavaş oluşarak günümüzdeki görünümünü kazanmıştır. Avrupa "komünist" partileri, soğuk savaş yıllarında burjuva propagandasıyla âdeta yarışa girmişlerdir. Devrimci sınıf savaşımını, proletarya diktatörlüğünü, kapitalist burjuvazinin sınıfsal varlığına son vermeyi ardarda yadsımanın doğal uzantısı, bu partilerin, Sovyetler Birliği'nden de bağımsız olduklarını gösterme yarışına girmeleri olmuştur. Bu ancak, enternasyonalizmi yadsımakla sağlanabilirdi. Yapılan budur. Başka deyişle, marksizmin temel ilkelerinde, sosyalist devrim ve proletarya egemenliği ilkelerinde tanık olduğumuz oportünizm, proletarya enternasyonalizmine yansımıştır.

[135] Aynı yapıt, s. 148, 149.

Avrupa "komünist" partileri, dünya işçi sınıfının enternasyonalizminden özenle sakınırken, ilk bakışta anlaşılmaz gibi görünen bir başka enternasyonalizmi savunuyorlar. Bu, üçüncü dünyanın işçi sınıfı hareketiyle ve ulusal kurtuluş hareketleriyle kurulacak enternasyonalizmdir. "Biz, İtalyan işçi hareketinin ulusal kurtuluş hareketleriyle bağlarını güçlendirmek istiyoruz" diyor Napolitano. Bu da ilk bakışta hayli masum gibi görünen bir tutumdur. Gerçekten de Napolitano'ya göre, "ileri kapitalist ülkeler kendi siyasetlerini yeniden bir düzene koymadıkça, geniş üretim güçlerini, bilimsel ve teknik yeteneklerini ve örgütlenmede kazandıkları deneyimi, dünya çapında bir işbirliğinin emrine vermedikçe" dünyanın içinde bulunduğu sefaletin sonu gelmeyecektir.[136] Ancak böylelikle, diyor Napolitano, geri ülkelerdeki halkların maddî durumunda bir iyileştirme yapılabilir. Napolitano, bugünkü duruma emperyalist siyasetin yolaçtığını ekliyor.

Ne var ki, Avrupa'nın "komünist" partilerinin, kendi ülkelerinde kurmayı önerdikleri yeni toplum, kapitalist burjuvazinin varlığını sınıf olarak ortadan kaldırmayı içermediğine göre, batıda "komünist" partiler işbaşına gelse de, sınaî batı ülkeleriyle yoksul ülkeler arasındaki ilişkilerde çok şeyin değişeceği söylenemez. Olsa olsa, üçüncü dünya ülkelerinin, batıdaki kapitalist burjuvazi tarafından sömürülüşü, daha örtülü, daha ustalıklı hale gelir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Frederick Engels, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşımları*'na 1895 yılında yazdığı önsözde şöyle der:

"... 1847 dünya ticaret bunalımının, şubat ve mart [1848] devrimlerinin asıl anası olduğunu ve 1848 ortalarından itibaren yavaş yavaş geri gelen, 1849 ve 1850'de doruğuna varan sınaî refahın, kısa süre önce kuvvetlenen Avrupa gericiliğini yeniden canlandıran bir güç olduğunu" Marx açık-

[136] Napolitano, *The Italian Road to Socialism*, s. 66.

ça görmüştü. Engels daha sonra, Marx'ın 1850 yılında *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*'nin ocak, şubat ve mart sayılarına yazdığı üç yazıda henüz devrimci enerjinin yeniden patlaması bekleyişi içinde olduğunu, oysa aynı derginin son sayısına (1850 mayıs-ekim) birlikte yazdıkları yazıda bu kuruntudan, "Yeni bir devrim ancak yeni bir bunalımla mümkündür"[137] görüşünü ortaya koyarak vazgeçtiklerini belirtir. Engels devam eder:

"... Daha 1850 güzünde, devrimci dönemin hiç değilse *ilk* bölümünün kapandığını ve yeni bir dünya ekonomik bunalımı patlak verinceye kadar hiç bir şey beklenmemesi gerektiğini ilân ettik."[138]

Engels'in sözleri çok açık: 1848 devrimlerini yaratan şey, bir önceki yıl tanık olunan dünya ticaret bunalımıdır. Onu izleyen sınaî refah Avrupa'da gericiliği güçlendirmiş, pekiştirmiştir. Yeni bir devrim için, yeni bir bunalım gereklidir. Bu teşhisin doğruluğuna çağımızda birçok kez tanık olunmuştur. Marx'la Engels'in devrim açısından iktisadî bunalıma verdikleri önemi, Lenin'in, devrim durumu hakkında öne sürdüğü tezlerle birleştirirsek, gerek Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında, gerek savaşı izleyen yıllarda ve ardından 1929-1932 dünya iktisadî bunalımı sırasında tanık olunan devrimci görünümü anlamak daha kolay olacaktır. 1950'lerle 1960'larda ise, Avrupa'da, nedenlerini birinci bölümde incelediğimiz üzere, iktisadî bir sıçrama görülmüş ve bu sıçrayış, Avrupa'da gericiliği güçlendiren başlıca öge olmuştur. 1950'lerde artmaya başlayan sınaî refah ve o refahı yaratan Keynes'ci iktisat uygulamasının yanısıra sağlanan bilimsel ve teknolojik gelişme, çıkarı kapitalist burjuvaziyle özdeşleşen bir geniş ara tabaka yaratmıştır. Bu ara tabaka "beyaz yakalı işçiler" denen ve gittikçe daha az sayıda işçinin ürettiği maddî zenginliği kapitalist burjuvaziyle paylaşan personelle, bilimsel ve teknik adamlardan oluşmaktadır.

Gerçi 1950'lerle 1960'ların iktisadî cümbüşü, bir daha yinelenmemek üzere tarih müzesine kaldırılmıştır ama o yılların yarattığı ara tabaka bugün Batı Avrupa toplumlarında hayli etkindir. Sınıfsal çıkarı kapitalist burjuvaziye çok ya-

[137] F. Engels, *Introduction to Marx's The Class Struggles in France*, s. 642.
[138] Aynı yapıt, s. 644.

kından bağlı olan bu ara tabaka, Avrupa "komünist" partilerinin sınıfsal yaklaşımını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu ara tabakayı ürkütmeme, hatta kendine kazanmaya çalışma çabası, Avrupalı "komünistler"e büyük ölçüde egemen olmuş, onları sınıflararası uzlaşıma itmiştir.

"Avrupa Komünizmi" 1950'lerle 1960'larda tanık olunan iktisadî refahın, yapay bir refah olduğunu görememiş, bu nedenle de o refahın genişlettiği ara tabakaya yaklaşımında ciddî hatalar yapmıştır. Her ne kadar bu ara tabakanın çıkarı, zorunlu olarak kapitalist burjuvazinin varlığını sürdürmesine bağlanmışsa da, bu, 1950'lerde başlayan iktisadî cümbüş yürüyebildiği sürece mümkündür. O cümbüşün, kapitalist ekonominin yapısından ileri gelen nedenlerle yinelenememesi, bu ara tabakayı ister-istemez yıpratmaya başlamıştır. Eğer "Avrupa Komünizmi" bu gerçeği zamanında görebilseydi, sözkonusu ara tabakalara ve 1950-1960'ların iktisadî gelişme sürecine yaklaşımı çok daha başka olabilir, en azından, ara tabakaların, kendi geleceklerine kuşkuyla bakmalarını sağlayabilir, o tabakanın kendini kapitalist burjuvazinin çıkarlarıyla özdeşleştirmesine gölge bulutları düşürebilirdi. Böyle bir yaklaşım hem "Avrupa Komünizmi"ni oportünizme kapılanmaktan alıkoyar, hem de devrimci doğrultudaki çalışmaları, bugün olduğu kadar güçleştirmezdi.

Oysa "Avrupa Komünizmi", 1950'lerle 1960'lardaki iktisadî refahı gerçek bir gelişme sanmış, onun yapaylığını görememiş, bu nedenle de, çıkarı görünüşte, proletaryanın çıkarıyla çatışan ara tabakaları kazanma uğruna, sınıflararası işbirliğine kaymıştır. Gerçekteyse "Avrupa Komünizmi"-nin yapması gereken şey, geçen 20 yılın refah dönemine karşın, proletaryanın burjuvaziden farklılaşmasını sağlamaya çalışmak olmalıydı. Bu yapılmamış, "tüketim toplumu", "bolluk toplumu" gibi burjuva propagandasına teslim olunmuştur. Avrupa'da 1970'lerden bu yana gerek işçilerin refahının alabildiğine gerilemesi, gerek ara tabakaların giderek yoksullaşması, "Avrupa Komünizmi"nin devrimci savaşımını, hiç değilse 20 yıl geriye götürmüştür. Avrupa "komünistleri"nin sınıf sorununa bu yanlış yaklaşımı, onları oportünizme iterken, gerici kapitalist burjuvazinin güçlenmesine yolaçmıştır. 1970'lerin sürüp giden iktisadî bunalımı, kapita-

list burjuvaziyi dipdiri ayakta tutuyorsa, bunda, "Avrupa Komünizmi"nin yanlış tutumunun büyük payı vardır.

Bu tutum, "Avrupa Komünizmi"nin siyasal iktidar sorununa yanlış bir yaklaşım içine girmesi sonucunu vermiştir. Avrupa "komünistleri" bu yapay gelişme nedeniyle artık iktidar sorununu, proletaryanın iktidarı olarak görmemektedirler. Oysa "emekçi halk iktidarı almadıkça, sosyalist bir devlet olmadıkça sosyalizme gidilmez."[139] Avrupalı "komünistler"in unuttuğu şey budur. Fakat "iktidar sorunu, bir devrimde ana sorun olmaya devam ediyor. Ya tüm emekçi sınıflarla bağlaşım içinde emekçi sınıfın iktidarı, ya burjuvazinin iktidarı. Üçüncü bir olasılık sözkonusu değildir; sosyalizme geçiş, ancak işçi sınıfı ve onun müttefikleri gerçek siyasal iktidarı ele geçirirler ve bu iktidarı kapitalistlerle öteki sömürücülerin sosyal-ekonomik egemenliğine son vermek üzere kullanırlarsa mümkündür."[140]

Avrupa "komünist" partilerinin ortak özelliği, bu siyasal iktidar sorununu yadsımalarıdır; hiç biri sosyalizmi, proletaryanın sınıfsal iktidarı olarak görmüyor. Carillo "komünizmi", "kültür kuvvetleri"yle işbirliği görünümü altında işçi sınıfı hareketini, küçük-burjuva dünya görüşünün etkisi altına sokmaya dönüktür. Marchais "komünizmi", siyasal iktidarın, sosyalizmde, proletarya iktidarı demek olduğunu unutmuş, kapitalist burjuvaziyi ayakta tutmaya dönük olduğu apaçık ortada bulunan sosyal-demokrat bir partiyle, Mitterand'ın Sosyalist Partisiyle iktidar bağlaşımına girmiştir. Marchais, kapitalizme ödün vereceği gün gibi ortada olan bir partiyle iktidara gelişini, bilerek ya da bilmeyerek, işçi sınıfının iktidarı gibi göstermektedir. Oysa bu gerçekleşirse, sonunda varılacak olan, proletaryanın siyasal iktidarı ele geçirdiği sosyalizm olmayacak, kapitalizmin sınıfsal egemenliğini sürdürdüğü bir çeşit devletleştirmecilik olacaktır. Marchais-Mitterand iktidarı, belki devletin iktisadî eylemlerini artırabilir, ama getireceği düzenin sosyalist düzen olmayacağı daha bugünden bellidir.

İtalya'da ise Berlinguer "komünizmi", sınıflararası iş-

[139] L. Brejnef, "Report to the Central Committee of the CPSU", *Socialism: Theory and Practice*, Ocak 1978, n° 1, s. 5.

[140] Aynı rapor, s. 14.

birliğinde daha da ileri gitmiş, "tarihsel uzlaşım" sloganı çerçevesinde, kapitalizmin siyasal partisi olan Hıristiyan Demokrat Partiyle iktidar ortaklığını önerecek bir noktaya varmıştır.

Avrupa "komünist" partilerinin ikinci ortak özelliği, burjuva parlamentarizmini tapkı haline getirmeleridir. "Avrupa Komünizmi"ni bu tutuma iten neden de aynıdır; daha önce sıraladığımız soğuk savaş, burjuva propagandası, Stalinizmin kınanması gibi nedenlerin yanısıra, kısaca ara tabakalar dediğimiz küçük-burjuvazinin dar, sınırlı dünya görüşüdür. Küçük-burjuvazi, burjuva parlamentarizmine bel bağlamıştır. O ara tabakayı ürkütmek istemeyen "Avrupa Komünizmi" de "demokrat" ve "özgürlükçü" görünebilme çabasında ne kadar aşırıya vardığını, burjuva kavramlarına ve kurumlarına ne ölçüde ödün verdiğini görmeksizin, burjuva parlamentarizmini tapkı haline getirmiştir. Bunun sonucudur ki, "Avrupa Komünizmi" bugün burjuva toplumlardaki seçim yolunu, iktidara giden tek yol olarak görmekle kalmıyor, burjuvaziyi sınıf olarak ayakta tutacak bir toplumda burjuva parlamentosunu kullanarak, reformlar yoluyla toplumun sosyalizme geçebileceğini sanıyor. "Kuşku yok ki, gelişme düzeyi ve ulusal gelenekleri farklı olan ülkelerin ve halkların sosyalizme geçişi, sosyalist kuruluşun büyük ölçüde farklılık gösteren özgül biçimlerini ortaya çıkaracaktır. Bu çok doğaldır. Ne var ki yaşam, sosyalist devrimin genel temel ve yadsınamaz özelliklerinin, bugün de geçerli olduğunu gösteriyor."[14] Avrupalı "komünistler", iktidar için seçim yolunu seçerken gerçekçi olabilirler. Fakat yanılgı, seçim yolunu tapkı haline getirmekle, her derdin devası sanmakla başlıyor. Seçim yolu, iktidara gelir-gelmez, en alt kademelerdeki üretim birimlerinden başlayarak, gerçek bir temsil düzenini kurmanın, gerçek temsil kurumlarını ortaya çıkarmanın, işçi sınıfını egemen devlet gücü olarak örgütlemenin aracı olarak değil de sosyalist düzenin amacı olarak görülmeye başlandığı zaman, yapılan şey burjuva düzenine ve onun kurumlarına teslim olmaktan başka bir şey değildir. Bu yolla iktidara gelen "komünist" partilerinin,

[14] Aynı rapor, s. 14.

üstelik bir de burjuva parlamentosunu kullanarak reformcu yoldan sosyalist topluma geçileceğini öne sürmeleri, daha önce belirttiğimiz gibi, ya aşırı bir iyimserlikle, burjuva siyasal kurumlarına aşırı ölçüde saflıkla inandıklarını, ya da ütopyacı olduklarını gösterir. "...Kapitalizmden sosyalizme dönüşün biçimi ne olursa olsun, bu dönüşüm ancak sosyalist devrimle gerçekleştirilebilir. Yaşam, modern oportünistlerle revizyonistlerin, kapitalizmden sosyalizme evrimci 'dönüşüm' iddialarını reddediyor. Ölçüsü ne olursa olsun, kapitalist toplumun herhangi bir biçimde evrimi, sosyalizme götürmez. Sosyalizm ancak devrim yoluyla elde edilebilir; barışçı olan ya da olmayan bir devrim yoluyla, fakat bir devrim yoluyla; çünkü iktidar sorununu o devrim çözer."[142]

Avrupa "komünistleri" ise seçim yoluna ve burjuva parlamentarizmine aşırı bağlılık sonucu, sosyalizmi sınıfsal özünden ve işçi sınıfının iktidarı ilkesinden soyutlamışlardır. "Sosyalizme giden çeşitli yollar" anlayışının böylece çarpıtılması, marksizm-leninizmin teori ve pratik sorunlarını, bugün, "Avrupa Komünizmi"nin yaratığı bu çarpık görüşlerin yayılması olasılığı karşısında, bir kez daha sosyalizmin ivedilikle çözülmesi gereken sorunlarının başına geçirmiştir. Sosyalist devrimin ve sosyalizmi kurmanın genel ilkeleri "soyut kurallar değil, fakat bilimsel olarak kurulmuş ve pratik olarak denenmiş rehber"[143] ilkelerdir. "Çok değişik koşullar altında hareket eden komünistlerin, sosyalist devrimin ve sosyalist sistemin yaratılmasının genel yasalarının görmezlikten gelinmesini hoşgörüyle karşılamamaları bir raslantı sonucu değildir; çünkü bu onları, karanlıkta boşuboşuna dolaşmağa sürükler... Marksist-Leninistler, tarihin derslerini görmezlikten gelen yöntemlerin, savaşımın iyice denenmiş biçimleri konusunda tam karşıt görüşlerden yola çıkma arzusunun, bağımsız bir strateji ve taktiklerin geliştirilmesinde güvenilir bir yol sağlayamayacağını çok iyi biliyorlar."[144]

Avrupalı "komünistler"in yaptığıysa, marksizm-leniniz-

[142] A. Kositsin, "Lenin On The Socialist State", *Socialism: Theory and Practice*, Ocak 1978, n° 1, s. 26.

[143] Mihail Suslov, "The New Epoch of World History", *World Marxist Review*, Kasım 1977, c. 20, n° 11.

[144] Aynı yazı.

min temel teorik kurallarını ve doğruluğu deneyimle kesinleşmiş pratik devrim yollarını, salt yapay olan ve ömürsüzlüğü kısa sürede ortaya çıkan yanlış değerlendirmeler uğruna feda ettikleridir. "Avrupa Komünizmi", yanlış bir sanıyla, "taktik yararlar" uğruna marksizm-leninizmin taktik ve stratejik ilkelerini yadsımıştır. Oysa "hangi koşul altında olursa olsun, taktik yararlar uğruna ilkeler kurban edilemez. Aksi takdirde atasözünün dediği gibi, insan saçlarını kurtarır ama başı elden gider."[145]

Daha önce üzerinde durduğumuz bir soruya bir kez daha değinelim. Avrupa'da "komünist" partilerinin bir yandan marksizm-leninizmin temel ilkelerini yadsırken, bir yandan giderek güçlenmeleri, acaba bu ikisi arasında bir neden-sonuç ilişkisinin varlığını mı gösterir? Bu soruyu bir kez daha hayır diye yanıtlamak gerekiyor. Avrupa "komünist" partilerinin güçlenmesi, 1970'lerde tanık olunan iktisadî bunalımın ve kapitalist burjuvazinin egemenliğindeki bir zayıflamanın ürünüdür. Hiç bir Avrupa ülkesinde, burjuvazinin siyasal partilerinin tek başlarına iktidar olamaması, bunun en açık tanıtıdır. Bu durum, güçlenen Avrupa "komünist" partilerinin, kapitalist burjuva düzeninin bir parçası haline getirilmesine dönük burjuva çabalarını arttırmıştır. Burjuvazi Avrupa "komünist" partilerine "toplumda bir yer tanımaya hazır"dır. Bunun karşılığında istenen tek şey, "komünist" partilerinin, sınıf savaşımından, işçi sınıfının iktidarı için savaşmaktan vazgeçmeleridir. Avrupa "komünistleri" bu çağrıya kulak vermişler, deneni yapmışlardır. Günün birinde bu partiler iktidara gelirse, ortaya çıkacak olan toplum sosyalist toplum olmayacaktır; kapitalizm ve kapitalist burjuva sınıfının egemenliği, bir başka görünüm altında sürecektir. Peki, bu Avrupa'da komünist işçi hareketinin sonucu mu demek oluyor? Kesinlikle hayır. Kapitalizmin süreğen bunalımlarının, yakında Avrupa ülkelerinde, marksist-leninist ilkelere bağlı gerçek işçi sınıfı partilerinin ortaya çıkmasına yolaçması, tarihsel gelişmenin kaçınılmaz, doğal gereğidir.

[145] L. Brejnef, *Report the Central Committee of the CPSU*, s. 19.

MUZAFFER ERDOST

TOPRAK MÜLKİYET BİÇİMLERİ AÇISINDAN KÖYLÜLÜK

I

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE DEVREDEN TOPRAK MÜLKİYET BİÇİMLERİ

TÜRKİYE köylülüğünün bugünkü konumunu saptamak için, toprak mülkiyet biçimlerinin tarihsel olarak geçirdiği evrimleri açıklığa kavuşturmak gerekir. İmparatorluktan devralınan ve farklılıklar içeren toprak mülkiyet biçimleri, cumhuriyette, demokratik devrimci düzenlemeye uğramamıştır; toprak mülkiyet biçimlerinde meydana gelen ve bir bakıma kendi evrimi sonucu diyebileceğimiz değişmeler, imparatorluktaki mülkiyet farklılıklarına göre, farklı biçimler almıştır.

Anadolu'nun coğrafî yapısındaki farklılıkların, toprakların parçalanmasında ve mülk olarak dağılımında önemli ölçüde etkisi olmuş olsa gerekir. Geniş ovalar, dar vadiler, kıyı şeritleri gibi özelliklerin yanısıra, bu toprakların birbirinden farklı verimliliği, tarımsal ürünlerin niteliğinden gelen üretim farklılıkları, toprak parçalarının büyüklüğünün belirlenmesine olduğu gibi, bu toprakların mülkiyet biçimlerinin oluşumuna da etki etmiş olması gerekir. Dar vadilerde, toprağın, geniş ovalarda olduğu gibi büyük alanlar ha-

linde mülk edinilemeyeceği anlaşılır bir şeydir; küçük işletmeleri gerektiren tarım türü ile büyük işletme için de olanaklı ve daha elverişli olan tarım türünün, mülkiyet açısından, toprağın birbirinden farklı büyüklüklerde oluşumunu etkilemesi olanağı vardır.

Tarihsel etmen, toprak mülklerin büyüklük ve niteliklerinde daha önemli bir rol oynuyor. Anadolu'nun tarımın ağır bastığı eski bir yerleşim yeri olması nedeniyle, buradaki toprak mülkiyetinin büyüklük ve niteliği, genellikle çoban-göçebelerden oluşan yeni fatihleri etkilemiş olsa gerekir. Ayrıca, Anadolu'nun yeni fatihlerinin benimsedikleri islâmiyetin ve bu dinin benimsediği toprak hukukunun, bu bölgede, toprak mülkiyetinin belirlenmesinde önemli bir etkisi olması da doğaldır. Anadolu'nun fethinin birkaç yüzyıl sürmesi, fethin tamamlanması süresince yeni devletlerin ortaya çıkışı, fetihçi bir kavmin başka bir fetihçi kavim tarafından (moğollar) egemenlik altına alınışı, bunların yanısıra fethin ve ilhakın biçimi, zamanı, mülkiyet biçimlerinin belirlenmesinde farklı etmenler oluşturmuşlardır. Bunları daha önceki yazımızda,[1] mümkün olduğunca anlatmaya çalıştığımız için, burada, yalnızca değinmekle geçiyoruz. Ne var ki, toprak mülkiyet biçimlerinin farklı oluşumu gene merkezî-feodal devletin çözülüşü ve çöküşü sırasında, toprak mülkiyetinde meydana gelen değişikliklerin de nedeni olmuştur.

Biz, bu yazımızda, imparatorluğun cumhuriyete devrettiği toprak mülkiyet biçimlerini irdelemeye çalışacak, bir başka yazımızda da, bugün Türkiye'de, toprak mülkiyetinin, üretim ilişkisi açısından, geçirmekte olduğu değişiklikleri ve bugünkü konumunu araştıracağız.

A) İMPARATORLUKTA MÜLKİYET BİÇİMLERİ VE İŞLETME BİÇİMİ

İmparatorluktan cumhuriyete devreden tarım topraklarını, mülkiyet açısından, genel olarak dörde ayırmak gerekir: 1) devlet mülkü (mirî mülk) topraklar; 2) özel mülk

[1] Bkz: Muzaffer Erdost, "Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları ve Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları", *Ülke*, sayı 2.

topraklar; 3) zümre mülkiyetindeki topraklar; 4) aşiret topluluğuna ait topraklar. Burada, tarımsal alanın bir ekini oluşturan ve köy topluluklarının ortaklaşa yararlandığı, köy topluluğunun ortak mülkiyeti sayılmak gereken otlak, koru ve yaylaları ayrıca belirtelim.

Cumhuriyetin devraldığı toprak mülkiyet biçimleri içersinde, özel mülk olmayan topraklar, özel mülk topraklara dönüştürülmüş ve cumhuriyette, tek tip toprak mülkiyet biçimi, özel mülk toprak ilkesi benimsenmiştir. Ne var ki, ister mülk topraklar olsun, ister mirî topraklar, ister vakıf topraklar olsun, *işletme biçimleri bakımından*, temelde, birbirinin *aynıdır*. Toprak, tarlalar halinde, köylü ailelerin işleyebileceği büyüklükte işletilmektedir. Gene mülkiyeti birbirinden farklı bu topraklarda, toprak sahibi ile doğrudan üretici köylü arasındaki ilişkiler de, esas olarak, *aynıdır*. Toprak parçalarını tasarrufunda bulunduran köylü aileler, toprağın sahibine, (vakıflarda) mütevellisine ya da sahibi devlet tarafından görevlendirilen temsilcisine (sipahiye) rant ve vergileri öder. Toprağın sahibi ile doğrudan üretici köylü arasındaki ilişki, toprağın sahibinin kişi, zümre, aşiret ya da devlet olması ile, *temelde* bir değişiklik göstermez. Ne var ki, bu farklılık, merkezî-feodal devletin çözülmesi sırasında ve cumhuriyette, mülkiyet ilişkilerinin farklı biçimde sonuçlanmasının başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Toprak mülkiyetindeki farklılıktan dolayı, toprağı tasarrufunda bulunduran doğrudan üretici köylü, ya tasarrufunda bulundurduğu toprağın sahibi olmuş, ya koşulları değişmekle birlikte tasarruf sahibi olarak kalmış, ya da bu tasarruf hakkını da yitirerek tamamen mülksüzleşmiştir.

B) ASKERÎ-FEODAL ÖRGÜTLENME

İmparatorlukta, toprak, genel çizgileriyle, birbiriyle çakışan iki feodal sisteme göre örgütlenmiştir. Biri mülkiyetin niteliğine, diğeri askerî sisteme göre. Mülkiyet esasına göre, topraklar, yukarda belirttiğimiz gibi, devlet toprakları, özel mülk topraklar, zümre toprakları, topluluğun ortaklaşa mülkü olan (aşiret) topraklar olmak üzere, farklılık göstermekle birlikte, genel olarak toprakların tümü, timar sistemine göre, yani askeri olarak örgütlendiril-

miştir: devlete ait topraklar, sipahi timarları biçiminde; özel mülk topraklar, mülk timarlar biçiminde; zümreye ait topraklar, vakıf timarlar biçiminde; kabile ya da aşiretlere ait topraklar, ocaklık ve yurtluk timarlar biçiminde.

Timar sistemi,[2] feodal askerî örgütlenmeyi ifade etmektedir. Feodalizme, ve özellikle askerî-feodalizme özgü terim çeşitliliği içersinde okurun karşılaşacağı güçlükleri gidermek için belirtelim ki, "timar", feodal devletin, toprağa dayalı, askerî örgütlenmesinin temel kurumudur. Toprak aracılığıyla maledinilen ödenmemiş artı-emek ve ürünleri, askerî-feodal devlet soyluluğunun (gerekli ve lüks) gereksinmelerine ve savaş giderlerine olmak üzere, ikiye ayrılır. Doğrudan üreticiden alınan artı-ürün (ve artı-emek), bir yandan feodallerin ve alt-feodallerin gelirini, ve öte yandan savaş zamanı sefere katılacak asker (cebeli) için bir savaş fonu oluşturmuştur. Bir ya da birkaç köy, kasaba ve benzeri büyüklüklerdeki iktisadî birimlerin feodal gelirleri, soyluluğuna, nüfuzuna ve görevine koşut büyüklükte, feodaller tarafından maledinilmiştir. Örneğin, toprak, ya feodalin özel mülküdür, ya da devlet mülküdür; ama ister kendi mülkü olsun, ister devlet mülkü olsun, feodal rant ve vergileri, timar sahipleri maledinirler. Buna karşılık, savaş zamanı, orduya, topraklarının gelirine göre önceden saptanan sayıda asker gönderirler. Eğer timar sahibi, toprağın sahibi ise, kendisi savaşa katılmakla yükümlü değildir, ama timarının gelirine göre belirlenen sayıda asker göndermekle yükümlüdür. Toprağın sahibi devlet ise, o zaman, gene belirli sayıda asker gönderir, ve yukardakinden farklı olarak, timar sahibi (sipahi) de, savaşa katılır. Burada, timar sahibinin, kendi askerinin başında savaşa katıldığını belirtelim.

Timarları, mülkiyet farklılığı temeli üzerinde, esas olarak, dört ayrı kısımda ele almak yerinde olacaktır: sipahi timarları, mülk timarlar, vakıf timarlar, yurtluk ve ocaklık timarlar. Sipahi timarlarında, toprak mirî mülktür (toprağın çıplak mülkiyetinin sahibi devlettir). Mülk timarlarda toprağın sahibi özel kişidir. Vakıf timarlarda, toprağın

[2] Padişah hasları, vüzera hasları ve zeametleri, sistem olarak timar kapsamına girdiği, yalnızca alan büyüklüğü bakımından farklı olduğu için, tümünü timar adı altında anacağız.

mülkiyeti hapsedilmiş ve geliri belirli hizmetlere (esas olarak dinsel görevlere) tahsis edilmiştir, ve bu nedenle, zümre mülkiyeti niteliğindedir. Yurtluk ve ocaklık timarlarda, aşiret birliği varlığını korumaktadır; burada topraklar, yer yer özel mülk şeklinde görünse de, aşirete aittir. Askerî görevler, timarlarda, mülkiyet farklılıklarına göre, farklı nitelikler almıştır. Ama hepsinde ortak olan yan, askerî görevin bulunmasıdır. Malikâne-divanî sisteminde de, rantın, toprak sahibi ile sipahi arasında bölüşülmüş olması, bu toprakların da, özel mülk olmakla birlikte (bunlar parçalı topraklardır) timar statüsü içersinde olduğunu gösterir.

Timar sistemi, mülkiyet farklılığına göre, farklı askerî yükümlülükler içerir. Devlete ait topraklarda (sipahi timarlarında), timar sahibi (sipahi) subay statüsünde, ve (timarın her 3.000 akçelik geliri için bir asker hesabı ile) timarının gelirinin büyüklüğüne göre belirlenen sayıda asker ile savaşa katılır. Sipahi savaşa katılmadığı zaman timarın elinden alınması ve başkasına verilmesi kuraldır. Özel mülk olan topraklarda, timar sahibinin savaşa katılma yükümlülüğü yoktur, ama belirlenen sayıda asker göndermekle yükümlüdür. Asker göndermediği zaman, timarı elinden alınamaz, timar gelirinin bir yıllığına, hazine adına elkonur. Yurtluk ve ocaklık timarlarda, Kürt beyleri ve aşiret reisleri, belirli sayıda askerle birlikte savaşa katılır. Yurtluk timarlarda, Kürdistan beylerine "sancak itibar olunmuştur"; bunlar "azl ve nasbı kabul eylemezler", hizmeti bıraktıklarında ya da öldüklerinde, yurtluk timarları oğullarına, yoksa akrabalarına kalır. Ocaklık timarlarda, aşiret reisleri, "tabl-u alem sahibi değildirler; kangı sancağa tabiler ise sancak beyleri ile maan sefer eşerler",[3] ama timarları yurtluk ve ocaklık hükmündedir, yani, ölse ya da hizmeti bıraksa, timar, oğluna, yoksa akrabasına verilir. Başkasına verilmez.

Vakıf timarlarda ise, genel olarak askerî hizmet koşulmuştur. Burada, bazı ayrıksın durumlara değinmek gerekir. Özellikle vakıf toprakların bir kısmı, vakıf timar değildir. Bir toprak vakfın, timar yükümlülüğünden, yani askerî

[3] Avni Ömer Efendi, "Kanun-ı Osmanî Mevhum-ı Defteri Hâkani", yayınlayan: İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *Belleten*, 59, s. 388, 390.

hizmetten çıkabilmesi, sarayın iznine bağlıdır. Feodal rantın, askerî hizmet yerine bazan dinsel hizmete tahsis edildiği görülmektedir. Bunun gibi, saraydan verilen bazı mülk topraklarda da askerî hizmet yükümlülüğünü görmemekteyiz. Ama şurasını belirtelim ki, imparatorlukta, toplum, padişahın tebaası olarak başlıca iki sınıfa bölünür. Biri askerî, öteyi reaya. Bir kast olan reayanın sınıf değiştirmesi, askerî sınıfa geçebilmesi, ayrıksın durumlar dışında olanaksızdır. Ulûfe ve timar alan bütün hizmet sahipleri, saray halkı, ümera ve ulema, timarlı sipahiler, devlet görevlileri, kadılar ve müderrisler, yüksek medrese öğrencileri ve mezunları, bunların akrabaları ve kulları askeridir. Ve bu açıdan bakıldığında, askerî hizmetleri bağışlanmış olan vakıflar, hizmet açısından gene askerî sayılmakta; bunun gibi, askerî hizmet verilmemiş bazı mülk topraklar, esasen, askerî olmaları nedeniyle ve daha çok askerî hizmetlerine karşılık verilmektedir. Bu bakımdan, o anda, askerî yükümlülükten bağışık bir vakfın, örneğin medrese öğrenimi yürütmesi, esasen bir askerî hizmet sayılmaktadır. Örneğin, bunun gibi, Anadolu Kazaskerine (kadı-askerine, ordu kadısına) mülk olarak verilen topraklarla, —bunun, bu topraklara layık birisi olup olmaması özel bir konudur—, askeri hizmete karşılık olarak verilmiştir. Bu nedenledir ki, imparatorlukta, o an için ister askerî hizmet yükümlülüğü taşısın, ister taşımasın, tüm topraklar, askerî örgütlenme esasına göre, vergilendirilmiştir, ve askerî örgütlenme esasına göre, bu vergiler, kişi ya da zümrelere tahsis edilmiştir.

(Alan bakımından önemli bir yer tutmamakla birlikte) bazı özel görevler gereği, üretici köylünün, rant ve vergilerden muaf tutulduğu askerî görevlere bağlı çiftliklerin varlığına da değinelim. Ordunun sürekli olarak gereksindiği ve çalışma bakımından ağır olan bazı işleri yürüten bazı köy toplulukları, rant ve vergilerden muaf tutularak, rant ve vergiler, askerî hizmetlerine karşılık kendilerine bırakılmıştır. Burada, rant ve vergilerin, bir feodal tarafından maledilmediği anlaşılacaktır. Ama, görevin niteliği ve çalışma tarzı bakımından ağır olan, ve savaş olsun ya da olmasın sürekli olarak askerî hizmet gören bu köy topluluklarının, ürün-rant yerine, emek-rant ödediği açıktır, ve bu emek-

rant da, askerî hizmetler yoluyla, feodal devlet tarafından maledinilmiş olmaktadır.

Timar rejiminin çözülüşü ile birlikte, yani askerî örgütlenmeye dayalı hizmetin ortadan kalkmaya başlamasıyla birlikte, mülkiyetin, devlet, kişi, zümre ve aşiret mülkiyeti şeklinde farklı nitelikte olması, mülkiyet değişikliğinde farklı sonuçlar doğuracaktır. Şimdi bunları genel çizgileriyle belirtmeye çalışalım.

C) SİPAHİ TİMARLARIN ÇÖZÜLÜŞÜ VE SONUÇLARI

Mirî mülk olan, yani rekabesi (çıplak mülkiyeti) devlete ait bulunan ve köylü ailesi tarafından "daimî ve irsî olarak" tasarruf edilen toprakların rant ve vergileri, askerî hizmet karşılığında sipahiye bırakılmaktadır. (Biz, diğer idari hizmetler karşılığı verilen timarları da, hizmetleri ve büyüklükleri ne olursa olsun, bu tip timarlar içersinde irdeleyeceğiz.) Sipahiye, toprağın büyüklüğüne göre değil, rant ve vergilerden oluşan gelir toplamına göre, toprak tahsis edilmektedir. Sipahi, çıplak mülkiyeti devlete ait toprağın sahibi sıfatıyla, doğrudan üretici köylü ile karşı karşıyadır. Köylü ailesi, kural olarak, bir çiftçi ailesinin işleyebileceği ve geçimini sağlamaya yetecek kadar toprağı tasarrufunda bulundurur. Bu tasarruf hakkı kalıtsaldır. Sipahi, köylü ailesinin elinden, tasarrufunda bulundurduğu toprağı nedensiz olarak alıp bir başkasına veremez. Köylü öldüğünde, toprağı, sipahisi tarafından, oğlu varsa oğluna, —daha sonraları— kızına, bababir kardeşine vb. verilir. Köylü, toprağı işlemekle ve vergilerini vermekle yükümlüdür. Bu nedenle köylü, tasarruf hakkı açısından, toprağın yarı-sahibidir; yükümlülükleri açısından, toprağa bağlı ve toprak sahibi sipahiye bağımlıdır. Gerçek anlamda serftir.

Sipahi timarlarm çözülüşü, birbirinden farklı iki biçimde sonuçlanmıştır.

Birincisi. Timar sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte, devlet, rant ve vergileri, timar esasına ya da köylere göre, peşin olarak satılığa çıkarmıştır. Bir timarın, ya da bir veya birkaç köyün yıllık veya üç yıllık geliri satılığa çıkarılıyor, bunu satın alan, parasmı devlete ödeyerek, o timarın ya da köylerin rant ve vergilerini kendi adına top-

latıyordu. İltizam denilen bu sistemde, maddî kaynağını tefeci sermayeden alan mültezimler, feodal rant ve vergileri devlet ile paylaşmakla kalmamış, doğrudan üretici köylünün karşısına, genellikle yerel bir soyluluğa sahip sipahi yerine, tefeci sermayenin temsilcisi olarak çıkmaya başlamıştır. Askerî örgütlenmeye dayalı feodallerin yerini, tefeci feodaller almıştır. Bu tür tefeciliğin, üretim ilişkilerinin çözülüşünde, daha etkili sonuçlar doğurması doğaldır, çünkü, tefecilik, daha geniş-ölçekli hale gelmeye başlamış ve tefeci sermayenin merkezileşmesi olanağı sağlanmıştır. Eskiden, bir köy içinde ya da kasaba çevresinde, bir ya da birkaç köylüye faize borç para veren tefecinin yanında, bir ya da birkaç köyü bir bütün olarak kapsayan bir tefecilik sistemi doğmuştur. Bu, geniş-ölçekli bir tefeciliğin tabanını oluşturmuştur. Köyler, hatta kasabalar, büyükleri saraydan, daha küçükleri ise eyaletlerden iltizama alınmak suretiyle, tefeci sermayenin merkezileşmesi olanakları ortaya çıkmıştır. Şu köy, kasaba ya da kentte, dağınık olarak görünen tefeci sermayeden ayrı olarak, bu kez, merkezileşme olanağına sahip ve büyük-ölçekli tefeci sermaye almış, ve kapitalist-öncesi sermaye birikiminin yolları açılmıştır. Mültezimler, iltizam için gerekli para-sermayeyi, büyük ölçüde Galata sarraflarından sağlamakta ve iltizam usulü Galata sarrafları için yurt ölçüsünde bir faiz kaynağı oluşturmaktadır. Ne var ki, genellikle nüfuzlu kişilerden oluşan mültezimler, sağladıkları büyük sömürüyü, bir başka deyişle yüksek faizi, sermayelerini sağladıkları Galata sarraflarıyla paylaşmışlardır. Bir ara iltizam tutarının on yıllığını peşin verenlere, iltizama verilen köyler, mülk olarak satılmıştır. Böylece köyler, köylüleriyle birlikte, köy topluluğuna ait otlak, orman ve evlerle birlikte, mültezimlere satılarak, özel mülk topraklar haline gelmiştir. Sarayın, bazan, bazı köy ve kasaba topraklarını, mirî topraktan ayırarak, özel mülk olarak, aynı şekilde bağışladığını ekleyelim. Böylece, sipahi timarları biçiminde, askerî olarak bölünmüş toprakların bir kısmı, doğrudan üreticisi ile birlikte, mültezimlere satılmış ve bazan da bağışlanmıştır. Böylece, toprağın çıplak mülkiyetinin sahibi devletin temsilcisi olarak, rant ve vergileri tahsil eden ve ona sahip olan sipahinin yerini, topra-

ğın çıplak mülkiyetinin yeni sahipleri almış, doğrudan üretici köylü ile özel toprak sahibi karşı karşıya gelmiştir. Üretici köylü, burada da ektiği toprağı tasarrufunda bulundurmakla birlikte, bu tasarrufun, "daimî ve irsî" tasarruf hakkı olmaktan çıkacağı anlaşılır bir şeydir. Feodal devletin merkezî niteliğinin çözülüşü ile birlikte, mirî toprakların bağrında, bir yandan feodaller güçlenirken, bir yandan da yeni tipte yerel feodaller ortaya çıkmaya başlamıştır.

İkincisi. Timar sisteminin çözülüşü ile birlikte, kuşkusuz, tüm mirî topraklar, büyük özel mülkler haline gelmedi. Çıplak mülkiyeti devlete ait olarak kalan toprakları tasarruf eden köylüler, cumhuriyet döneminde, tasarrufunda bulundurduğu toprağın sahibi haline gelecektir. Medenî Kanun (1926) bu konuda açık bir hüküm taşımamakla birlikte, özel mülkiyet sistemini esas aldığı, mirî mülkiyete yer vermediği için, uygulamada tek tip mülkiyet biçimi benimsenmiştir. İmparatorlukta mirî mülk sayılan, ama Medenî Kanun ile birlikte mirî mülk olmaktan çıkan toprakları tasarrufunda bulunduran köylü, aynı zamanda, onun çıplak mülkiyetinin sahibi haline gelmiştir. Henüz mirî olarak kalan toprakları tasarruf eden köylünün, toprağının sahibi köylü haline gelmesi, cumhurîyetten önce, bazı evrelerden geçmiştir. İmparatorluğun başlangıç dönemlerinde, toprağı tasarruf eden köylü öldüğünde, bu hak, erkek evlâda geçmektedir. Köylünün birden fazla erkek evlâdı varsa, toprak, oğullar arasında, "müşa ve müşterek", yani hissedar olarak ve ortaklaşa tasarruf edilmektedir. Başlangıçta yalnızca oğula ya da oğullara intikal eden tasarruf hakkı, daha sonra, *oğlu olmadığı takdirde,* kızına verilmeye başlanmış, ve 1274 (1858) Arazi Kanunuyla, oğlu ve kızı olmayanın, babasına ve babası yoksa anasına geçmesi kabul edilmiştir. Burada vurgulanması gereken nokta, tasarruf hakkının *paylaştırılmamış* olmasıdır. Mirî toprakların tasarruf hakkı, örfî hukuka, yani devlet tarafından gelenek ve gereksinmelere göre konan yasalara göre düzenlendiği halde, aynı dönemde özel mülk toprakların, şerî yasalara, yani islâm hukuku esasına göre, mirasçılar arasında paylaştırıldığını belirtelim. Anlaşılmaktadır ki, mirî topraklarda tasarruf özel olmakla birlikte, bu hak, oldukça sınırlıdır; tasar-

ruf hakkına sahip olan köylü, bu hakkını kullanmakta tam serbest değildir. Üç yıl üstüste ekmediği zaman tasarruf hakkını yitirmekte, bu hakkı, kendi iradesiyle bir başkasına şu ya da bu amaçla devredememekte, öldüğünde, varisleri arasında pay edilememektedir.

1274 (1858) Arazî Kanunu ve bunu izleyen bazı yasalarla, tasarruf hakkı, özel bir hakka dönüşmeye başlamıştır. 1329 (1911) tarihli Emvali Gayri Menkullerin Sureti Tasarrufuna Dair Kanunla, köylüye, tasarruf hakkını, icara verme, ödünç verme, borcuna karşılık gösterme, devretme hakkı sağlanmıştır. Bundan bir yıl önce ise, (1328/1910), köylü, borcunu ödemediği takdirde, alacaklıya, köylünün tasarruf hakkını satılığa çıkarma olanağı tanınmıştır. Anlaşılacağı gibi, mirî toprağın sahibi olarak devletin, bu toprak üzerinde —toprak varlığını tüketici nitelikte kiremitevi, mezarlık vb. yapılmasını önlemek dışında— hemen hemen hiç bir yetkisi kalmamış gibidir. Köylü, toprağın sahibi olarak devlete, yalnızca ürün-rant (aşar) ödemektedir. 1925'te aşarın kaldırılması ile, köylünün tasarrufunda bulundurduğu toprağın mülkiyeti, özel mülkiyete hemen hemen yaklaşmıştır. Medenî Kanun (1926) ile, dolaylı olarak, mirî toprak rejimine son verilmiş ve tasarruf hakkı, özel mülk topraklar gibi, varisler arasında paylaşılmaya başlanmış, tasarruf hakkının özel mülkiyete evrimi tamamlanmıştır. Toprağı tasarrufunda bulunduran köylü, bu tasarruf hakkını, icara verebileceği, borcuna karşılık gösterebileceği, satabileceği, bağışlayabileceği gibi, toprak sahibine herhangi bir rant ödememekte ve öldüğünde, bu hak, özel mülk topraklar gibi, varisler arasında paylaşılmaktadır. Bir başka deyişle, toprağın çıplak mülkiyetinin sahibinin hakları da, toprağı tasarruf eden köylüye geçmiştir — ama şu var ki, toprağın özel bir sahibi bulunmadığı, ya da özel sahip olarak biri ortaya çıkmadığı zaman. Bu nedenle, köylünün, toprağın tam sahibi olabilmesi, ancak onun tapusuna sahip olmasıyla mümkündür.

Tımar rejiminin bozulmasını izleyen süreç boyunca, birbirinden farklı mülkiyet oluşumlarını anımsamakta yarar var.

Bunlardan en önemlisi, köylünün kendi işlediği topra-

ğın sahibi olabilmesi için, bu toprağın, şu ya da bu şekilde, mirî topraklardan ayrılarak *özel mülk toprağa dönüştürülmemiş olması* zorunluluğudur. İster bağış, ister satış, ister gasp şeklinde, bu topraklar, özel mülk haline gelmiş ise, köylünün işlediği toprağın sahibi olması olanaksızlaşmaktadır. Saraydan yapılan bağışlar ve mültezimlere yapılan satışlar yanında, üç yıllığını iltizama alan mültezimlerin, ya da eski sipahilerin, köylerin sahibi olarak ortaya çıkarak, belirli süre için gelirleri kiralanmış olan ya da belirli bir askerî hizmet için gelirleri tahsis edilen mültezim ve sipahi temessüklerine (belgelerine) dayanılarak, nüfuzlu kişiler, rüşvet ve benzeri yollarla, bu toprakları üzerlerine tapu ettirerek gasp etmişlerdir. Bu yolla, miri toprakların verimlilik bakımından genellikle daha iyi kısımları, büyük özel mülkler haline gelmiştir. Bu yıllarda nüfusun az olması, bütün tarım topraklarının işlenmemiş olması da, gasp için ayrı bir olanak sağlamıştır. Mültezime ya da sipahiye, topraklar, toprak alanına göre değil, işlenen toprağın rant ve vergilerinin gelirine göre, tahsis edilmiştir. Akçe üzerinden gelire göre —6.000 akçelik, 15.000 akçelik gibi— timar birimleri oluşturulmuştur. Mültezime de aynı şekilde, bu gelirler üzerinden, rant ve vergileri satılmıştır. Birimlerin, köylerden oluştuğu, burada anlaşılır bir şeydir. Bir köyün kaç akçelik geliri varsa, köy ona göre, ya tek başına, ya da birkaç köy halinde timara verilmiş, iltizama verilirken de köylerin gelirleri aynı şekilde esas alınmıştır. Köy sınırlarının ise, komşu köylerle belirlendiği bilinen bir gerçektir. Ama nüfus çoğu yerde azdır ve iki köy sınırı arasında kalan toprakların tümü işlenmemektedir. Köy sınırları içersinde bulunmakla birlikte, işlenmeyen bu toprakların, daha sonra, eski sipahi ya da mültezimler tarafından gaspı daha da kolaylaşmış, nüfuzları ölçüsünde, bu toprakları, üzerlerine tapulamışlardır.

Yazımızın zamanlama çizgisinden ayrılarak günümüze yaklaşalım. 1966'da çıkan Tapulama Kanununun 33. maddesine göre, yüz dönümden fazla topraklarda, "muteber mütevelli, sipahi, mültezim temessük veya senedi", zilyedi adına, mülk olarak tapulanması için belge görevi görmektedir. Rant ve vergilerin, birkaç yıllığının kiralandığı veya

askerî hizmet karşılığı tahsis edildiği ve değil günümüz için, imparatorlukta bile, değeri kalmamış bulunan, rant ve vergilerin *geçici* tahsil belgeleri, bugün, o toprakların mülk edinilmesine esas oluşturmaktadır. Yüz-yüzelli dönümden fazla toprağın, geri üretim teknolojisiyle, bir köylü ailesi tarafından doğrudan işlenebilmesi olanaksızlığı gözönünde bulundurulursa, burada, yüzlerce hatta binlerce dönümlük toprağın zilyedinin, onu bizzat işleyen olmadığı kolay anlaşılır. Bu topraklar, ya bugün köylü ailesinin eskiden beri tasarrufunda bulundurduğu ve artık onun mülkü olması gereken topraklardır, ya da yeni tarıma açılmış ve eskiden boş bulunan topraklardır. Küçük köylülerin mülkiyetine geçmiş olması ya da topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılması gereken bu toprakları, 1966'da çıkarılan yasa, yeni türedilere, gasp etme hakkı tanımıştır. Böylece, 1960-70 arası, gasp olayları karşısında, köylüler *kendi* topraklarını "işgal" etmek zorunda kalmış, ve bu nitelikte köylü hareketleri dağınık da olsa artmaya başlamıştır. *Kendi* topraklarını "işgal" eden köylüler, topraklarından, gasıplar tarafından, 1966'da çıkarılan yasaya dayamlarak, atılmıştır. Bu, bugün ele alınması gereken önemli bir konu olmakla birlikte, imparatorlukta ve cumhuriyete geçiş sırasında, mirî toprakların gasp olaylarının ne denli önemli boyutlara ulaşmış olabileceğini de ortaya koymaktadır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Harran ovasının, Urfa mütegallibesi tarafından, yalancı tanıklar ve başka yollarla, onar bin, yirmişer bin dönümlük parçalar halinde mülk edinilmesi, hazineye intikal eden toprakların, büyük parçalar halinde gaspedildiğine ilişkin yakın zamana ait örneklerdir.

İmparatorlukta ve cumhuriyete geçiş sırasında ve cumhuriyetten sonra, köylünün tasarrufunda bulunan ya da boş duran toprakların büyük parçalar halinde, şu ya da bu yolla, mülk edinilmesinden ayrı olarak, timar sisteminin çözülüşü ile birlikte, köylünün tasarrufunda bulundurduğu toprakların, tefeci sermaye yolu ile ele geçirilerek, bir yanda köylülüğün mülksüzleştirilmesinin ve öte yandan toprak toplaşmasının yeni bir yolu açılmaya başlanmıştır. Arazi Kanunundan (1858) sonra çıkan yasalar sonucu, mülk malların *satışı* ile mirî toprakların *ferağı* arasında büyük bir

fark kalmamış olması, tefeci sermayenin, mülkiyet ilişkilerini çözücü etkisine olanak sağlamıştır. 30 Mart 1329 (1911) tarihli Emvali Gayri-Menkullerin Sureti Tasarrufuna Dair Kanunda yeralan, "bir kimse bâsenedi Hakanî uhde-i tasarrufunda bulunan arazi-i emiriye ve mevkufeyi kat'iyyen ve vefâen ferağ ve icar ve iâre [ödünç verme] veya deyn [borç] mukabilinde teminat olarak iare edilebilir [gösterilebilir]" maddesiyle, köylüye, mirî toprak üzerindeki tasarruf hakkını, memurun izni olmaksızın, devretme, icara verme, ödünç verme veya borcuna karşılık gösterme hakkı sağlanmış; 25 Şubat 1328 (1910) tarihli yasaya göre de, alacaklıya, köylünün toprağına tasarruf hakkını satılığa çıkarma hakkı tanınmıştır.[4] Tasarruf hakkının, özel mülk topraklar gibi, ipotek ettirilmesi ve borca karşılık satılması, tefeci sermayenin, köylünün toprak hakkı üzerine uzanmasına yolaçmıştır. Tefeci sermaye, daha önce, bu hakkın sınırları dışında kaldığı için, köylülüğü *yoksullaştırıcı* bir etken olmaktan öteye gidemiyor ve onun temel üretim aracı toprağa elkoyamıyordu. Şimdi bu hakkın sağlanmasıyla, tefeci sermaye, köylülüğü *mülksüzleştirme* olanağına kavuşmuştur. Bir başka anlatımla, tefeci sermaye, köylüyü topraktan koparacak, onu mülksüzleştirecek, dolayısıyla üretim ilişkilerini değiştirecek olan bir manivelâya sahip olmuştur. Acı ve ızdıraplı bir yol izlemesine karşın, mülkiyet ilişkilerini değiştirme olanağı elde ettiği anlamda devrimci bir etkiye sahip olan tefeci sermaye, feodal devlet ile karşı karşıya bulunan köylünün karşısına yeni bir feodal çıkarmıştır. Bu, devlet ve onun temsilcileri değil, özel kişidir. Böylece, köylünün, çıplak mülkiyeti devlete ait olan topraktaki bağımlılığında bir *azalma* değil, bir *artış* meydana gelmiş, ve feodalizm, tefeci sermayenin, mülkiyet ilişkilerini değiştirdiği yerde, yeniden canlanarak güçlenmiştir. Çünkü tefeci sermayenin ele geçirdiği toprakları, bu sermaye sahibinin, kendi hesabına aynı ya da başka köylülere, ortakçılık yoluyla ektirmesi sözkonusudur. Dolayısıyla, daha önce tasarruf hakkına sürekli sahip olan ve onu mülkiyet

[4] Ömer Lûtfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, Tanzimat*'tan aynı baskı, İstanbul 1940, s. 68-69, 65.

hakkı gibi kullanan köylü, bu haktan yoksun kalmış, son zamanlarda toprak sahibi olan devlete ödediği aşar (onda-bir) yerine, toprak sahibine yarı-yarıya (onda-beş) ürün-rant ödemek durumunda kalmıştır. Her an bu hakkın, yeni toprak sahibi tarafından elinden alınması korkusu, onu daha ağır koşullarda çalışmaya razı olmaya zorlayacak, ve ürünün geliriyle doğrudan ilgisi olan yeni toprak sahibi, onun üzerinde sürekli olarak baskısını sürdürecektir.

Tefeci sermayenin bir yanda köylüyü mülksüzleştirirken, öte yanda yeni bir toprak toplaşmasını (temerküzünü) başlatacağı da doğaldır. İmparatorluğun başlangıcında, toprağın, yani bir çiftçi ailesinin işleyebileceği büyüklükteki reaya çiftliklerinin parçalanması, kanunnamelerle ne denli önlenmeye çalışılmış olursa olsun, nüfus çoğalmasının, bu çiftlikleri parçalaması da o denli kaçınılmaz olmuştur. Köylünün birden fazla oğlu olduğu zaman, reaya çiftliği, oğullar arasında, "müşa ve müşterek", yani hissedar olarak ve ortaklaşa tasarruf edilmekle, rant ve vergilerin tahsili açısından reaya çiftliği parçalanmamış (çünkü, sipahi, rant ve vergilerin tahsilinde büyük oğulu, çiftliğin sahibi olarak tanımaktaydı), ama fiilen parçalanmıştır. Şimdi üç oğul arasında, hisseli olarak tasarruf edilen toprak, bunlardan sonra gelen oğullarına aynı şekilde paylaştırılacak, ve çiftliğin parçalanması, rant ve vergiler açısından da tamamlanacaktır. Toprağın, bir ailenin geçimini sağlayacak büyüklüğün önemli ölçüde altına düşmesi, yeni toprak toplaşmasına olanak sağlar. Eğer tefeci sermaye, bu küçük mülkleri, ele geçirme olanağına sahip ise, artık bu küçük toprak parçaları, onun kaçınılmaz olarak pençesine düşecektir. Böylece, tefeci sermaye, bir yandan köylülüğün bir kesimini mülksüzleştirir, yeni toprak toplaşmasına neden olurken, öte yandan toprak sahibi olarak, feodal devletin yerini alarak, feodalizmin bağrında daha katı bir feodalizmin doğmasımn da nedeni olacaktır. Ne var ki, bu tefeci sermayenin mülksüzleştirme süreci, o denli yoğun ve hızlı değildir, ve bunun yamsıra, tefeci sermayenin yeni temsilcilerinin önemli bir kısmı da, köylülüğün içinde daha varlıklı köylülerden oluşmaktadır. Bu, köy yapısında, mülkiyet farklılığını hızlandıran bir etken olacaktır. Bir yanda var-

lıklı (zengin) köylü, bir yanda kendi durumunu koruyabilmiş orta ve küçük köylü ve bir yanda varlıklı köylü tarafından mülksüzleştirilen az topraklı köylü. Timarların bozulması ve tasarruf hakkının ferağının mülk toprakların satışına temelde yaklaşması, bir bütün olarak özel mülk haline gelmemiş olan köylerin yapısında, ortaya çıkardığı yeni sınıfsal farklılaşmanın temel nedenleri bunlardır. Bu etkinin acı ve ıstırap verici olmasına karşın olumlu yönü, bu tip köylülüğün, bir kast durumundan çıkarak, kendi içersinde sınıflaşmaya başlamış olmasıdır. Daha önce feodal devlet karşısında bir kast durumunda olan ve toprakların küçülmesi, vergilerin artması karşısında giderek daha yoksullaşan köylülüğün içinde, şimdi, farklılaşmaya, sınıflaşmaya başlayan bir köylülük tablosu doğmaktadır.

Özetleyelim: Sipahi timarların bir kısmı, bağış, satış ya da gasp yoluyla, özel feodal mülklere dönüşmüş, bir kısmı işlediği toprağın sahibi olan bağımsız köylü mülkleri durumuna gelmiştir. Bağımsız toprak sahibi durumuna gelen köylüler, kendi içlerinde sınıflaşmaya başlamışlardır. Toprak mülkiyetini değişikliğe uğratan tefeci sermaye, burada, birbirinden farklı iki yol izlemiştir. Biri, devlet veya onun temsilcisi tarafından maledinilen feodal rant ve vergilerin, iltizam sistemi yoluyla, daha ağır bir biçimde, mültezimler tarafından tahsil edilmesidir. Burada rant ve vergiler, devlet, Galata sarrafları ve mültezimler tarafından paylaşılmıştır. Galata sarrafları ve mültezimlerin önemli boyutlara varan faizlerinin büyük kısmını, rant ve vergiler içersinde, ama rant ve vergileri şişirerek üretici köylüden ayrıca gaspettiği açıktır. Bu tür tefecilik, yer yer büyük toprak mülklerin satınalınması olanağını doğurmuş, satılan köylerin üretici köylüsü, tasarruf hakkını yitirerek toplu halde mülksüzleşmiştir. İkinci tip tefecilik, tasarruf hakkının ipotek ettirilmesinin ve borca karşılık satılığa çıkarılmasının yasallaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Burada, tefeci sermaye, bazı köylüleri mülksüzleştirirken, köylerde sınıf farklılığının yaratılmasında da manivela rolü görmüştür. Tefeciliğin mülksüzleştirme süreci, burada, daha yavaş işlemektedir.

D) MÜLK TİMARLARIN ALDIĞI YENİ BİÇİMLER

Mülk timarları, sipahi timarlardan ayıran temel özellik, bunların, mirî topraklardan ayrılması, özel mülk topraklar olmasıdır. "Osmanlılar, kendilerine, Anadolu beyliklerinden intikal eden ve az çok kuvvetli bir soy asaletini devam ettirmekte olan bu tip timarları lüzumlu buldukça muhafaza etmişlerdir."[5] İmparatorlukta mülk toprakların oluşumu tarihsel farklılıklar içerir: 1° İmparatorluğun kuruluşu sırasında özel mülk olan ve özel mülk olarak benimsenen topraklar; 2° fethedilen topraklardan özel mülk olarak ayrılan topraklar; 3° saray tarafından şu ya da bu nedenle mirî topraklardan bağış olarak verilerek özel mülk haline dönüşmüş topraklar; 4° timar rejiminin bozulmasıyla birlikte, mirî topraklardan satılan ya da eski sipahileri ya da mültezimler tarafından gaspedilen topraklar.

Mülk timarlar, sipahi timarlarından farklı olarak, vakfedilebilmekte, bağışlanmakta ve satılabilmekte, timar sahibi öldüğünde, oğullarına kalmakta, oğullar yoksa, öteki mülkleri gibi varislerine intikal etmektedir. Timar sahibi, belirli bir miktar akçelik gelire (3.000 akçeye) bir asker olmak üzere, savaş sırasında asker göndermekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğü dolayısıyla, bu mülk topraklar, timar statüsündedir. Ama bu topraklara, devlet memurları herhangi bir nedenle veya vergi toplamak için girememektedir; timar sahibi, "mülkleri dahilinde idarî ve malî tam bir istiklâl içinde" (Barkan) hareket etmektedir. Timar sahibi ile doğrudan üretici köylü arasında, burada, bağımlılığın artmış olacağı anlaşılır bir şeydir.

Mülk timar sahipleri, "raiyetlerinin [doğrudan üretici köylülerinin] bütün rüsum-ı örfiye [örfe, geleneklere göre ödediği vergilere] ve tekâlif-i şeriyesine [islâm hukukuna göre ödemek zorunda olduğu bütün vergilere]" sahip bulunuyor ve "rusum-ı serbesti denen cürüm ve cinayet, resm-i arus [gerdek ya da evlenme vergisi], başka birtakım hadiselerden alınacak resimleri de" kendi adına toplatıyordu.

[5] Ömer Lûtfi Barkan, "Osmanlı Devrinin 'Eşkincili Mülkler'i veya 'Mülk Timarlar'ı Hakkında Notlar", *Zeki Velidi Togan Armağanı*, İstanbul 1950-55, s. 69.

Ev göçürerek, boş topraklarında köy kurmak hakkına sahiptiler. Burada, doğrudan üretici köylüler, sipahi timarlarında olduğu gibi, toprağı işleyebileceği çiftlikler büyüklüğünde tasarrufunda bulundurmaktadır; ama bu tasarruf hakkı, mirî topraklarda olduğu gibi, köylünün mülkü haline gelmeyecek, feodal vergilerin zamanla kalkmasının yanısıra, köylü, toprak sahibinin ortakçısı durumuna dönüşecektir.

Ortakçılık, imparatorlukta, reaya çiftliklerine göre, farklı bir kategori oluşturmaktadır. Barkan, 16. yüzyılın başlarına doğru, "ortakçı kullar", "kullar" ve "ortakçılar"ın varlığını belirliyor. Savaş tutsaklarının, topraklar gibi, beşte-biri, padişah, vezir ve diğer kumandanlara verilirdi. Bunların, bazı padişah haslarında ve vüzera vakıflarında, "ortakçı kul" olarak tarımda istihdam edildiğini görmekteyiz. Daha çok hayvancılığın ağır bastığı padişaha mahsus çiftliklerde ise, kullar istihdam edilmekteydi. Bu dönemde, Edirne ve Konya civarında, ortakçı olarak anılan köylülerin varlığına değinen Barkan, bunların, kul olup olmadığının karanlıkta kaldığını belirtiyor.[6] Daha geniş bir genelleme yapılabilirse, reayanın, toprağın sahibi olmamakla birlikte, daimî tasarruf hakkına sahip olması dolayısıyla, onun kastlaşmış birliğin, aşağı-kasttan bir üyesi olduğu, ve bunun sonucu olarak, toprağın tasarruf hakkına sahip bulunduğu kabul edilmek gerekir. Birliğe, tutsak olarak girenler, efendisinin toprağında, ortakçı ya da ortakçı kul olarak istihdam edilerek, reayadan ayrı bir kategori oluşturmuşlardır. (Bu, bize, ortakçılığın, mülkiyet hakkı bakımından, reayanın durumundan daha elverişsiz bir sistem olduğunu kanıtlar.) Daha sonra, özel mülk olan büyük topraklarda, reaya ile ortakçı arasındaki fark, reayamn da ortakçı durumuna gelmesiyle, silinecektir.

Sarayın kendi gözdelerine, evlenmek üzere olan kızlarına, bazı nüfuzlu kişilere, mülk olarak verdikleri toprakları, burada ele almamız gerekir. "Bilcümle hukuku şer'iye ve rüsumu örfiyesiyle ve serbestiyet üzere" temlik edilen bu

[6] Ömer Lûtfi Barkan, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. 1, sayı 1, 2 ve 4.

mülklerde, doğrudan üretici köylü, islâm hukukuna göre vermesi gereken vergileri ve geleneklere ve gereksinmelere göre devlet tarafından konan vergileri, devlete artık ödememekte, bu vergiler, yeni sahiplerine ödenmektedir. Sultan İbrahim, Cinci Hoca adı ile ünlü Anadolu Kazaskeri (kadı-asker) Hüseyin Efendiye, Bolu sancağında, 66.925 akçe yazısı olan birtakım köyleri, arazi ve meraları, dağları ve tepeleri ve ağaçları ve ırmakları ile malikâne olarak vermiştir. Tam mülkiyet üzere bağışlanan bu topraklar için verilen temliknâmelerde, malikânelerin, yeni sahipleri tarafından satılabileceğini, bağışlanabileceğini, vakfedilebileceğini görmekteyiz. Tüm rant ve vergilerin toprağın sahibine ait olduğu bu malikânelerde, şeri ve örfi vergilerin kalkmasından sonra, üretici köylünün, ortakçıya dönüşmesi doğaldır.

Malikâne-divanî sistemine de burada kısaca değinmenin gereği var. Konya ve Doğu Anadolu eyaletlerinde ve bunlar arasında, imparatorlukta raslanan, ve "iki baştan tasarruf" edilmesiyle, diğer mülk topraklardan ayrılan malikâne-divanî sisteminde, üretici köylü, bir hisse (onda-bir) toprağın sahibine, bir hisse de sipahiye ödemektedir. Toprağın sahibine ödenen hisseye malikâne hissesi, sipahiye ödenen hisseye divanî hissesi dendiği için, bu sisteme, malikâne-divanî adı verilir. İki baştan tasarruf edildiği şekliyle imparatorluğa intikal etmiş, ve imparatorlukta da aynen uygulanmaya devam edilmiştir. Malikâne-divanî sisteminde, toprak, çokluk, icar yoluyla işletilmektedir. Devlete ait vergilerin ortadan kalkmasıyla, divanî hissesinin kendiliğinden kalkacağı doğaldır. İcar yoluyla işletilen topraklar, kiracı ya da ortakçılık usulüyle işletilmeye devam edecektir. Ne var ki, malikâne-divanî sisteminin içersine giren topraklar, mülk timarlarda ya da malikânelerde olduğu gibi, köyleri kapsamamakta, köyler içersinde tarlalardan oluşmaktadır. Çoğunlukla icara verilmesinin nedeni, toprak sahiplerinin kentlerde oturmakta olmasıdır. Üretici köylü, bir yandan toprak sahibine karşı, bir yandan da sipahiye karşı yükümlülükler taşır, bu nedenle onun bağımsızlığında bir azalma sözkonusu değildir; o iki efendi ile karşı karşıyadır, ve bu nedenle de durumu, öteki reayaya göre daha ağırdır.

Özetleyelim: mülk timarlar, timar sisteminin bozulmasıyla, malikâneye dönüşecektir. Gerek mülk timarların dönüştüğü malikâneler, gerek başlangıçta malikâne olarak verilen mülk topraklar, miras yolu ile parçalanma olasılığıyla karşı karşıyadırlar. Ne var ki, özellikle beyliklerden devreden mülklerin bir kısmı o denli büyüktür ki, bunlar, dağları, suları ve gölleriyle birlikte günümüze devreden büyük mülklerin bir kısmını oluştururlar. Bazan bir köyden oluşan, bazan birkaç köyden büyük alanlar oluşturan bu topraklar, köylü aileler tarafından, küçük işletmeler halinde, faal olarak işlenmektedir. Gerek şeri vergiler ve gerek devlet tarafından konan vergilerin kalkmasıyla, doğrudan üretici köylü, bu vergilerden kurtulmakla birlikte, esas olarak, ortakçı ya da kiracıya dönüşerek, daha büyük oranda rant ödemeye devam edecektir. Bu da, üretici köylüyü, toprak sahibine karşı daha bağımlı duruma getirecektir. Malikâne-divanî sisteminde ise, üretici köylü, timar rejiminin çözülüşü ve aşarın ortadan kalkmasıyla birlikte, tam olarak bir ortakçıya ya da kiracıya dönüşecektir.

C) YURTLUK VE OCAKLIK TİMARLAR, KÜRT AŞİRETLERİNİN YAPISI

Yurtluk ve ocaklık timarlar, konumuz açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü, yurtluk ve ocaklıklarda, aşiret sistemine dokunulmamış, kürt aşiret reislerinin ve beylerinin imparatorluğa bağlılığı sağlandıktan sonra, bunların savaş sırasında, savaşa belirli sayılarda asker ile katılmaları konusunda saray ile beyler arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Savaşa katılma yükümlülükleri açısından timardırlar, ama esas olarak kendi geleneksel yönetimlerine dokunulmamıştır, aşiret yapısı olduğu gibi korunmuştur. Timar sisteminin kalkmasıyla birlikte, yurtluk ve ocaklarda, askerî hizmet dışında, değişen bir şey olmamıştır. Ocaklık timarlar Kürdistan beylerine ve hâkimlerine, yurtluk timarlar aşiret beylerine tayin olunmuştur. İkisi arasında bir ayrım yapmak gerekir. "Kürdistan beyleri" ile "Kürt aşiret reisleri", birbirlerine göre farklılık gösterir kanısındayım. Kürdistan beyleri, bir aşiret ya da kabilenin beyi olarak, öteki aşiret ve kabileler üzerinde egemenlik kurmuşlardır.

Bu bakımdan daha büyük birimleri oluştururlar. Burada, egemenlik kuran beyler ile egemenlik altındaki aşiret ve kabileler arasında, aşiret ve kabile açısından, kanbağı olmaması gerekir. Aşiret reisleri ise, kendi aşiretinin reisi olduğu için, aşiret üyeleri ile aşiret reisi ailesi arasında kanbağı vardır.

Aşiret yapısını daha belirginleştirebilmek için, Şemdinli aşiretlerinin yapısına bir gözatmak yararlı olacaktır kanısındayım. Şemdinli'de başlıca üç aşiret vardır. Aşiretler kabilelerden oluşur. Bir aşirette, aşiret reisi ailesi, aşireti oluşturan kabilelerden birisinden gelmektedir ve geleneksel olarak belirlenmiştir. Sırasıyla, aşiret reisi, aşiret reisi ailesi, kabile reisi, kabile reisi ailesi, bir çeşit feodal üstünlüğe sahiptir. Aşiret içersinde, soyun kanını taşımaktan başka hiç bir soyluluğu olmayan üyelere, "kirmanç" adı verilir. Kirmançlar, kendi kabile reisine ve ayrıca aşiret reisine emek-hizmetinde (zibare - angarya) bulunur ve ürün-rant öder. Aşiret içersinde, rıspî (aksakallı) denen en yaşlı ve deneyimlerine güvenilir üye de, aşiret ya da aşiretler arası işlerle ilgili toplantılara katılır. Bazan aşiretler arasındaki sorunları görüşmek üzere, aşiret reisleri ile bazı kabile reisleri ve rıspilerin katıldığı toplantılar yapılır. Bununla birlikte, aşiretler içersinde, Humaro aşiretinden gelen beyler, Şemdinli aşiretleri üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Bunlar, yalnız kendi aşiretlerinin reisi olarak değil, egemenlikleri altına aldıkları tüm aşiretlerin beyi olarak görünmüşlerdir. Bu nedenle olsa gerek ki, Kürtçede, "bey" anlamında, bunlara "mir" adı verilmiştir. Şemdinli aşiretleri üzerinde, bir ara, dışardan geldiği söylenen ve Sadate Nehri ailesi denen bir aile egemenlik kurmuştur. Mevlana Halid'in Kürdistan ve Dağıstan'da nakşbendi tarikatını yaymakla görevlendirdiği Seyit Taha (ölümü 1869), bu ailenin, dinsel yönden ilk yükselen ve bölge üzerinde nüfuz kazanan simasıdır. Oğlu Şeyh Ubeydullah, babasının, bölgedeki dinsel etkinliğini, askerî bir temsilci olarak sürdürmüştür. Şeyh Ubeydullah zamanında, Humaro aşiretinden gelen reislerin (üç kardeşden-herbiri, sırasıyla bir yıl, Nehri'de "beylik" denen iktidarını sürdürüyordu) iktidarına halk tarafından son verilmiş, ve egemenlik Sadate Nehri ailesinden Şeyh Ubeydul-

lah'a geçmiştir. Şeyh Ubeydullah, bir ara, Kürtleri silahlandırarak Tebriz'e kadar yürümüştür. İmparatorluğun İran ile ilişkilerini zedeleyici nitelikte olan bu saldırı dolayısıyla, Şeyh Ubeydullah, Medine'ye sürgüne gönderilmiş (1883), daha sonra, yerini, o sıra İran'a sığınan oğlu Muhammed Sıddık almıştır. Muhammed Sıddık zamanında, ailenin, Şemdinli aşiretlerinin hepsinde, şu ya da bu şekilde, toprak edindiğini görüyoruz.

Buradan çıkaracağımız genel sonuçlar şunlar olmalıdır: (1) aşiretlerin, kendi aşiret reisleri yönetiminde, bağımsız olmaları; (2) aşiretler içersinde, bir aşiret beyinin, diğer aşiretleri egemenlik altına almaları; (3) bu beylere karşı, genel olarak öteki aşiretlerin savaşımını dinsel bir kökenden gelerek temsil eden bir ailenin egemenliğinin tanınması. Üçüncü tip, aşiretlere, genellikle dışardan gelmiştir, aşiretlerden herhangi biri ile kanbağı yoktur; ya da soy yolu ile değil, dinsel yolla egemenlik kurmuştur.

Ocaklık timarların Kürdistan beylerine, yurtluk timarların aşiret reislerine tayin olunmasının kökenini burada aramak gerekir. Kürdistan beyleri, aşiretler üzerinde, aşiret reisleri kendi aşireti içinde egemen unsurlardır. Ocaklık timarların sahibi Kürdistan beyleri, "temessükâtları mucibince [imparatorlukla yaptıkları anlaşma gereğince] azl ve nasbı kabul eylemezler",[7] bunlardan birisi öldüğü ya da hizmeti bıraktığı zaman, sancağı ve hasları oğluna ve akrabalarına verilir, "hariçten kimseye verilü gelmemiştir". Yurtluk timarlar ise, aşiret beylerine tayin olunmuştur ki, bunlar, *kavim ve kabile sahipleridir,* birisi ölse ya da hizmetten çekilse, timarı ile aşiret beyliği oğluna ve akrabasına verilir, "ahara [yabancıya, başkasına] verilmek hilaf-ı kanundur [yasaya aykırıdır]".[8] Ocaklıklarda olduğu gibi, yurtluklarda da, aşiret beyleri aşiret üyelerinden alınan bütün vergileri aldığı gibi, iç işlerinde, idarî ve hukukî bakımdan da bağımsızdır.

Yurtluk ve ocaklık timarlarda, timar sisteminin çözülmesiyle, yalnızca, beylerin ve aşiret reislerinin savaşa katıl-

[7] Avni Ömer Efendi, "Kanun-ı Osmanî Mefhum-ı Defteri Hâkani", *age,* s. 388-389.

[8] Aynı yerde, s. 389-390.

ma yükümlülüğü kalkmış olmak gerekir. Timar sisteminin kalkmasıyla, beylerin aşiretler üzerindeki egemenlikleri, imparatorluğa bağlanmadan önce ne ise öyle devam edecek; ve aşiret reislerinin aşiret üyeleriyle ilişkilerinde de herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Birkaç aşireti egemenliği altına alan beylerin durumu, burada, oldukça farklıdır. Beylerin, toprakların önemli kısmının sahibi olarak görünmesi, diğer aşiretlerden köylü aileleri bu topraklarda arsa ve tarla göstererek çalıştırması olağan görünüyor. Aşiret reisinin ise, aşiret üyeleri ile arasında kanbağı vardır, ve aşiret içersinde, aşiret reisi, feodal bir üstünlüğe sahip olmakla birlikte, burada, ilkel komünün gelenekleri canlı bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan aşiret üyesi, aşiret toprağının ortaklaşa sahibi sayılmalıdır. Aşiret içersindeki hiyerarşi ve bu hiyerarşinin toprağın özel tasarrufunda yansıması sonucu, toprağın daha büyük bir kısmının aşiret reisi ve ailesi ile kabile reisleri ve aileleri elinde kalması doğaldır. Bir aşirete, bir başka aşiretin kabile reisi ailesinden gelen aileler, yeni geldiği aşiret içersinde, bu mevkilerini yitirir, ve aşirete, kirmanç olarak girerler. Bunlar gibi, aşirete yeni gelenlere, toprak, aşiretin rızası ile verilir, ama bu, aşirette kaldığı süre içindir. Bunun bizim için anlamı şudur ki, aşiretlerde toprak özel mülk olsa da, aşiret üyesi, bu toprağı, aşiret dışından bir başkasına değil, ancak aşiret içersinden birisine satabilir. Aşiret birliği, topraklar üzerinde birliği zorunlu kılar. Sipahi timarlarında, sipahi ile köylü arasında kanbağı yoktur; aşiretlerde ise, aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasında kanbağı vardır. Anadolu'nun diğer bölgelerinde *komşuluk* ilişkilerine dayanan köy topluluklarının yerini, burada, kanbağına dayanan *aşiret* ilişkileri almış durumdadır. Bu anlamdadır ki, aşiretler köylerden oluştuğu için, köy, burada bir iktisadî birim değil, iktisadî birimin bir parçasıdır.

Özetlersek: Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da, timar rejiminin çözülmesi, toprak mülkiyet ilişkilerini, esas olarak, etkilememiştir. Beyler ile bunların egemenlikleri altında bulunan üretici köylü aileler arasındaki feodal ilişkiler, varlığım korumuş; aşiret reisleri ile aşiret üyeleri arasındaki, kanbağına dayalı feodal şekillenme varlığını sürdürmüştür.

Bir başka deyişle, aşiret bağları, bu bölgede, mülkiyet ilişkilerinin değişikliğini önleyen en büyük engeldir ve bu nedenle de, iç yapıları gereği, değişmeye karşı, daha uzun yıllar direnecektir.

F) VAKIF TOPRAKLAR YA DA DİNSEL ZÜMRE MÜLKİYETİ VE SONUÇLARI

Vakıflar islâm âleminde önemli bir yer tutar. Çeşitleri pek çoktur, ve bu nedenle de çeşitli adlar altında anılırlar. İlke açısından tanımlamak gerekirse, vakıf, mülkün hapsedilmesidir. Bu, bina, bağ, tarla gibi taşınmaz mal olduğu gibi, para, koyun, köle gibi[9] taşınır mal da olabilir. Hapsedilen mal, satılamaz, borca karşılık haczedilemez, varisler arasında paylaşılamaz. Malın geliri (rant ve faiz), vakıf sahibinin belirlediği yerlere sarfedilir. Vakfın gelirinin en az bir kısmının dinsel bir hizmete tahsis edilmesi zorunludur. Bir malın vakfedilebilmesi için, o malın özel mülk olması gerekir. Vakfeden, vakfın işlerini ve gelirlerini yürütecek bir mütevelli görevlendirir. Konumuz bakımından, bizi, genel olarak vakıflar değil, vakıf topraklar ilgilendirmektedir. Vakıf topraklar içersinde, kuşkusuz, küçük toprak parçaları da vardır, ama bunlar konumuz açısından önemli değildir. Bizim üzerinde durmak istediğimiz, büyük vakıf topraklardır. Padişah ve toprak sahibi kişiler tarafından, büyük topraklar, belirli bir dinsel hizmet için vakfedilmekteydi. Vakfedilen topraklar, bazan bir kasabanın bütün köylerini kapsar. Bu toprakların rant ve diğer gelirleri, vakıf için belirlenen hizmete harcanır. Genel olarak tekke, medrese ve benzeri yerlere tahsis edilen bu tür vakıfların gelirleri ile, burada, şeyh, derviş, hoca, medrese öğrencisi ve benzerlerinden oluşan dinsel bir topluluk, dinsel faaliyetlerini ve yaşamlarını sürdürür. Bu nedenle vakıflar, feodal-ideolojinin maddî temelini oluşturmuş, feodal sistemin, dinsel, hukukî ve siyasal ideolojik kadrosu genel olarak bura-

[9] Konumuzla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte, vakıfların gelirlerinin, kölelerden sağlanan döle kadar yaygınlaştığına ilişkin çarpıcı bir örnek verelim: Hasboğa adlı köyün vakıf mütevellisi Mehmet Oğlu Mustafa, vakfa, 1700 akçeye Karagöz adlı bir kul, 1600 akçeye Devlet adlı bir cariye satın almış, birbirleriyle çiftleştirip bir karında iki kız çocuğu olduktan sonra, esirleri tamamı bahasına bir başkasına satmıştır. (*Vakıflar Dergisi*, Sayı II, s. 421.)

larda yetişmiştir. Anadolu'da, Hacıbayram Veli, Hacıbektaş, Mevlevî tekkeleri, vakıf topraklar bakımından başta gelenler arasındadır. İmparatorluk zamanında Hacıbektaş'ta, Hacıbektaş tekkesinin 362 köyü, gene aynı bölgede Çelebilik tekkesinin 80 köyü vardı. Vakıf arazisi olan bu köyler halkı, toprağı, ya reaya çiftliklerinde olduğu gibi tasarruf eder ve vergilerini vakfa verir, ya da ortakçılık usulü ile ekip biçer. Sipahi timarında olduğu gibi, toprak, köylü ailelerin işleyebileceği büyüklükte küçük işletmelere ayrılmıştır. Üretici köylü, vakfa ait olan toprağı tasarruf etmektedir. Tekkeye olan maddî bağlılığın, ürününü paylaştırmakla bitmeyeceği anlaşılır bir şeydir. Ayrıca, bu topraklar dışında, yakın-uzak yörelerden gelenlerin tekkeye çeşitli bağışlarda bulunması da, tekke geleneğindendir.[10]

Timar sisteminin dağılışında olduğu gibi, vakıflar dağılmamış, varlıklarını cumhuriyetten sonra da sürdürmüşlerdir. Ne var ki, köylü devrimini tamamlamamış olan cumhuriyet, cumhuriyetin karşısında yeralan dinsel ideolojilerin maddî temelini oluşturan vakıf topraklara karşı kayıtsız kalmamıştır. Cumhuriyetin iki niteliğine bakalım: Biri, ülkeyi işgal etmiş olan emperyalistlerden temizlemiştir. Bu nedenle, cumhuriyet, —birkaçı hariç— yabancı sermayeli işletmeleri 1918'den 1944'e kadar ulusallaştırmış ve 1924'ten 1946'ya kadar imparatorluktan miras aldığı dış borçları ödemiştir. İkinci niteliği, feodal devleti yıkmış olmasıdır. Dinsel kurumlardan ayrı olarak, yerel feodallerin merkezî-feodal devlet ile bir çelişki içersinde olduğu söylenebilir. Nitekim, merkezî-feodal devletin çözülüşü, yerel feodallerin bağımsızlığını güçlendirmiş, cumhuriyet, yerel feodallere karşı bir tutum takmmadığı sürece, bunlar daha da güçlenmişlerdir. Ama cumhuriyet, hilafeti kaldıran yasa ile birlikte, dinsel-ideolojilerin siyasal etkinliğine önemli ölçüde son ver-

[10] Konudan uzaklaşmakla birlikte, onbeş yıl kadar önce, Sivas'ta geçen bir olayı anlatmak yararlı olacak: Kente gelen yoksul bir köylü, cadde üzerindeki bir inşaatta on gün çalıştıktan sonra, bir sabah, elleri önünde, kalfanın yanına girer, "Beyim —der—, izin verirsen ben artık gideyim, evde çoluk çocuğun ihtiyacı pek çok da..." "Sen bilirsin —der kalfa— hesabını görelim, gidiver.." Yoksul köylü, biraz mahcup, biraz şaşkın, "Yanlış anladın bey —der—, ben Efendiye hizmet için gelmiştim." Kalfa, durumu anlar, "Efendi" sözü ile, bölgenin nakşbendi şeyhini kastettiğini bilir, "Yanlış yere gelmişsin oğlum —der—. Efendinin inşaatı burası değil, caddenin şu karşısındaki.."

miştir. Feodal-ideolojinin maddî temelini oluşturan vakıf topraklar, 1924'ten itibaren çıkarılan bazı yasalarla, devletin denetimi altına alınmaya başlanmış, 1935'te çıkarılan Vakıflar Kanunu ile de, Vakıf Genel Müdürlüğüne, "gerekli görülmeyen mazbut ve mülhak vakıflara ait akar ve toprakları" satmak yetkisi verilerek, vakfın temel niteliğini belirleyen mülkiyetin hapsedilmesi ilkesi ortadan kaldırılarak, vakıflar kurum olarak sona ermiştir. Bu yasadan sonra, feodal-ideolojinin maddî temelini oluşturan vakıf topraklar, peyderpey satılarak, zamanla, büyük ölçüde azalmıştır. Vakıf toprakların kurumlaştırılarak, topraksız ve az topraklı çiftçiye dağıtılması, 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda yer almıştır. Ne var ki, bu tarihe kadar satılmış bulunan vakıf toprakların, —yasalarda, bu toprakları tasarrufunda bulunduran köylülere satılmasına ilişkin destekleyici bir hususun yer almamış olması nedeniyle—, daha çok, varlıklı ve nüfuzlu kimselere satılmış olduğunu bize düşündürmektedir.

Özetlersek: vakıf topraklar, geliri, dinsel amaçlara tahsis edilmiş topraklardır, ve dinsel zümreler tarafından tüketildiği için de, zümre mülkü sayılmak gerekir. Mülkiyetlerinin hapsedilmiş olması, bu toprakların doğrudan üretici köylüler tarafından mülk edinilmesini engellediği gibi, tefeci sermaye de, bu toprakların, mülkiyet ilişkilerinde çözücü bir etki yapmamıştır. Timar sisteminin ve bu sistemle belirtilen vergilerin ortadan kalkmasına koşut olarak, üretici köylü ile vakıf mütevellisi arasındaki ilişki, feodal ilişkinin bir başka tipi olan ortakçılığa dönüşmüştür. Vakıf toprakların satılarak, vakıf mülkiyetin tasfiyesi ile, ortakçı köylü, iyimser bir yorumla, bu kez, toprağın yeni sahibinin ortakçısı durumuna gelmiştir.

BAZI SONUÇLAR

İmparatorlukta, toprak, mülkiyet açısından büyük parçalara, işletme açısından küçük parçalara bölünmüştür. Mülkiyeti devlete ait olan topraklardaki küçük işletmelerin bir kısmı, üretici köylünün kendi mülkü haline dönüşmüştür; bir kısmı ise, büyük topraklar halinde, mülk edinilmiş-

tır. İmparatorlukta özel mülk olan büyük topraklar, miras ve satış yoluyla küçük parçalara bölünmediği sürece, büyük özel mülkler olarak cumhuriyete devretmiş, üretici köylü, bu topraklarda ortakçı durumuna gelmiştir. Vakıf toprakların, daha çok, parçalı olarak, özel mülk topraklara dönüştüğü söylenebilir. Bunlar genellikle varlıklı (zengin) kimselerin eline geçerek, bir kısım köylünün topraksızlaşmasına, varlıklı köylülerin topraklarını büyütmelerine yolaçmıştır. Kürt aşiretlerinde ise, durum oldukça farklıdır. Aşiret içersinde, toprağın mülkiyeti ya da tasarrufu aşiret üyesine ait olsa bile, aşiret reisi, aşiret üyeleri üzerindeki feodal egemenliğini ve üstünlüğünü sürdürmeye devam etmiş; beylerin toprağında ise, evleri dahil hiç bir üretim aracına sahip olmayan köylü aileler, küçük işletmeler halinde toprağı işlemeye devam etmiştir. Ama burada da, toprak, işletme olarak, küçük parçalara bölünmüş durumdadır.

Gerek büyük toprak mülklerde, gerek küçük köylü mülkiyetinde, gerek aşiret ilişkilerinin canlı olduğu alanlarda, toprak, işletme olarak küçük parçalara bölünmüş durumdadır. Küçük köylü mülkiyetinde, köylü ailesi, kendi toprağını işler, ve bu anlamda özgürdür; büyük toprak mülklerde, köylü aileler, işleyebileceği büyüklükte toprakları, genel olarak, ortakçılık usulüyle işlemekte, toprak sahibine aynî-rant ya da para-rant olarak, feodal rant ödemektedir; aşiret ilişkilerinin canlı olduğu bölgelerde, köylü aile, ya toprağın sahibidir, ya ortakçıdır. Bu bölgede, toprak sahibi olan aşiret üyesi, aşiret reisine ya da egemenliği altında bulunduğu beye karşı, feodal bazı yükümlülükleri yerine getirmek durumundadır; toprak sahibi olmayan ortakçıyı da iki farklı kategoriye ayırmak gerekir. Ortakçı, toprak hariç, öteki üretim araçlarına sahip olabilir. Ürün, burada, tohum çıktıktan sonra yarı-yarıya bölüşülür. Daha yaygın bir durumda da, doğrudan üretici köylü, emek-gücünden başka hiç bir üretim aracına sahip değildir, ve üstelik damı ve ahırı ve bunları üzerine kuracağı arsası da yoktur. Damı ve ahırı kendisi yapsa bile, bunları yapacağı arsayı toprak sahibi durumundaki bey gösterir, tohumu, çifti ve öküzü, başlangıçta bey vermiştir. Dolayısıyla, köylü ailesinin toprak sahibine ödemekle yükümlü olduğu oran daha fazladır ve

mülksüz olduğu ölçüde daha bağımlı durumdadır.

İmparatorlukta, Akdağ'ın "pek çok ümeranın ve hatta İstanbul ricalinin birçok yerlerde binlerce koyun beslediğini" belirttiği çiftliklerin,[11] hayvancılıktan gelen bir olanakla, küçük işletmelere bölünmemiş olduğunu düşünmek gerekir. Büyük mülk toprakların, büyük işletmeler halinde işletilebilmesi, ancak iki biçimde olasıdır: ya küçük ve cılız üretim araçlarının, büyük ve güçlü araçlara dönüştürülmesi, ya da büyük sayıda emek-gücünün biraraya toplanabilmesiyle. Köle ekonomisinde büyük sayıda emek-gücünün biraraya toplanması ve küçük üretim araçları ile, büyük tarımsal işletmeler işletilmiştir. Ama bu, kölecilikle birlikte geride kalmıştır. İmparatorlukta, padişah ve vezirlerin payına düşen savaş tutsaklarının, has ve zeametlerde, ortakçı kullar olarak istihdam edildiğini izliyoruz. Ama bunlar da, yukarda belirttiğimiz gibi, reayadan ayrı bir statüde olmakla birlikte, küçük işletmeler halinde üretimde bulunmaktaydılar. Genel anlamda, emek-gücünün özgür satıcılarını doğuran koşullar ortaya çıkmadan, üretim araçları küçük iken, tarımda büyük işletmelerin doğması olanaksız görünüyor. İkincisi, üretim araçlarının büyük boyutlara ulaşması, tarımın makineleşmesi ile olanaklıdır. İmparatorluğun cumhuriyete devrettiği mülkiyet biçimlerinde, bu iki olanağın toplumsal bakımdan ortaya çıkmadığını görüyoruz. Onun içindir ki, mülkiyet farklı büyüklükte olmakla birlikte, işletmeler küçüktür. Mülkiyetin farklılığı, toprak sahibi ile doğrudan üretici arasındaki ilişkiyi belirlemiştir. Toprak sahibi ile üretici aynı kişi olduğu zaman, karşımızda kendi toprağının sahibi bağımsız köylü vardır; toprak sahibi ile doğrudan üretici ayrı kişiler olduğu zaman, bu ilişki, feodal bir ilişki olmuştur.

Kapitalizmin gelişmesi, kuşkusuz, feodal ve öteki kapitalist-öncesi ilişkiler üzerinde çözücü, dağıtıcı bir etki yapmıştır, yapacaktır. Bu etkiler, Türkiye'de nasıl bir çizgi izlemiştir, ve bugün kırsal alanda durum nasıldır, bunu, çeşitli yönleriyle, bir başka yazımızda irdelemeye çalışacağız.

Haziran 1978

[11] Prof. Dr. Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 43

RAGIP GELENCİK

TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN DAĞILIMI

GİRİŞ

Türkiye'de köylülük, nelerle ilişkili olarak, nasıl bir dağılım gösteriyor? Elinizdeki çalışma, belirli koşullarda, bu soruları yanıtlıyor. Başvurulan başlıca kaynak, Köyişleri Bakanlığının "köy envanter etüdleri"dir. İllere göre "köy envanter etüdleri" 1964-71 yıllarında yayımlandı. Demek ki 1971'e kadar bu kaynaktan yukardaki amaçla yararlanma olanağı yoktu. "Köy envanter etüdleri" belirli bir yılda (aynı zamanda) yapılıp bitirilmiş değildir. Onun için genel durumun belirli bir zaman kaymasıyla saptandığı söylenebilir. "Envanter" çalışmalarında belirli bir yanılma payına göz yumulduğu da anılmalıdır. Bütün bunlara karşın elinizdeki çalışmada izlenen yol, bu türlü eksiklerin yanıltıcı etkilerini büyük ölçüde azaltabilecek niteliktedir. Ayrıca, yanılma payım azaltmak için *il* değil, *ilçe* temeline dayandırılmıştır.

"Köy envanter etüdleri" bitirildiğinden beri Türkiye'nin bazı ilçelerinde köy varlığı elbette önemli ölçüde değişmiştir. Örneğin Keban Baraj Gölü birçok köyün sular altında kalmasına (yok olmasına) yolaçmıştır. Büyük kentlere yakın birçok köy onlarla birleşip "köy" olmaktan çıkmıştır, vb. Bunlar, bu çalışmada varılan sonuçların dayandığı ay-

rıntılarda olup bitmiş değişikliklerdir. Yerel etkileri çok büyük olmuş olabilir; ama varılmış sonuçlarda büyük düzeltmeler yapılmasını gerektirdikleri söylenemez. Bu çalışmanın en önemli eksiği, yanıtlamadığı soru şudur: Osmanlı toprak düzeni, Tanzimattan önce ve sonra, *uygulandığı haliyle*, "köy envanter etüdleri" sonunda öğrenilen durumu nasıl etkilemiştir? O düzenin bu durumu etkilediği kesindir: Varılan sonuçlar gösteriyor ki köylülüğün bugünkü dağılımında en önemli etken "toprak mülkiyeti durumu"dur.

Burada sayılamalı (*statistical*) yöntemlere yabancı okurlara bildirilmesi gereken önemli bir nokta var: Varılan sonuçlar *kesinlikle ilçelerin hepsi* (kesinlikle bütün Türkiye) için değil, *genellikle ilçelerin hepsi* (genellikle bütün Türkiye) için geçerlidir. Bazı ilçelerin durumları varılan sonuçlara uymayabilir, onlarla çelişebilir. Ama böyle ilçelerin varlığı, teorik bakımdan, sonuçların yanlışlığını göstermez. Ve teorik bakımdan böyle ilçeler çoklukta olamaz. Sözgelimi Çanakkale Merkez İlçe, Eceabat, Gelibolu böyle bir uymazlık veya çelişki gösterebilir. Bunun başka bir açıklaması vardır: O ilçeler Çanakkale Savaşlarına sahne olmuştur ve üçü de, askerî bakımdan, hâlâ stratejik önemi büyük birer yerdir. Bu örnekte olduğu gibi, varılan sonuçlara uymayan her durumda özel bir açıklama bulunmak gerekir. Bu çalışmadan gereği gibi yararlanmak için hep gözönünde tutulması gereken önemli nokta budur.

Metin, sayılamalı yöntemlere yabancı okurlar düşünülerek, yeniden kaleme alınmış, teknik ayrıntılardan vazgeçilerek özetlenmiştir. Dipnotları izleyerek onlar da sözü edilen ilişkileri nicel olarak kolayca değerlendirebileceklerdir

TÜRKİYE'DE KÖY YOĞUNLUĞU

Türkiye'de, ilçelere göre, köy yoğunluğu 0,5-43,5 arasında değişmektedir ve ortalama 6,1'dir.[1] Köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçeler, doğudan batıya, Şile'ye kadar, Karadeniz kıyıları boyunca; sonra Güney Marmara kıyıları boyunca; Ege'de kıyı şeridinin hemen doğusunda; Hatay, Ga-

[1] Nüfus yoğunluğu (1 km kareye düşen nüfus) dışında, bütün yoğunluklar 100 km kareye göre hesaplanmıştır. Ortalamalar hesaplanırken örneklemeye başvurulmamıştır.

ziantep, Mardin, Tunceli illerinde toplanmıştır. (Bkz: HARİTA I) Ülkenin öbür kesimleri ortalamaya eşit ve ortalamadan küçük köy yoğunluğu gösteren ilçelerle kaplıdır. Bu ilçelerin dağılımında göze çarpıveren kopukluklar yoktur. Aynı ildeki ilçelerin çoğunluğunda köy yoğunluğu genellikle eşit değildir ve bazan büyük farklar göstermektedir.[2] Ayrı coğrafî bölgelerdeki ilçelerde aynı köy yoğunluklarına rastlanmaktadır. Toplam köylerin %75,6'sı (26.917 köy) yoğunlukları 2,1-7,6 arasında değişen 479 ilçededir. Bu 479 ilçe, toplam ilçelerin %77'si, ve toplam kırsal alanları Türkiye kırsal alanının %82,3'üdür. Yaygın köy yoğunluğu 2,1-7,6'dır. Köy yoğunlukları ortalamadan yüksek ilçelerin toplam kırsal alanı, bütün kırsal alanın %21,4'üne eşittir. Ve ilerde görüleceği gibi, Türkiye köylülüğü bu dar alanda büyük ölçüde yoğunlaşmıştır. İlçeler köy yoğunluklarma göre sınıflanınca TABLO I'deki durum ortaya çıkmaktadır.[3]

TABLO I

SINIFLAR (Köy Yoğunluğu)	İLÇELER		TOPLAM KÖY SAYISI
	Sayısı	Bütün İlçelere Oranla %	
0,5-2,0	29	4,82	1.061
2,1-3,0	64	10,29	2.574
3,1-4,0	94	15,11	4.319
4,1-5,0	104	16.72	5.954
5,2-6,2	130	20,90	8.305
6,6-7,6	87	13,99	5.765
8,3	20	3,22	1.330
9,0	23	3,70	1.534
10,0	21	3.38	1.467
11,1	12	1,93	602
12,5	6	0,96	337
14,2	10	1,61	818
16,6	9	1.29	690
20,0	5	0,80	398
25,0	5	0.80	274
35,0	2	0.32	160
43,5	1	0,16	10
Toplam	*622*	*100,00*	*35.598*

[2] Örneğin Hakkâri'de yoğunluğun ilçelere göre değişim sınırları 1,0-3,0 ve değişim genişliği 2 olduğu halde, Kastamonu'da 5,2-43,5 ve 38,3'tür.

[3] İstanbul ilinin Silivri, Çatalca, Beykoz, Kartal, Şile, Yalova dışındaki ilçeleri, kırsal karakterlerini yitirip dağınık bir büyük kentin parçaları haline geldikleri gerekçesiyle. Bozcaada ile Gökçeada ise özel durumlarından ötürü araştırma dışı bırakılmıştır.

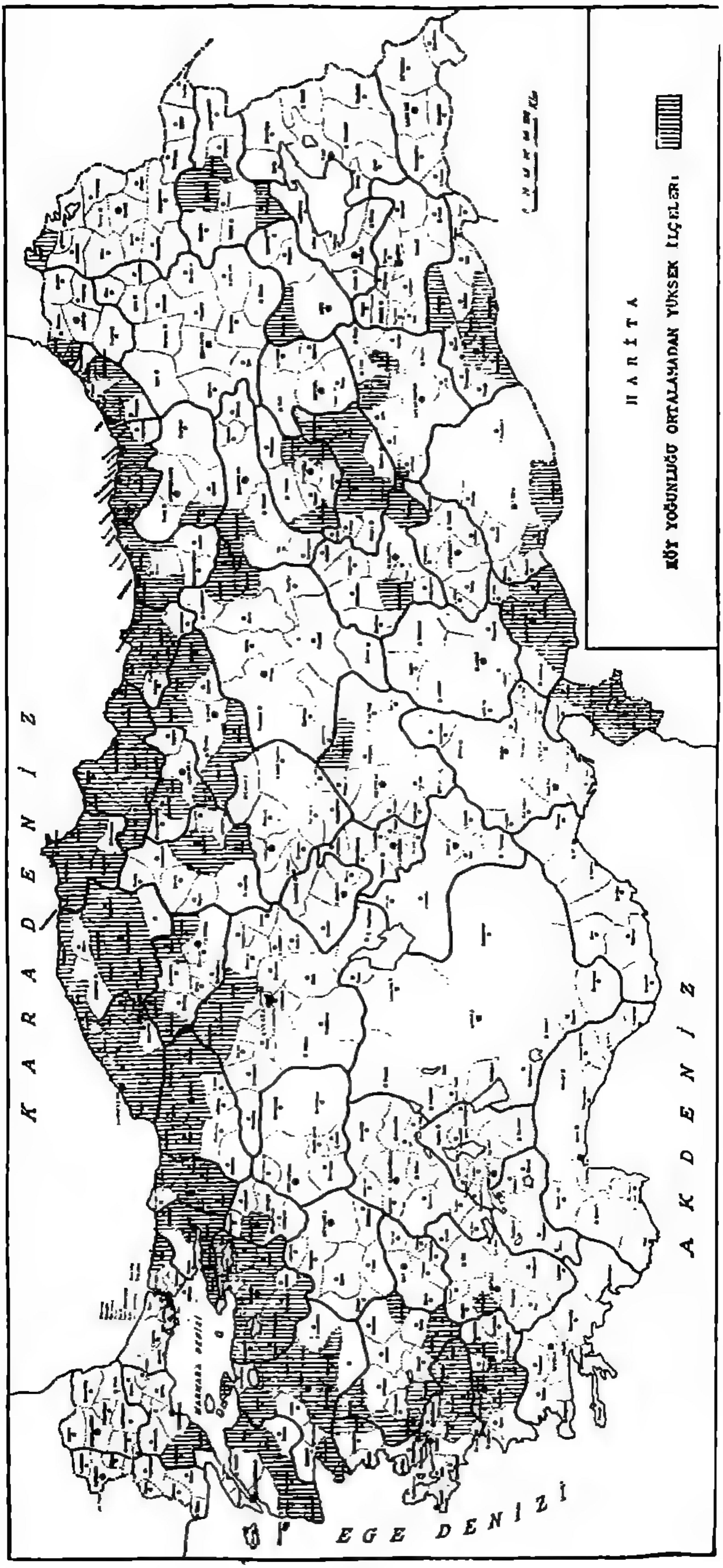
HARİTA
KÖY YOĞUNLUĞU ORTALAMADAN YÜKSEK İLÇELERİ
KARADENİZ
AKDENİZ
EGE DENİZİ

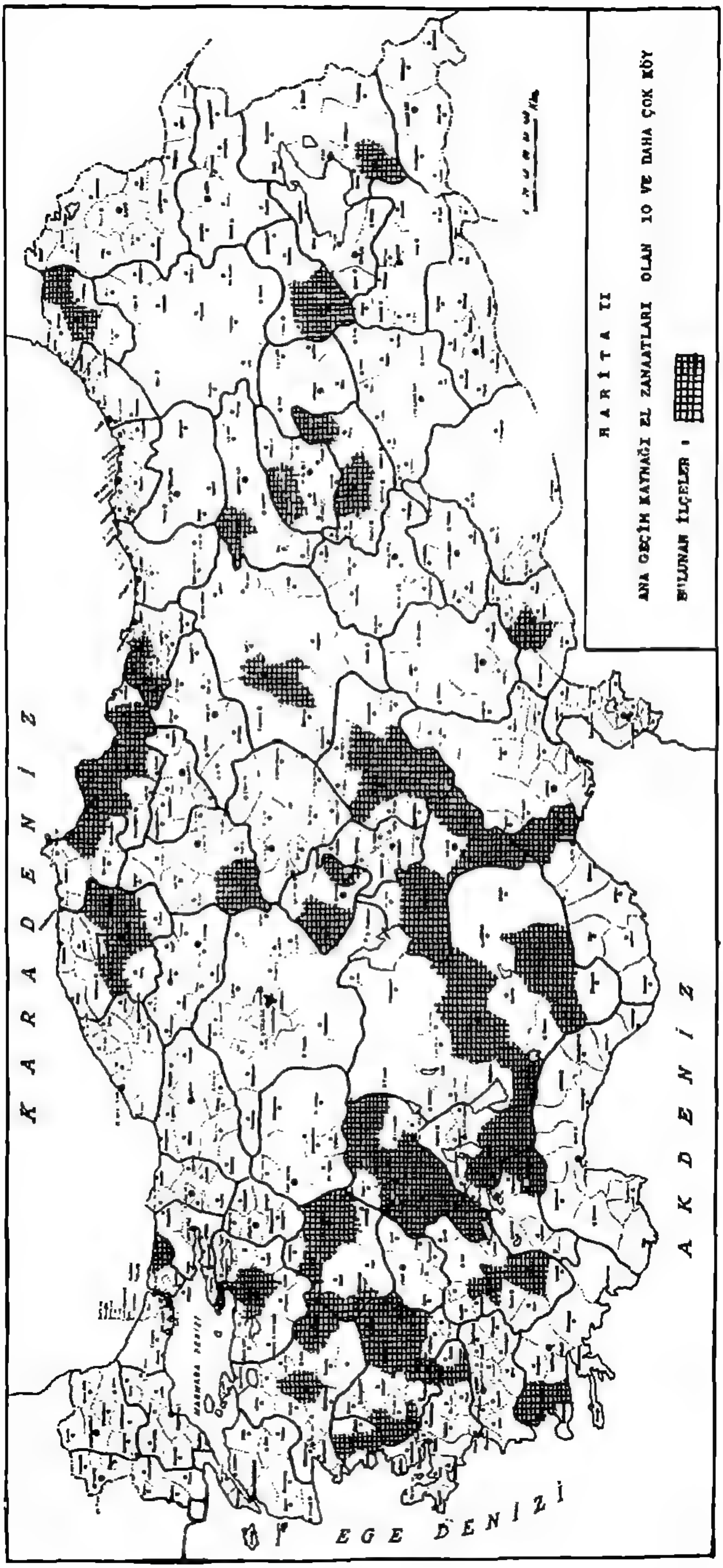
HARİTA II
ANA GEÇİM KAYNAĞI EL ZANAATLARI OLAN 10 VE DAHA ÇOK KÖY
BULUNAN İLÇELER :
KARADENİZ
AKDENİZ
EGE DENİZİ

1965 sayımı kesin sonuçlarına göre 20.542.717 olan Türkiye kırsal nüfusu, 1970 sayımı geçici sonuçlarına göre 21.880.934'e yükselmiştir. Artma %6,5'tir. Ülkenin kırsal nüfus yoğunluğu 1965'te 29 iken, 1970'te 31'e çıkmıştır. 1965 sayımı sonuçlarına göre, köy yoğunluğu 0,5-2,0 olan ilçelerde kırsal nüfus yoğunluğu 5 ile 27 arasında değişmektedir ve ortalama 13'tür. Kırsal nüfus yoğunluğu köy yoğunluğu ile birlikte oldukça düzgün bir artma göstermekte ve 25,0 köy yoğunluklu ilçelerde 160-246'ya ulaşmakta ve ortalama 195 olmaktadır. Köy yoğunluğu ile kırsal nüfus yoğunluğu arasında açık bir karşılıklı-ilişki (*correlation*) vardır. Bu karşılıklı-ilişkinin katsayısı, 0,6813'tür.[4] Köy yoğunlukları farklı sınıflarda ortalama köy nüfusu pek büyük farklar göstermemektedir; ama değişim sınırları ve değişim genişlikleri arasında büyük farklar vardır. (Bkz: TABLO II ve açıklayıcı notu.) Nüfus durumu, ülke köylülüğünün genellikle dar

TABLO II
KÖY YOĞUNLUĞU İLE KÖY NÜFUSU ARASINDAKİ İLİŞKİ

SINIFLAR (Köy Yoğunlukları)	KÖY NÜFUSU		
	Ortalama	Değişim Sınırları	Değişim Genişliği
0,5-2,0	782	402-1383	981
2,1-3,0	738	310-1477	1167
3,1-4,0	697	280-1752	1472
4,1-5,0	587	215-3070	2085
5,2-6,2	545	207-3663	3456
6,6-7,6	534	235-1091	856
8,3	532	355- 858	503
9,0	596	283-1928	1645
10,0	619	313-1038	725
11,1	621	233-1072	839
12,5	472	333- 745	412
14,2	627	340-1142	802
16,6	624	301-1004	703
20,5	606	296- 935	639
25,0	779	692- 862	170

Açıklayıcı not: Değişim sınırları, ortalaması alınan köy nüfusları içinde en düşük olan ile en yüksek olandır. Değişim genişliği de bu ikisi arasındaki farktır.

NOT: Sınıf 9,0'da Bornova hesaba katılmamıştır. Katılırsa, ortalama 672, değişim sınırları 283-2342, değişim genişliği 2059 olmaktadır. Sınıf 10,0'da Karşıyaka (İzmir) hesaba katılmamıştır. Karşıyaka ile birlikte ortalama 687, değişim sınırları 313-2051, değişim genişliği 1736 olmaktadır.

bir alanda, köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçelerde, büyük ölçüde yoğunlaştığını ayrıca kanıtlamaktadır.

İlçelerde köy yoğunluğu ile kırsal nüfus yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişki hemen şunu düşündürür: Köy yoğunluğu ile *kırsal nüfus yoğunluğu artışı* arasında da doğru bir karşılıklı-ilişki olmalıdır. Çünkü, bir ülkedeki çoğalma oranı genel ve aynı olmak koşuluyla, belirli bir alandaki nüfus artışı oradaki nüfusun çokluğuna özellikle bağlı olmak gerekir. Oysa, ilçelerde köy yoğunluğu ile *kırsal nüfus yoğunluğu artışı* (1965 kesin ve 1970 geçici sayım sonuçlarına göre hesaplanmış kırsal nüfus yoğunluklarının farkları)[5] arasında böyle bir ilişki yoktur. İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte kırsal nüfus yoğunluğu da artmakta, ama kırsal nüfus yoğunluğu artışı onlara uymamaktadır. Bulunan karşılıklı-ilişki katsayısı 0,0723'tür. Bunun başlıca nedenlerinden biri, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde köyden kente göçün çokluğu, oraların sürekli nüfus yitirmesi olabilir. Bu doğruysa, öngörülen karşılıklı-ilişki elbette ortadan kalkar, daha doğrusu *bulunmaz*. Bu durum şu varsayıma yolaçar: İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte köyden kente göç etmeleri en olağan sayılabilecek hiç topraksız (özgürleşmiş) ve az topraklı ailelerin yoğunlukları arasında doğru bir karşılıklı-ilişki olmalıdır. Bu varsayım doğrudur:

[4] Sayılamalı yöntemlere yabancı okurlara karşılıklı-ilişki (*correlation*) katsayısı üzerine şunları söylemek yetecektir kanısındayım: Bu katsayı özel bir yoldan hesaplanan ve —1 ile +1 arasında değişen bir sayıdır. Katsayı +1'e ne kadar yakınsa, araştırmaya konu olan iki şey arasında o kadar büyük bir *doğru* karşılıklı-ilişki var, biri artınca öbürü de artıyor demektir. Katsayı sıfıra ne kadar yakınsa, o iki şey arasında o kadar az bir karşılıklı-ilişki bulunduğu; katsayı sıfır ise, hiç bir karşılık-ilişki bulunmadığı anlaşılır. Katsayı —1'e ne kadar yakınsa, o iki şey arasında o kadar büyük bir *ters* karşılıklı-ilişki olduğu, biri çoğalınca öbürünün azaldığı anlaşılır. Pratikteki hesaplamalarda katsayının —1, +1 ve 0 (sıfır) çıkması pek zayıf bir olasılıktır. Yukarda katsayı +0,6812'tür.

Karşılıklı-ilişki katsayıları hesaplanırken %20 örnekle çalışılmıştır. Teoriye uygun olarak, TABLO I'deki sınıfların herbirinden %20 örnek alınmıştır. 35,0 ve 43,5 yoğunluklu sınıflar örneğe girememiştir. Örnekteki toplam ilçe sayısı 125'tir.

[5] Geçici sonuçlarla yapılmış çalışmanın sonradan niçin kesin sonuçlara göre düzeltilmediğini sorabilecek okurlara şu gerekçe gösterilebilir: 1970'e kadarki son 8 nüfus sayımında geçici sonuçlar ile kesin sonuçlar arasındaki farkların ortalaması *binde* 1,97 veya yuvarlak %0,2'dir. Kesin sonuçlarda fark, ortalamanın 5 katı artarak %1'e bile ulaşsa, bu çalışmada varılan sonuçlarda sözü edilmeye değer değişikliklere yolaçmaz.

KÖY YOĞUNLUĞU VE HİÇ TOPRAKSIZ AİLELER

Türkiye'de, ilçelerdeki köy yoğunluğu arttıkça, hiç topraksız (hiç topraksız tarım işçisi, hiç topraksız ortakçı, hiç topraksız kiracı) ailelerin yoğunluğu da artmaktadır. Karşılıklı-ilişki katsayısı 0,7928'dir. Gerçekte bu ilişki hiç topraksız tarım işçisi ailelerin yoğunlaşmasından doğmaktadır. Köy yoğunluğu ile hiç topraksız ortakçı ve kiracı ailelerin yoğunlukları arasında karşılıklı-ilişki yoktur.[6] Katsayı, hiç topraksız ortakçı aileler için 0,0255 ve hiç topraksız kiracı aileler için 0,0177'dir. Oysa hiç topraksız tarım işçisi aileler için bulunan karşılıklı-ilişki katsayısı 0,8002'dir. Demek ki köy yoğunluğu yüksek ilçelerde ortakçılık ve kiracılık ilişkileri çok zayıftır. Ve Türkiye'de köy yoğunluğu yüksek ilçelerde tarım proletaryasının da yoğunluğu yüksektir. Görülüyor ki ülkede tarım proletaryası da, sanayi proletaryası gibi, birbiçimli (*uniform*) dağılmış değildir ve bazı yerlerde yoğunlaşmıştır.

KÖY YOĞUNLUĞU VE TOPRAKLI AİLELER

İlçelerde köy yoğunluğu ile çeşitli büyüklüklerde işletmeleri olan ailelerin yoğunlukları arasındaki karşılıklı-ilişki katsayıları aşağıdaki gibidir:

0- 10	dekarlık işletmesi olan aileler için,	0,7509
11- 25	" " " " "	0,7340
26- 50		0,3205
51- 75		—0,0049
76-100		—0,0253
101-200		—0,1929
200+		—0,1511

Görülüyor ki ilçelerde 0-10 ve 11-25 dekarlık işletmeleri olan ailelerin yoğunlukları köy yoğunluğu ile birlikte artmaktadır. İşletme büyüklüğü ayrımı yapılmayıp bütün iş-

[6] "Köy envanter etüdleri" Marksist bir anlayışla yapılmamıştır. Metinde bu etüdlerdeki deyimler kullanılıp "hiç topraksız tarım işçisi", "hiç topraksız ortakçı", "hiç topraksız kiracı" deniyor. Yalnız, bu deyimlerle Türkiye'deki feodal ve yarı-feodal ilişkilerin gizlendiği gözönünde tutulmalıdır. Örneğin Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da "hiç topraksız tarım işçisi" bir aile, ortakçılıktan da geri ilişkiler içinde bulunabilir. Oysa, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde böyle bir aile genellikle proleterleşmiş olmak gerekir. Bunlar gözönünde tutulduğu içindir ki "proleter", "yarı-proleter" terimleri yalnızca köy yoğunluğu yüksek ilçelerden sözedilirken kullanılmıştır. Şunu da eklemek gerekir: "Köy envanter etüdleri"ndeki bu verilere dayanarak tarımda kapitalistleşmeyi hesaplamaya kalkmak yanlış olur.

letmeler (topraklı aileler) gözönünde tutulursa, katsayı 0,4954 ve yalnız 0-50 dekarlık işletmeler için 0,7965 ve yalnız 50 dekardan büyük işletmeler için −0,0821 olmaktadır. Açıkça görülüyor ki işletmeleri geçimlerini sağlamalarına yetmeyecek kadar küçük olduğu için başka bir iş (örneğin "ücretli işçilik") de yapmak veya köyden kente göç etmek durumunda olan yarı-proleter aileler, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde yoğundur. Ama bunun tersi sayılabilecek şu durum da doğrudur: Az topraklı ailelerin geçimlerini sağlayabildikleri ilçeler de, köy yoğunluğu yüksek olanlardır. Ve 50 dekardan büyük işletmesi olan ailelerin yoğunluğu, köy yoğunluğu ile birlikte artmamaktadır. Onlarla ilgili katsayıların hep (—) *eksi* çıkması dikkate değerdir. Yalnız, bulunan katsayılar *ters* bir karşılıklı-ilişki olduğunu söylemeye yetecek büyüklükte de değildir.*

Bir de köyde toprağı olup da kasabada, kentte oturan aileler var. "Köy envanter etüdleri"nde topluca gösterildikleri, işletmelerinin büyüklüklerine göre sınıflanmadıkları için, onların durumu "envantere" dayanılarak aydınlatılamaz. Gerçekte onlar hem ayrı ve topluca, hem de topraklı ailelerle birlikte ve onlarla sınıflanarak gösterilmişlerdir. Dolayısıyla yukardaki ilişkiler onları da kapsamaktadır.

Böyle aileler ayrıca ele alınırsa, yoğunlukları ile köy yoğunluğu, arasında zayıf bir karşılıklı-ilişki olduğu söylenebilir: Katsayı 0,2497'dir. Eldeki verilere dayanarak böyle ailelerle ilgili varsayımlarda bulunmak yanlış olur. Yalnız, şu söylenebilir: Köy yoğunluğu çok yüksek ilçelerde, böyle aileler, kasabada veya kentte otursalar da, topraklarını ge-

* Böyle bir "ters karşılıklı-ilişki" bulunup bulunmadığını sorup izlenen yöntemin işlerliğinden kuşkulanabilecek okurlara şunlar söylenmelidir: Bu katsayılar aile veya işletme sayılarına dayanılarak hesaplanmıştır. Hepsi de 100 km kareye düşen köy sayısı ile belirli nitelikteki ailelerin veya belirli nicelikteki işletmelerin sayısı arasındaki ilişkileri göstermektedir.

Köy yoğunluğu ile büyük işletmeler arasındaki karşılıklı-ilişkiyi daha açık ortaya koymak için, ilerde otlak, dağlık ve ovalık alanlar için yapıldığı gibi, 100 km karedeki köy sayısı ile belirli nicelikteki işletmelerin 100 km karede kapladığı alanlar arasındaki karşılıklı-ilişkiler hesaplanmalıdır. Ama açıktır ki o zaman "hiç topraksız aileler" için katsayı hesaplanamaz; çünkü onların mülkü olan alan "sıfır"dır. Bunlardan ötürüdür ki yöntem, kullanıldığı sınırlar içinde geçerli ve işlerdir. Ayrıca soruna aile veya işletme sayısı açısından bakmakla, işletmelerin kapladığı alanlar açısından bakmak bir ve aynı şey değildir.

nellikle kendileri işletiyor veya işlettiriyor olabilirler; çünkü öyle ilçelerde ortakçılık ve kiracılık ilişkileri çok zayıftır. Ayrıca, böyle aileler içinde köyden kente göç etmemiş (kentli), çeşitli amaçlarla köyde toprak edinmiş aileler de, herhalde vardır.

KÖY YOĞUNLUĞU VE DAĞINIK KIRSAL YERLEŞİM

İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte köy olmayan küçük kırsal yerleşim birimleri (kom, mezra, vb.) yoğunluğunun arttığı da söylenebilir. Bulunan katsayı pek büyük değilse bile, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde yerleşimin toplanma değil, parçalanma eğilimi gösterdiğini söylemeye elverir. Gerçekte köy yoğunluğunun artması da, başlıbaşına, parçalı yerleşim demektir. Ne var ki bu parçalı yerleşim *dar* bir alanda *sık* yerleşim anlamına gelir. Oysa köy yoğunluğu düşük ilçelerde parçalı ve sık değil, *az parçalı* ve *seyrek* bir yerleşim vardır. Başka bir söyleyişle, köy yoğunluğu yükseldikçe, kırsal yerleşim belirli bir *alanda* yoğunlaşmakta; köy yoğunluğu düştükçe, daha çok belirli *noktalarda* toplanmaktadır. Köy yoğunluğu ile köy olmayan küçük kırsal yerleşim birimleri yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişkinin katsayısı 0,6150'dir.[7] Buraya kadarki bulguların ışığında, köy yoğunluğu yüksek ilçelerdeki yerleşim durumu çok anlaşılır ve olağandır: Arazi genellikle küçük özel mülkler halinde bölünmüştür. Köylü, kendi toprağına kurabileceği bir konutta barınabilir ve işletmesine yakın olma kaygısıyla böyle yapmayı gerekli bulabilir. Köy yoğunluğunun düşük olduğu ilçelerde ise böyle bir yerleşimi her şeyden önce özel mülk olan geniş toprakların varlığı engeller.[8]

KÖY YOĞUNLUĞU VE ORMAN

İlçelerde köy yoğunluğu ile birlikte "orman-içi ve orman-kenarı köyler" yoğunluğu da artmaktadır. Köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçelerin dağılımını gösteren hari-

[7] Bu katsayı hesaplanırken küçük kırsal yerleşim birimleriyle ilgili veriler şu kaynaktan alınmıştır: *Köysel Alanda Dağınık Yerleşim Deseni*, Köyişleri Bakanlığı, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Planlama Dairesi, Ankara 1971. (Çoğaltma)

[8] Uyguladığı tarım tekniği, yetiştirdiği ürün, vb. köylüyü toprağıyla sıkı

taya (HARİTA I) şöyle bir gözatırvermek de böyle bir ilişkinin varlığını düşündürür. Köy yoğunluğu ile "orman-içi ve orman-kenarı köyler" yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişkinin katsayısı 0,5185'tir.

Köy yoğunluğu ile "topraksız ve az topraklı köylü aileler" yoğunluğu arasında *doğru* bir karşılıklı-ilişki olduğuna ve ormanlar devlet mülkiyetinde bulunduğuna göre, bu ilişki her şeyden önce "yoksul köylüler" ile "devlet", ve dolayısıyla "egemen sınıflar" arasında bir ilişkidir. Köy yoğunluğu yüksek ilçeler, "yoksul köylülerin" ormandan daha büyük pay almak için "egemen sınıflarla" daha çok çekiştikleri alanlardır.[9]

KÖY YOĞUNLUĞU VE OTLAKLAR

Köy yoğunluğu ile otlaklar (100 km. kareye düşen otlak alan) arasında, pek büyük olmasa bile *ters* bir karşılıklı-ilişki görülmektedir. Katsayı −0,3424. Köy yoğunluğu arttıkça 100 km. kareye düşen otlak alanda azalma olmaktadır. Bunun tersi de doğrudur. Bu, olağan bir sonuçtur: Köy yoğunluğu ile birlikte her türlü (ormanlık, otlak, ekilebilir, vb.) alan artamaz. Ormanlık alan köy yoğunluğu ile birlikte arttığına göre, öbür alanlardan birinin, birkaçının veya hepsinin azalması gerekir.

Türkiye'de otlaklar köy ortak malıdır. Otlaktan bütün köylü yararlanır.[10] Bununla birlikte, köy yoğunluğu ortalamaya eşit veya yakın ve onun altında olan ilçelerin kapladığı geniş alan gözönünde bulundurulursa, şu sonuca varılır: Türkiye toplam otlak alanından en çok ve gerçekten yararlananlar genellikle büyük ve orta köylülerdir. Onun

ilişkilere sokabilir, toprağına yakın veya çoğu zaman toprağında olmasını gerektirebilir; dolayısıyla köylü toprağına yerleşebilir. Ama bu durumda bile özel mülkiyetin varlığı önkoşuldur.

Bazı yerlerde, örneğin "içme ve kullanma suyu"nun az ve zor bulunur olması, su kaynağına yakın ve toplu bir yerleşimi gerektirmiş olabilir. Ama böyle haller ayraldır (istisnaidir).

[9] 1955 başından 1964 ilkyazına kadar, çok sayıda yeni köy kurulan iller, genellikle, yüzölçümlerinin %16,6'sından çoğu ormanla kaplı illerdir. Bkz: *Türkiye'de Kırsal Gelişmeyi Etkileyen Faktörler ve Beklenen Gelişme*, İmar ve İskân Bakanlığı, Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü, Bölge Planlama Dairesi, Ankara, (çoğaltma), s. 2.

[10] Bu, görünüşte veya sözde böyledir. Türkiye'de hiç topraksız köylüler

içindir ki böyle ilçeler, otlakla ilişki bakımından "yoksul köylüler" ile "büyük ve orta köylüler" arasında bir çelişki bulunan yerlerdir.

KÖY YOĞUNLUĞU VE OVALAR

İlçelerde köy yoğunluğu ile 100 km. kareye düşen ovalık alan arasında karşılıklı-ilişki yoktur. Katsayı 0,0649'-dur. Harita I incelenirse, Türkiye'nin bellibaşlı büyük ve verimli ovalarında, genellikle, ortalamaya çok yakın ve ortalamadan küçük köy yoğunluklu ilçeler görülür. Ülkenin ovaları, büyük ve orta köylülerin başat olduğu alanlardır. Ve oralarda tarımın *en çok* kapitalistleştiğini, ve bunun epey önceleri gerçekleştiğini söylemekte hiç bir sakınca yoktur.[11] Dolayısıyla, Türkiye'nin büyük ve verimli ovaları, "büyük ve orta köylüler" ile "egemen sınıflar" arasındaki ilişkilerin ve çelişkilerin yoğunlaştığı yerlerdir. Buraları, ayrıca, "büyük ve orta köylüler" ile "tarım proletaryası" arasındaki çelişkilerin en keskin olduğu alanlardır.

KÖY YOĞUNLUĞU İLE DAĞLIK ARAZİ VE İKLİM

Köy yoğunluğu ortalamadan yüksek ilçelerin dağılımını gösteren haritaya şöyle bir bakıvermek, bu konuda doğru bir sonuca varmayı engelleyebilir. Yüksek köy yoğunluklu ilçeler genellikle dağlık alanlarda toplanmışsa da, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güney-doğu Anadolu Bölgelerinde durum hiç de böyle değildir. İlçelerde köy yoğunluğu ile 100 km. kareye düşen dağlık arazi arasındaki karşılıklı-ilişkinin katsayısı 0,0190'dır. Ama *yalnız* Karadeniz Bölgesi için böy-

(proleterler), otlaktan özgürce yararlanma hakları olduğuna göre, otlağa dayalı bir hayvancılık yapabilirler diye düşünmek, her şeyden önce otlaktan bütün yıl ve yeterince yararlanılabildiğini varsaydığı için değil, onların böyle bir olanağa kavuşabileceğini (kapital biriktirebileceğini) varsaydığı için doğru değildir. Özel mülkiyetin başat olduğu bir ülkede bazı alanların veya şeylerin ortak mülk veya devlet mülkü olması, kullanım eşitliği sağlayamaz. Türkiye'de devlet karayollarından en çok kimlerin yararlandığı, bunu gösteren bir başka örnek değil midir?

"Hayvancılık oranı yüksek olan yerlerde, yeni köy oranı düşüktür." Ay. s. 5.

[11] Örneğin Adana ve İzmir yöresinde tarımda kapitalistleşmenin eskiliği ile ilgili bazı bilgiler için bkz: Tevfik Çavdar, "Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler", *Yeni Ülke*, Sayı 3, s. 132.

le bir katsayı hesaplansaydı, bunun tersi bir durumla karşılaşılabilirdi.[12] Dağlık alanlarda köy yoğunluğu büyük ve küçük ilçeler görülebilir.

Yüksek köy yoğunluklu ilçelerin dağılımını gösteren harita (HARİTA I) incelenince, onların en az 6 farklı iklim bölgesine dağılmış olduğu görülür. Kısaca, ilçelerde köy yoğunluğu ile iklim arasında ilişki olduğu söylenemez.[13]

KÖY YOĞUNLUĞU VE ANA GEÇİM KAYNAĞI EL ZANAATLARI OLAN KÖYLER

Türkiye'de ana geçim kaynağı el zanaatları olan 2483 köy vardır.[14] Bu, bütün köy varlığının %6,98'ine eşittir. Böyle 10 ve daha çok köyü bulunan ilçeler HARİTA II'de gösterilmiştir. İllerde "ana geçim kaynağı el zanaatları olan" köylerin toplam köylere oranı %0-53,37 arasmda değişmektedir. Bu oranın en yüksek olduğu iller şunlardır: Isparta

[12] *Giriş*'te sayılamalı yöntemlere yabancı okurlara bildirilen önemli noktayla ilgili güzel bir örnek.

[13] Burada "doğal koşullar"la ilgili olarak Marx'tan bir alıntı yapmak yerinde olur: "Toplumsal üretimin az ya da çok gelişmiş şekli bir yana, emeğin üretkenliği fiziksel koşullarla da engellenir. Bütün bunlar, insanın kendi yapısı (ırk vb.) ile doğal çevresine bağlanabilir. Dış fiziksel koşullar iki büyük ekonomik sınıfa ayrılırlar, (1) geçim araçlarındaki doğal zenginlik, yani verimli topraklar, balık dolu sular vb.; ve (2) çağlayanlar, ulaşıma elverişli nehirler, kereste, maden, kömür vb. gibi emek araçları şeklinde doğal zenginlik. Uygarlığın şafağında ağır basan birinci sınıf doğa zenginliğidir, daha yüksek gelişme aşamasında ise ikinci sınıf. Toprağın verimliliği ile iklimin elverişliliği ne kadar fazla olursa, üreticinin gerekli emek-zamanı o kadar kısa olur. Kapitalist üretim bir kez varsayılınca, diğer koşullar aynı kalmak üzere ve işgününün uzunluğu belli olduğuna göre artı-emek miktarı, emeğin fiziksel koşullarına, özellikle de toprağın verimliliğine bağlı olarak değişir. Ama bu, hiç bir zaman, en verimli toprağın, kapitalist üretim tarzının gelişmesi için en uygun ortam olduğu anlamına gelmez. Bu üretim tarzı, insanın doğa üzerindeki egemenliğine dayanır. Doğa, insana, kendisini geliştirmesi için herhangi bir zorunluluk yüklemez. ... Uygun doğal koşullar, bize yalnızca bir olanak sağlar; yoksa, ne artı-emeği, ne de dolayısıyla artı-değeri ve artı-ürünü hazır durumda bize vermez." Karl Marx, *Kapital*, İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara, Mart 1978, c. I, s. 523-525.

[14] Burada "el zanaatları" terimini kullanıyoruz. "Köy envanter etüdleri"nde "ev ve el sanatları" deniyor ve şunlar sıralanıyor: "iplik eğirme; ağartma; boyama; dokuma; örnek, nakış ve oya; halı ve kilim; marangozluk; doğramacılık; oymacılık; oyuncakçılık; hasır, sepet örmeciliği; kerpiç; tuğla; çömlek; çini; seramik; değirmen taşı; lületaşı; Hacıbektaş taşı; Oltu taşı; bakırcılık; demircilik; akik, necef, altın, gümüş vb.; debbağlık; ayakkabıcılık; saraçlık; post ve kürk işleri."

Küçük ev ve el sanatları ise "doğrudan doğruya elle, küçük aletler veya el tezgâhları ile evlerde yapılan imâl faaliyetleri" olarak tanımlanıyor. Bkz: ".... *Köyüne Ait Köy Envanter Etüdü Formu*". Envanter çalışmalarında kullanılan bu etüd formunun basıldığı yer, tarih, vb. yazılı değildir.

%53,37; Afyon %39,59; Kayseri %28,83; Manisa %25,28; Niğde %28,08; Burdur %19,62; Ordu %18,42; Artvin %17,75; İstanbul %16,20; Kütahya %15,24. Böyle köylerin hiç bulunmadığı illerse Diyarbakır, Hakkâri, Malatya, Tekirdağ ve Urfa'dır.

Sözkonusu köyler 356 ilçeye, Türkiye'deki ilçelerin %57'sine dağılmıştır. Bu 356 ilçenin 227'sinde köy yoğunluğu ortalamadan küçüktür. Bu ilçelerde "ana geçim kaynağı el zanaatları" olan 1591 köy vardır ve ilçe başına, ortalama, 7,01 böyle köy düşmektedir. Geri kalan 129 ilçenin köy yoğunluğu ortalamadan büyüktür. Buralarda "ana geçim kaynağı el zanaatları olan" 892 köy vardır ve ilçe başına, ortalama, 6,91 böyle köy düşmektedir. Bu ortalamalar (7,01 ile 6,91) bile, ilçelerde köy yoğunluğu ile "ana geçim kaynağı el zanaatları olan köyler" yoğunluğu arasında ilişki olmadığını söylemeye yeter. Karşılıklı-ilişki katsayısı gene de hesaplanmıştır: 0,1229. Yalnız "ana geçim kaynağı el zanaatları olan köyler"in bulunduğu ilçeler gözönünde tutularak, oralarda köy yoğunluğu ile böyle köylerin yoğunluğu arasındaki karşılıklı-ilişki araştırılıp şu katsayı bulunmuştur:[15] 0,2117. Görülüyor ki böyle ilçelerde bile, köy yoğunluğu ile ana geçim kaynağı el zanaatları olan köylerinki arasında sözü edilmeye değer bir karşılıklı-ilişki yoktur. Öyleyse, ilçelerde, böyle köylerin yoğunluğu ile 1. Kırsal nüfus yoğunluğu; 2. Hiç topraksız ve az topraklı ailelerin yoğunluğu; 3. Orman köyü yoğunluğu arasında da karşılıklı-ilişki yoktur. Böyle köylerin bugünkü dağılımı,. kırsal alandaki topraksız ve az topraklı köylülerin el zanaatlarına bir geçim aracı olarak sarılmalarının sonucu değildir. Yoksa, sözkonusu köyler, genellikle, köy yoğunluğu yüksek ilçelerde toplanmak gerekirdi. (Bu vargılar haritaların karşılaştırılmasıyla da irdelenebilir.) Onların dağılımını açıklamak için tarihsel bazı bilgilere de başvurulabilir.[16]

[15] Bu son iki katsayı örneklemeye başvurulmadan hesaplanmıştır.

[16] HARİTA II incelendiğinde, ana geçim kaynağı el zanaatları olan köyleri 10 ve daha çok olan ilçelerin özellikle şu üç bölgede toplandığı görülür: 1. Batı Anadolu (özellikle iç kesimi); 2. Orta Anadolu; 3. Orta Karadeniz Bölgesi. Gene aynı haritada, aşağıda verilen çok kısa tarihsel bilgilerde adı geçen yerlere bakılırsa, ana geçim kaynağı el zanaatları olan köylerin oralarda büyük bir yığılma gösterdiği anlaşılır:

Köylülüğün türdeş (*homogeneous*) veya birbiçimli (*uniform*) bir sınıf olmadığını söylemek, onun çelişkilerinin de türdeş veya birbiçimli olmadığını söylemek demektir. Bu pek genel ve doğru bilgi, köylülükle ilgili sorunlara yaklaşılırken ancak bir çıkış noktası olabilir. Köylülüğün çelişkilerini genel ve teorik olarak bilmek de yetmez. O çelişkilerin yoğunlaştığı yerler (coğrafya) de bilinmelidir. Sorunların çözüm öncelikleri ancak o coğrafyayı iyi tanımakla saptanabilir. Ve o coğrafya da, köylülüğün kendisi gibi, türdeş veya birbiçimli değildir.

Marco Polo, 1271-2 yıllarında, Anadolu'da bulunmuştur ve *Konya*'da, *Sivas*'ta, *Kayseri*'de halı dokunduğunu yazmaktadır. İbni Batuta, *Aksaray* halılarını övmüştür. *Konya* halılarının o sıralarda dokunduğu merkezler *Konya, Aksaray, Kayseri* ve *Sivas* idi. *Bergama* ve *Uşak*, 14. yüzyılda halı dokunan yerlerdendir. *Bursa*'da, bugün *Gemlik* ile *Orhangazi*'nin bulunduğu yerde, 15. yüzyılın başlarında, halı dokunuyordu. (Bkz: Kurt Erdmann, *Der Türkische Teppich des 15 Jahrhunderts*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 715, s. 93-97 ve 100-101.) *Gördes, Kula, Fethiye, Milas, Avanos*, 18. yüzyılda halıları ile ünlü idiler. (Bkz: Thames and Hudson, *Oriental Carpets and Rugs*, London, 1967, s. 16-55.) *Demirci, Balıkesir, Sındırgı, Soma*, eskiden beri halı dokunan yerlerdir. *Isparta*'da halıcılık 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşmıştır. (Bkz: General Kâzım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması*, İstanbul 1938, s. 66, 71, 81, 87.)

Görüldüğü gibi, Anadolu'da, eski ve büyük iki halı bölgesi vardır: 1. Batı Anadolu; 2. Orta Anadolu. Ve bu halı bölgeleri ile "ana geçim kaynağı el zanaatları olan" köylerde, halıcılık önde geliyor olabilir. Ve bu, büyük bir genellikle, yüzyıllardan beri böyle olmuş olabilir. Öyle görünüyor ki, buna benzer bir tarihsel açıklama, halıcılıktan başka bir veya birkaç el zanaatı ile ilgili olarak, Orta Karadeniz Bölgesi için de yapılabilir.

"Köy envanter etüdleri"nde sözkonusu köyler hiç sınıflanmamış, yalnızca il ve ilçelere göre sayıları verilmiştir. Bu bir eksiklik ise de, elinizdeki çalışmanın amacı gözönünde tutulursa, önemsenmeyebilir.

TEVFİK ÇAVDAR

TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE YÖNELİK İLK HAREKETLER

BURJUVA-DEVRİMCİ AKIMLARIN DOĞUŞU VE HAYATA GEÇİRİLME SAVAŞIMI

(1878-1908)

I. KAPİTALİZMİN TEKELCİ VE EMPERYALİST AŞAMAYA GİRİŞİ

1876 Anayasası buzdolabına kaldırılıp, Meclisi Mebusan otuz yıllık tatiline girerken, Batı kapitalizmi de kendi yapısı içinde önemli bir değişimi gerçekleştiriyordu. Artık kapitalizm, Tekelci ve emperyalist evresine girmekteydi. Şurası açıktır ki 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren çağımızı belirleyen yapısal değişmeler teker teker gündeme gelmeye başlamışlardır.

"Yeryüzünde kapitalistler ve işçiler var oldu olalı işçiler için bu kitap kadar önemi olan bir başka kitap yayınlanmadı"[1] diye nitelenen *Kapital*'in ilk cildi 1867'de yayınlanmıştı. Aradan üç yıl geçtikten sonra Dünya tarihinin ilk proleter devrimi Paris'te başladı. Paris Komünü bir yerde modern çağların başlangıcını da simgeler.

1870'te Almanya Bismarck'ın önderliğinde birliğini kurdu. Alman birliğini kuruluşu sırasında engelleyemeyen Fransa, Prusya-Fransız savaşı sonunda ağır bir yenilgiye

[1] N. V. Yeliseyeva, *Yakın Çağlar Tarihi*, c. I, Konuk Yayınları, İstanbul 1975, s. 244.

uğrayarak Alsace ve Doğu Lorraine gibi verimli yörelerini Almanya'ya bıraktı. Böylece yüzyılın son çeyreğine girerken Almanya'da birliğini sağlamış, ve Kapitalist dünya içindeki yerini almıştır.

1870 yılına kadar İngiltere temel sanayi ürünlerinin üretiminde Almanya'nın çok önündeydi. Ne ki otuz yıl sonra aynı Almanya sanayi üretim açısından İngiltere'yi geçmiş ve dünyada ABD'den sonraki sırayı almıştı. Bu gelişmenin temel nedeni 1870'lere kadar ortak bir ulusal piyasanın var olmasını engelleyen iç gümrüklerin, Alman gümrük birliğinin kurulması ile ortadan kalkmasıdır. Diğer yandan demir yatakları açısından zengin Alsace-Lorraine'nin Almanya'ya katılması, Fransa'nın ödediği 5 milyarlık savaş tazminatı, yabancı ve Alman işçilerin aşırı oranda sömürülmesi bu hızlı üretim artışını yaratan nedenler arasındadır.

Sanayinin gelişimi tekelleşme ile birlikte gerçekleşmiştir Almanya'da. Almanya'daki sanayileşme ve tekelleşmenin derecesini Krupp tesislerinin çalıştırdığı emekçi sayılarının gelişimi gösterebilir. Şöyleki, 1845 yılında Krupp fabrikaları 122 işçi çalıştırmaktaydı. İşçi sayısı 1871 yılında 16.000'i geçmişti. 19'uncu yüzyılın sonunda ise yalnızca Essen'deki fabrikalarında 45.000'i aşkın işçi çalışmaktaydı.

20'nci yüzyılın ilk on yıllık döneminde Alman tekellerinin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz! Ren-Vestfalya Maden kömürü tekeli yüze yakın madene sahipti; savaş sanayii bütünüyle Krupp'un elindeydi; elektronik sanayiinde iki dev tekel AEG ve SMENS-CHUCKEST ortaklığı üretiminin %90'ını kontrol ediyordu. 1905 yılında, Almanya'da 12.000 büyük işletme 385 kartelin elindeydi, sermaye birikiminin hemen hemen yarısı ise, Berlin'deki dokuz bankanın kontrolunda bulunuyordu. Kısacası yirminci yüzyılın başında, Almanya, kapitalizmin en yüksek aşamasına; emperyalizme geçiş evresinde bulunuyordu.

İngiltere'nin de aynı dönem içersinde tekelci kapitalizmin doruğunda olduğunu söyleyebiliriz. Ne ki İngiliz şirketlerinin tekelleşme hızı Alman ve ABD tekelleşme hızına erişememekteydi. Bu arada, gene aynı zaman aralığında, İngiliz bankalarının elinde büyük bir sermaye birikimi bulu-

nuyordu. Bu sermayenin yatırılacağı dış sömürü alanlarına erişmek İngiliz tekelci kapitalizminin hedefi haline gelmişti.

Fransız Kapitalizmi de 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde tekelci bir kimlik kazandı. Özellikle bankacılıkta yoğunlaşma en üst düzeye erişmişti. Paris'in üç Bankası ve onlara bağlı örgütler, Fransız bankalarındaki birikmiş paraların %70'ini ellerinde bulundurmaktaydı.

Avrupa'nın diğer Batı ülkeleri, özellikle Benelux grubu, aynı gelişimi göstermişlerdir. Fakat tekelleşmenin en üst düzeyde görüldüğü ülke Atlas Okyanusunun karşı kıyısındaki ABD'dir.

ABD, 19'uncu yüzyılın ilk yarısı sonlarında, sanayi üretimi yönünden dünyanın beşincisiydi. Oysa aynı ülkenin sanayi üretimi, 19'uncu yüzyılın sonunda, bütün Batı Avrupa ülkeleri sanayi üretiminin yarısına, İngiltere'nin ise iki katı düzeyine erişmişti. Ulaşım ağı ülke ekonomisine geniş olanaklar sağlayacak bir etkinlikteydi. Demiryollarının toplam uzunluğu 20'nci yüzyılın başında 190.000 mile ulaşmıştı. Kapitalizmin gelişimi teknolojide yeni buluşları oluşturuyor, ve bunların kısa sürede uygulama alanına yansımalarını sağlıyordu. Edison, Bell, Ford vb. gibi kişilerin buluşları olan elektrik ampulü, telefon, telgraf, otomobil kısa sürede ülke ekonomisine yeni atılım alanları getirdi.

Yeni teknoloji, sanayide gelişimi daha da hızlandırdı. Büyük tekeller ortaya çıktı. Ne ki bu tekellerin gelişimi bütünüyle banka sistemine bağlıydı. Örneğin 1903 yılında Morgan ve Rockfeller'e bağlı bankalar, 112 Bankayı, demiryolu şirketlerini, sigorta şirketlerini ve bütün bunların dışında 22 milyar dolarlık sanayi payını ellerinde bulunduruyorlardı. Böylece ABD "... Çamur ve lüks içinde yuvarlanan bir avuç küstah milyarder ile her zaman yoksullukla boğuşan milyonlarca emekçiyi bir uçurum derinliği ile birbirinden ayıran ilk ülkelerden biri" oldu.[2]

Batı kapitalizminin bu aşamasında, bunların, yani kapitalist ülkelerin varmış oldukları düzeydeki genel niteliklerı şöyle sıralayabiliriz.

i — Ülke çapında gelişen ve ayrıntılaşan toplumsal iş

[2] V. İ. Lenin, *Bütün Eserleri*, c. 28, s. 45 (Rusça Baskı). Değinen N. V. Yeliseyeva, *age*, s. 338.

bölümü, uluslararası işbölümü evresine gelmiştir.

ii — Uluslararası işbölümünü oluşturacak doğal ve toplumsal koşulların tümü meydana çıkmıştır.

iii — Uluslararası mal akımı bir önceki dönemlere göre hızlı bir artış göstermiş; mallar ve parasal sermaye için dünya piyasaları meydana gelmiştir.

iv — Tekelci kapitalist ülkeler, kapitalizmin en üst evresi olan Emperyalizm aşamasına erişmişlerdir.[3]

Milli ekonomilerin (ulusal piyasa koşulları da diyebiliriz bunlara) koruması altında gelişip, serpilen tekellerin, uluslararası ekonomideki yerleri de güçlenmekte, etki alanları büyümekteydi. Yani ulusal pazarlar uluslararası sermaye ve ticaretin büyütüldüğü ser'a görevini görmekteydiler. Bu nedenle koruyucu (himayeci) ekonomik politikaları "... tekellerin hükümet tarafından biçimlendirilmiş iktisadi kararlarından başka birşey değildir. Günümüzdeki gümrük resimleri, Tekellerin gümrük resimleridir".[4]

Sermayenin ulusal tekeller içersinde toplanması süreci, ülke sınırları içersinde genel politikaları yönünden homojen ekonomik organizmalar yaratır. Bu ekonomik organizmalar uluslararası düzeyde sürekli olarak birbirleriyle rekabet eder, çatışırlar. Tekellerin kendi hükümetlerince arkalanması, "etki alanı" deyimini gündeme getirmiştir. 19'-uncu yüzyılın son çeyreğinde ve Yirminci yüzyılın başlarında "etki alan"ı üç başlık altında toplanabilmekteydi:

1 — Sanayi ürünlerinin pazarlanabileceği piyasa alanları.

2 — Sanayi için gerekli ham maddelerin sağlanacağı alanlar.

3 — Sermaye ihracına uygun olanlar.

Ekonomik yaşamın, bu üç rekabet alanındaki gelişmesi emperyalist bir niteliğe kısa zamanda dönüşmüştür. Bu rekabet koşullarının bilinmesi sonucu dünya ekonomisinin vardığı nokta: militarizm, devlet gücünün yapısal değişimi ve emperyalizm'dir. Şunun açıkça bilinmesi gerekir ki, bu dönemde ulusal tekeller arasındaki rekabeti, bu tekellerin kendi uluslarının askeri güçleriyle olan ilişkileri noktalamıştır.

[3] Nikolai Bukharin, *Imperialism and World Economy*, London 1917, s. 53.
[4] N. Bukharin, *agy*, s. 66.

II. KAPİTALİZMİN OSMANLI İMPARATORLUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARTIŞI (YARI SÖMÜRGE OLUŞ)

Tekelci kapitalizmin emperyalizm döneminde "...salt iki temel ülke grubu, yani sömürgeci devletler ve sömürgeler değil, resmen özgür olan, gerçekte ise mali ve diplomatik bağımlılık ağlarıyla sarılmış olan ve politik yönden çeşitli şekillerde bağımlı devletler tipiktir."[5] Osmanlı İmparatorluğu 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde işte böyle bir devlettir. H. Avni Şanda'nın deyimiyle "Bir yarı sömürgedir."

Abdülhamit'in otuz yıllık padişahlık dönemi bir "karabasan dönemi" olarak nitelenir. En doğal demokratik hakların ve özgürlüklerin rafa kaldırıldığı, nefes aldırmayan bir saltcı düzenin hüküm sürdüğü bu dönemin bir başka özelliği de ülke ekonomisinin bütünüyle dışa bağımlı hale geldiği dönem oluşudur. Kısacası 1878'den sonraki otuz yıl ekonomik ve toplumsal bir "karabasan yılları" olarak geçmiştir.

Kapitalizmin etkisi (bağlayıcı ve sömürücü etkisi kastedilmektedir burada) tarımdan, bankacılığa kadar her alanda görülmektedir. O dönemin düşün yaşamını ve siyasal çerçeveye getirdiklerini görebilmek için, kapitalizmin, ekonominin değişik kesimleri üzerindeki etkilerini kısa da olsa sergilememiz gerekir.

a) TARIM KESİMİ

19'uncu yüzyılın son çeyreğinde ve daha sonra, Osmanlı Tarımında üretim güçlerinin gelişim düzeyi çok düşüktür. "Bunun nedeni Türk tarımında egemen olan üretim ilişkilerinde ve Türkiye'deki yabancı kapitalin sömürücü rolündedir."[6]

Bu yargıyı iki aşamalı bir biçimde kanıtlayabiliriz. Önce Türk tarımındaki egemen üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişimini niçin engellediğini ortaya koyalım. Bir yandan büyük toprak mülkiyetinin varlığı diğer yan-

[5] V. İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara 1965, s. 116 vd..
[6] A. D. Noviçev, *Dünya Savaşından Önce Türkiye'nin Ekonomisi*, Moskova 1937, s. 192-193.

dan yaygın, (geçimlik düzeyde) küçük üreticilik Osmanlı tarımının temel özelliğiydi. Büyük çiftlikler yarıcı, ortakçı vb. gibi adlarla çalıştırılan kiracı çiftçilerle işletiliyordu. Adı ne olursa olsun, tarımda sömürü oranı çok yüksekti. Doğu ve Güneydoğu'da feodal kalıntılar, tarım kesimindeki üretim ilişkilerine egemendi. Köylü bu yarı feodal, yarı toprak köleliği düzeninin yanısıra ağır vergilerin altında ezilmekteydi. 1897-98 yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun kamu gelirlerinin %80'den fazlasını vergilerle sağlamıştır. Vergi toplamı örgütünün hemen hemen olmayışı, toplanan vergilerin büyük bir bölümünün mültezim vb. gibi adlarla anılan yerel eşraf tarafından toplanması köylünün ve diğer halk katmanlarının üzerinde büyük baskıların doğmasına neden olmaktaydı. Abdülhamit döneminde başlıca tarım vergisi olan Aşar'ın oranı %12,5'a kadar çıkmıştı. Vergi toplayan aracıların payını da kattığımızda sözkonusu oran %25'e kadar çıkabiliyordu. Kısacası vergi ve tefeci yükü Osmanlı köylüsünü nefes alamaz hale getirmiş, tarımdaki üretim güçlerinin gelişimini hemen hemen sıfıra indirgemişti.

Mevcut üretim ilişkilerinin bu yapısı gelişimi engellerken, ülkeye giren kapitalizm de son öldürücü darbeyi vuruyordu. Kapitalizmin tarım kesimine yaptığı olumsuz etkiyi iki grupta toplayabiliriz.

1 — Ülkeye gönderdiği ucuz tarım ürünleri vasıtasıyla ülke tarımını ezmek. Şöyleki, imparatorluk içindeki ulaşım olanakları sınırlıydı. Uzak yörelerden kıyılardaki büyük kentlere tarımsal ürün sevketmek hemen hemen olanaksızdı. Çünkü uzun süren yol, ürünün ya bozulmasına, ya da taşıma masraflarının çokluğu nedeniyle maliyetinin artmasına neden olmaktaydı. Oysa aynı kıyı kentlerine (örneğin İstanbul, İzmir vb. gibi) dış ülkelerden, deniz yoluyla daha ucuza tarımsal ürünler getirilebiliniyordu. Böylece yerli ürünlerin rekabet şansı ortadan kalkıyordu. 1860'lardan sonra demiryollarının yabancı sermaye tarafından yapımı, demiryolu çevresindeki çiftliklerin dış ülkeler tarafından sömürülmesi olgusunu ortaya çıkartmıştır. Ucuz tarımsal hammadde kaynaklarının batıya açılması pamuk, tütün, kuru üzüm, fındık gibi ürünlerde sömürüyü arttırdı. De-

miryolu, geçtiği yörelerde kapitalist üretim ilişkilerini güç de olsa, yerleştirirken, yabancı sermayenin tarımı sömürmesine olanak veriyor ve de bu sömürüyü büyütüyordu. Bu arada demiryolu, hükümetin yöredeki etkinliğini sağlamaktaydı. Örneğin İzmir-Aydın demiryolunun Dinar'a kadar uzatılmasından ötürü bu bölgeden toplanan vergi gelirleri 1885-1906 arasında %42,5 dolaylarında yükselmiştir.[7]

Orta Anadolu'da (Bağdat Demiryolunun geçtiği alanlarda) ve Ege Bölgesinde 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru kapitalist ilişkilerin belirgin olarak egemen olmaya başladığını görüyoruz. Bu arada Batı Anadolu'da, Menderes Vadileri ve bu vadilerin kıyı uzantılarında, büyük bir çoğunluğu İngiliz olan, yabancı çiftlikler de görülmektedir. İngiliz, Rum, Ermeni ve Yahudilerin ellerinde bulunan çiftliklerin 5-6 milyon dönüme eriştiğini belgeler açıklamaktadır.[8]

Türk tarımına kapitalist üretim ilişkilerin girmesi konusunda bir noktanın altının çizilmesi gerekir. Sözkonusu kapitalistleşme sürecinin "... önemli özelliği, salt ülkenin iç pazarının gelişmesi ile değil, daha büyük ölçüde yabancı sermayenin ve bu sermayenin ülke ekonomisinde hızla gelişen durumunun etkisiyle ilerlemesidir"[9]

Türk tarımında yabancı sermaye sömürüsünün en somut örneği "Tütün Reji"sidir. Tütün Rejisi, "Türk köylüsü önünde Feodal-Sultan düzeniyle yabancı sermayenin işbirliğinin tüm aracılığıyla ortaya çıktığını"[10] gösteren ve tütün üreticisini gaddarca ezen bir kurumdur. Reji, osmanlı bankası aracılığı ile kurulmuş bir yabancı sermaye şirketidir. İmtiyaz süresi 30 yıldı. Ne ki Trablusgarp savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu bu şirketten %6 faizle 10 milyon liralık bir borç almış ve karşılığında da imtiyazını 15 yıl daha uzatmıştır. 140.000 dolaylarındaki tütün üreticisi kırk yılı aşkın bir süre Reji'nin egemenliği altında çalışmıştır. Eldeki bilgilere göre Reji yönetiminin yıllık ortalama kârı 2 milyon altın liranın üstündeydi. "30 yıl-

[7] O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1974, s. 66.

[8] O. Kurmuş, *agy*. s. 103.

[9] Y. A. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 38.

[10] A. D. Noviçev, *age*. s. 74.

lık ilk imtiyaz döneminde Osmanlı İmparatorluğu tütün üretiminden 67.734.693 altın lira gelir elde etmiştir. Bunun 37,4 milyonu masraf, ve 30,3 milyonu kârdır. Harca ma bölümünün 23 milyonu Duyun-u Umumiye verilen paradır. Reji, pay sahiplerine her yıl %12 faiz veriyor, kurumda çalışan memurlara da 20 bin liralık ikramiye dağıtıyordu"[11] Tütün Rejisinin kârına ilişkin bu sayısal bilgilerin yanısıra, yürüttüğü sömürü düzeninin acımasızlığını gösterme yönünden şu bilgiyi vermede yarar vardır: Yapılan istatisliğe göre Reji kolcularının, tütün kaçakçılarıyla yaptığı çarpışmalarda 20 binden fazla insan ölmüştür.[12]

b) MADENCİLİK

Osmanlı topraklarındaki madenler de yabancı sermaye tarafından işletilmeye başlanmıştır. 20'nci yüzyıla girildiğinde 1887'lerde kurulan bir İngiliz şirketi Boraks, 1892'de kurulan "Balya-Karaaydın" şirketi gümüşlü kurşun ve soma linyitlerini, ve 1893'te kurulan "Kassandra" adlı şirkette manganez, bakır ve diğer madenlerin çıkarılması üzerinde gerekli imtiyazları ele geçirmeyi başarmışlardı. Fakat sömürünün somut bir biçimde sergilendiği yer Ereğli-Zonguldak kömür havzasıydı.[13]

Ereğli şirketinin kurulmasına kadar kömür havzasında çıkarım işlemi, ilkel yöntemlerle çalışan küçük şirketler tarafından yapılıyordu. Bu nedenle üretim Osmanlı İmparatorluğu gereksiniminin ancak %20'sini karşılayabilmekteydi. "Ereğli Şirketi Osmaniyesi" adındaki Fransız Şirketi de, tütün rejisi gibi Osmanlı Bankası aracılığıyla kurulmuştu. Şirket liman, kömür yıkama tesisleri vb. gibi kömür madeni için gerekli işyerlerini Zonguldak'ta inşa etmiş; böylece Zonguldak bir maden kenti olarak meydana gelmişti. Zonguldak'ta çevre halkı angarya zorunluluğu altında bir yabancı şirket tarafından sömürülmüştür. Dilaver Paşa'nın hazırladığı maden nizamnamesine göre Kastamonu Vilayetine bağlı 14 kazanın köylüleri 15 gün tarla-

[11] H. Avni Şanda, *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, yeni baskı, s. 86.
[12] H. Avni Şanda, *age*. s. 77.
[13] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara 1962, s. 458.

da, 15 gün ocakta çalışmak zorundaydı. Angarya mecburiyetinin kalkmasına rağmen bu dönemsel (periyodik) çalışma biçimi günümüzde de sürdürülmektedir.

İşçi şirket tarafından, bir zenci köle örneği sömürülmekteydi. Çoğunlukla camı bile olmayan barakalarda yatıp, mısır ununu tavada zeytinyağla kavurarak yaptıkları bir yemeği yerlerdi. İş kazasında ölen bir işçinin 400 TL.lık bir tazminatı varsa da, bu tazminatı tam alan bir işçi ailesine rastlanmamıştır. İş güvenliği gibi konular sözkonusu bile edilemezdi. Şirket 10-12 yıllık kısa bir süre içinde sermayesini iki misline çıkarmıştı. Şirketin her yıl pay sahiplerine dağıttığı pay %12 dolaylarındadır. Bu oran, o dönemdeki tefeci faizine yakın bir yüzdeydi.

c) SANAYİ

Osmanlı İmparatorluğunda 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde çağdaş anlamda bir sanayi mevcut değildi. "Türkiye'nin yapım endüstrisi acıklı bir görünümündeydi. Başkent dışında hemen hemen hiç bir yerde elektrik yoktu, buhar çok az kullanılıyordu, makineler ve kapitalist nitelikteki fabrikalar son derece azdı."[14] Enver Ziya Karal'ın bildirimine göre "çağdaş bir görünüşe sahip" fabrika sayısı 60 dolaylarındaydı. Ülkede sanayi işyeri diye niteliyebileceğimiz 5 demir döküm işletmesi, 6 hızarevi birkaç pamuklu, yünlü, halı dokuyan fabrika (örneğin Hereke), sabun imalathaneleri, dabağhaneler, bir porselen yapımevi vb. gibi fabrikalarla, askeri sanayi işletmeleri vardı.

Fabrikaların azlığına rağmen küçük üretim alanına kapitalist ilişkiler girmekteydi. Bu ilişkilerin en tipik örneği Uşak, Gördes ve dolaylarındaki halı tezgâhlarını örgütleyen, bunların ürünlerini çok ucuz fiyata alarak dış ülkelere ihraç eden İngiliz Şirketidir.

Bu arada, eldeki bilgiler, Türk burjuvazisinin şirketleşme ve girişimlerde bulunmalarınında bürokratik işlemlerle engellendiğini göstermektedir. Yatırım mallarının ithal gümrüğü çok yüksekti, ayrıca girişimcilerin mal ve can güvenliği de yoktu. Bu gibi sınırlamalar ulusal burjuvaziyi

[14] N. N. Goloboodko, *Türkiye*, Moskova 1912, s. 146.

sindirmekte, buna karşın dışa bağımlı, azınlık ve Levanten Burjuvazisi sahip oldukları ayrıcalıklardan ötürü gelişmekteydi. Osmanlı Sanayiinin yirminci yüzyılda daha farklı bir görünüme sahip olduğu söylenemez. Eldeki bulgular, işletme ve emekçi sayısının artmasına rağmen Teknolojik düzey gelişmemiş, mevcut ileri seviyedeki sanayi de yabancı sermayenin elinde ya da kontrolünde bulunduğunu kanıtlamaktadır.[15]

d) DEMİRYOLU

Kapitalist sömürü Osmanlı ülkesine girerken demiryolu sistemini etkin bir biçimde kullanmıştır. Yabancı sermaye yatırımlarının bileşiminde %58'lik pay demiryollarına aitti. Yirminci Yüzyılın başında İngilizlerin 440 km, Fransızların 1.266 km, ve Almanların da 1.020 km'lik demiryolu mevcuttu. Osmanlı Hükümetinden kilometre garantisi alındığı sürece bu ülkede demiryolu yapmak ve işletmek yabancı sermaye için çok kârlı bir yatırım olmaktaydı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu açısından demiryolu emperyalizmin somut aracıdır. İzmir-Aydın demiryolunun İngiliz kapitalizminin emelerine ne denli hizmet ettiğini burada tekrarlamaya gerek yok. Fakat "Bağdat Demiryolu" diye bilinen ünlü Eskişehir-Konya-Adana-Halep-Bağdat hattı Alman emperyalizminin simgesidir. Bağdat hattı birinci dünya savaşının temel nedenlerinden biridir. Alman İmparatorluğunun Mezopotamyaya kadar uzanan koludur. Hattın iki yanında belli bir uzaklığın içinde kalan madenlerin işletme hakkının hattı yapan ve işleten şirkete ait olması; demiryolu yapımına paralel olarak, Konya-Beyşehir ovası sulama projesinin de gene bu şirket tarafından yüklenilmesi, Almanya'nın hattan beklediği emperyalist emelleri göstermektedir. Gerçekten de o dönemde ve daha sonra yayınlanan birçok araştırmadan Berlin-Bağdat bağıntısının pazar, ucuz hammadde ve kârlı yatırım alanları olarak Alman kapitalizmine sağlayacağı üstün yararları sergilemektedir.[16]

[15] Bkz: G. Okçün, V. Eldem, T. Çavdar'ın araştırmalarına.

[16] A. Géraud, *A New German Empire: The Story of the Bag dad Railway, the Nineteenth Century*, Vol. 75 (1914), s. 967. E. M. Earle, *The Great Powers and the Bagdad Railway (A Study in Imperialism)*, London 1923, s. 110 vd.. M. Justrow, *The War and Bagdad Railway*, Philadelphia 1918.

Bağdat Demiryolu yapımı devam ederken Amerikan kapitalizmi de "Chester İmtiyazı" teklifi ile devreye girmiştir. Bu imtiyaz biri Osmanlı İmparatorluğu, biri de Cumhuriyetin ilk yılında olmak üzere iki kere gündeme girmiş, fakat başarıyla sonuçlanmamıştır. Bu başarısızlık Osmanlı ve Türk Devletinin bilinçli bir karşı koyuşundan daha çok koşulların elverişli görünmemesinden ötürü girşimcilerin işten vazgeçmeleri nedeninden ileri gelmektedir.

Genel çizgileriyle gösterdiğimiz gibi, batı emperyalizmi Osmanlı Devletini kıskıvrak bağlamış, onu kendine bağılmı bir yarı sömürge haline getirmişti. Bu konuda kendisine en büyük yardımı da dışa bağımlı azınlık ve levanten burjuvazisi yapmıştır. Batı kapitalizminin Osmanlıyı yarı sömürge haline getirirken bir amacıda, sözkonusu bağımlılığın devam etmesi için, ülkede modern sanayii kurdurmaksızın kendisine bir nev'i acentalık edebilecek bir burjuvaziyi oluşturmaktır. Bu nedenle azınlık ve levanten burjuvazisini güçlendirmeye çalışır. Tüketime koşulmuş bürokratları müttefik olarak kullanır. Kısacası bürokrasi ve dışa bağlı burjuvazi emperyalizmin emriyle hareket eden, onun çıkarları doğrultusunda kararlar veren toplum katmanları ya da gruplarıdır. Batılı kapitalist ülkeler kendi aralarındaki kritik dengeye uyumlu bir biçimde çeşitli gel-git'lerle Osmanlılarla ilişkilerini sürdürürler. Bu nedenle batılı kapitalistlerin bazan Abdülhamit'te bazan da onun muhaliflerinden yana özgürlükçü bir tavır almış olarak görmekteyiz.

Abdülhamit yönetimi de Alman Kapitalizmi ile İngiliz ve Fransız kapitalistleri arasındaki çelişkiden yararlanarak hem İmparatorluğu, hem de kendi güvenliğini sürdürecek bir denge politikasını izlemiştir. Ne ki bu yönetim siyasal yapı ile ekonomik yapı arasındaki, birebir diyebileceğimiz bir ilişkinin farkında olmadığı için dengeyi sağladığı anlar-

M. K. Chapman, *Great Britain and the Bagdad Railway* (1888-1914) Northampton 1948.
E. Auble, *Bagdad, Son Chemin de Fer, Son Importance*, Son Avenir, Paris 1917.
A. Chéradame, *Le Chemin de Fer de Bagdad*, Paris 1903.
G. A. Schreiner, *From Berlin To Bagdad*, New York 1918.
John H. Wodf, *The Diplomatic History of the Bagdad Railway*, Colombia 1936.

da bile gerçek dengenin çok uzağında bulunabiliyordu.

Yüzyılın son on yılına girerken emperyalizm ülkenin tüm ekonomik faaliyetlerini teslim almış, Duyunu-u Umumiye yoluyla da devlet gelirleri üzerine haciz koydurmuştu. Ellerin, kolların bağlandığı bu yarı sömürge oluş sürecinde, kuşkusuz herkesin sorduğu bir soru vardı. Nasıl kurtulacağız bu durumdan? Yani o ünlü, klasik deyimiyle, "Devleti nasıl kurtaracağız?"[17]

Bir önce "herkesin sorduğu soru" tamlamasını kullanırken tüm Osmanlı aydınlarının içtenlikle bu konuyla ilgilendiklerini belirtmek istemiştik. Saltçı bir Sultanın, acımasız baskı düzenine rağmen yukardaki soru o dönem düşün yaşamının odak noktasını teşkil etmekteydi.

III. ABDÜLHAMİT POLİTİKASININ TEMEL YAKLAŞIMLARI

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminin otuz yılını yöneten Abdülhamit'i ve eylemlerini değerlendirirken alışılagelmiş ön yargılardan kendimizi arıtmamız gerekir. Bu ön yargılar Abdülhamit hakkında iki aşırı düşünceyi getirmektedir. Bir gruba göre Abdülhamit kanlı istibdatı ile Türk ve Osmanlı halkına kan ağlatan bir tirandır; diğer gruba göre ise, bir önceki yargının tam tersi olarak "ne yaptıysa iyi ve doğru yapmış" olan bir ulu Hakan'dır. Oysa Abdülhamit kelimenin tam anlamıyla ne o, ne de ötekidir. Yalnızca gemisini kayalıklı, ve hırçın suların hızla aktığı bir boğazdan sağ salim geçirmeğe çalışan kaptandır. Koşulların rasyoneline göre davranmaya çalışan bir yöneticidir. İmparatorluğun son yıllarına imzasını koyan kişiyi böyle koyarsak ya da belirlersek, o dönemi anlamamız daha kolay olur. Abdülhamit'in temel yaklaşımlarını şöyle sıralayabiliriz:

— Batı Avrupa kapitalizminin "Devleti Aliye"yi yarı sömürgeleştirme yönünde katettiği yolun farkındadır. Kapitalizmin ilerici akımları, imparatorluktaki ayrılıkçı özlemleri besleyen bir kaynak olarak görmesini de sezinlemiştir. Ne ki bu sezgisi doğru bir tabana otursa bile, Abdülhamit'in

[17] Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Remzi Yayınevi, İstanbul.

kendince bulduğu çözüm yolu, yani tüm özgürlükleri rafa kaldırma yöntemi yanlıştır. Özgürce yapılacak tartışmalar Osmanlı halklarının ortak yararlarını bulabilecekti. Meclis-i Mebusanın Osmanlı-Rus savaşında oynadığı birleştirici rol bunun en somut kanıtıydı.

— Abdülhamit Meclis-i Mebusan uygulamasıyla devletteki İslam-Türk yönetiminin zamanla yitirileceğine inanıyordu. Nitekim Meclis-i Mebusanın iki toplantı dönemindeki İslam Mebuslarının oransal payı azalmıştır.

— Abdülaziz'in devrilmesinde büyük rol oynayan bürokrasi-asker-ülema ittifakı, Abdülhamit'in daima en korkulu rüyası olmuştur. Bu üç grubun biraraya gelmesini engelleme için "makyavelist" bir tutumla her yolu denemiştir. Kendine bağlı bürokrat, asker ve ülema çevreleri oluşturmuştur.

— Batı Avrupa kapitalizmini, Meclis-i Mebusanı ve ona yolaçan düşünceleri, bürokrasi-asker-ülema üçlüsünün ittifakını kendine büyük bir tehlike sayan bir kişinin düşeceği vehim ve korkulara Abdülhamit de düşmüştür. Kendi ordusundan bile korkar hale gelmiştir. "Durum Muhakemesi"ni böylesine başarıyla yapabilen birisinin bu gibi korkular içersinde ezildiğini düşünmek insana kolay gelmiyor.

— Abdülhamit düzenini otuz yıl sürdürebildiyse bunun temel nedeni ustalıkla uyguladığı denge politikası kadar halkı yanına almasını bilmesidir. Halkla Abdülhamit arasındaki bağı din kurmuştur. "Halifeyle halk arasında din bağının kuruluşunda, bu dönemde yetişen yeni bir din adamı tipi de büyük rol oynadı. O zamana kadar halktan uzak olan resmi ülema aristokrasinin yanında ve altında, genişleyen ekonomik çöküşle orantılı olarak çoğalan, Talebe-i Ulum, çerçiler, hafızlar, imamlar, şeyhler, dedeler, şerifler, seyitler, nakıplar, üfürükçüler, müneccimler, büyücüler bol bol yetişmeye başladı"[18] Böylece feodal üretim ilişkilerinin yasal çerçevesi olan, din halkıyla Padişah arasındaki etken bir köprüyü kurmuştu. Din, Abdülhamit'in hem iç siyasası, hem de dış siyasası için dayandığı en büyük silahtı. Kendisi bu silahı içerde ve dışarda "bihakkın" kullanmasını bildi.

[18] N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973. 304.

Halkın yaygın islamcılığını cahillik, gerici din adamlarına düşünmeden kapılma gibi nitelemelerle açıklayamayız. Böyle bir açıklama büyük kitlelerin kendi çıkarlarını bilmeyecek düzeyde olduğunu iddia etme gibi bir noktaya götürecektir bizi. Bu bilim dışı bir yaklaşımdır. Çünkü insanlar ve toplum içindeki sınıflar, kendi yararlarını saptayacak, davranışlarını buna göre düzenleyecek bir rasyonele sahiptirler.

Kapitalizmin ülkeye girişiyle, ya da daha doğru bir deyimle, ekonomik egemenliğini kuruşuyla birlikte tarımda ürünün ucuz kapatıldığını, küçük sanayide tezgâhlarının çalışamaz hale getirildiğini gören, günden güne yoksullaşan halk, bu yoksulluğundan batıyı sorumlu tutuyordu. Bu belki sezgilerle ulaşılan, bir yerde duygusal sayılabilecek yargıdır ama haksız ve yanlış olduğu da söylenemez. Batıdan gelen herşeyin onu daha da yoksullaştırdığını, halk somut bir biçimde görüyordu. Batı ise gâvurlukla özdeşti. Bu nedenle ekonomik çözülme ve yıkım hızlandıkça, büyük halk kitlelerinin islamcı cephede toplanmaları da çabuklaşıyordu. Böylece batıcı-laik bürokratlarla, islamcı-doğucu halk arasındaki, temelde tâli olan çelişki, birinci çelişki gibi ortaya çıkıyor ve odaklaşıyordu. Devletin bir sınıfa dayanmadığı sürece güçlü olmayacağının da pek farkında olamayan batıcı-laik bürokratlar toplumu yanlarına alacakları yerde, devleti elde etmeye çalışıyorlardı. Kuşkusuz toplumda açık sınıf çelişkilerinin görülmemesi de (çelişkilerin yokluğu anlamına söylemiyoruz bunu) bu yanılgı dolu görüşlere kapılanmada önemli rol oynamıştır. Ne var ki sınıfsal antagonizmanm çok açık bir şekilde su yüzüne çıktığı günümüz Türk toplumunda da aynı yanılgıların içinde bulunan siyasal gruplar mevcuttur.

"... Sanayi üretim güçleri genel olarak tasfiye olmuş artık gelişmekte olan dış tekelci kapitalizmin uluslararası koşulları altında milli üretim güçleri geliştirme olanaklarının yetersiz bulunduğu bir ülkede iktidar, halkın asgari ihtiyaçlarını asgari bir seviyede dahi (beslenme, giyinme, barınma gibi) karşılamak olanağını da bulamazdı. Bilindiği gibi, tüketim mallarının kıtlığı merkeziyetçi bürokrasinin temelli bir sebebidir. Bu kıtlık, bürokratlar batılı gibi yaşar-

ken, demokratik eğilimleri despotizme dönüştürebilir..."[19]

Toplumun tâli çelişkisi, sınıfsal antogonizmanın belirginleşmemesi nedeniyle temel çelişki halini alan ilerici-gerici ayırımı da bu tâli çelişkiye göre belirlendi. Üstelik bu biçimleniş, peşinde sapmaları getiren bir yapıdaydı. Şöyle ki, Osmanlı ülkesini bir yarı sömürge haline getiren, emperyalist evreye erişmiş, batı kapitalizminin yasal çerçevesini ve temel kurumlarını savunanlar ilerici, bu batıya karşı direnenler de gerici olmaktaydılar. Bu yapay ve yanıltıcı ayırım, toplumdaki sınıfsal çelişkiler olgunlaşıp, belirginleşinceye kadar sürdü. Yukarda, içerdiği sapmayı açıkladığımız yapay ayırım, bir başka yanılgıyı da peşinden getiriyordu. Bu yanılgı da gerçekte iyi niyetli aydınların kendi haklarına yabancılaşmalarından ötürü düştükleri kötümserlik ve içekapanıklığın yanısıra, bir yerde bilinçsiz olarak kıskacına girdikleri batı kapanından ötürü pek de haketmedikleri biçimde karalanmalarıdır. Şu nokta açıktır ki, islamcı halk yığınlarıyla, batıcı-laik aydınları karşı karşıya getiren bu tâli çelişkinin yarattığı karşılıklı yabancılaşmadan en fazla emperyalist batı yararlanmıştır.

Abdülhamit'in otuz yıllık egemenliği, islamcılığı siyasal ve ideolojik akımların en etkenlerinden biri haline getirmişti. İslamlaşmak ve islamın özüne dönme bu düşün akımı içersinde sık kullanılan bir slogandır. Sait Halim Paşa bu kavramı şöyle tanımlamaktadır: "İslamın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikte, islamlaşmak demek, islamın itikâd, ahlâk, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvaffık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır" Sait Halim Paşa batı kurumlarıyla islamlığın bağdaştırılamayacağı inancındadır. "İslamlaşan fert ve devlet, o kimse ve o teşekküldür ki, siyasî olduğu kadar, sosyal bütün hak ve vecibelerini, rejimini, hürriyet ve adaleti islanî prensiplerden çıkaracaktır".[20] Değinilen bu ilkeler bizzat islamın akide ve inanç sisteminden kaynaklanacaktır. Görüldüğü gibi islamcılık akımı açısından batı kurumları

[19] İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması. Batılılaşma,* Ant Yayınları, İstanbul 1969, s. 86.

[20] S. Halim Paşa, *Buhranlarımız,* Tercüman Yayınları, İstanbul, 23.

ile islam arasındaki bir uyum dahi kabul edilmemektedir.

Yapılan tanımların da açıkça gösterdiği gibi, islamcı düşün akımına göre "İslamiyet Manii Terakki değildir". Ne ki bu yargı "terakki" kavramına bağımlı olarak değişebilen bir niteliğe sahiptir. Şöyle ki, burjuvazinin egemen olduğu bir toplum yapısında, Feodal-Sultan egemenliğinin ayrılmaz parçası olan islamiyet (ya da daha doğru bir deyimle teolojik çerçeve) gelişimi engelleyen kurumdur. Dikkat edilirse gerek islamcı yaklaşım, ilerde göreceğimiz üzere, gerekse batıcı-laik yaklaşım, soyut kavramlar olarak incelendiğinde haklı görülebilirler. Bu akımları doğru yerlerine oturtabilmek ancak sınıfsal açıdan yapılabilecek bir çözümlemeyle mümkün olabilecektir.

Tarık Z. Tunaya'nın altını çizdiği gibi bütün islamcılar şu üç soru üzerinde ittifak halinde durarak, bunları cevaplandırmaya çalışmışlardır.

i — İslamın siyasal ilkeleri nelerdir? Bu ilkeler ne tip bir devlet biçimine tekabül eder?

ii — Osmanlı Meşrutiyet düzeni bu ilkeler açısından nasıl değerlendirilebilir?

iii — Osmanlı Meşrutiyet düzeninin sözkonusu ilkelere göre eksik olduğu yönleri nasıl giderilebilir?

İslamın siyasal ilkelerinin araştırılması Türk siyasal düşününe önemli katkılar sağlamıştır. Bu ilkeler güncelliğini (tartışma açısından) günümüzde de korumaktadır Bundan ötürü sözkonusu ilkelere kısa da olsa değinilmesinde yarar vardır.

İlkeleri şu sıra içersinde özetleyebiliriz:

- İslam toplumsal bir dindir ve hükümeti emreder,
- İslamda egemenliğin kaynağı üç aşamadan geçerek gelmektedir. Bu aşamalar: Tanrı, Peygamber ve Halife-Hükümdardır.
- Tanrı toplumsal dinin temellerini kuran'ında toplamıştır. Kuran bütün zamanlar için konmuş değişmez bir anayasadır.
- Egemenliğin kullanımı iki büyük ilkeye dayanır: Adalet ve Meşveret.
- Siyasî egemenliği kullanan ve Peygambere halef olan Hükümdar (Halife) bütün yönetiminde adalet

üzere davranmak zorunluluğundadır.

— Adaletsiz bir hükümet müstebittir, islam dini istibdatı reddeder. Böylece "hakimiyeti ve hükümranı, topluluğun bizzat ahlâkı ve tahalluk tarzı olan adalet hudutlamaktadır".[21]

— İslam dini adalet üzere davranmayan, şer'i sınırlara saygı duymayan emirlere (devlet reislerine) karşı müslümanların hurucuna izin vermiştir.

Böylece islam hukukunda, kullanımı belirli koşullara bağlı bir ihtilâl (huruç) hakkı vardır.

— İslamda egemenliği sınırlayan bir başka ilke de "meşverettir". "Şûra-yı Ümmet" ya da "Meşveret" usulü her ne kadar halkın etkin bir katılımını içermiyorsa da ülema, bürokrasi, zaman zaman eşrafı da kapsayan bir meclis olduğu için tabandan gelen dilek ve eleştirilere bir oranda açıktır.

— İslamiyet hükümet biçiminden çok ahlâkla ilgilenir. Kuran'a saygı, adalet ve meşveret ilkelerini canlı tutmak, bunlara dayanmak şartıyla her türlü devlet düzeni ve hükümet şekli islamca makbuldür.

— İslamın bir başka ilkesi de "cemeat ve ittihad" kuralıdır. Bu kuralın konmasındaki amaç bütün müslümanların aralarındaki zıtlıkları unutarak birbirlerine bağlanmaları ve güçlü bir islam birliği oluşturmalarıdır.

"Şeriata müstenid, idare edenlerle edilenleri, meşveret, adalet ve tabiî haklarla birbirine bağlayan İslam Devleti bazı mükellefiyet ve vazifelere sahiptir. Bu devlet her şeyden evvel yabancı boyunduruğunu kabul etmemek, istikbalini tesis ve idame ile mükelleftir. İslamî devlet emperyalizme yer vermeyecektir. İslamiyetin devrimci ve yeniliksever zihniyetini yayacak olan İslam Devleti medeniyeti iki şekilde tesis edecektir: ülkesini, yahut yerleşeceği ülkeleri iktisadî refah ve kalkınmaya kavuşturacaktır. Perişan kavimlerin kurtarıcısı olarak hürriyet ve adalet saçacak bütün siyasî müesseseleri belli amme hukuku prensipleri yani şeriat üzerine bina edecektir".[22]

[21] Tarık Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Siyaset İlmi Serisi, İstanbul 1962, s. 21-43.

Abdülhamit islamcı siyasasını dış politikada da emperyalist güçler arasında denge kurma, bunların Osmanlıya yönelik tehditlerini biraz olsun sınırlamak için kullanmıştır. Bu pan-islamist siyasanın lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylenebilir. Ne ki biz bunları tartışma konusu yapmayacağız. Yalnız altını çizmek istediğimiz nokta şudur: Başarı düzeyi ne olursa olsun, Abdülhamit'in pan-islamist politikası İngiltere'yi zaman zaman düşündürmüş, hatta ürkütmüştür.

Abdülhamit içerde ve dışarda islamcı bir politikacı izlerken, amacı halkın çoğunluğuna dayanarak, devleti kurtarmaktı. Bunu Jön Türklere karşı sert davranmayı öğütleyen İzzet Paşaya söylediği şu sözler açık bir şekilde göstermektedir:

"... İşte Avrupa'nın herhangi bir şehrine ya da ülkesine gitmenizi sağlayacak ferman. Tekrar İstanbul'a gelirseniz, eski günlerinizin çok değişmiş olduğunu göreceksiniz. Türkiye artık sadece küçük bir memleket olacak. Demokrasi bir mezhep mücadelesi haline gelecek. Zannetmem ki milletim bugünkünden daha mesut olsun."

Bu sözlerle Abdülhamit'in otuz yıllık endişeleri, evhamları, korkuları gizlidir. Devletin bekası ile kendi hükümdarlığı arasında kurduğu oportünistçe ilişki de bu sözlerde gerekçesini bulmaktadır. Abdülhamit'in kendi ruhsal antagonizmasının kökleri bu noktada gizlenmektedir. Devletin bekâsı ve birliği ile bireysel oportünizmi arasında salınan kişiliği kendi yıkımını da hazırlamıştır. Meselenin ekonomik kökenlerini bilmediği için imparatorluğunu ve tahtını tüm gücüyle koruduğunu zannettiği dönemde emperyalist güçler ülkenin bütün kaynaklarına elatmıştı. Ülkenin ve toplumun içersine ayrılıkçı, bölücü düşünceler girer diye tüm özgürlükler üzerine şal örttüğü zamanda, en ilerici fikirler aydınlar arasında filizlenmekteydi. Düşün ve yazı özgürlüklerinin kısıtlanmış olmasına, basın üzerinde acımasız bir sansürün uygulanmasına karşın, özellikle çeviri alanında ve edebiyatta önemli yapıtlara raslanmaktaydı.

Din'in büyük baskısının yanısıra, Abdülhamit dönemi, din kitapları dışında bir kitapçılığın yaygınlaşma ve ağırlı-

[22] Tarık Zafer Tunaya, *age*. s. 5-9.

ğını duyurma dönemi oldu. Ciddî ve etken olabilecek toplumsal, siyasal vb. gibi kitaplar yayınlanmasa bile, halk için yazılmış macera kitaplarının çevrilip, basılması halkı okumaya karşı duyarlı hale getirmekteydi. Jûl Verne'nin romanları, *Üç Silahşörler, Monte Kristo, Pardayanlar, Ekmekçi Kadın* vb. gibi romanlar kitapçıları zengin edecek düzeyde, peynir-ekmek gibi satılıyordu. Serüven, gezi ve fen konularındaki kitapların yanısıra ünlü polis romanları da Türkçeye kazandırılmaktaydı. Padişahın bile polis romanları okumaya meraklı olduğu söyleniyordu. Bab-ı Ali'den Sirkeci'ye inen ünlü yokuşun (Ankara caddesi diye sonraları ad alan) kitapçılarla dolması; Düşün ve yazı yaşamının bir simgesi niteliğini kazanması o yıllara raslar.

Çok sayıda kitabın basılması, kitap işinin ciddî bir ticaret halini alması dil konusunda önemli diyebileceğimiz dönüşümlere neden oldu. Yazma dili sadeleşti. Resmi yazışma dilinin ağdalı yapısını geride bıraktı, daha doğru bir deyimle üstünden attı. Kitap satışı açısından bu zorunluydu. Böylece dil arılaştı, konuşma dilinin duruluğuna yönelik zorunlu dönüşümleri geçirdi. Bu arada dilde arılaşma bir edebiyat sorunu olarak ele alınmağa başlandı. Selanik'teki sanatçı çevreleri, özellikle Ali Canip ve arkadaşları bu konuda etkin bir mücadeleye giriştiler.

Abdülhamit dönemi Mithat, Şemsettin Sami, Hüseyin Rahmi, Hüseyin Cahit, Ahmet Rasim gizi yazarların bir dizi çeviriler yaptığı, yayınladığı dönemdir. 1908'den önce yayınlanan kitaplar tarandığında, Haeckel, Schopenhauer, Bürchner, Darwin, Renan, Taine, Spencer, Le Bon, Poincarè, Ribot, Ricket, Flamasion, S. Mill, Flaubert, Balzac, Zola vb. gibi adlara raslanmaktadır.

Edebiyat yirminci yüzyılın son yıllarına doğru Abdülhamit'in salt'çı yönetimine karşı bir "Melce-i isyan" olmuştu. İlginçtir ki, edebiyat bu görevi düşün özgürlüğüne set çekildiği dönemlerde sık sık üstlenmiştir.

Abdülhamit, iktidarı döneminde, her geçen gün daha bir baskıcı ve salt'çı düzen hevesleri olmuştur. Devletin birliğinin ancak kendisi tarafından sağlanacağına, çevresindeki "evet efendimciler"inde etkisiyle iyice inanan padişah, bu inancıyla birlikte daha bir evhamlı, korkak ve müstebit bir

hükümdar niteliğine bürünmekteydi." İllerden ilçelere dek tüm ülke içten ve dıştan kurtlar tarafından kemiriliyordu. Hükümet, bütün zenginlik kaynaklarını sarayın açgözlü, doymak bilmeyen ağızlarına yediriyordu. Ülkenin her yerinde casuslar vardı ve onlara cömertçe para, yiyecek, rütbe dağıtılmaktaydı. Bu kara yazgılı ülkedeki herşey onların açgözlü karınlarına gidiyordu. Bu ülkede hainlerden memur, hırsızlardan Bakan devşiriliyordu. Kötülüklerden başka bir şey olmayan göğüslerinde değerli taşlardan nişanlar takılıydı; uçuruma düşmüş alçaklara yüksek makamlar veriliyordu... Ve bu rütbelerin, paraların arkasında acı çeken, ezilen halk görünmüyordu."[23]

İslamcı niteliğine rağmen, gün geçtikçe kendisini halktan ve çevresinden soyutlayan Abdülhamit, Yıldız'daki kulesinde güvendiği uzmanlarıyla devleti yönetmeğe çalışıyordu. Bu dönemde Abdülhamit hiç kimseye güvenmeyen bir kişiydi... Diplomat ta, komutanda, yönetici de, maliyeci de, polis de ve hatta jandarma çavuşu da kendisiydi."[24]

"Hafiyeler" her yanı sarmıştı. Jurnalcılık ve hafiyelik toplumu bir bulaşıcı hastalık gibi en ücra birimlerine kadar kaplamıştı. "Casusluk despotik rejimin özüydü... Her insan ve her iş casusluk konusuydu." (E. Z. Karal) "Casuslar, Casuslar... Herkes birbirinden korkuyordu: Babalar çocuklardan, kocalar karılarından. Casusların elebaşıları iyice biliniyordu. Salt bu adamların gölgesinin görünmesiyle bile, herkesin başı omzuna çekiliyor ya da herkes bir yere saklanmaya çalışıyordu."[25]

1890'larda Alman kapitalizmi, Bağdat hattı projesi somutlaşan bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini arttırmaya başladı. Pan-İslamist politikanın doğrudan doğruya İngiliz emperyalizmine yönelik olması Abdülhamit ile Alman İmparatoru arasındaki bağları pekiştirdi. Wilhelm 1898'de Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret etti. Alman uzmanları ve askeri yardım heyetleri ülkenin her tarafına yayıldı. Türk Ordusu bir anlama General Von der Goltz

[23] Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 2. Baskı İstanbul, s. 433-435.

[24] N. Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet Sultan Abdülhamit Han*, İstanbul 1960, s. 25.

[25] H. Z. Uşaklıgil, *age*. s. 544.

komutanlığındaki Alman askeri misyonunun denetimine girdi. Böylece emperyalist ülkeler arasında kurduğu dikkatli bir denge politikasıyla İmparatorluğu yaşatmaya çalışan Abdülhamit, ağır ağır bunlardan birinin yanını tutmaya başladı. Ne ki bu değişimi gerçekleştirmeye çalışırken ekonomimizi gene ikinci planda düşünüyordu. Alman emperyalizmini yanlamaya çalışırken, Osmanlı Maliyesinin ne denli Osmanlı Bankası ve onunda ötesinde İngiliz-Fransız sermayesine bağlı olduğunu unutmuş görünüyordu. 1886-1896 arasındaki on yıllık dönemde ngiliz-Fransız kaynaklarından 9 istikraz andlaşması yapılmasına rağmen, Bağdat Demiryolu konusunun gündeme girmesiyle 1909 yılına kadar geçen 13 yılık sürede ancak iki istikraz yapılabilmiştir. 1909'dan sonra 1914'e kadar ise, Batıdan alınan borç sayısı birden artmış, her yıla gene bir istikraz andlaşması isabet eder hale gelmiştir. Bu değişimleri iki nedene bağlayabiliriz:

— Abdülhamit yönetimi ile Alman kapitalizmi arasındaki yakınlığı engelleme, ya da baltalama,

— Borçlar için saltçı Abdülhamit yönetimini yeterli bir güvence saymama.

Nedenler kuşkusuz spekülatif niteliktedir. Bunlara başka nedenlerde ilave edilebilir. Fakat bir nokta çok açıktır. Abdülhamit'in saltcı yönetimi (Hele Almanya'yı yanladığı sürece) İngiliz Fransız sermaye çevrelerine eskisi kadar güven vermemektedir. Bu nedenle burjuva demokratik haklarına yönelik bir parlamentarist hareketi desteklemektedirler.

Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemi üzerinde tartışılırken, Abdülhamit'in çelişkilerle dolu karar ve işlemleri konusunda karar verirken Sait Halim Paşanın bir sözünün altını çizmekte yarar vardır. Paşa, Abdülhamit ve dönemin olayları arasında nedensellik ilişkisi arayanlara "Sultan Hamit dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamit'in gelmesine sebebiyet vereceklerdi."[26]

Bu doğru bir yargıdır. 1870 Alman-Fransız savaşından sonra Berlin-Viyana mihveri ile Londra-Paris mihveri arasındaki ölümcül rekabetin getirdiği kısmî denge koşulları

[26] İ. Küçükömer, *age.* s.

arasında kalan Osmanlı İmparatorluğunun yöneticilerinin davranışı, gene bu denge tarafından belirlenecektir. Düzeyde kalan siyasal kararlar ve eylemler temeldeki bu belirleyicinin etkisini ortadan kaldıramaz. Nitekim son çözümlemede, Abdülhamit'in devletin birliğini korumayı hedefleyen saltcı siyasası, dış belirleyicilerin istediği yönde, dönemsel gel-git'lerle, beklenen sonuna ulaşmıştır. Düşünsel eylemler, siyasal direnişler, tüm ceberrutça yönetim bu sonu değiştirmemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun yaşam süresini kapitalizmin iç çelişkileri belirlediği gibi, iç düzenini ve bu düzenin yasal çerçevesini de gene sözkonusu dış dinamikler belirlemiştir.

IV. JÖN TÜRKLER — POLİTİK PROTESTO DÖNEMİ

Meclisi Mebusanın kapatılmasından sonra ilk on yıl içinde Abdülhamit'in saltçı yönetimine yönelik, Ali Suavi ve Kleantin Skalyeri darbe teşebbüslerinin dışında herhangi bir direnme görülmemiştir. Anayasacı bir davranışın eyleme dönüşmüş son çırpınışlarıydı bunlar. Ne var ki eylem alanındaki bu yenilgi, düşün alanına yansımamıştır. Tanzimattan itibaren ağır da olsa, gelişen ve 1850'lerden sonra yoğunlukla etkinliğini artıran burjuva-liberal düşün hareketi, Abdülhamit'in saltçı yönetiminde de aydınlar arasında serpilmeye devam etmiştir.

Burjuva-liberal doğrultusundaki anayasacı düşüncelerin yayılmasında 1860-70 hareketinin öncüleri olan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve diğer düşünürlerin yazıları önemli bir rol oynamıştır. Bu yazılar özellikle okullarda genç aydınlar arasında elden ele dolaşıyordu. Harbiye, Mülkiye gibi genellikle halk çocuklarının okudukları yüksek okullarda bu tip özgürlükçü ve dönüşümcü yönelik hareketler daha bir etkindi. Bugünkü lise düzeyindeki okullar olan idadilerde de aynı nitelikteki kıpırdanışlara raslanmaktaydı. Bilhassa askeri idadiler bu konuda başı çekiyorlardı. Namık Kemal ve diğer "Yeni Osmanlılar" grubundaki yazarlar böylece, eski yazılarıyla, Abdülhamit'e yönelik Jön Türk eyleminin çekirdeğini oluşturan düşün hareketinin meydana çıkmasına neden olmuşlardır.

Önce düşün düzeyinde kalan bu kıpırdanışlar 1889'dan sonra eyleme dönüşmeye başladı. Bu dönüşmede ilk adım, temel gizli örgütlerin kurulmasıdır. Bilinen gizli örgütlerden birincisi "Askeri Tıbbıyede" öğrenciler arasında kurulmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. Temo Arnavutluk'ta, Istruga kasabasında doğmuştur. İdadi öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, Askeri Tıb Okuluna girmişti. Bu okulda birkaç arkadaşıyla Namık Kemal'in "Rüya"-sını elyazması kopyasından gizli okumuştu. Bunu diğer özgürlükçü yapıtlar izledi. Bu arada, o günlerde sık kullanılan bir yöntemle, yabancı posta kurumlarını kullanarak Avrupa'dan gelen gazeteleri de okuyorlardı. Bilhassa, Londra'-da İranlı burjuva-liberalleri tarafından çıkarılan *Kanun* adlı gazete okudukları yabancı yayın organlarının başında gelmekteydi. Sonuçta, 1889 yılı mayıs ayında Temo, arkadaşlarına, amacı Abdülhamit'in saltçı yönetimine karşı etkin bir savaş verme olan gizli örgütü kurma önerisini yaptı. Sonuçta İ. Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit ilk gizli örgütü oluşturdular. Örgüt Carbonari ve farmason örgütleri yapısında biçimlenmişti. Örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmekteydi. Her hücrenin kendine özgü numarası vardı. Hücre üyeleri de numara almaktaydı. Bu numaralar adi kesir, (x/y) biçimindeydi. Pay' da bulunan (x) hücre numarasını, paydadaki (y) de kişinin hücre içindeki bireysel numarasını ifade ediyordu. Hücreler beşli düzene göre oluşturulduğu için her üye yalnızca kendi hücresindeki beş kişinin numaralarını bilmekteydi. Kısa zamanda örgüt büyüdü. Hızlı bir biçimde diğer okullarla ilişki kurdu. Harbiye, Bahriye, Mülkiye, Baytariye, Topçu, Mühendishane gibi okullarda da benzer hücreler örgütlendi. Örgüt genişledikçe üst düzeydeki bürokratlardan da katılanlar görülüyordu. Nihayet 1876 darbesinde fiilen görev alan Hüseyin Avni ve Süleyman Paşaların çevrelerinde, onların adlarıyla nitelenen hücreler de devreye girmişti.

İllegal, burjuva-liberalist doğrultudaki Anayasacı örgütlerin bu okullarda çekirdeklenmesinin nedeni, öğrencilerin diğer okullara oranla çağdaş bir eğitim görmeleri, yabancı dil (özellikle Fransızca) öğrenmeleridir. Nitekim öğrencilerin siyasal eylemlerdeki bu etkinliği ve bir yerde öncülüğü

yakın tarihlere kadar sürdü. Kuşkusuz tüm toplumlarda öğrenciler yapıları gereği yenilikçi, ilerici ve atılgandırlar. Osmanlı döneminde ve Türkiye'de bu söylenenin dışında, daha üst düzeyde bir etkiye sahiptir öğrenciler. Toplumda sınıfsal antagonizmanın belirginleşmemiş oluşu bunun temel nedenlerinden biri olarak ileri sürülebilir.

Abdülhamit bu gizli örgütü 1892'de öğrendi. Birkaç öğrenci tarafından Saraya verilen "Jurnal" her şeyi açıklıyordu. Bunun üzerine okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alındı. Örgütün ileri gelenleri tutuklandı. Ne ki aradan iki üç ay geçmeden tutuklananlar Padişah tarafından affedildi. Tekrar okullarına dönmelerine izin verildi. Abdülhamit'in, kendisine karşı böylesine bilenmiş bir örgütü affetmesi, olayın üstüne sünger çekmesi bu güne dek anlaşılamamıştır. Bu konuda çeşitli spekülasyonlar günümüze kadar yapılmış, gene de konu tüm boyutlarıyla açıklığa kavuşmamıştır. Padişah tutukluları dış baskılarla affedebileceği gibi, asker-sivil aydın bürokrasinin ya da diğer toplum katmanlarının tepkisinden çekindiği için de affedebilir. Ne var ki, ikinci nedenin varlığı pek olası değildir. Bu arada Abdülhamit'in yaramaz çocuklarını affeden bir baba edasıyla da bu işi yapmış olması düşünülebilir.

Aftan sonra örgüt çalışmalarına devam etti. İdadi ve hatta medrese öğrencilerine kadar uzanan "ajitasyon"lara rastlanıyordu. Her geçen gün aydınlar ve özellikle öğrenciler arasında burjuva-liberal düşünceler yaygınlaşıyor ve eylemler yeni boyutlara ulaşıyordu. 1894'teki Ermeni kalkışması bunu açığa çıkaran olay olarak dikkati çeker. Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı bir örgütün Osmanlı Bankasını basması ve eylemi amaçlarını yayma ya da anlatma konusunda bir araç gibi kullanmak istemesi, İstanbul'da, sorumsuz bir Ermeni kıyımını başlatmıştı. İşte bu olaylar sırasında gizli örgüt ilk propoganda bildirisini yayınladı. Bildiride şunlar söylenmekteydi:

"Müslüman ve Yurtsever Türkler Ermeniler öylesine yüzbuldular ki, tüm yabancılarca saygıdeğer ve devletimizin en yüksek katı olan Babıâli'yi basıyorlar. Başkentimizi tir tir titretiyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan

okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler, despotların, pıs yöneticilerin ezgi ve baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, tüm Osmanlılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bugün Babıâli'ye yürüyelim ve Ermenileri kınayalım. Ezginin, kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislamın konağına ve Yıldız sarayına saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yokedelim Birleşip elele verelim, gücümüzün çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı, ona layık olmak için tutuştuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım." Bu bildirinin altında o güne kadar görülmeyen bir imza yeralmaktaydı: "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti".

Ermeni direniş hareketi ve ona bağlı olarak gelişen kıyım, Jön Türkleri etkiledi. "Ermeni hareketi rejimin iç çelişkisini ortaya çıkardı. Saltçılığın cinayetler üzerine kurulu kanlı politikasını gözler önüne serdi. Sasun olayına yapılan uluslararası müdahaleler, Türkiye'nin bütünleşmesi ve hayali de olsa politik bağımsızlığına kavuşmasından mevcut rejimin ne denli korktuğunu tüm burjuva-liberal Türklere göstermiştir".[27]

Bildiri bir önemli ilkeyi de sergilemektedir. Şöyle ki, Ermenilerin tek başına hareketi yadsınarak kınanmakta, buna karşı Osmanlı sınırları içinde tüm halkların ortak eylemi öne çıkarılmaktadır. Halklar ayırımının üstünde etnik, dil ve din farklarını ortadan kaldıran tek bir "Osmanlı ulusu" kavramı Jön Türk hareketinin bir kanadının amacı olarak belirmektedir.

İbrahim Temo'nun bildirisi bin nüsha basılmıştı. Öğrenciler, asker sivil tüm yurtseverler arasında büyük ilgi ile karşılandı. Ne ki Abdülhamit de olumsuz yönden aynı ilgiyi göstermişti. Nitekim geniş bir tutuklama işlemine girişildi. Örgütün birçok üyesi tutuklandı, ülkenin değişik yörelerine sürgün edildi. Bunların önemli bölümü bir yolunu bularak dış ülkelere kaçtılar ve Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile ilişki kurdular. Böylece iç ve dış Jön Türk hareketi arasında o güne değin görülmeyen bir bağ kurulmuş oluyordu.

[27] A. Alimov, *Türkiye'de 1908 Devrimi*, Moskova 1935, s. 17.

1895 yılından sonra Jön Türk hareketi yeni bir atılım kazanacaktır. Ne var ki bu atılım 1902 kongresinden sonrasına kadar burjuva-liberal düzeyde bir "politik protesto" eylemi olmanın ötesine geçemedi.

Örgütün birçok elemanının tutuklanması ya da yurt dışına çıkmasından sonra, örgüt yeni bir merkez komitesi oluşturdu ve faaliyetine devam etti. Bu merkez komitesinin başkanı Harbiye Nezareti Dördüncü Şube muhasebe şefi Hacı Ahmet Efendiydi. Komite Yıldız sarayını koruyan askerî birlikler arasında bile taraftar bulmaya çalışıyordu.

1895-96 yılları arasında gizli örgütün bir tüzüğü de yayınlandı. Bu tüzüğün örgütün ilk merkez komitesinin kurulduğu dönemde meydana getirildiği olasıdır. Tüzüğün içerdiği ana ilkeleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını çiğneyen, tüm Osmanlıların ilerleme ve gelişmelerine engel olan ve vatanı yabancıların ellerine bırakan şimdiki hükümetin hareket şeklini değiştirmek üzere, kadın-erkek tüm Osmanlı yurttaşlarına açıktır.

— Örgütün amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Arada mülkiyet, kavmiyet, cinsiyet, mezhep, taraftarlık yoktur. Üye oy'unda özgür ve bağımsızdır. Toplumun genel çıkarlarından başka hiçbir şeyle kayıtlı değildir.

— Örgütün görevleri, şimdiki hükümetin yerine insan haklarının koruyucusu ve uygarlık yolunda ilerlemenin kaynağı olan meşrutiyet yönetimini geri getirmek ve korumak, genel eğitimin ilerlemesine, tüm insanlık ve uygarlığa hizmet etmektir. Bu hayırlı amaçlara varılmasına engel olanlara ve örgütü ne türden olursa olsun zarar ve tehlikeye uğratanlara vatan düşmanı gözü ile bakılacaktır.

— Örgüt, Osmanlı sülalesinin saltanat ve hilafet haklarını kabul etmektedir. Ne ki hanedanın şeriata ve yasalara aykırı harekette bulunması, meşrutiyeti kabul etmemesi ve medenî haklarla insan haklarını korumaması durumunda, şeriata ve yasalara uygun olarak, gereken önlemler alınacaktır.

— Osmanlı Hükümeti bağımsızlıktan ve ilericilikten yana eşitlikçi bir hükümet halini aldıktan sonra, örgüt, devletin politik bütünlük ve bağımsızlığı, eğitimin yayılması,

ahlâkın yükseltilmesi, zenginliğin artırılması, ticaretin çoğalması ve bayındırlık gibi, vatan ve ulusa ruhça ve maddeten yararlı her türlü girişimde hükümete yardım etmeyi ve onu arkalamayı kutsal bir görev sayar.[28]

Tüzüğün bir programın ilkelerini sergileyen maddeleri yukarda özetlendi. Bunların dışındaki maddeler üyeliğe kabul, yemin, üyelik ödentisi, vb.leri gibi örgütle ilişkili konuları kapsamaktadır.

Bu tüzük "Yeni Osmanlı" düşünüşü açısından önemli bazı yenilikleri getirmektedir. Bir kere "devrim" hak olarak kabul edilmiştir. Yani burjuva-liberal çizgi burjuva-devrimci doğrultuda değişmeye başlamıştır. Diğer yandan üyelik için kadınlara da erkeklere benzer, eş haklar tanınmaktadır. Kadın, erkek Osmanlı vatandaşlarının eşitliği o günün koşulları içinde yeni bir yaklaşım sayılmalıdır. Cemiyet, amaçları arasında ekonomik kalkınmayı destekleme konusunu da saymaktadır. Zenginliğin artırılması, ki bunu GSMH'nın büyümesi şeklinde tanımlayabiliriz, Jön Türklerin ekonomik sorunlara ve çözümlerine öncelik ya da başka bir deyimle ağırlık tanımasının somut kanıtıdır.

Tüzük yurt içi örgütle, yurt dışındaki örgütün ilişkilerini de kurmaktadır (madde 13). Nitekim bu madde uyarınca *Meşveret* gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olarak kabul edilmiştir. Böylece Paris grubu örgüte bağlanmıştır.

Yeni Osmanlılar hareketinde olduğu gibi 1890'lardan sonraki Jön Türk hareketinde de yurt dışındaki eylemlerin önemli bir yeri ve ağırlığı vardır. Özellikle, sözünü ettiğimiz ağırlık düşün alanında kendisini gösterir. 1895'ten sonra Jön Türk örgütlerinin yurt dışı faaliyetleri daha bir göze çarpar, dikkati çeker hale gelmiştir.

1895'ten sonra Jön Türk hareketi şu gruplar içersinde oluşur:

a) Ahmet Rıza ve *Meşveret* Gazetesi,
b) Murat Bey ve *Mizan,*
c) Abdullah Cevdet ve *İçtihad,*
d) *Osmanlı* Gazetesi çevresi,

[28] Bu tüzüğün tümünü incelemek için T. Z. Tunaya'nın *Siyasî Partiler* yapıtına bakınız.

e) Prens Sabahattin'de somutlaşan akım,

f) *Şûrayı Ümmet* grubu.

Bütün bu gruplar ve onlara bağlı yayın organları 1908 Devrimi ve sonrasının düşün akımlarını oluşturmuşlardır. Uzantıları günümüze kadar geldiği gibi, etkilerini hâlâ yaşamımızda duymaktayız. Türkiye'deki anayasacı akımlarda asker-sivil bürokrat aydınlarla yandaşlarının üzerinde, sözünü ettiğimiz bu etkileri daha bir güçlü olarak görmekteyiz. Şimdi, kısa da olsa, bu grupların toplumsal, ekonomik ve siyasal düşüncelerinin ana doğrultularına değinelim.

a) AHMET RIZA VE MEŞVERET GAZETESİ

Ahmet Rıza Bey soğukkanlı yapısı, inandığı doğrultudan kolaylıkla sapmayan düşün ahlakı ile Jön Türk grubu içinde kısa zamanda parlamış ve liderler arasında sözü edilir olmuştur. Ahmet Rıza batılı bir yaşam tarzını benimsemiş olan İngiliz Ali Beyin oğludur. Babasına İngiliz adının verilmesi, İngiltere yanlısı ya da İngiliz özentisi olmasından değil, kumaşın kalitelisine dendiği gibi "İnsan-ı Kâmil"in özelliklerine sahip olmasından ötürüdür. Ahmet Rıza Beyin annesi Avusturya'lıydı Bu da onun batı yaşamıyla yakından ilgilenmesi, bu yaşam tarzının özümlemesine sebep olan etkenlerden biridir.

Babası o küçükken Konya'ya sürüldüğü için sık sık bu kente, babasının yanına gitmek zorunda kalmıştır. Bu gezileri sırasında yakından tanımak olanağını bulduğu Anadolu köylüsü ve köyleri onu derin düşüncelere sevketmiştir. Zıraat eğitimini tercih etmesine de Anadolu köylerinin gericiliği sebep olmuştur.

Zıraat eğitimini Fransa'da Grignon okulunda tamamladı. Ne ki elinde yeterince sermaye olmadığından yeni tarım tekniklerini uygulama olanağına sahip olamayacağı kanısına vardığı için Milli Eğitim Ordusuna katılmaya karar verdi. Önce Bursa'da "İdadi-i Mülki" Müdürü oldu. Sonra da aynı ilin "Maarif Müdürlüğüne" atandı. Eğitim düzenine getirmek istediği yeniliklerden ötürü çevresi tarafından kuşkuyla karşılandı. İl içersindeki memurlar ve halkın kendisine yönelik direniş ve eleştirileri karşısında yeniden Fransa'ya gitmek istedi. Bu isteği, uygulama alanında kar-

şılaştığı sorunların çözümünü bulmaya yönelik bir arzuydu. Fransız Devriminin yüzüncü yıldönümü dolayısıyla açılan Paris Sergisine katılacak Osmanlı Heyetine girmeyi başardı, ve yeniden Paris'e gitti.

Paris'te Auguste Comte'un pozitivist okulunun etkisi altında kaldı. Bu arada Padişaha "layiha"lar göndererek, özellikle eğitim alanında yapılması gereken dönüşümleri öneriyordu. Başlangıçta Padişahtan birkaç arkalayıcı cevap aldığını biliyoruz. Fakat bir süre sonra Padişah yurda dönmesini istedi. Ahmet Rıza dışarda ülkesine daha yararlı olduğu konusundaki inancını kendisine bildirince durum tamamıyla değişti. Ahmet Rıza'nın anlattıklarına göre Abdülhamit Londra'da bastırdığı layihalara bir miktar para vermeyi teklif ederek yayınların kesilmesini istemiştir.[29] Bu teklif Ahmet Rıza tarafından reddedildikten sonra, Ahmet Rıza Bey 1895 yılının aralık ayının başından itibaren *Meşveret*'i yayınlamaya başladı. Gazetede pozitivistlerin ünlü belgisi "Düzen ve İlerleme" bir amaç gibi yeralıyordu.

Meşveret Ahmet Rıza Beyin siyasal düşüncelerini, ekonomik ve toplumsal sorunlara getirdiği çözümleri içeren bir yayın orgamdır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin, yukarda da değinildiği gibi, bir süre, organlık görevini de üstlenmiştir. Ne ki Ahmet Rıza'nın gerek merkez komitesiyle, gerekse diğer gruplarla düşün ve eylem ayrılığına düşmesi sözkonusu organlık görevinin sürdürülmemesine neden olmuştur. Şu noktanın tekrar altım çizmekte yarar vardır ki Ahmet Rıza düşünleri ve bu düşünlere temel olan ilkeler açısından, yaşamı boyunca ödün vermeyi düşünmemiş bir siyaset adamıdır. Nitekim bu davranışı "İttihat ve Terakki"nin iktidarı sırasında, Talat, Enver ve Cemal üçlüsünce yadsınmasına, bir kenera itilmesine neden olmuştur. Ahmet Rıza'nın ilkelerine bağlılığını "beş vakit namaz kılmadığını itiraf eden tek kişi olması da"[30] somut biçimde kanıtlamaktadır.

Ahmet Rıza Padişaha yazdığı layihasında toplumsal yasaların varlığına şöyle değinmektedir: "Cihanın kudret ve serveti vatanımızda toplansa kavanin-i tabiyenin hükmünü

[29] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 1895-1908, İş Bankası Yayınları, Ankara 1964, s. 123-124.
[30] Şerif Mardin, *age*. s. 127.

değiştiremez. Kürrei arzın üzerindeki dağlar, nehirler nasıl bir kanuna tâbi ise, hayatı o kürreye merbut olan insanlar da herşey de kavanini tabiyeye itaat ve inkiyat etmeye mecburdurlar".[31]

Ahmet Rıza, toplum ve doğa yasalarını ancak uzmanların inceleyebileceğini ileri sürerek politikanın da uzmanlara bırakılmasını savunuyordu. "Ahmet Rıza Beyin bu pozitivist-materyalist dünya görüşünün bir diğer neticesi fertlerin ihtiyacının maddî dünya ile sınırlandırıldığı fikriydi. İnsanların içinde bulundukları şartlar, hangi istikamette ilerlemeleri lazımgeldiğini tayin ediyordu".[32] Bu düşüncelerin getirdiği kaçınılmaz nokta ekonominin toplumsal yaşamdaki baskın niteliğidir. Nitekim Ahmet Rıza da Osmanlılar açısından yapılması gerekenin "tarım ve endüstrinin" geliştirilmesi olduğunu altını çizerek ifade etmiştir. Ne var ki Ahmet Rıza Bey, kamunun bu ekonomik kalkınma fikrini benimseyebilmesi için eğitimin gerekli olduğunu belirterek, eğitimdeki dönüşümleri ekonomik gelişmeden daha önemli saymıştır. Bu düşünce günümüze kadar Türk aydınlarının itibar ettiği bir yaklaşımdır. Öte yandan halkın, bir takım geri kafalı din adamlarınca, karanlığa itildiği düşüncesi, Ahmet Rıza Beyde ciddî bir ağırlığa sahiptir. Bu geri kafalı, tutucu kişileri şöyle tanımlamaktadır: "Zühd-ü takva perdesiyle fikir ve niyetini örten ve halkın cehlinden ve zaaf-ı kalbinden istifadeye çalışan mürailer ve münafıklar"

Ahmet Rıza Bey pozitivizme bir din inancıyla bağlanmıştı. Bu yönden bakıldığında laik sayılabilirdi. Ne ki bazı yapıtlarında, tartışmalarında müslümanlığın "pozitivist" görüşe hıristiyanlıktan daha yakın ve uyumlu olduğunu iddia etmiştir. Ahmet Rıza'ya göre, İslamın hoşgörüsü Osmanlı İmparatorluğunun, bir anlama, zaafını teşkil etmiştir. "İmparatorluğun terekküp ettiği unsurlara böylesine gerçek bağların tevessülüne müsaade edilmiş olması sonradan milliyetçilik cereyanının bu unsurlar arasında bir zemin bulmalarıyla neticelenmişti".[33]

Paris'e ilk gittiğinde, ileri Avrupa ülkelerinin içtenlikle

[31] Ahmet Rıza, *Layiha, Londra* 1312, s. 7.
[32] Şerif Mardin, *age*. s. 129.
[33] Ahmet Rıza, *age*. s. 3.

Osmanlı reformlarına inandıklarına, öncülük ettiklerine yönelik bir düşünceye sahip olan Ahmet Rıza Bey, sonraları bu düşüncesinde fazla ısrar etmemiştir. Yayınladığı *Meşveret*'te de bu mütereddit hali yazılarından izlenebilir. Bir kere *Meşveret*'te görülen sonra da bütün Osmanlı ve Türk aydınlarında görülecek olan kötümserlik ve sürekli şikâyet havası tüm ortama egemendi. *Meşveret*'in kötümser, karanlıkçı görüşünü "Şûra-yı Ümmet" 24 nisan 1902 tarihli sayısında şöyle anlatmaktadır: "Ölüyoruz, ölüme yuvarlanıyoruz, bunun esbabını araştırmadık. Yalnız mersiyelerle vakit geçirdik. İhvan-ı hamiyet ve hürriyeti vatan için acı, müessir bendler yazıldı, fakat bunların hepsi, sekiz senelik emeğimizin hülasası bir müstebidin seyf-i zulmüyle vatanın battığını anlatmaktan ibaret oldu." Bu yakarış, olumlu bir çözüm yolunu söylemeden sadece eleştiri ve kötümserlik, düşünsel boyutta çıkış yollarının önemli tutarsızlıkları içermesindendir. (Çoğu kere) Ahmet Rıza'nın pozitivist belginin yani "ilerleme ve düzen"in yerine niçin marksist öğretinin etkisi altında kalmadığı tartışılır. Bu konuda Şerif Mardin, Ahmet Rıza'nın tüm batılı ve burjuva davranışlarının yanısıra "din" kavramına bağlılığının etkin bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Mardin'e göre marksizmin dini temelden reddetmesi, A. Rıza'yı bu öğretiden uzak kalması sonucunu yaratmıştır. Bu yaklaşım doğru olabilir, ne ki, olayı tek yanlı ya da tek nedenli bir biçimde ele almaktadır. Dinle olan ilişkisi marksist öğretiden esinlenmemesi için bir neden olabilir. Ama bunun yanısıra batı kapitalizminin dolayısıyla burjuvazinin Osmanlı Devletine yönelik emperyalist emelleri onların Jön Türk hareketiyle yakından ilgilenmelerine neden olmuştur. Pozitivist öğreti de bu bakımdan burjuvazinin en büyük yardımcısıdır. Jön Türklerin kendilerine maddî ve manevî destek sağlayan burjuvazi ve onun öğretilerinin etkisinde kalmamaları için hiçbir neden yoktur.

Meşveret bütün eleştirisel kötümserliğine ve de kendi içinde tutarlı olmamasına rağmen, bazı temel düşünlerin savunmasını yapmış, bunların aydınlar arasında yayılmasını sağlamıştır. Bu düşünleri şöyle sıralamamız mümkündür:

— Osmanlılık kavramının geliştirilmesi,

— Eğitime öncelik verilmesi,

— Nizamiye ve şer'i mahkemelerin birlikte varolmasının yarattığı kaos'un sergilenmesi.

Bu düşünce Ahmet Rıza yönünden ters bir yaklaşımı içeriyorsa da, o dönemde, kahramanımızın bu denli tutarsız davranışlarına nadir de olsa raslanmaktaydı.

Meşveret zaman zaman Batının emperyalist emellerine dikkati çekmiştir. Örneğin, Batılı gelişmiş ülkelerin Sultana baskı yaparak Anayasayı yürürlüğe niye sokmadıkları, buna karşın yerel halklara yönelik reformları niçin destekledikleri *Meşveret*'in ikinci sayısından itibaren sık sık sorulan bir sorudur. Bu soruyla emperyalizmin içten olmayan niyetleri, özellikle Ermeni sorununu yaratmadaki amaçları bir oranda ortaya konulmak istenmiştir.

Meşveret ister Türkçe, ister Fransızca yayımlarıyla sokaktaki adamın sorunlarına eğilmemiştir. Aydınların ve onların öncülüğündeki bir eğitim seferberliğinin tüm sorunları çözeceğine yönelik inanç bunun nedenidir. Pozitivizmin gerekirci bir biçimde getirdiği bir başka sonuç da sokaktaki adama eğilinmeme nedenidir. Bilindiği gibi pozitivist görüşe göre toplumsal yasaların varlığı siyaseti de bir uzmanlar grubunun tekeline itmişti. Yani siyaset, bir bilim işiydi ve onu da ancak uzmanları bilebilirdi. İşte bu pozitivist yaklaşımlar uzun bir dönem süresince Türk aydınının doğrultusunu çizmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında Ahmet Rıza ve *Meşveret* çevresinde toplananlar ağır bir biçimde de olsa anti-emperyalist bir çizgiye girmeye başlamışlardır. Ahmet Rıza Bey'in anti-emperyalist çizgide, bazı yazılarından aşağıdaki alıntıları sergilemeyi yeğledik:

— "Ecnebi şirketleri giriştikleri işlerden —ki bunların hemen hemen hepsinin memleketin sosyal ve iktisadi menfaatlarına zararlı oldukları ve onlardan yalnız bazı finans sendikaların faydalandıkları söylenebilir— Padişaha ne gibi bir onur payı düşebileceğini anlamıyorum."

— "Padişah demiryolu hatları döşemiş ve rejimler tesis etmişse, bu şekilde hareket etmekten bir menfaat gördüğündendir. Bu menfaat Türkiye'nin menfaatı değil, halkı ve memleketi sıra ile istismar etmek amacıyla kendini tahtta muhafaza eden kozmopolit kliğin menfaatidir".

Bu alıntılarında vurguladığı gibi, 1900'den sonra her geçen gün Batı Kapitalizmine ve onun emperyalist girişimlerine daha bir güçle yüklenmektedir. Bir ara "... Avrupa'nın siyasi fikirlerinin ekseriyetinin menfaatın üvey çocukları olduklarını ve tıpkı elbise, şapka gibi modaya göre değişen dekoratif inanç ve mütalealardan ibaret bulunabileceğini idrak ettiğini" söyleyecek kadar anti-emperyalist düşünün etkisi altındadır.

Ne var ki bu yılgınlık onu Bahattin Şakir'in, bir yerde totaliter diye nitelenebilecek düşüncelerine yaklaştırdı. Ve Lafitte'in dört ilkesini kabul etti. Elit'e önem veren bir düşünü geliştirmeye çalıştı. Ona göre Türkiye'de *"Grande Masse"*'ı kazanma çok zor, bir yerde olanaksızdır. Bu nedenle herşeyi elit'ler yapacaktır. "Varolabilmek için Elit'in istila edici ve fethedici olması lazımdır.". Osmanlılarda ordu, sözkonusu elit'in kaynağıdır. Ahmet Rıza Bey "subaylara politikaya karışmayı, iktidarın ehliyetsizlerin eline geçmesine müncer olan vetireye mani olmalarını tavsiye ediyordu"[34]. Bu askeri elit sivil hayatta da önderlik yapmak zorundaydı. Çünkü "yılan oynatan falcı bir şeyhin umur-u mühimmeyi devlete karıştığı bir yerde namuslu ve hamiyetli zabitanın malumat ve iktidarından vatanı mahrum kılmak" onulmaz bir hataydı[35]. Ahmet Rıza ve *Meşveret*'in çizgisi Osmanlı Türk aydınlarındaki, halka rağmen halk için, belgisini açıkça sergileyen bir görünümdedir. Bu belginin etkilerine veya örneklerine günümüzde de raslanmaktadır.

b) MURAT BEY VE *MİZAN*

Mizancı diye nitelenen Murat Bey'in bugün kim olduğunu bilen kimseye raslamak zordur. Türk Devrim tarihinin bir kesiti üzerinde, ayrıntılı araştırma yapanların dışında, Murat Bey ve gazetesi *Mizan*'a değinen tarih yapıtları da pek yoktur. Oysa Murat Bey kişiliğinin büyük dalgalanmalar göstermesine rağmen, Türk Devrim tarihinde önemli bir yeri olan, düşünceleriyle 1890'lar kuşağını etkileyen kişidir. 1908 devriminden sonra özellikle 31 Mart'ta izlediği

[34] Şerif Mardin, *age.* s. 157.
[35] Ahmet Rıza, *Asker*, Mısır 1323, s. 48.

tutum dolayısıyla suçlanmış, unutturulmak istenmişse de, asker-sivil bürokrat aydınlar üzerindeki etkisi kolayca yadsınamaz.

Murat Bey göçmendir. 1855 yılında Dağıstanın Darkiskiy köyünde doğmuştur. Asıl adı Urahi-Amirov Hacı Murat'tır. Liseyi, Sıvastapol'da Stavropolskaya lisesinde okudu. Genç yaşından itibaren bilimsel araştırmalarda bulundu. Bu araştırmaların büyük çoğunluğu (Folklor) halk bilim üzerindeydi. "Kuzey Kafkas Dağlıları Arasında (Bir Liselinin günlüğünden)" adlı bir röportaj — denemesi yayınlandı. 1872 yılında öğrenim için Zürih'e gitti, bir yıl sonra da Türkiye'ye göçtü. Murat Beyin Rusya'dan ayrılma nedeni konusunda çeşitli düşünceler vardır. Bunların hemen hepsi Çar polisinin Murat Beye karşı tutumunu temel nedenlerden biri olarak ileri sürerler. "Onu muhacereti, çarizmin, sömürücü bir politikayla, Dağıstan dağlılarının özgürlükçü girişimlerini acımasız bir şekilde bastırmasına neden olmuştur"[36].

Murat Bey, şubat 1873'te İstanbul'a gelerek, dönemin Adliye Vekili olan Mithat Paşaya durumunu anlattı. Sadrazam Esat Paşanın da yardımıyla, Maliye Bakanı Şirvanizade Rüştü Paşanın yanında iş buldu. Birara Şirvanizade Sadrazam olunca, Murat Bey de Hariciye Vekaleti Mutbuat kalemine tayin oldu, sonra Rüştü Paşanın Sadrazamlıktan alınıp, Suriye Valiliğine tayin oluşunda onu yalnız bırakmadı. Rüştü Paşanın ölümünden sonra tekrar İstanbul'a döndü. 1876 darbesi ve onu izleyen Anayasa hazırlıkları sırasında olayların içine girmedi. Ama kendi ifadesine göre, daima Yeni Osmanlıların düşüncelerine sempati duymuş, onları yandaş olarak kabul etmiştir.

Murat Beyin asıl ününü "Mektebi Mülkiye"deki tarih hocalığı sağlamıştır. Öğrencilerinden olan Rıza Tevfik, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır:

"Gençliğim büyük bir heyecan ve uyanıklık devrine tesadüf etti. Ben Mektebi Mülkiye'de iken, yani 1888 ve 1890 senelerinde Ziya Paşalarin, Namık Kemallerin, Abdülhak Hamit'lerin bir kıt'ası hatta bir beyiti bizim vicdanımızda

[36] İ. Abdullayev, *Hayret Verici Yazgısı Olan Bir İnsan*, "Sovetsky Dagestcen" 1969, n° 1, s. 43.

kıyametler koparırdı. Bize Murat Bey tarih dersi verir ve hiç kimseden sakınmayarak Fransız İhtilalini dahi kemali belagetle takrir eder, anlatırdı." Anlatılanlara göre bu derslerin etkisi o kadar büyüktür ki tenefüüslerde öğrenciler Fransız Devrim liderlerinin rollerini oynayarak devrim sahneleri sergiliyorlardı"[37].

Bu sıralarda ünlü yapıtı altı ciltlik "Tarihi Umumi"si ve bir ciltlik "Osmanlı Tarihi" yayımlandı. "Tarih-i Umumi" o güne değin alışılmış tarih anlatımım yıkan kitaptı. Tarihi yalnızca olaylar zincirinin hikaye edilmesi biçiminde ele alanlar için sarsıcı bir yaklaşım getiriyordu. Tüm insanlık tarihini bir "özgürlük" tarihi şeklinde alıyor, böylece tarihin bir yönü, bir tezi olabileceğini ortaya çıkartıyordu.

Murat Bey 1886'dan sonra haftalık *Mizan* gazetesini yayımlamaya başladı. *Mizan*'da uygulanan genel stratejiyi şöyle özetlememiz mümkün: "Padişahı bütün diğer gazeteler kadar hatta daha fazla öğmek, diğer taraftan da hükümeti Padişahın temin ettiği mükemmel devlet adamlığı örneklerine uymadığı için tenkit etmek".[38] Ne ki Murat Beyin Padişaha olan içten bağlılığına rağmen, 1890'da *Mizan* kapatıldı. Düştüğü düş kırıklığım "Turfanda mı Turfa mı" adlı romanında yansıttı. Romanın kahramanı Mansur Bey, düşün ve eylemleri açısından Murat Beyle büyük benzerliklere sahipti. Bu romanın yayınlanmasından sonra, Murat Beyin Duyun-u Umumiye sadakatle hizmet edeceği günleri bekledi. Bir ara Padişaha düşündüğü dönüşümlere ilişkin bir önerge sunma fırsatını da buldu... ama o kadar. Sonuçta bezdi ve Avrupa'ya gitmeye karar verdi. Zaten bir süreden beri "İttihat ve Terakki"ye bağlı bazı kişiler Cemiyete girmesini de istiyorlardı.

Muray Bey Türkiye'yi terk etme nedenlerini şöyle maddeler halinde açıklıyordu:

"1 — Avrupa erbabı iktidarı ile efkârı umumiyesine Türkiye'nin ahvali hazırayı dahiliyesi hakkında malumatı sahihe vermek...

2 — Ermeni meselesinin illet-ü hikmetini yâr ve ağ-

[37] M. Ali Âyni, *Canlı Tarihler*, c. II, İstanbul, s. 7.
[38] Şerif Mardin, *age*. s. 50

yara iyice bildirmek,

3 — ...Gençlerin ilan ve terviçlerine layık ve ihtiyarların mizacına muvafık ve makul bir ıslahat programı tanzimi,

4 — ...maiyeti müstakileyi Şahaneden bad ile makamı saderetten ve nezaretlerden geçerek kaza kaymakamlığına varıncaya kadar bilcümle bendegân ve memurini devlet 'ifa-yı vazife' etmek yolunu bulmayı akıl edemiyordu..."[39].

Böylece Murat Bey, Fransa'daki Ahmet Rıza ile buluştu. Ne var ki Paris'te fazla kalmadı. Hidiv Abbas Hilmi Paşanın davetini kabul ederek Mısır'a gitti. Ve 1896 yılının 4 ocağında, Mısır'daki *Mizan*'ın ilk sayısını yayınladı.

Murat Beyin Mısır'daki çalışmaları Jön Türkler tarafından sert eleştirilere uğradı. Bu eleştiriler özellikle şu noktalar üzerinde toplanıyordu:

— Murat Beyin reformların sağlanabilmesi için Avrupa ülkelerinin yardımlarını istemeyi düşünmesi,

— Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasının yeterli bir çözüm getirmeyeceği savının ileri sürülmesi,

— Halkın ilkelliği nedeniyle bir devrimci eyleme iştirak ettirilmeyeceklerine inanmış olması...

Murat Bey *Mizan*'ın Mısır'da yayınlanan sayılarıyla birlikte "Parlamento" düşüncesine karşı çıkmaya, ve bu düşünü eleştirmeye başlamıştır. Bu konudaki düşüncelerini şu alıntıda izleyebiliriz:

"Zaten Parlamento usulünün şekli hazırda Avrupa'da bile istikbali olmadığına şüphe-i âbi danem yoktur. Fransa'da "Boulangisme" meselesi parlamento usulüne karşı fiilen ilk protesto demek olduğu gibi, sosyalizmin mihcihetin vücudu bile parlamento usulü aleyhinedir..." Bu noktada cahil olan halkın seçimlerde atlatılabileceğini, işin ehli olan kişiler yerine şarlatanları seçebileceğine değindikten sonra şöyle devam etmektedir: "Bu hal, erbab-ı Hükümeti Avrupa'da ziyadesiyle düşündürmekte olduğu gibi, eshab-ı fikri malumatı dahi işgal etmekte, parlamento usulünün yerine ikame edilecek başka bir usulü teharri eylemektedirler. Avrupa'nın müntehip Meclis ve müesesatı içinde asırlardan

[39] Murat, *Mücahede-i Milliye*, s. 64-67.

beri mevcut olduğu halde henüz ehemmiyeti asliyelerini kaybetmemiş olan (Akademiyeler) ve sair ilmiye encümenleri nazar-ı dikkate alınarak bunların şu hal-i imtiyazlarını mahza intihap edenlerin iş erbabı bulunmasıyla tefsir ediyorlar.

Bu itibarla; az çok devlet umuruna aşina adamlardan mürekkep mahdut bir Meclis-i Meşveret daha ziyade iş görebilir"[40].

Böylece Ahmet Rıza'da da izlediğimiz "elit" yaklaşımı ve bunlara ağırlık verme Murat Bey de de görülmektedir. Mamafih bu yaklaşımı uzlaşmacı bir tutum olarak ele alıp eleştirenler de vardır. Bu tarz eleştiriler sonraları başka vesilelerle de ortaya çıkacaktır.

Murat Bey Mısır'da çok kalmadı. İngiliz işgal yönetiminin başında bulunan Lord Cromer, Osmanlı Hükümetinin baskılarını öne sürerek Mısır'ı terketmesini sağladı. Paris'e dönen Murat Bey "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin Paris Şubesi reisliğine Ahmet Rıza beyin yerine getirildi. Böylece Murat Bey Cemiyetin liderlerinden biri haline geldi. Ama bu uzun sürmedi, Abdülhamit'in Paris'e gönderdiği "Ser Hafiye" Ahmet Celalettin Paşa ile yapılan uzun pazarlıklardan sonra, İstanbul'a dönmeyi ve "Af-ı Şahane"yi kabul etti. Bundan sonra, 1908 devrimi sonrasında ve 1909 karşı devrim olaylarında Murat Beyi tekrar sahnede görüyoruz. Kısa süren bu başarısız dönüşten sonra 1914'te öldü.

Murat Bey'in çok çalkantılı ve tek doğrultuda olmayan bu düşün ve eylem çizgisinde önemli olan birkaç noktanın altını çizmekte yarar vardır.

Öncelikle *Mizan*'ın Anadolu'ya ve halka dönük yapısına değinmekte fayda vardır. *Mizan*'ın bu eğiliminin Rusya'daki Narodnik akımlardan esinlendiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Murat Beyin bu konuda çok şey bildiği ve Narodnik'lerin etkisi altında kaldığı bir gerçektir. *Mizan*'ın bu köye ve halka yönelişi kendisine olan ilgiyi artırdığını söyleyebiliriz. *Mizan* açısından ikinci önemli nokta "Türkçülüğü"dür. Bu da Murat Beyin Dağıstan'daki özgürlükçü hareketlerin etkisinde kalmasından ileri gelen bir tutumdur. Bu davranışı politik çizgide değil, dildeki arınmada görmekteyiz.

[40] Murat, *Taharri-i İstikbal*, Amedi Matbaası, İstanbul 1329, c. II, s. 310-311.

Çünkü "1880'lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri Türkçülüğün linguistik kisveye girmesine ve lisanıyatın içinden siyaset yapılmasını mecburi kılmıştır".[41]

Mizan dilde Türkçeleşmeye yönelik bir eğilimini, o zamana dek görülmeyen "Milli kültür" kavramı ile pekiştiriyordu. Ne ki *Mizan*'da savunulan "Milli Kültür" ya da "Kültürel Bütünlük" yaşanılan dönemin gereği uyarınca teolojik (islamî açıdan) unsurları da içermekteydi. Görülen odur ki, Yeni Osmanlılardan bu yana islamî düşün ile yenilikçi düşünü birleştirme, bir orta yol bulma çabası Murat Beyde de vardır.

Yeni Osmanlılarda da izlerine rasladığımız "Toplumsal Andlaşma" yaklaşımı Murat Beyde daha gerçekçi bir zemine oturmuştur. Yeni Osmanlılar "Toplumsal Andlaşma"mn temelini islamî "Biat" kavramına dayandırırken, Murat Bey olayı bir şirketleşme biçiminde ele almaktaydı. "Devlet bir şirkettir. Kavaid-i nakliye ve usâl-ü akliye bu babta müttefiktir. ...". Bundan ötürü "Söğüt civarında konan dörtyüz çadırlık halk için (tabi) ve (metbu) usulü mevcut değildi. İhtiyarî bir şirkettir..." "Orhan Gazi zamanında ise yeni teessüs eden hey'et, Süleyman Şah evladına mahsus bir irat değildi. Hey'et-i umumiyeyi teşkil eden bilcümle efradın mazarrat ve menfaatte müştereken alâkadar bulundukları bir (Şirket-i Osmaniye idi)".[42] Bu yaklaşım yıllar sonra Niyazi Berkes'de de görülmektedir. Devletin, "Şirket-i Osmaniye" biçiminde tanımlanması materyalist bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, bu "Şirketin" devamlılığı ancak "genel refah" düzeyini sağlamasına bağlıdır. Ahmet Rıza'daki "Tarımsal ve Endüstriyel" gelişme temeli ile Murat Beyin bu düşünsel yaklaşımının arkasında ortak bir temelin varlığı ortadadır.

Mizan'ın köye ve halka yönelik, "Narodnik"vâri tutumuna rağmen, Murat Bey'de egemen olan Elit'ci inançtır. Halkın cehaleti, kandırılmaya müsait oluşu gibi önyargılar Jön Türklerin genellikle halktan gelecek bir eylemi kuşkuyla karşılamalarına neden olmuştur. Bu kuşkuyu Murat Bey şöyle açıklamaktadır:

[41] Şerif Mardin, *age*. s. 75.
[42] Murat, *age*. c. I, s. 53.

"Garpta olduğu gibi, aşağıdan tazyik icrası bizde caiz değil itikadındayım. Çünkü bunca esbab-ı inkiraza rağmen, devletin yarım asırdanberi payidar olması halkımızın hükümetlerine karşı olan bir rabıta-i maneviye semeresidir." (Murat) Bu noktadan hareket eden Murat Bey, Osmanlı ülkesinde parlamenter düzenin ancak halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesiyle kurulup, işleyebileceğini ileri sürüyordu. Meclis-i Mebusanı ve Anayasayı getiren Yeni Osmanlılar da şöyle suçlanıyordu Murat Bey tarafından: "Hiç biri durumun hakiki mahiyetini anlayabilecek bilgilere sahip değildi. Hiç biri Avrupa'da muhtelif istikametlerde birkaç asırdan beri sarfedilmekte olan enerjilerin mahsulü olan terakkinin münhasıran parlamento usulünün neticesi olduğunu düşünme hatasına düşmeden kendini alamamıştı. Bu yanlış düşünceler dolayısıyladır ki, şirketler kurmaya, halkı kendi kendine eğitmeye ve çalışmaya ve devleti okul gibi amme menfaatine hizmet eden diğer teşekküller kurmaya teşvik edeceklerine, ne özünü anladıkları ve ne de şumulünü idrâk ettikleri bir hürriyetin faydalarını övmekle iktifa ettiler".

Bu düşüncelere çok sonra, çoğulcu demokratik yaşamda bile raslanmıştı. Halkın, eğitilinceye kadar yönetime etkin bir biçimde katılamayacağı yargısı da bu düşüncelerin doğal bir sonucu olmaktaydı.

Dikkat edilirse, Mizancı Murat da kendisinden önceki Yeni Osmanlılar gibi soyut bir halk kavramına dayanmaktadır. Halkın toplumsal sınıflarda somutlaştığını görmemektedir. Egemenlikle sınıf ilişkisini de kavramamaktadır. Sonuçta da "halkın modern müesseselere intibakını sağlamak, onları ilerde kurulacak bir parlamentoya iştirak etmeye hazırlamak için, üst düzeydeki asker-sivil bürokratlardan seçilecek bir meclisin kurulmasını öneriyordu.

Murat Beyin 1876 anayasasına olan güvensizliği, "İttihat ve Terakki" cemiyetinin Paris şubesi başkanlığına gelişine kadar sürdü. O kısa süre içinde 1876 anayasasının yürürlüğe girmesini öneren birkaç yazı yazdı.

Mizancı Murat dönemi Osmanlı aydınının dramatik yaşantısını yansıtan bir yaşam, düşün ve eylem çizgisine sahiptir. Özgürlükçü mücadelenin devrimci doğrultuya ulaştığı bir ortamda büyüdü, gelişti. Osmanlı ülkesine geldiğin-

de, kendinde bileşkelendirdiği çizgiyi sürdürmek istedi. Taşıdığı "Narodnik" izlerle, Osmanlı toplum yapısı arasında sağlıklı bir ilişkiyi hiç bir zaman kuramadı. Sınıf kavramından yoksundu. Osmanlı bürokratı ile toplumun halk diye adlandırılan diğer katmanları arasındaki çelişki, temel çelişki imişçesine, onu yanılttı. Halkın eğitim düzeyindeki gerilikten ürktü... ve zaman zaman oportünizme varan gelgitlerle salınıp durdu.

c) ABDULLAH CEVDET VE *İÇTİHAD*

Abdullah Cevdet Jön Türk hareketine İbrahim Tomo'nun öncülüğündeki gizli örgüte girerek katılmıştır. 1869 yılında, bazı kaynakların Kürt olduğunu ileri sürdüğü bir aileden doğmuştur. Ne ki, yaşamı boyunca Kürtçülük eylemlerinin dışında kalmıştır. 1889'da Askeri Tıbbiye'ye girmiş, burada daha birinci sınıfta iken "İttihat ve Terakki"nin kurucuları arasına katılmıştır. İlk gençliğinde dindar olduğu söylenmektedir. 1893-94'lerde yazdığı bir şiirde günün yönetimini eleştirdiği için birara tutuklandı. Okulu bitirdikten sonra tekrar tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Burada pratisyen hekimlik yaparak biriktirdiği paralarla Paris'e geldi. İlk anlarda Ahmet Celalettin Paşanın ve sefaret kâtiplerinden Ali Kemal'in etkisi ya da uyarıları sonucu devrimciliğe bulaşmadı. Ne ki bu çekimserliği kısa sürdü ve Abdullah Cevdet, Jön Türklerin Cenevre grubuyla birlikte Osmanlı adlı yayın organını çıkartmaya başladı. 1899 yılı sonbaharına kadar yazıları Osmanlı'da çıktı. Aynı dönemde *Meşveret, Kanun-u Esasi* ve *Sada-yı Millet* gibi Jön Türk organlarında da yazılar yayınlıyordu. Bu yoğun yazın faaliyetine rağmen, Abdullah Cevdet, sınırlı sayıda basılan dergi veya gazetelerle etkin bir mücadele verilemeyeceğine inanmıştı. Bu inancını ve onu izleyen davranışını kendisi "Hadd-ı Te'dip"te şöyle açıklamaktadır. "Anlamıştım ki, karileri yüz adedi geçmeyen kuru sözlerle, kuru kafalara ab-ü tab vermek muhal-i ender muhaldir. O kadar güzide mahkumin-i siyasiyenin tahliyesine ve bir dereceye kadar terfikine muvaffak da olunca hükümeti seniyenin bir memuriyeti kabulü hakkındaki teklifini kabul ettim." Abdullah Cevdet burada değindiği affı (Fizan'daki arkadaşları için elde etmiş-

ti) 1898'de sağladı.

A. Cevdet tayin edildiği Viyana Sefareti tabibliğinde üç yıl kaldı. Bu üç yıl onun düşünsel gelişimini sağlayan dönemdir. "1903'te Viyana Sefiri, Abdullah Cevdet'in tekrar muhalefet yapmaya başlayacağını sezerek kendisine hakaret etti. A. Cevdet de Sefiri düelloya davet etti. İmparatorluk polisi, bunun üzerine, A. Cevdet'i sınır dışı etti".[43]

Abdullah Cevdet'in Viyana'da geçirdiği üç yılın, onun açısından, yararlarına bir önce değinmiştik. Özellikle eğitim, batı kültürünün Türkiye'ye getirilmesi sorunları öncelikle üzerine eğildiği konulardı. Batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesini sağlayacak, batı kültür ve düşüncesine açık bir dergi yayınlamayı o günlerde planlamıştı. Mısır'da yaşayan ve o zamanlar Jön Türklere iltihak etmiş bulunan Ahmet Celalettin Paşanın yardımıyla matbaasını Cenevre'de kurabildi.

İçtihad dergisinin ilk sayısı 1904 yılında çıktı. Ne var ki, Abdullah Cevdet Padişah aleyhine, onu küçük düşürücü bir şiir yayınladığı için İsviçre'den çıkarıldı. O da matbaasıyla birlikte Mısır'a giderek faaliyetlerine orada devam etti. *İçtihad* batı düşün ve sanat akımlarını Türk okuyucularına tanıtma yönünde yayın yapıyordu. Bu arada Jön Türkleri de düzeyde kalan düşüncelerinden ötürü eleştiren yazıları da dergide yeralmaktaydı. *İçtihad*'taki eleştiriler Abdullah Cevdet'le Ahmet Rıza, Bahattin Şakir gibi Jön Türk önderlerinin aralarını açmaktaydı. Nitekim bu nedenlerle Abdullah Cevdet 1908'den hemen sonra yurda dönmedi, ancak 1911'de İstanbul'da matbaasını kurarak *İçtihad*'ı yayınlamaya devam etti. *İçtihad* sonuna kadar batı kültürüne bağlı bir dergi olmayı sürdürdü. Laik tutumu aleyhine çeşitli davalar açılmasına neden olmaktaydı. Abdullah Cevdet Cumhuriyetten sonra da dergisini yayınladı ve ölümüne kadar *İçtihad* aksamadan çıktı. Sonradan Atatürk devrimleri diye nitelenen birçok yenilikçi hareket, düşünsel kökleri itibarıyla Cevdet'e ve *İçtihad*'a dayanır. Örneğin latin harflerinin kabul edilmesi yolunda ilk ciddî yazı Cumhuriyetin ilânından çok önceleri *İçtihad*'da çıkmıştır. Laisizm yönünden

[43] Şerif Mardin, *age*, s. 166.

A. Cevdet'in savları ile Mustafa Kemal'in düşünceleri arasında büyük benzerlikler vardır.

Abdullah Cevdet'te ekonomi zayıf, belirsiz diyebileceğimiz bir etkiye sahiptir. Ahmet Rıza'da ilerlemenin belirleyici nedenleri arasında sayılan "tarımsal ve endüstriyel gelişme gereğine" karşılık, A. Cevdet çok soyut düzeyde para kavramına değinir. Şu noktanın altını çizmede yarar vardır. Abdullah Cevdet de dahil olmak üzere, Jön Türklerin hemen tümü ekonomi konularına hiç önem vermemişler; daha doğru bir deyimle "ekonomik konuları anlamakta güçlük çekmişlerdir". *İçtihad* ve Cevdet'in düşün çizgisindeki en önemli nokta "anti-monarşist" tavrıdır. Daha 1905 yılında saltanat sorunu İçtihad'ta açık bir biçimde tartışılmıştır. Konu (yani saltanat ve devredilmesi sorunu) Abdülhamit'in kendinden sonra, dördüncü oğlu olan Burhanettin Efendinin tahta geçmesini istemesi üzerine ortaya çıktı. A. Cevdet çok açık bir şekilde şunları yazdı: "Vatanın selameti, usulü veraseti değiştirmekte değildir. Vatanın selameti herşeyden önce milletin uyanmasında ve âkil, münsif, kanun-u şer'i ümmete tabi olmayacak hiç bir hükümdarı metbu tanımayacak bir derecei kuvvete vusulündedir" Anti-monarşist tutumunu her geçen gün şiddetlendiren Cevdet ve *İçtihad*, Osmanlı deyiminin devlet adı olarak kullanılmasını bile eleştiriyordu. "Benim fikir ve nazarımca (milleti Osmaniye) demekle (ibadı Osmaniye) demek müsavidir. Dünyada hangi millet, hangi devlet vardır ki hanedanı hükümdarisinin ismiyle tanınsın. Almanyaya Hohenzollern milleti veya devleti deniliyor mu? Emin olunki sizin taşıdığınız isim esaret ufuneti neşrediyor. Nanedan-ı Osmaninin Türkiye'ye "memaliki Osmaniye" ahalisine "Milleti Osmaniye" namı vermesi bu hanedan efradının kendilerini hep ve ahaliyi hiç addetmekte olduklarına bir delildir"[44]

Bu düşüncelerle açıkça monarşinin varlığı tartışılmaktaydı, A. Cevdet batılı, radikal bir aydın olma çabasını her yapıtıyla ortaya koymuştur. Bu konuda zaman zaman "Batı Avrupa'dan damızlık insan ithalini" düşünecek kadar ileri gittiği de olmuştur. Ne ki genel çizgileriyle Cevdet ve *İçti-*

[44] Abdullah Cevdet, *İçtihad*, Mayıs 1905, s. 255.

had'ı incelenecek olursa laik, radikal ve batıcı düşünün bir iz bıraktığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

d) *OSMANLI* GAZETESİ VE ÇEVRESİ

Murat Beyin bir anlama Abdülhamit'e teslim olmasından sonra Jön Türklerle padişah arasında büyük bir pazarlık dönemine rastlıyoruz. Kişiliği ne olursa olsun, bir çok Jön Türk yapıtlarını Abdülhamit'e satma, bir memuriyet elde etme yarışına girmiştir. Bu yöntem Türkiye'de muhalefet yapan aydınların, bugün de, çekinmeden başvurdukları bir usuldür.

Murat Beyin kendilerini terk etmesine rağmen Cenevre Grubu, Ahmet Rıza ile birleşmemiş, bir gazete çıkarmağa karar vermiştir. Grubun fiilen liderliğini yapan Çürüksulu Ahmet Bey, bu gazete işinde Ali Kemal'e güveniyordu. Ne var ki Ali Kemal önce Celalettin Paşa ile vardığı andlaşmayı bahane etti, sonra da gazeteyi çıkarmak için para istedi. Bu durum karşısında Ali Kemal Cemiyetten kovuldu, o da Padişahın teklif ettiği memuriyeti kabul ederek Brüksel'deki Osmanlı Sefaretine ikinci katip oldu.

Ali Kemal'in devreden çıkmasından sonra İshak Sukûti, Tunalı Hilmi, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Akil ve Refik Beyler *Osmanlı*'yı çıkardılar. Bu grup da öncekiler gibi yayın organını çıkarmadan evvel Padişaha bir Islahat önergesi gönderdi, sonra da o döneme kadar alışılmamış sertlikte bir muhalefete başladı.

Osmanlı'nın kurucuları genç, ve çoğunluğu asker kökenliydi. Bu olgu, cemiyetteki ağırlığın yaşlı ve sivil gruptan genç askerlere doğru kaydığının önemli bir kanıtıdır. Örneğin Tunalı Hilmi, 1896'da "Osmanlı İhtilal" partisini kurmuş, devrimci "hutbe"ler yazmış biriydi. Bu hutbelerde şunu açıkça söylüyordu: "Ey Gaziler, bilirsiniz ki bu millet asker oğlu asker bir millettir. Bu millet askerlik sayesinde büyümüştür" diyerek ordu motifini ön plana ittikten sonra "Askerler... Ey Gaziler... Arş... Hükümet konaklarına dolunuz, Yıldızın altını üstüne getiriniz. Ondan yana sıçan yürekleri öldürünüz. Münafıkları, casusları, rüşvetçi memurları hep gebertiniz."

Devrim düşüncesi ilk defa yaygın bir biçimde *Osman-*

lı'da ele alınmıştır. *Osmanlı*'nın savunduğu devrim düşüncesi askerler kadar halkı da etkilemeyi amaçlamaktaydı. Gerçi bu halk gene soyut bir kavramdı, tüm toplum katmanlarını kapsıyordu ama buna rağmen devrim eylemi içinde düşünülmesi o dönem açısından ileri sayılabilecek bir aşamaydı. Halkı aydınlatma yönünde propaganda yapmayı planlamışlardı.

Osmanlı ve çevresindekilerin soyut da olsa, bir halk kavramına sarılmaları üst düzeyde bürokratlardan umudu kesmelerinden ötürüydü. Onlara göre bürokratlar bir "sınıfı erazil ve esafil"dir. Ne ki bu yargılarına rağmen diğer Jön Türkler gibi (Prens Sabahattin dışındakiler kastedilmektedir burada) bir elit çıkmazına onlarda girecekler-dir. Şöyleki: hitap ettikleri, halk diye nitelendirdikleri gerçekte Rumeli'deki orta sınıflardı. Bir yandan soyut "halk" imajı çevresindeki sevgi ve saygı duyguları, diğer yandan da halkın devrimci çabaları takdir etmemesi, onları arkalamamasından gelen yılgınlık Osmanlı Gazetesinin çevresindekilerin içinde bulunduğu dramatik ikilemi vurgulamaktadır. Bu ikilem ve onun yarattığı yılgınlık şu satırlarda açık bir biçimde ifade edilmektedir:

"Feda etmek mecburiyetinde olduğunuz enerji ve kabiliyetlerin, halk bu fedakârlığın manasını idrak edecek duruma gelinceye ve hiç olmazsa (şu veya bu gaye için kendini feda etti) deyinceye kadar pek az faydası olacaktı" (*Osmanlı*). Halk'ı devrimden yana çekmek, ona bazı değer yargılarını kabul ettirebilmek sorunu her Osmanlı Aydım gibi Jön Türkleri de uzun süre işgal etti; bu nedenle propaganda yöntemleri üzerine eğildiler (özellikle Le bon'un yazıları etkili oldu), kendilerine göre bazı teknikler geliştirdiler. Ne var ki toplumun sınıfsal içeriği konusunda açık bir bilgileri ya da tutumları olmadığı için başarıya ulaşamadılar. Sonunda, Prens Sabahattin'in dışında, elitçiliğin ve hatta bir yerde pozitivizmin tuzağına düştüler.

Mamafih Osmanlı ve çevresindekiler emperyalizm, Türkçülük ve Amele sorunu üzerinde diğer Jön Türk grubuna oranla daha bir açık ve kesin tavır alabilmişlerdir. Osmanlı, Girit meselesinin de etkisiyle, açık bir anti-emperyalist çizgidedir. Bu çizgideki düşüncelerini sergilerken bilinçsiz

de olsa sınıf konusuna değinmektedirler. Örneğin saltçı Padişahın batı ülkelerince arkalanması olayını şöyle açıklamaktadırlar; "Sultan, barbar karakteri dolayısıyla, zengin sınıfların, yani bir ekalliyetin aleti olarak kullanılmak isteyen hükümetler tarafından beğenilmektedir" (*Osmanlı*). Bu yazının yanısıra daha önce yayınlanmış bir başka yazıya da ayni açıdan değinmekte yarar vardır. *Osmanlı*'nın 10 mart 1898 tarihli sayısında yayınlanan bu yazıda "iktisadi bir konuya değinmemizin sebebi, şark meselesinde "müslüman fatalizmi" nakaratının, Avrupanın, Osmanlıların, Türklerin, Arapların, Ermenilerin, Yunanlıların haysiyetleriyle oynamak ve mahvetmek şeklindeki caniyane gayretlerini saklamak için kullandığı bir maske olduğunu bilmemizden ileri gelmektedir" denerek, emperyalizmin kullandığı aldatmaca (yapay da denebilir) sorunlara değinilmektedir.

Dikkat edilirse, yukardaki alıntılarda, emperyalizmin sınıfsal niteliğine değinilmektedir. "Zengin sınıflar", "Bir ekalliyetin aleti olma" gibi tamlamalar sözünü ettiğimiz sınıfsal içeriği yansıtmaktadır. Bunlara ilaveten *Osmanlı*'da işçi sınıfı meselesine de değinilmektedir. Osmanlı'da görülen Anti-emperyalist temanın bir özelliği de amele problemiyle birlikte mütalea edilmesidir. *Osmanlı* bu konuyu ele alan ilk Jön Türk gazetesidir. *Osmanlı*'nın 15 mayıs 1898 tarihli sayısında şunları okumaktayız: "Avrupa Akvamı tarih-i terakide müntehayı kemale takarrup ettikçe insanlar, insaniyet, heyet-i içtimaiye başka bir devre, yeni bir çağa giriyor. Mektepler, Darülfünunlar, kemalat-ı beşeriyeyi umuma bahs-ü infaz ediyor... Hürriyetin kemali, nüfusun tezayüdü, fabrikaların, makinaların artması da işin azalmasına mücip olduğundan hal-i hazırda Avrupayı müşkülata düşüren istikbalde ise maişeti insaniyeyi bir hal-ı diğere kalb etmek istidadını haiz olan ve ciddien erbabı siyaseti düşündüren Amele meselesi namıyla meşhur mesail-i muğlike-i içtimaiyenin halli yaklaşıyor..."

Osmanlı anti-emperyalist çizgide en tutarlı muhalefeti Bağdat Demiryolu imtiyazına karşı yapmıştır. 1 şubat 1898 de yayınlanan "Tabaka-i Bâlâdan" adlı yazıda, Alman kapitalistlerinin demiryolu ve sulama işlerini örgütleme ama-

cıyla Anadolu'daki faaliyetlerine, bu arada Bağdat Demiryolu nedeniyle verilen kilometre garantilerine, Almanya'dan alınan borçlara ve nihayet Alman subayların Osmanlı ordusunda uzmanlık yapmalarına karşı çıkılıyordu. Bu çıkış Jön Türklerin o güne kadar izledikleri politika açısından beklenmeyen bir muhalefettir.

Osmanlı'da yayınlanan yazılarda bir düzeysellik görüldüğü ileri sürülen bir savdır. Bu sava bütünüyle iştirak edemeyeceğiz. Yayınlanan yazılarda halkın anlaması için çarpıcı ve düzeyde kalan eleştirilere, belgelere yer verilmekle birlikte anti-emperyalist çizgi, kıyam vb. gibi konularda o güne kadar ulaşılmamış bir etkinlik çizgisine varılmıştır. Bu nedenle *Osmanlı*'yı düzeysellikle suçlama seçkin aydın oyununu oynamaktan başka bir şey değildir.

Osmanlı Gazetesini çıkaran grup içinde, "ihtilal" diyenlerin başında Tunalı Hilmi gelmekteydi. Tunalı Hilmi'nin "hutbe"elerinde devrimci çağrıların ne denli yoğunluğa sahip olduğunu daha önceki bir alıntıda sergilemiştik. Tunalı Hilmi'de pratik ifadesini bulan devrimin öğretisini 1 şubat 1898 tarihli *Osmanlı* Gazetesinde yayınlanan "Kıyam" adlı yazıda görmekteyiz. Bu yazıda bir "Heyet-i İçtimaiye" kavramı geliştirilmektedir. Bu "Heyet-i İçtimaiye"nin yönetimi, gelişimi vb. gibi konularda "Vazıı Kanun", "Erbab-ı hal ve akıl", ve "Ehl-i Siyaset" denilen uzmanlara ihtiyacı vardır. "Toplum işlerinin idaresi böyle bir mütehassıslar zümresinin eline teslim edilmediği takdirde (Taksim-i Mesai) ve (Tervic-i Amal-i Umumiye) kanunlarma tecavüz edilmiş olunurdu. Halka tanınan kıyam hakkı toplum yönetiminin böyle bir seçkin-uzmanlar grubuna verilmesi için kullanılabilirdi. Yani halk, "büyük kitle" ancak seçkin-uzmanlar lehine kıyam etme hakına sahipti. Kıyam'ın niçin bir çözüm olduğu ve nasıl tanımlandığını adı geçen makaleden alıntılarla göstermeye çalışalım: " bir milleti akibeti vahim olan bu marazı muhlikeden tahlise çare, hukukuna tecavüz edilenlerin mütegallipler aleyhinde kıyamıdır".

"Kıyam, zayıf ve hasta bir millete hayatı taze iktisap ettirir deva-yı yegânedir. Bir defa fenn-i tarihe müracaat edelim. O zaman görürüz ki bir müstebitin, bir zalim'in

dest-i idaresinde oyuncak ola ola insanlığı unutmuş, cehalete batmış, adeta hayvaniyete takarrup eden bir millet ancak kıyam'ın nefaha-i hayat behşasiyle düştüğü dereki-i sefileden kalkabilir".

"Kıyam" makalesi *Osmanlı* Gazetesi ve çevresindekilerin halkın katılımı ile bir ihtilali düşündüklerini göstermektedir. Ne ki bu ihtilal bir seçkin uzmanlar grubunun iktidarı için yapılacaktır. 19'uncu Yüzyılın sonunda toplumun antagonist sınıfsal içeriğini farketmeden sınıf-iktidar ilişkisini bilmeden ya da bilinçli bir şekilde gözler önüne sermeden oluşturulabilecek bir ihtilal modeli ancak bu nitelikleri kapsayabilir. Buna rağmen, yanlış, sapmalı ihtilal modelini kurmaları bir yana, *Osmanlı* ekibi, Jön Türk hareketine "ahlâkı içtimaiye" gibi laik bir toplum anlayışına dayanan kavramları getirmiştir. Bunun da ötesinde burjuva-liberalist tutumu burjuva-devrimci yöne yöneltecek ilk girişimleri yapmışlardır. Saltçılığa kesin ve sert bir şekilde karşı koyarlarken gene ilk defa "İdare-i Cumhuriy-ye" deyimini kullanmışlardır. Gerçi bu deyimin içeriğini doğrudan doğruya savunmamışlardır ama, "İdare-i Müstebide"nin zıddı olduğunu belirleyerek olmayana ergi yöntemiyle arkalamışlardır.

Osmanlı'nın Abdülhamit'e karşı sürdürmeye çalıştığı sert eleştiri düzeyi, laik tutumu, dayanmayı amaçladığı orta sınıfların tepkisini çekmişti. Örneğin Tunalı Hilmi, Mısır'da *Hak* adlı yeni bir yayın organını örgütlemeye gittiğinde *Hak* gazetesine din'i yazınız, Kanun-u Esasiden daha güzel olmasına gayret ediniz, Abdülhamit'e çok sövüp, saymayınız. Öyle olursa makbule geçer. Hariç Memalikte rağbet bulur... Böyle şeyler ahaliye bizden nefret ettirmeye sebep oluyormuş"[45] gibi öğütlerle karşılaşmıştır. Bu öğütlere ve tepkilere rağmen *Osmanlı* doğru bulduğu çizgiyi bir süre daha sürdürmüştür.

Cenevre Jön Türkleri dağıldığında *Osmanlı*'nın sahipliği Prens Sabahattin'in babası damat Mahmut Celalettin Paşaya devredildi. Bundan sonra *Osmanlı*'nın İngiltere'de yayınlandığını görüyoruz. 1902 kongresinden sonra gazete Jön

[45] A. Bedevi Kuran. *İnkilâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*. İstanbul 1948. 128.

Türklerin "Osmanlı Hürriyetperver Cemiyeti" adıyla anılan grubunun yayın organı haline geldi. Yaklaşık birbuçuk yıl sonra da kapandı.

c) PRENS SABAHATTİN'DE SOMUTLAŞAN YENİ AKİM

Prens Sabahattin'in Jön Türk hareketi içersinde görülmesi, bu hareketi olduğu kadar, değişik ölçülerde günümüze kadar uzanan düşün akımlarını ve eylemlerini etkilemiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Birinci Büyük Millet Meclisine, ondan da çok partili yaşamın meclislerine kadar uzanan siyasal kutuplaşmanın kökeni ve de en azından bu kutuplaşmanın doğmasına neden olmuştur.

Prens Sabahattin, Abdülhamit'in kızkardeşiyle evli olan Damat Mahmut Paşanın oğludur. Yani Abdülhamit'in yeğenidir. Mahmut Paşa anayasanın tekrar yürürlüğe konmasından yana idi. Fakat çabaları saray ve çevresince iyi karşılanmadı, tüm görevlerinden soyutlandı. Bu durumda iki oğlunu, Prens Sabahattin ve Lütfullah'ı yanına alarak kaçtı. Abdülhamit saraya mensup üst düzeyde bir Paşanın yurt dışında sürdüreceği muhalefetten ürkerek kendisine çeşitli aracılarla geri dönmeyi teklif etti. Bunların hepsini reddeden Mahmut Paşa, Ahmet Rıza'ya mektup yazarak işbirliği önerisinde bulundu.

Prens Sabahattin bir yandan F. Le Play ve E. Desmouline'nin toplum bilim öğretilerine merak sarıp, bunlar üzerinde çalışırken, bir yandan da Jön Türk eylemlerine aktif olarak katılıyordu. 1901 yılında Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah bir "genel çağırı" yayınladılar. Bu çağrıda ülkenin içinde bulunduğu genel durumun sergilenmesinden, ve despotizmin yerilmesinden sonra tüm Osmanlıların bu saltçı düzene karşı savaşmaları isteniyordu. Çağrıda "amacımız, Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedonyalı, Yunan, Kürt, Yahudi ve bütün yurttaşların güçbirliğini sağlama uğruna çalışmak ve böylece bugünkü kötü gidişe son vererek, yarınki hakbilir yönetimin ilk temel taşlarını koymaktır" biçiminde bir hedef belirlenerek bütün etnik grupların bu hedef çevresinde toplanmaları arzulanıyordu.

Genel çağrının yayınlanmasından sonra, tüm özgürlük

savaşçılarının etnik kökenlerine bakılmaksızın katılacakları bir Jön Türk kongresinin toplanması için girişimlerde bulunuldu. Jön Türk'lerin kendi içlerinde bölünmüş olmaları, kongrenin toplanmasında birçok zorlukları ortaya çıkardı. Nihayet uzun uğraşlardan sonra 4-9 şubat 1902'de ilk Jön Türk Kongresi toplandı. İlk oturum, Jön Türk hareketine sempati duyan Fransız Akademisi üyelerinden M. Lefevre Pountalis'in evinde yapıldı. Sonraki oturumlara Prens Sabahattin'in evinde devam edildi. Kongreye 60-70 delege katıldı. İmparatorluğa bağlı türlü etnik grupların yanısıra, Prens Sabahattin, İsmail Kemal, Halil Ganem, Ali Haydar Mithat, İbrahim Temo, Nazım Bey vb. gibi. Jön Türk hareketinin ileri gelenleri de bu kurultaya gelmişlerdi. Kongrenin ilk oturumundan itibaren delegeler iki gruba ayrıldılar: Müdahaleciler ve Adem-i Müdahaleciler. Prens Sabahattin ve Kongrenin çoğunluğu müdahaleciler grubunu oluşturuyorlardı. Nitekim bu grubun etkisiyle kongre şu noktaları içeren bir karar suretini kabul etti.

1 — Yirmibeş yıldır egemenliği altında bulunduğumuz ve İmparatorluğun başına gelen tüm felâketlerin tek kaynağı ve tüm insanlığın utanç vesilesi olan bu baskı rejimiyle, Osmanlı halkları arasındaki her türlü ilişkiyi yadsıyoruz.

2 — İmparatorluğun çeşitli halkları arasında Hattı Hümayun ve uluslararası andlaşmalarla sağlanacak haklardan ayrılık gözetilmeksizin eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birlikledir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, tüm yurttaşlara eşit hak ve görevler tanınacak, ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan, Osmanlı Tahtına ve Hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır.

3 — Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halklarının çıkarlarını korumak için, tüm gücümüzü aşağıdaki üç amaca yönelteceğiz:

a) Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünün ve bölünemezliğinin sürdürülmesi,

b) İlerleyebilmenin gereği olan, ülke içi barış ve düzenin yeniden kurulması,

c) İmparatorluğun temel yasalarına, ve özellikle de, im-

paratorluğumuz halklarının siyasal hak ve özgürlüğünün ve genel reformlarının, yasa dışı yönetime karşı sağlam ve gerçek koruyucusu 1876 anayasasına saygı duyulması.

4 — Uluslararası andlaşmalara ve özellikle Berlin Andlaşmasına duyduğumuz kesin ve sarsılmaz saygımızı bir kez daha belirtiriz. Bu andlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren görüşleri, İmparatorluğun tüm eyaletlerine yayılacak ve buraları da kapsar duruma getirilecektir.

Karar sureti çeşitli etnik grupların ve "fraksiyon"ların sürdürdükleri özgürlükçü eylemleri uzlaştırmaya ve ortak bir bileşke bulmaya çalışan bir metindir. Ne var ki, grupları tam anlamıyla tatmin etmekten uzaktır. Nitekim Ermeniler, çoğunlukta oldukları yörelerde, reformları sağlayıncaya kadar bağımsız eylemlere devam edeceklerini bildirirken; Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı bir başka Jön Türk grubu da şu bildiriyi yayınlıyordu: "Kongreye katılmakla tüm Osmanlıların bir birlik oluşturacağını ve bu birlikten güç bulacağımızı umut ediyorduk. Son derece haklı umutlarımızda düş kırıklığına uğradığımızı üzülerek bildiririz."

Bu kongre Jön Türk grupları ile İmparatorluğun diğer halklarının özgürlükçü örgütleri arasında ortak bir program oluşturma amacıyla toplanmıştı. Bu sonuca erişilmedi. Aksine Jön Türk hareketi, iki düşün akımına bölündü. Bu akımlar içersinde daha bir kristalleşti. Jön Türkler Tarık Zafer Tunaya'nın belirttiği gibi; "bu kez de, yıkıcı olmaları gereken yerde müttefik, yapıcı olmaları gereken yerde tam anlamıyla birbirlerinden ayrıldılar."

Ortaya çıkan iki gruptan birincisi Ahmet Rıza'nın grubuydu ve bu grup "Terakki ve İttihad Cemiyeti" adlı örgütü oluşturdu. Prens Sabahattin'in önderliğindeki ikinci grup ise "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" diye nitelenen örgütü kurdu.

"Terakki ve İttihad Cemiyeti" güçlü bir merkeziyetçi yönetime inanıyordu. Örgüt, hem dernek olarak hem de içerdiği düşünsel ilkeler açısından "İttihad ve Terakki"nin devamı sayılabilir. Ahmet Rıza'nın yanısıra Samipaşazade Sezai, Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Saip, Sait Mahir, Dr. Nazım ve Bahaattin Şakir yeni örgütün çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Grup yurt içindeki küçük komitelerle sıkı bir

ilişki içinde çalışıyordu. İki yayın organı vardı; *Meşveret* ve *Şûra-yı Ümmet. Şûra-yı Ümmet,* 1902'deki kongreden sonra, aynı yılın nisanında yayınlamaya başladı.

Prens Sabahattin önderliğindeki ikinci grupta Ahmet Fazıl, İsmail Kemal Dr. Rıfat, Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Albay Zeki, Milaslı Murat bulunmaktaydı. "Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" düşünsel temel açısından Prens Sabahattin'e bağlıydı. Onun düşününü benimsemişti. Prens Sabahattin'in düşüncesi, 1908 devriminden sonraki bazı siyasal akımların ideolojik temelinin hazırlanmasında ağırlıklı bir paya sahiptir.

Şerif Mardin, Prens Sabahattin'in düşüncesini oluşturan ögeleri temelden başlayarak şöyle sıralamaktadır:

a) Bir insanın ideali,

b) Bu insanın idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisi,

c) Bu insanın idealine uygun bir toplum tasavvuru,

d) Mevcut toplumların yapısını tahlil etmeye yarayacak bir toplum tahlil yöntemi.

Prens Sabahattin'in bu sıralama uyarınca oluşturduğu düşününde ağırlığı olan nokta "Merkeziyetçi yanı ile bürokratlar" arasındaki ilişkiye, o döneme kadar hiç kimsenin bakmadığı, bakamadığı bir açıdan yaklaşma cesaretini göstermesidir.

Prens Sabahattin güçlü bir merkezi yönetimin, bireye önem vermeyen bir toplumu oluşturmada en büyük etken olduğunu söyledikten sonra, bu tip toplumlarda merkezi otoritenin ajanları durumunda olan memurların ceberrutluğuna, Osmanlı örneğine atıf yapmak suretiyle, şöyle değinmektedir: " kuvvei icraiyeye temellük eden o arsızlar kafilesi şahsın her tecelli-i ulviyesine hayvanca saldırıyorlar, ta ki darabat-ı istibdat altında hiç bir baş kalkmasın, seviyei millette herkes hemayar olsun."[46]

O dönemde bürokrasi ve bürokratlara yönelik böylesine sert ve acı bir eleştirinin yöneltilmesi, alışılmamış bir olaydı. Büyük çoğunluğu asker-sivil bürokratlardan oluşan Jön Türkler yönünden de durum sarsıcıydı. Gerçi daha önce de bürokrasiye hücumlar olmuşsa da, bu hücumlar sadece bir

[46] Prens Sabahattin, *Terbiye-i Milliye*, Terakki, Haziran 1908, s. 33.

bölük, üst düzeydeki bürokrata yönelikti. Prens Sabahattin ise şikâyet edilen saltçılığın bürokrasi ve merkeziyetçi yapıdan ileri geldiğini söyleyerek bütün Osmanlı bürokrasisini suçluyordu: "Mevakii Aliye kuvvei icraiye tarafına yani memurlara, onların maişeti ise aldıkları maaşa ve bittabi o maaşın geldiği tarafa bağlı. Nasıl olmasın ki, hükümet kapısından çıkar çıkmaz sokakta kalacaklarına hepsi iman getirmiş. O halde, servet, ikbal, iktidar her şey hükümdardan geleceği için bütün gözler onun gözüne girmeye, onun gözü ise tahakkümü artırmaya dikiliyor."[47]

Kuşkusuz, Prens Sabahattin'in düşünüşünde bugün de önemini koruyan konu demokrasi anlayışıdır. Parlamento ona göre, "müphem ve kendisince tayin edilecek bir milli iradenin bulucusu değil, bir kontroller sisteminin üst kademesidir."[48]

Bu yaklaşımı açık bir şekilde, *Terakki*'nin nisan 1906'da çıkan sayısında yeralan "Gençlerimize Mektup" adlı makalesinden yapılan şu alıntıdan saptayabiliriz: "Merkeziyete inhisar ve istinad eden meşrutiyette teftiş memleketin bir noktasından başlayarak cihat-ı sairesine intişar eder. Memurinin kısmı azamını merkez tayin ettiği için Vilâyetlerin Mesalih-i umumiyesi onlardan müteessir olmayan efrad-ı ile idare olunur. Bu idare ister bir kişi tarafından gelsin (hükümdar), ister beşyüz kişi (parlamento) neticelerin her ikisi de aynı kapıya çıkar: İstibdat. Değişen keyfiyet değil kemiyet. Ademi Merkeziyete istinad eden meşrutiyette ise teftiş, memleketin eczasından, nahiyelerden başlayarak tedricen büyüye büyüye merkeze müntehi olur. Tabiidir ki nahiye, kaza, vilâyet mecalisi, memurlarını en basit menfaatları müktezası namuslu ve muktedir zattan intihab eder."

Prens Sabahattin'in Le Play'ci yaklaşımı üzerinde durmayacağız. Şimdiye kadar bu yönü üzerine ağırlık verilerek düşünüşü saptırılmıştır. Oysa bir önce aktardığımız alıntı, son yıllarda tartışmaya başladığımız: "Yerel yönetimde sağlanacak etkin bir demokratik katılım" belgisine yönelik bir yorumdur.

Prens Sabahattin'in düşününe, 1908'den sonraki çok

[47] Prens Sabahattin, *agm.*
[48] Şerif Mardin, *age.* s. 221.

partili dönem dolayısıyla yeniden döneceğiz.

"Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet" cemiyeti, 1902 ayırımından sonra, yurt içinde de örgütlenmeye başladı. İzmir, Erzurum, Trabzon, Şam şubeleri kuruldu. 1906'da da *Terakki* adlı dergi çıkarıldı.

f) ŞÛRA-YI ÜMMET VE DÜŞÜNSEL ÇİZGİSİ

Şûra-yı Ümmet, 15 nisan 1902'de çıktı. Başında (redaktör olarak) Samipaşazade Sezai bulunuyordu. Samipaşazade Sezai, Türk edebiyatında ilk gerçekçi yazar olarak bilinmektedir. 1901 yılında yurttan kaçmış ve Jön Türk hareketinin militanlarından biri olmuştur. Bu arada birçok yabancı siyaset adamıyla tanışmış, belli düzeylerde ilişki kurmuştur. Tanıştıkları arasında V. İ. Lenin de vardır.[49]

Derginin ilk sayısında, izlenecek yayın ilkeleri bir program dahilinde şöyle açıklanıyordu:

"— Devlet-i Aliyeyi Osmaniyenin istiklâl-i siyasi tamami-i mülkiyesini her türlü müdahale-i ecnebiyeden masun bulundurmak ve iradei şevketine çalışmak.

— İdare-i keyfiye ve müstebitenin bir hükümeti meşrutaya inkılâbına ve Kanun-u Esasi ahkâmının tatbik ve icrasına çalışmak.

— Ümmetin hukukunu müdafaa ve temin ve hükümetin ahvalini ıslah etmek gibi vazifeler hep Osmanlıların hamiyet ve gayretinden beklendiği ve necat ve saadet yalnız Osmanlılıkta arandığı cihetle efkârı umumiyeyi bu yolda tenvire çalışmak.

— Osmanlı anasırı muhtelifesi ihtisasatı vatanperveraneden mütevellit bir ittihadı samimmi vücuda getirmek, müslim ve gayrı müslim teb'ayı Osmaniyenin siyaseten tevhid-i efkârına çalışmak.

— Bir taraftan memalik-i Osmaniyeden her ferdin ve kavmin refah ve saadeti ıslahat-ı umumiye ile kaim ve kabul olunacağını ahaliye anlatmak ve diğer taraftan ümmeti Osmaniyenin asrımızda en müterakki milletlerle hem mertebe olmak istidadından mahrum bulunmadığını enzar-ı ecanip ve ağyarda ispata çalışmak.

[49] Şerif Mardin, *age.* s. 187 vd.

— Saray zindanlarında hapse mahkûm ve her türlü niam-ı maarif ve medeniyetten mahrum olan aileyi saltanat efradını bu hal-i esaretten kurtarmaya, müktesabatı ilmiyeden hissedar etmeye ve Hanedan-ı Osmaninin makam-ı hilafet ve saltanatta mülk ve millete nafi olacak surette bekasını takviyeye çalışmak."

1902 kongresinde "Adem-i müdahaleci" diye adlandırılan azınlık grubunun bu programında Osmanlılık, yabancı müdahalelerden Osmanlı ülkesini korumak, ülkedeki değişik etnik gruplar arasındaki dayanışmayı geliştirme, muasır toplumlara yetişme gibi, daha önce üzerinde durulan noktaların yanında Hanedanın eğitilmesi gibi ilginç sayılabilecek bir nokta üzerinde de duruluyordu. Derinliğine incelendiğinde, bu programın burjuva-liberal çizgide bile sayılamayacağı görülebilir. Örneğin anti-emperyalist tutum, emperyalizmin bütün ağırlığına rağmen, açıkça ortaya konulmamıştır. Osmanlılık kavramı ise, bütün çabalara rağmen soyutluğunu korumaktadır. Bu arada Osmanlılığı bazı "pragmatik" temellere oturtma gayreti yaklaşımın daha da az inandırıcı olmasını sağlamıştır. Şöyle ki, Jön Türk grubundaki bazı kişiler Osmanlılık duygusunun sınır illerinin bir saldırı karşısında daha güçlü biçimde savunulmasına yardımcı olacağını açıkça söylemişlerdir. Bu ve buna benzer savlar "Osmanlılık" düşüncesini sarsmıştır. Anti-emperyalist tutum da, bir önce altını çizdiğimiz gibi, açık değildi. *Şûra-yı Ümmet*'te yayınlanan bu program çerçevesinde ileri sürülecek bütün savların zayıflığının temel nedeni, "nasıl gerçekleşecekler?" sorusuna ayağı yere basan bir yanıtın verilmemiş olmasından ileri gelmektedir. Gerçekten de *Şûra-yı Ümmet*'i çıkaran grup, bir ihtilali, bir darbe-i hüsumeti baştan reddetmişlerdi.

Batı ülkelerinin Osmanlı ülkesindeki azınlıklar lehine müdahaleleri, bunlara yönelik reform istekleri şu soruyu akla getirmekteydi: "Peki Türkler ne olacak? Onlar saltçı yönetimde daha mı az eziliyorlar, daha üst düzeyde bir refaha mı sahipler?" Bu sorulara verilen cevap kesin bir "hayır" olmaktaydı. İşte bu konum Türklerin sorunları üzerine daha bir ağırlıkla eğilme zorunluluğunu ortaya çıkarıyordu. Bu arada bir halkın ezilmeden, tarih doğrultusu içersin-

de yaşayabilmesinin kendine özge bir kültüre sahip olmasıyla mümkün olabileceği de tartışılıyordu: "Anlaşılıyor ki ilmi, edebiyatı, lisanı olan bir millet mahvolmuyor. Öyle bir anasır-ı zi-i hayatı zekayı cihanın bütün kuvvay-ı maddiyesi ezemiyor. Bize ise, mevcudiyet-i siyasiyenin nihayet bulduğu yerlerde millet bir eser-i mevcudiyet göstermiyor. Çıktığımız memalikte kışlalarla istihkâmlar bırakıyoruz. Görülüyor ki baka-yı millet için en vasî kışlalar mektepler, en zaptolunmaz istihkâmlar Dar-ül-fünun'lar imiş."

Bu yakarışlar, eleştiriler, milli kültür meselesini gündeme getiriyordu. Ne ki, bir yandan milli kültür sorununa eğilirken ve bu sorunun çözümü için halkın anlayabileceği arı bir konuşma dilinin gereği vurgulanırken, diğer yandan da "geniş halk kitlelerinin anlayışsızlığı" teması işleniyordu. Doğunun dağınıklığı, pisliği, halkının geriliği sık sık işlenen konulardı: "İnkilab-ı zamandan azâde, medeniyetin her an tezyid ettiği dağdağayı zamandan asude, cihanın terakkisine karşı bigâne olan bu akvam arasında mesela bazı dervişler vardır ki, elbiseleri tamamiyle kurun-u ulâmedasına muvaffıktır... bir nev'i entarili Yahudilere tesadüf edilirdi ki, kurunu vüsta dürzilerinden zannolunur. Bu halin esvaptan cisme, cisimden ruha kadar tesiri görülür. Anadolu'da bazı yerler vardır ki, zuk ve pazarından Hazret-i Adem guzar edecek zehabına düşer"[50].

Anadolu, *Şûra-yı Ümmet*'te özel bir yere sahiptir. Bunda Rumelinin nasıl olsa elden çıktığı yargısı rol oynadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Samipaşazade Sezai şöyle yazmaktadır: "Evet, âkibet Rumeli elden, Osmanlılar Avrupadan çıkıyor. İstihkâr-ı hayat, metanet-i ahlâk, uluvv-u cenap ile mücehhez olarak riyaset-i idarelerinde evsâf-ı cihangiraneye mâlik Padişahlarıyla Maveraünnehirden zühur ederek Viyana'ya kadar giden Osmanlılar, bu gün başlarında Abdülhamit olarak perişan ve nalân Asya'ya dönüyor. Meş'um ve Müthiş bir akibet..."

Şûra-yı Ümmet, dikkat edilirse, daha önceki Jön Türk yayınlarında sergilenen sorunları tekrar tekrar tartışan bir dergidir. 1902 kongresinden sonra Jön Türk hareket bur-

[50] Sami Paşazade Sezai, *Şûra-yı Ümmet*, 17 Nisan 1904, s. 1-2.

juva-devrimci bir çizgiye girmeye çalıştığı için yayın organlarının düşünsel içeriklerinden çok, devrimci ıçeriği daha bir öneme sahiptir. Bunun da ötesinde, Jön Türk'lerin, ortaya atacakları, özellikle bu azınlık kanadının derinliğine üzerinde duracakları kavramlar tüketilmişti. Hele Osmanlılık yaklaşımı alabildiğine soyut bir kavram haline gelmişti. Ağırlığın politik protestodan, politik eyleme, başka bir deyimle, burjuva devrimciliğe dönüştüğü bir ortamda bu sonuç doğaldır.

V. JÖN TÜRKLER: POLİTİK EYLEM DÖNEMİ

Yirminci yüzyılın başlarında, iki önemli olay, Jön Türk'leri de tüm geri kalmış ulusların aydınları gibi etkilemişti. Bu iki olay Rus-Japon savaşı ve 1905 Rus Devrimidir. Kitle iletişim araçlarının daha önceki dönemlere göre çok gelişmiş olmasının da etkisiyle, Rus-Japon savaşı Türk halkı tarafından ilgiyle izlendi. Sokaktaki adam Rusya'nın yenilmesinden duygusal bir haz duyarken, aydınlar da daha yarım yüzyıl önce Asya'nın geri ve sanayileşmemiş bir ülkesi olan Japonya'nın kısa sürede Rusya'yı yenecek düzeye erişmesini heyecanla karşılıyorlar, nedenlerini araştırmaya çalışıyorlardı. Büyük ölçüde Japon hayranlığı başlamıştı. Bu hayranlık şaşkınlık veren boyutlara erişebilmekteydi. Örneğin birçok aile yeni doğan çocuklarına, Rus donanmasını hezimete uğratan Japon kumandanı Togo'nun adını veriyorlardı. O kuşakta Togo isimli bir çok çocuğa rastlarız.

Türk aydınları ve Jön Türk hareketi üzerinde etkisi görülen ikinci olay 1905 Rus Devrimidir. Lenin'in altını çizdiği gibi: "Dünya kapitalizmi ve 1905 Devrimi Asya'yı kesinlikle uykusundan uyandırdılar. Ortaçağ durgunluğu içindeki yüzlerce milyon ezilen, horlanan insan, demokrasi için en insanca hakları için savaşa ve yeni bir yaşama doğru uyandılar"[51].

"Kanlı Pazar" Osmanlı İmparatorluğu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kanlı Pazar'a ilişkin haberler ve halk ve aydınlar tarafından heyecanla karşılanıyordu. Rusya'yı sarsan olayı halk ve aydınlar duygusallıkla ele almaktay-

[51] V. İ. Lenin, *Bütün Eserleri*, c. 23, "Asya'nın Uyanışı", s. 146.

dılar. Çünkü bu olaylar "ezeli düşman Rusya'yı" sarsmakta, zayıf düşürmekteydi. Ne ki Padişah ayni duygusallığı başka açıdan gösterdi. Saltçı bir hükümdara yönelik bir saldırının haberi halka duyurulmamalıdır, bu nedenle Kanlı Pazar ve 1905 Devrimine ilişkin haberlerin yayınlanması yasaklandı. Bu yasaklamaya rağmen olaylar duyuldu, ve derin bir etki meydana getirdi.

Ağır sansür önlemlerine rağmen, Başkent dışındaki basında 1905 Devrimine ilişkin haberler çıkmaktaydı. Örneğin Sofya'da yayınlanan *Feryad* gazetesinin 2 Kasım 1905 tarihli sayısında, "kendi halkının da bu örneği izleyeceğinden ve askerlerin silahları kendisine çevireceğinden korkan" Abdülhamit'in sansür'ü sertleştirdiği yazılmaktaydı.

"Potemkin" olayı da Başkent'te, özellikle Saray çevresinde korkuyla karşılanmıştı. Geminin boğazlardan geçmemesi için her türlü tedbir alınmıştı. Çarlık Rusya'sının geminin tevkifi ve iadesine ilişkin Romanya ve Osmanlı hükümetleri nezdinde yaptığı girişimlere, yukarda değindiğimiz tedbirleri alarak ilk olumlu cevabı Osmanlı hükümet vermiştir.

Abdülhamit'in aldığı sert tedbirlere rağmen, Karadeniz'deki Rus Donanması'ndaki denizcilerin devrimci eylemleri genç Türk subayları arasında geniş bir ilgi uyandırmıştı. Nitekim, Çar tarafından idam ettirilen teğmen P. P. Smidt'in ailesine 28 Türk kara ve deniz subayının yazmış olduğu mektup ilginçtir. Bu mektupta "Yiğit teğmen Piyotr Piyotroviç Smidt öldürüldü. Teğmen Smidt'in Sıvastopol savaşlarının ölüleri üzerine söylediği sözler onun her sözü gibi İmparatorluğumuzun en uzak köşelerine değin yayılmış bulunmaktadır. Yüce Yurttaş Smidt'in, onun bizim için son derece aziz ölüsünü, Rusya halkıyla birlikte biz de selamlıyoruz. Hep birlikte insanca yaşama hakkımızı elde etmek için, Rusya'da olan olayları Türk halkına tanıtmak, anlatmak için tüm gücümüzle yapacağımız savaşa selam olsun. Teğmen Smidt yüreklerimizde hiçbir zaman ölmeyecek. Halk için canını veren Smidt'in şanlı adı kuşaktan kuşağa söylenecek. Soluğumuzu, Rus halkının soluğuna katarak haykırıyoruz: Kahrolsun ölüm cezası, yaşasın yurtdaşlık özgürlükleri."[52] Mektup, 1906'da Çar polisinin eline

geçtiği için yerine ulaşamadı, Ne var ki kendilerine "Devrimci Kara ve Deniz Subayları Birliği" adım veren bir başka Jön Türk hücresinin verdiği görev üzerine Muhtar Beyin yazdığı mektup Teğmen Smidt'in kızkardeşi A. P. İzbaş'a ulaşmıştır. 1905 devriminin Türk Subayları üzerindeki olumlu etkisi, onların daha hızlı ve yoğun bir biçimde Jön Türk hücrelerine katılmasını sağlayan bir itici güç olmasıdır. Kuşkusuz bu kütlesel katılımları, yığınsal tutuklamalar izledi. Örneğin mart 1906'da karacı subaylardan aralarında beş de Paşa olmak üzere, 200'den fazlası bir "operasyon" sonucu tutuklanmıştı.[53]

Türk ordusundaki yaygın silahlı kalkışma eylemlerine 1906-7 yıllarında rastlamaktayız. Bu hareketlerin büyük bir bölümü yerel nitelikte, ve ordu yönetimindeki belirli aksaklıklara yönelikti. Özellikle Yemen'e gönderilen birliklerde görülen bu eylemlerin en geniş türü, görevden kaçma niteliğindedir. Bütün bu silahlı ya da silahsız kalkışma hareketlerinin ortak yanı "Osmanlılık anlamından yoksun bölgesel ve örgütsüz" hareketler olmasıdır.[54]

Yirminci yüzyılın ilk on yılında Anadolu Türk burjuvazisi önemli bir değişim geçirdi. Bu değişimi şu iki aşamada açıklamak durumundayız. 1890'lara kadar özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da ticaret, büyük bir ağırlıkla Ermenilerin elindeydi. 1894-95 Ermeni olaylarından sonra, Anadolu'nun birçok yerlerinde ticaret ve ekonomi alanındaki etkinlik Türklerin eline geçti. "Ama Türk patronlar çarçabuk tehlikeli bir rakiple karşılaştılar: kendilerine her türlü imtiyazı kolaylıkla sağlayıveren yabancı kapitalistler"[55]. Bu durumda, Sultanın başında bulunduğu Merkezi Hükümetin baskısı sonucu Anadolu'daki Türk burjuvazisi Jön Türk hareketinin yanında yer aldı. Anadolu burjuvazisinin bu direnme eyleminin doğmasına, ülkenin çeşitli yer-

[52] S. Zalkinka, *1905 Olayının Dış Ülkelerdeki Yankısı*, (Kızıl Arşiv c. II), Moskova 1925, s. 52-54.

[53] Selkoluikov, *Bir Politik Parti Olarak Jön Türkler ve Onların Türk Ordusu İçindeki Rolleri*, "Kafkasya Genel Kurmay Başkanlığı Haberleri", 1904, n° 1-2, s. 29-34.

[54] A. F. Miller, *Türkiye'de 1908 Burjuva Devrimi*, "Sovetskoe Vostokovedenie", n° 6, 1955, s. 36.

[55] Ter-Arutyanov, *Çağdaş Türkiye'de Politik Partiler*, "Russkaya Mysıl", Eylül 1908, s. 168.

lerine sürgüne gönderilmiş Jön Türklerin ve bu Jön Türklere bağlı ya da bağlı olmayarak çeşitli illere yayılmış yerel gizli örgütlerin rolü büyük olmuştur. Böylece tüm Anadoluya yayılan gizli örgütlere bağlı oldukları merkez örgütlerinden emirler yağmaktaydı.

Anadolu burjuvazisinin silahlı ya da silahsız direnişlerinin en somut örneği Erzurum ayaklanmasıdır. Erzurum olayları 1906-7 yıllarında oldu.

Erzurum burjuvazisi kendi aralarında "Can-Verir" adlı bir örgüt kurmuştu. Bu örgütün fiilen katıldığı bir dizi gösteri 5-22 mart arasında Erzurum'da yer aldı. Göstericiler gittikçe ağırlaşan vergilerin yanısıra, Erzurum'da rüşvet almakla ün salmış memurların, başta Vali olmak üzere görevden alınmalarını istiyordu. Can-Verir örgütü 8 ve 11 martta, Vali Nazım Paşanın işten alınması için iki telgraf çekti. Bu müracaatların hiç birine akla yakın bir cevap alınamadı. Bunun üzerine kent halkından yirmibin kişi 15 martta telgrafhaneyi kuşattı. Göstericiler arasından seçilen bir heyet telgraf başında Sultanla görüşmek istediler, ve tüm isteklerini ona bildirdiler. Bir hafta boyunca Erzurum'da merkezi yönetimin hiç bir etkinliği kalmadı. Kent'e Can-Verir örgütü hakimdi. Nitekim 22 martta örgütün ve Erzurum'luların arzularının bütünü yerine getirildi. Yeni Vali atandı, Valinin atanması "Can-Verir" örgütünün kent üzerindeki etkisini daha da arttırdı. Örgüt yeni Valinin atanmasını yeterli görmeyerek Erzurum halkı adına yeni bir istekler listesi hazırlayarak, halkın hazırladığı bir önerge halinde merkeze (İstanbul'a) iletti. Sözkonusu önergedeki istekleri şöyle sıralayabiliriz:

— Bazı vergilerden muaf tutulmak,

— Yöre halkının il yönetimi ve defterdarlık üzerinde etkin bir denetimi gerçekleştirmesini sağlamak,

— Asker ücretlerinin düzenli bir hale getirilmesi,

— Kent ve çevre halkı üzerinde bir baskı kaynağı olan "Hamidiye" süvari birliğinin kaldırılması*

Yerli burjuvazinin direnişi niçin doğudan başlamıştır? Bunu Kafkasya'da meydana gelen, Kars'a kadar uzanan

* Sovyet ve Rus kaynaklarından yapılan alıntılar, bu yapıtlara değinen araştırmalardan (yani ikinci elden) yapılmıştır.

1905 Devrimi olaylarına bağlamak hatalı olmaz. Nitekim İstanbul'daki Rus Büyük Elçisi Zinovyev'in Moskova'ya gönderdiği raporlarda bu konuda şöyle denilmekteydi: "Kafkasya'da doğup başlayan ihtilalci hareketler, geçen yıl, Erzurum ilinde etkisini gösterdi"[56]. Elçiliğin raporunda şunlar da belirtilmekteydi: "Halkın çeşitli tabakalarının oluşturduğu 'Can-Verir' adlı örgüt yönetim yetkilerinin kötüye kullanılmasını önleme ve batmış durumdaki halkın ödediği çok ağır vergilerin kaldırılmasını sağlama amacıyla, gerek bölge yönetimine, gerekse Osmanlı Hükümetine karşı giriştiği savaşı yavaşlatmadı. Bu örgütün yanısıra, halkın çoğunluğunca çeşitli gruplar kuruldu ve bu grupların propagandaları ordu içine bile sızıp, yayıldı"[57]

Erzurum halkının ve can-verir örgütünün eylemleri 1907 yılında da sürdü. 1907 ilkbaharında kentte düzenlenen bir dizi gösteriyi acımasız bir şekilde bastıran Hükümet birlikleri, gösteri liderlerini tutuklayarak kent dışına götürdü. Bu hareket gösterileri daha da yoğunlaştırdı. Halk Valiyi, Emniyet amirini makamlarında tutukladı, olaylar sırasında bir polis memuru öldürüldü. Bu eylemler karşısında, önceden tutuklananlar serbest bırakıldı. Liderlerin ya da tutuklananların kent'e dönüşü halk tarafından coşkun gösterilerle karşılandı. Halkın ve kurdukları örgütlerin bu baskısı karşısında, bir sınır kent'i olan Erzurum'daki askeri birliklerin pasif durması, hiç bir ciddi önlem almaması şaşırtıcıdır. Bu tutumun, birliklerdeki askerlerin de gösterilere katılabileceği korkusundan ileri geldiğini söyleyebiliriz. Halktan önde gelenlerin, örgüt üyelerinin askeri garnizonlara girerek erata şöyle seslendikleri eldeki belge ve raporlardan anlaşılmaktadır: "Biz sizin rahatınızı nasıl düşünüyorsak siz de, subay ve komutanlarınız (vur) emri verirlerse dinlemeyin onları, vatanınızın kurtuluşunu, inançlarını, onurunuzu düşünen, bunlara özen gösteren, bunların üzerine titreyen insanlarız biz; siz de yardımlarınızı esirgemeyin bizden. Hakkımızı helal etmeyiz yoksa size. Giriştiğimiz işin, Tanrının buyruğuna, Peygamber efendimizin sözlerine aykırı olmadığına dair müftülerimizden

[56] Y. A. Petrosyan: *age.* s. 236.
[57] Petrosyan: *age.* s. 236.

fetva aldık"[58].

Erzurum'daki gösteriler vb. eylemler, hayvan vergisinin kaldırılmasından sonra hafifledi. Ne ki Anadolu'nun diğer kentlerinde de benzeri olaylar başgösterdi. Örneğin 1906 Martında Kastamonu'da halk mahalli seçımleri boykot etti. Vali vb. gibi, yerel yöneticilerin kent gelirinden pay almaları halk tarafından büyük gösterilerle protesto edildi. Postahaneyi işgal eden göstericiler dileklerini telgrafla saraya bildirdiler. Vergilerin yüksekliğinden, yerel yöneticilerin aşırı sert hareketleri ve kurdukları baskı düzeninden yakınan halk Trabzon, Diyarbakır, Sinop'ta da benzeri eylemlere girişti. Abdullah Cevdet 1908'de *Övününüz, Övününüz* adlı broşüründe bu eylemlere şöyle değinmektedir: "Birleşin, yoksul-varsıl, güçlü-güçsüz, kadın-erkek, genç-yaşlı hepiniz birleşin. Trabzon halkı, Erzurum, Kastamonu halkları bu illerin kahraman, yiğit halkları, bizim yiğit kardeşlerimiz ilk adımları atmış bulunuyorlar. Rusya'ya, İran'a bir gözatın".

1907 yılında olaylar daha hızlandı, Can-Verir örgütü Erzurum'da bir bildiri dağıttı, bildiride şu noktalar ağırlıklı bir biçimde yer alıyordu:

— Sultanın her gün artan ceberrutluğu,

— Bürokrasinin üst kademelerindeki yozluğun, ceberrutla işbirliği yapmanın halk açısından ortaya çıkardığı olumsuz durumlar,

— Emperyalizmin (bu ecnebi baskısı biçimindeydi) artan etkisi.

— Halk üzerindeki ekonomik baskılar,

Bunlar üzerinde duran bildiri, İran ve Rus Devrim girişimlerine de değinerek "Müslüman-Hıristiyan" bütün yurtseverleri eyleme çağırıyordu. Bu bildiri bardağı taşıran son damla oldu. Hükümet ve ona bağlı güçler sert bir bastırma hareketine girdiler. Geniş çapta tutuklamalar oldu. Örgütün ileri gelenleri, Kent'in burjuva ve din önderlerinin büyük bir bölümü tutuklandı. Eldeki bilgilere göre, tutuklananların %85'i tüccar ve diğer zenginlerden oluşmaktaydı.

[58] A. M. Valayskiy, *Jöntürkler Hareketi Arifesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar* (Moskova Arşivi Belgelerine Göre), "Türetskiy Sbornik", Moskova 1958. s. 90.

Yörede büyük yankılar uyandıran yargılamalar sonunda 8 kişi ölüm, 18 kişi müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Diğerlerinin cezaları ise hafif hapis, sürgün vb. gibi cezalardı.

Erzurum'da somutlaşan bu direnişlerin nedenleri konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. İleri sürülen nedenlerin bir çoğunun değişik ölçülerde sözkonusu eylemlerin doğması ve gelişimi üzerinde etkisi vardır. Belirli ölçüde etkisini gördüğümüz nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

i — Ekonomik nedenler: Doğu ve güney doğu Anadolu'daki "millî" diyebileceğimiz yerli burjuvazinin merkezî ve yerel yönetim kararları sonucu ekonomik faaliyetlerinin kısıtlanması, sermaye birikimini geniş ölçüde etkileyen aşırı derecede yüksek oranlara ulaşan vergiler, bürokratik kademelerin engellemeleri ya da rüşvetçiliği kıyam'ın ekonomik nedenleri arasında sayabiliriz...

ii — Emperyalizmin etkisi: Bu da ekonomik nedenler arasında sayılabilir. Dış kapitalist güçlerin merkezî ve yerel yönetim üzerindeki baskılarının sonucu ortaya çıkan ekonomik ve yasal ayrıcalıkların yerli burjuvazi üzerinde olumsuz etkisi.

iii — Bu baskılar sonucu yerli burjuvazi elindeki pazarı kaybetmekte, ihraç olanaklarını yitirmekte, ucuza hammadde bulamamaktadır. Bu ekonomik olgular, bilinçsiz de olsa, yerli burjuvazinin emperyalist batı ülkelerine ve onların yerli işbirlikçilerine (başta hükümet olmak üzere) karşı tavır almasına neden olmaktayız. Özellikle Erzurum'da yerli burjuvazinin 1895'lerden sonra Ermeni Burjuvazisinin bıraktığı işleri devir alması, böylece etki alanlarını genişletmesi sözkonusu tavrı daha keskin bir biçimde almasını doğurmuştur. Çünkü batı emperyalizmi sürekli bir biçimde Ermenileri arkalamıştır.

iv — *Jön Türk yayın ve Eylemlerinin etkisi*: Erzurum, Kastamonu, Diyarbakır kentlerinde yoğunlaşan, diğer Anadolu kentlerinde de gizli ya da açık bir şekilde görülen yığınsal direnmelerde Jön Türk hareketinin etkisi önde gelen bir öneme sahiptir. Erzurum'daki direnmeye Prens Sabahattin'in önderliğini yaptığı "Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyetinin" ileri gelen üyelerinden Hüseyin Tosun Bey fiilen katılmıştır.[59] Bu arada H. Tosun Beyin söz-

konusu Cemiyet tarafından gizlice Anadolu'ya gönderildiğini söyleyen kaynaklar da vardır. Bu iki olay biribirini yalanlamamaktadır. Şöyle ki, H. Tosun Bey "Erzurum Halkının hükümete karşı hareketlerini yöneterek gizli askeri ayaklanma hazırlamış olabilir" Tarık Zafer Tunaya da Erzurum olaylarında "Teşebbüsü Şahsi " Cemiyetinin önderlik yaptığım, olayların Cemiyetin Erzurum Şubesince yöneltilip, düzenlendiğini ileri sürmektedir. Olayların nedenleri yönünden ortaya atılan bu yaklaşımlar temelde ortak bir yana sahiptir. Cemiyet, Doğuda başlatılacak bir hareketle Askeri de yanına çekerek Meşrutiyeti yeniden ilân etme yolunu seçebilir. Cemiyetin, yerel yönetime ağırlık veren düşünsel yapısı da böyle bir taktik için uygundur.

Ayrıca, komşu Rusya'daki 1905 Devrimi ve ona bağlı oluşan bir dizi olayla, İran'daki Meşrutiyet hareketinin Erzurum halkı üzerinde yaratacağı düşünülen olumlu izlenimlerden de yararlanma isteği de harekete başlama yeri olarak Erzurum'un seçilmiş olmasında rol oynamış olabilir. Elde yeterli ölçüde belgenin bulunmasından ötürü, bu tip düşünsel "spekülasyon"lara müsait olan Erzurum hareketinin bizce önemli olan yanı kent burjuvazisinin ve halkın eylemlere katılışıdır. Burjuvaziyi ve küçük üretici halk yığınlarını yanına alarak yapılmak istenen özgürlükçü (burjuva-devrimci çizgide de diyebilirsiniz) devrim, o güne değin uygulanmaya çalışılan hiç bir harekette (A. Suavinin eylemi bir ölçüde bu yargının dışında bırakılabilir) görülmemişti. Hareketin bu niteliği, Prens Sabahattin'in düşünsel ve taktik çizgisi de gözönünde tutulursa "Teşebbüsü Şahsi..." cemiyetinin hareketin doğmasına neden olan etmenlerden biri olduğunu ileri sürmemiz için yeterli inancı veriyor.

Kanımızca burada önemli olan nokta eylemlere "bilfiil" katılmak ya da önderlik etmiş olmaktan daha çok, burjuva-liberal düşüncelerin ve bunlara dayanan devrimci eylemlerin Doğu Anadolu burjuvazisi üzerindeki olumlu etkisidir. Jön Türk Düşünüsünün başlangıcından beri Anadolu burjuvazisi ve halkı ile ilk anlamlı dirsek temasıdır bu olaylar.

Ahmet Rıza'nın yönetiminde "Terakki ve İttihat" ce-

[59] Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat Terakki*, İstanbul 1964, s. 192-193.

miyeti de yayın ve eylemlerine devam ediyordu. Yayın organı olarak *Meşveret* ve *Şûra-yı Ümmet* gösterilmekteyse de, yoğunluk ve etkenlik *Şûra-yı Ümmet*'e aittir. 1907'de Cemiyet, yeni bir nizamname yayınladı. Bu nizamname'nin temel ilkeleri şöyle özetlenebilir:

— Tüm başarıların kökeni olan ulusal töreleri sağlamlaştırmak için, ulusal alışkanlıkları ve bölgesel ihtiyaç ve istekleri gözönüne alarak, eğitim ve kültürün yayılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaya yönelik çaba göstermek.

— İnsani ve yurtseverlik duygularına dayanarak, değişik Osmanlı halklarının birliğini sağlamak, ülkenin ilerlemesi için tüm Osmanlılarda "ortak çalışmaya" istek ve özen uyandırmak.

— "Hukuk ve servet-i milliyenin" korunması, anayasanın yeniden yürürlüğe konması, genel reformların yapılması, despotizm ve keyfi yönetim yerine eşitlikçi ve meşrutiyetçi bir yönetimin kurulması için çaba göstermek.

— Örgüt üyeleri maddi ve manevi tüm olanakları ile "inkılabın zaferi" için çalışacaklardır.

Örgütleşmeye ilişkin diğer ilkeler ilk "Nizamname"ye benzemektedir. 1907 Nizamnamesinin getirdiği en önemli değişiklik "inkılap" deyiminin kullanılmasıdır.

Bilindiği gibi Ahmet Rıza grubu 1902 kongresinde müdahaleye karşı çıkmıştı. Bu nedenle "inkılap" deyiminin kullanılması grup açısından önemli sayılması gereken bir adımdır. Ne ki "Nizamname"de "inkılap" deyiminin yer almasına rağmen "inkılabın zaferi" için hangi yolun izleneceği konusunda bir açıklık yoktur.

"Teşebbüsü şahsi ve Ademi merkeziyet Cemiyeti" programı da 1906 yılında *Terakki* gazetesinde yayınlandı. Bu program 10 maddeden oluşmaktaydı. Bu maddelerin çoğunluğu yerel yönetim sorunlarına yönelikti. Daha birinci maddede: "Osmanlı ülkesinde uygulanacak siyasal reformlar tüm sınıf ve ayrılıkların ayrıcasız bütününü kapsamak üzere, mevcut illerin yerinden yönetimi ve yetkilerinin genişletilmesi ilkesine göre uygulanacaktır" denmektedir. Program, illerin siyasal, idari ve mali özerkliklerinin sınırını çizmeye çalışmakta, bu konularda yerel yönetime gerekli ağır-

lığı getirmektedir. Örneğin sözkonusu programa göre "üst yönetici ve yargı organlarının" dışındaki kamu görevlilerinin yerel halk tarafından seçimle atanacakları gibi bu güne göre bile ileri düzeyde bir ilke ortaya konulmaktadır. Ayrıca, polis ve jandarma gibi görevlilerin yerel halkın dinsel ve etnik bileşimine göre oluşturulması da programda yer almaktadır. Böylece "Teşebbüsü Şahsi" grubunun düşün ve program yönünden "Terakki ve İttihad"a oranla önemli denebilecek ölçüde farklı görüşlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. "Terakki ve İttihad" Cemiyeti, Sultanın saltçı yönetimine bir yandan karşı çıkarken, diğer yandan da, padişahın tüm Osmanlı halkları üzerindeki egemenliğinin korunmasını istiyordu. Bu program Türk kökenli milli burjuvazinin de işine gelmekteydi. Oysa yerel yönetime öncelik veren "Teşebbüsü Şahsi" programı ise, azınlık ve dışa bağlı burjuvazinin çıkarları paralelinde idi. Bu nitelik, açık bir biçimde emperyalist güçlerin ayrılıkçı siyasasından yanaydı. Bu siyasanın işine geliyordu. Prens Sabahattin'nin programının daha demokratik ve katılımcı öğeleri bir önce altını çizdiğimiz niteliğinden ötürü daima geri planda kalmıştır.

1906-7 yıllarından sonra Jön Türklerin Rumeli'deki örgütlenmeleri hızlandı. Bu örgütlenmede Rumeli'deki subaylar ve bir kısım sivil bürokrat çekirdeği oluşturmuştur. Aynı dönemde Bulgar bağımsızlık hareketini meydana getiren komiteler ve diğer Balkan uluslarının benzer örgütleri de genç Türk subaylarına örnek olmuştur. Gizli örgütler ilk Selanik'te kuruldu. İlerinin Sadrazamı ve dahiliye nazırı Talat Bey de bu örgütün üyelerindendi. Bu örgüt "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adını aldı. Diğer yandan Suriye'de de "Vatan" adlı bir başka örgüt, 1906 yılı sonlarında, faaliyete başladı. Sonraları bu örgütün çekirdeği üzerine Mustafa Kemal'in bulunduğu "Vatan ve Hürriyet" cemiyeti kuruldu. Örgütün Yafa ve Kudüs'te kurulan kollarından sonra Mustafa Kemal gizlice Rumeli'ye giderek orada da Cemiyetin kollarını kurmaya çalıştı. Sonuçta 1908 yılı olaylarından önce, "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti", Rumeli'deki örgütleri tek çatı altında birleştiren "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" ile bütünleşti. Bundan önce Dr. Bahaattin Şakir'in

öncülüğü ile Paris'te bulunan "İttihad ve Terakki" Cemiyeti ile Selanik'teki Hürriyet grubu birleşmişti. Böylece 1908 devriminde büyük payı olan ve "İttihat ve Terakki" adıyla bilinen Cemiyet son biçimini almış oluyordu. Bu birleşme Rumeli'deki eylemlerin şiddetini ve boyutlarını arttırdı. Özellikle Selanik grubu ordu içersinde geniş bir propoganda ve örgütleme işlemine girişmişlerdi.

Cemiyetin Paris merkezi de ayni dönemde diğer Jön Türk gruplarını da kapsayacak bir geniş cephenin oluşturulmasına çalışmaktaydı. Sonuçta Ahmet Rıza, Samipaşazade Sezai, Prens Sabahattin, Fazıl Bey, Dr. Nihat Bey ile Taşnaksuyun örgütünden Malumyan Efendi'den oluşan bir komisyon 27 Aralık 1907'de, Paris'te bir kongre toplanmasına karar verdiler. Kongreyi örgütleyen bu komisyon raporunu *Meşveret*'te yayınlandı.

Kongre yirmi oturum sürdü. Sonuçta şu üç noktada andlaşma sağlandı:

i — Tüm örgüt üyeleri, oy birliği ile, Sultanı tahttan feragate zorlamaya ve ancak ondan sonra silahlarını bırakmaya karar vermişlerdir.

ii — Örgüt üyeleri, tüm Osmanlılar için eşitlik ve özgürlük temeline dayanan bir temsili yani parlamentonun kurulmasına karar vermişlerdir.

iii — Bu amaçlara ulaşmak için barışçı ve devrimci yollarm araştırılmasına yönelik sürekli bir komitenin kurulması onaylanmıştır.

Bu son noktaya ilişkin çeşitli eylemler tartışılarak bunlar arasından dördü üzerinde düşün birliğine varılmış ve kurulan devamlı komiteye tavsiye olarak bildirilmesinde oy birliğine varılmıştır. Bu dört eylem şunlardı:

1 — Genel Ayaklanma,

2 — Hükümete karşı silahlı direnme ve genel grevlerle oluşturulacak silahsız karşı koyma eylemleri.

3 — Vergi ödememe gibi pasif direnme yöntemlerinin uygulanması.

4 — Ordu içinde örgütlenerek, devrim sırasında ordu gücünü yanına alma.

Özellikle üçüncü nokta üzerinde uzun tartışmalar oldu. Kongredeki tüm örgütler tıpkı bir jiletin keskin kenarında

yürüyen insanların dikkatiyle birliğin dağılmaması için gayret ediyorlardı. Sonuçta, yayınlanan bildiride bu gayretin tüm izlerine rastlanır.

Bildiri, Osmanlı ülkesinde çeşitli eylemlerde bulunan bütün özgürlükçü liberal gruplarm kongreye katıldığı ve sonuçta Osmanlı halklarının birliğinin sağlandığı noktasının altını çizerek başlıyordu. Sonra şunlara değiniliyordu:

"... O halklar ki, ülkeye acı çektiren ve onu tüm dünya gözünde alçaltıcı durumlara sürükleyen Abdülhamit II'nin boyunduruğu altında acı çekmektedirler. Bu saltçı yönetim yalnızca hıristiyan halkları için değil, ama bizzat yıkılmış, köleleştirilmiş, sürülmüş, öldürülmüş ve son olarak uygar halkların gözönünde haksız yere suçlanmış müslümanlar için de kahredici olmuştur".

"...ülke ekonomik yıkım, yoksulluk ve açlığın yaygınlaşmasına hergün daha geniş ölçüde tanık olmaktadır. Vergilendirme yöntemleri, kırsal alanda dirlik ve düzen yokluğu, tahıla el koyma, tefecilik, etkin bir ulaşım ve haberleşmenin yokluğu tarım kesimini ekonomik alanda fakirleştirmektedir. Bunun yanısıra toprak altı servetleri ve ormanlar yararlanılamaz durumda. İmparatorluğa hırsla dadanan uluslararası bankerlere sağlanan imtiyazlar bir kaç kişinin aşırı kazançlar sağlamasından, ülkeye bir yarar getirmemiştir.

"Bunca yıkıma neden olan düzeni, mümkün olan en erken sürede ve hangi araçla olursa olsun devirmek zorunludur. Bunun için şunları önermekteyiz:

a — Sultan Abdülhamit'in reddedilmesi,

b — Bugünkü düzenin yerine daha radikal bir düzenin kurulması,

c — Ülkenin tüm halklarını temsil edecek bir parlamentonun kurulması...", ve bildirge, bu amaçları gerçekleştirmek için tüm Osmanlıları mücadele etmeye çağırarak şöyle diyordu: "Herkesi çağırıyoruz; özgür araştırma olanağından yoksun bilim adamları, toprak ve ekmekten yoksun, yasal olmayan vergilerle ezilmiş, hazine memurlarınca soyulup, yağmalanmış köy ve kent emekçileri, malını güvenlik içinde taşıyamayan tüccarlar, başlarındaki efendiler tarafından kendi vatandaşları üzerine yürümeye zorlanan aç,

çıplak, aylıklarını alamayan askerler, sözün kısası, korkunç boyunduruk altında ezilen tüm imparatorluk uluslarına sesleniyoruz; gelin, bu her şeyi ile onlar için uygun olan yüz karası ceberrut düzeni devirmek için bu kutsal savaşta birleşin. Gelin, özgürlük, reform, devrim düşüncesiyle bizimle beraber siz de coşun". Bu kongre birçok araştırmacı ve yazar tarafından kabul edildiği gibi, Jön Türk özgürlükçü hareketinin burjuva-liberal niteliğinin burjuva-devrimci doğrultuya dönüşümünü belirleyen bir tarihi dönemeç noktasıdır. Osmanlı burjuva-liberalleri kadar dış ülkeler tarafından da ilgiyle izlenmiştir. İngiliz Gizli Belgelerinin açıklanan bölümleri, Petrosyan'ın kitabında kaynak olarak değindiği Rus Devlet arşivindeki belgeler bunu kanıtlamaktadır.

Kongrede gerçekleştirilen bu geniş cephe ve alınan kararlar ağırlığı Osmanlı ülkesine, Rumeli'ye aktarmıştır. Sonuçta Abdülhamit'in saltçı yönetimini yıkan, burjuva devrimini gerçekleştiren Makedonya'daki eylemler olmuştur.

BU BÖLÜMÜ NOKTALARKEN

Abdülhamit'in saltçı dönemi olarak nitelenen 1878-1908 dönemi kapitalizmin tekelci ve emperyalist aşamaya girdiği dönemdir. Burjuvazi ile proletarya arasındaki antagonizma bu dönemde daha da keskinleşmiştir. Paris Komünü deneyini takip eden yıllarda işçi sınıfının siyasal boyutları derinleşmiş; İngiltere, ve Fransa başta olmak üzere, birçok ülkede işçi sınıfı partileri kurulmuş; siyasal mücadele açısından ortaya çıkan yöntem farklılıkları Birinci Enternasyonalin parçalanmasına yol açmıştı. Bütün bunlardan daha da önemlisi Rusya'daki 1905 Devrimidir. Rus sosyal-demokratlarının devrimci pratiğine çok şeyler katan ve 1917 Sovyet Devriminin başarısında, kazandırdığı pratik yönünden büyük katkıları olan 1905 Devriminin diğer ülkelerdeki etkisi de büyüktür. Jön Türklerin bu devrim karşısındaki tutumları çelişkili olsa bile, olaya bütünüyle kayıtsız kaldıkları hiç bir zaman ileri sürülemez. Burjuva-liberal düzeydeki Jön Türk hareketinin burjuva-devrimciliğine dönüşümünde 1905 Devrimi ile İran'daki meşrutiyetçi hareketin payı büyüktür.

Kapitalizmin ve ona karşı eylemlerin bu düzeye ulaş-

tığı dönemde, Osmanlı İmparatorluğu bir ölüm-kalım savaşı vermekteydi. Gerçek olan, bu ölüm-kalım savaşında Osmanlının yaşamayı bir süre daha sürdürebilmesinin nedeni kendi gücünden daha çok, kapitalizmin iç çelişkilerinin oluşturduğu dengedir. Buna daha önce de değinilmişti. Özellikle 1870'ten sonra hızlı bir biçimde büyüyen Alman tekelleri ile İngiliz-Fransız tekellerinin uluslararası politikaya yansıyan mücadelesi 1914 Dünya Savaşına kadar artan şiddette devam etmiş ve Osmanlı İmparatorluğunu bütünüyle etkilemiştir. Abdülhamit'in dengeci politikası Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesiyle önemli bir yara almışsa da, iki emperyalist gücün Osmanlı iç politikası üzerindeki karşılıklı oyunları 1914'e kadar sürmüştür.

Jön Türk Hareketi böyle bir ortamda doğmuş ve etkenleşmiştir. Hareket başından beri sınıfsal tabandan yoksundur. Asker-sivil bürokratların oluşturduğu, önderlik yaptığı bir eylemler dizisidir. Sınırlı bir büyüklüğe sahip Türk milli burjuvazisi ve orta sınıflar bu hareketi zaman zaman arkalasalar bile, güçsüzlükleri, ülkedeki feodal kalıntıların etkinliği onların bu desteğini anlamlı bir düzeye getirmemiştir. Buna karşın, ülke içindeki dışa bağlı ticaret burjuvazisi, hareketten ve sonuçlarından daha çok yararlanmıştır. Bu da Jön Türklerin burjuva-liberal, burjuva-devrimci eylemlerinin bizzat kendi yurtlarında yanlış değerlendirilmesini doğurmuştur.

Jön Türklerin emperyalizm karşısındaki tutumları da tutarlı görünmemektedir. Yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine ve genel siyasasına karışmalarını şiddetle protesto ederken, gerek Ahmet Rıza grubu, gerekse Prens Sabahattin ve arkadaşları eylemlerinin başarısı için zaman zaman dış ülkelerin kendilerini arkalamasını, daha doğru bir deyimle kendi amaçları adına ülkeye müdahale etmelerini bir gereksinim olarak ileri sürmüşlerdir. Bu müdahaleler üzerine mücadele stratejileri oluşturmuşlardır. Emperyalizm konusundaki bu ikili tutumları onların ülke yararından, halkların özgürlük ve ilerlemesinden daha çok batı kapitalizminin köprübaşısı olarak hizmet etmeyi düşündükleri izlenimini vermiştir. Üstelik burjuva-liberal düşüncelerin yanısıra, bu düşünceleri ülkeye yerleştirmenin ön

koşulu olarak burjuva üst yapı kurumlarını aynen almaları, batılaşmanın ancak bu yönüyle ilgilenmeleri, emekçi, küçük üretici, esnaf gibi halk yığınlarının kendileriyle ters düşmelerine neden olmuştur.

Ayrıca eğitimi, biçimsel kalıplara dayanarak, adeta toplumu belli bir şekle dönüştürmek amacıyla kullanmaları da aydın bürokratlarla geniş halk yığınları arasındaki ilişkiyi bütünüyle koparmıştır.

Bu durumda, Jön Türk hareketinin temel nitelikleri olarak şu noktaları sıralayabiliriz:

a — Düşün alanında burjuva-liberal çizgi,

b — Hareketin hiç bir sınıfsal içeriğinin olmaması, dayanması gereken Türk milli burjuvazisi ile yeterli bağları kuramaması,

c — (b) deki özellikten ötürü asker-sivil bürokratların hareket içindeki ağırlıklarının büyük oluşu,

d — Yapay ve tutarsız bir anti-emperyalist görünüme sahip bulunması,

e — 1905 Rus devrimi ve İran Meşrutiyet hareketi gibi dış devrim hareketlerine uzak kalmaları, bu hareketleri doğuran (özellikle Rus devrimi için geçerlidir bu söylediklerimi) düşünsel ve sosyo-ekonomik nedenler üzerinde hiç durmamaları,

f — Osmanlı vatandaşlığı kavramını, ülkenin birliği açısından, sürekli bir biçimde savunmaları...

g — Birliğin korunmasını sağlama yönünden Osmanlı Hanedanı aracılığı ile Müslüman-Türk egemenliğini sürdürmeyi istemeleri.

Yukarda saydığımız nitelikler Jön Türk hareketlerini bir siyasal tragedya'ya dönüştürmüştür. Şöyle ki; tüm Osmanlı halklarının birliği, eşitliği ve özgürlüğünden söz ederken aynı zamanda Osmanlı Hanedanından, ülke yönetimindeki Müslüman-Türk egemenliğinden vazgeçemiyorlardı. Yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğuna yaptıkları siyasal ve ekonomik tüm baskıları reddederken, devrim için onların desteğini arıyorlardı. Halk için özgürlük, ekonomik ve sosyal ilerleme vaad ederken; iktidara halk adına gelmeyi, onu eğitikten sonra egemenliği devretmeyi düşünüyorlardı. Burjuva-liberal, ve burjuva-devrimci çizgilerine rağ-

men Türk milli burjuvazisi ile gerekli bağları kuramamışlardı. Devleti, halkların birliği ve ülkenin bütünlüğü içinde kurtarmaya çalışırken, parçalanmanın ön koşullarını da hazırlamışlardı. Bu çelişkiler bu güne değin bir dizi düşünsel spekülasyonu doğuran "Siyasal Tragedya"nın temel öğeleriydi.

24 Temmuz 1908'de bir önce sözünü ettiğimiz "Siyasal Tragedya"nın birinci perdesi kapandı: Jön Türkler burjuva sınıfı adına, burjuva devrimini gerçekleştirdi, ve bunu yaparken de burjuva sınıfı adına çizme giyip, kılıç kuşandıklarını bilmiyorlardı.

ETHEM NEJAT

İLK EĞİTİM REFORMU

DİLİ ÖZLEŞTİREN VE YAYINA HAZIRLAYAN

TAHSİN YILMAZ

YAYINA HAZIRLAYANIN SUNUŞU

Elimizdeki kaynaklara göre Ethem Nejat, 1882 ya da 1887'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar İdadisini ve Ticaret Mektebini bitirdi. II. Abdülhamit zamanında gazeteciliğe başladı. Zamanın yönetimi ile anlaşamadığından Avrupa'ya kaçtı. II. Meşrutiyetin ilânına değin Fransa ve Amerika'da kaldı.

II. Meşrutiyetin ilânından sonra yurda döndü. Bir süre sonra da Manastır Darülmuallimının müdürlüğüne getirildi. Bu görevdeyken *Mektebçilik* adlı yapıtını yayınladı. Bir yandan da *Yeni Fikir* adlı bir dergi çıkardı. Yine bu dönemde İmparatorlukta ilk kez Öğretmenler Kongresi düzenledi.

Balkan Savaşı sonunda Bursa ve İzmir Darülmuallimlerinin müdürlüklerinde bulundu. *Yeni Fikir* adlı derginin yayınını sürdürdü. *Toprak* adlı bir dergi de çıkardı. Balkan savaşının etkisiyle *Türklük Nedir ve Terbiye Yolları* adlı yapıtını yayınladı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Menteşe, Eskişehir, Adana ve İzmir Eğitim Müdürlüklerinde bulundu. Bakanlık Yayın dairesindeyken 1917'de Almanya'ya gönderildi.

1918-1919 yıllarında Almanya'da bazı arkadaşları ile birlikte sosyalist eylemlere etkin olarak katıldı. Arkadaşlarıyla birlikte 1918'de Berlin'de "Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası"nı kurdu. Almanya'da bulunduğu sırada Ethem Nejat'ın arkadaşları ile çıkardığı *Befreiung* (Kurtuluş) dergisi, ancak bir sayı çıktı. 1920'de Samsun Eğitim müdürü iken Rusya'ya geçti. 10 eylül 1920'de Bakû'da toplanan Türkiye Komünist Partisi kuruluş kongresine Eskişehir ve Anadolu temsilcisi olarak katıldı. Kongre sonunda parti genel sekreterliğine seçildi.

28-29 ocak 1921'de 14 partili arkadaşı ile birlikte Trabzon'da düzenlenen bir suikast sonunda denizde boğduruldu.

Ethem Nejat'ın yeni harflerle ve arılaştırılmış bir dille sunduğumuz *Terbiye-i İbtidaiye Islahatı* adlı yapıtı, 1915 yılında İzmir Darülmuallimının müdürü iken Aydın Vilayeti Eğitim İdaresine sunduğu bir eğitim reformu önerisidir.

Tahsin Yılmaz

AYDIN İLİ GENEL MECLİSİNİN YÜCE ÜYELERİNE

Yükselmek, bilgisizlikten ve soysuzlaşmaktan kurtulmak için aranacak, keşfedilecek bir "giz"in bulunmadığı, sizler tarafından da bilinmektedir. Özlemlerimiz, amaçlarımız, bize sağlam ve köklü bir

eğitim ve öğretimin gerekli olduğunu göstermektedir. Sağlam ve köklü bir eğitimin ise ancak aşağıdan yukarıya doğru gelişen bir akım çerçevesinde olduğuna inancımız ve imanımız vardır. Yalnızca bir aydın zümresi yetiştirmekle yurdun yükselmesinin olanaklı olmadığını, olaylar kanıtladı. Yukardan aşağıya doğru inen eğitim ve öğretim kadar, hatta ondan daha fazla, aşağıdan yukarıya yükselen eğitim ve okula da önem verilen bir yüzyıldayız. Bu nedenle ilin en önemli ve zor işinin "ilk eğitim" olduğunu sanıyorum.

Geçen yıl İzmir'e geldiğimde İttihat ve Terakki sorumlu yazmanı saygıdeğer kardeşimiz Celâl Beyefendi, ilk eğitim ve öğretimin ıslahı hakkında ivedi olarak düşüncelerimi istemiş ve bunları mayısta tamamlayarak kendilerine vermiştim. Diğer eğitim ve öğretim gereksinmelerini ikinci dereceden bir iş saydığımdan, önemli olan ve yıllardan beri beni ilgilendiren ilk eğitim ve öğretimin ıslah edilip çağdaşlaştırılması sorununun, sizleri de ilgilendirmesi gerektiğini sandığımdan, hakkında geçen yıl yazdığım adı geçen iyileştirme ve reform taslaklarını, bir-iki madde ekleyerek, sizlere sunuyorum.

Bilim ve eğitimin ıslahı için yazdıklarım, en sağlam ve kesin olan yollardır. İyileştirmeyi, böyle sağlam temellerine oturtmazsak, nakit, servet ve hazine olan yılları, boşu boşuna yitirmekten başka hiç bir iş görmemiş oluruz.

Üstün saygılarımın kabulünü dilemek, bana onur verir.

Karşıyaka, 7 şubat 1915
Ethem Nejat
Öğretmen Okulu Müdürü

Bu broşürün içindekiler, öteki illerin çoğunda, bazı değişikliklerle uygulanabilir ve yararlanılabilir.

E. N.

1
ÖĞRETMENLER VE İYİLEŞTİRME YOLLARI

İlin eğitim düzenini iyileştirmek için her şeyden önce öğretmenleri düşünmek gerekir. İlde üç türlü ilkokul öğretmeni vardır:

1. Hiç bir okula gitmeden yetişmiş ehliyetnameli öğretmenler,
2. Eski öğretmen okulu ve idadi mezunları,
3. Yeni öğretmen okulu mezunları.

Bir de bu yıl öğretmen okulundan çıkacak dört yıllık öğretmen okulu mezunları vardır ki, bunlar, kuşkusuz koşulları en iyi olanlardır. Yukardakiler içinde en çok işe yarayacak yeni, yani üç yıllık öğretmen okulu mezunlarıdır. Az bir özenle bunlardan iyi bir biçimde yararlanılabilir.

Birinci ve ikinci tür öğretmenler arasında o kadar büyük bir ayrım görülmemelidir. Bunların içinde öyleleri vardır ki, okulda gö-

rev yapmaları, yarar yerine zarar getirmektedir. Bu gibileri öğretmenlikten uzaklaştırmakla hiç bir şey yitirilmez. İhtiyarlar arasında aciz durumda olanlar, işten elçektirilmelidir. Çocuklardan, halktan çalışma duygusunu kaldıran; herşeyi, tevekkülden bekleyen; yükselmek için gerekli olan nitelikleri yokeden hocaları, değiştirmekte hiç gevşeklik gösterilmemelidir. Çocukları, onların nitelikleri ile yetiştirmektense, kendi hallerine bırakmak dağlara ve kırlara, doğanın sinesine terkeylemek daha yararlıdır.

Birinci ve ikinci tür öğretmenlerden işe yarayanları, zorunlu olarak iyileştirmek ve onların eksikliklerini tamamlamak zorundayız. Öğretmen okullarından iyi öğretmen yetişmesini bekleyecek derecede bol ve uygun zamanda değiliz.

Eski öğretmenleri iyileştirmek için bir aylık, iki-üç haftalık *öğretimin* bence yararı yoktur, tersine *eğitimden* yarar beklemek gerektiğini, birkaç kez uyguladığımız deneyimlerle anladık. Bu birkaç haftalık eğitim, bir-iki parlak konferans ve toplanma ile son bulmalıdır.

Eğitim düzeninin ve eğitimin temel başlangıcı olan ilkokul öğretmenleri için, iliniz, fedakârlıktan çekinmemelidir. Bu gibi öğretmenleri bölük bölük merkezlere çağırarak öğretimden geçirilmeleri için bir yıllık ve altı aylık yatılı öğretmen dersaneleri açılmalıdır. Harbiye ve Bahriye Bakanlıkları, nitekim, eski subayları, bu türlü subay talimgâhlarında, kurslarında yetiştiriyorlar. Eski öğretmenleri de ancak bu biçimde işe yarar bir duruma getirmek olanaklıdır. Başka bir biçimde değil...

Öğretmen dersaneleri, merkez ilde olmalıdır. Çevre, öğretmenlerin ruhuna iyi etki yapabilmelidir. Öğretmenler iki açıdan takviye edilmelidir:

1. Eğitim.
2. Ders.

Öğretmenlere verilecek eğitim, ilkokul öğrencilerine verilmesini istediğim aşağıdaki konuda yazılan eğitime uygun olmalıdır. Ders için o kadar yüksek düşünmeye gerek yoktur. Sürekli olarak uygulamalı olmak ve düşünmeyi ve tüm güçleri harekete geçirmek koşulu ile ders programı şöyle olmalıdır:

1. Türkçe, güzel okuma, yazım, sade kompozisyon, çocuk edebiyatı.

2. Din bilgisi; özellikle inançlar, yüksek din duygusunun aşılanması; kör inançlar, islamda toplum hukuku, kerahiyet ve istihsan gibi islam duygusallığını yükseltecek konular.

3. Fen çocuk eğitimi öğretim yöntemi: Büyük teori ve felsefe ile uğraşılmayacak; çocuk terbiyesi gösterilecek, en iyi öğretim biçimleri mükemmelen anlatılacaktır. Öğretimi mükemmel bir uygulama okulunda öğretmenler, öğrendikleri öğretim biçimlerini uygulayacaklar ve örnek dersler göreceklerdir. Eski öğretmenler, ziyaret edecekleri okulların öğretim yöntemlerinden ve eğitiminden dersler almalıdır.

4. Geometri ve aritmetik, gayet uygulamalı ve canlı.

5. Tarım, teorik bilgilerden daha çok, uygulamalı görüşler ve tarım işlerine yönelmeli; uygulama ise mükemmel olmalıdır.

6. Osmanlı tarihi, Türk ve İslam tarihi kuvvetlice; genel tarih ise genel çizgileriyle.

7. Coğrafya, Osmanlı ve genel.

8. Beden eğitimi, mükemmelen ve her gün.

9. El işleri: Öğretim yöntemleri ve kuralları hakkında teorik bilgi ve sürekli olarak kâğıt, mukavva, kil, tahta, tel işleriyle uğraşma.

10. Resim, daha çok hayalî resim, sonra süsleme ve doğadan... Resmin bir eğitim aracı olarak kullanılması.

11. Fen bilgisi, uygarlık ve yasaları hakkında bilgiler.

12. Eski öğretmenlere müzik öğretmek, olanaksızdır. Yalnız ağızdan yavan şeyler öğretilebilir.

Eski öğretmenler öğrenimleri sonunda imtihana tâbi tutulmalı ve kazananlar eski okullarına veya başka okullara gönderilmelidirler.

YENİ ÖĞRETMEN OKULU MEZUNLARINA ÖZEN GÖSTERME

Yeni Öğretmen Okulu mezunları için de bazı çalışmalar yapmak gerekir. Kendi eksikliklerini tamamlamak ve kendilerini ilerletmek işiyle uğraşmaları için gelecekteki araçları da yaratmak gerekir:

1. Kitaplar, gazeteler,
2. Ziyaret ve geziler,
3. İyi müfettişler,
4. Öğretmen kongreleri.

Kitap ve gazeteler: Köy ve ilkokul öğretmenlerinin görüşlerini geliştirmek ve özellikle onların işlerine yarayacak eğitsel, sağlıkla ilgili, tarımla ilgili, toplumsal ve ulusal kitaplar bastırıp öğretmenlere parasız gönderilmelidir. Aynı biçimde il öğretmenleri için yayınlanan bir ya da birkaç gazeteye abone olunup, düzenli olarak il öğretmenlerine gönderilmelidir. Bütçe elverdiği ve uzman yazarlar bulmak olası olduğu takdirde her ay bir "Eğitim-Öğretim" dergisi yayınlayarak göndermek de doğrudur. Gönderilecek kitaplar içinde konferans biçiminde yazılanlar da olmalıdır. Köy ilkokul öğretmenerinin halka vereceği vaaz ve konferansların konuları, bu kitaplara belirlenmelidir. Sözü edilen konferanslar ve vaaz kitaplarına göe düzenli olarak vaaz ve öğüt veren öğretmenlere ödüller verilmelidir.

Ziyaret ve geziler: Zaman zaman çeşitli yollar ve ilişkiler ile öğretmenleri, çevresi parlak bir merkeze toplayarak, okulları, kuumları, fabrikaları, tezgâhları, tiyatroları, kısaca tüm uygarlık ürüneri ziyaret ettirmelidirler. Meslekî ziyaret ve geziler, onlara şevk e gayret verir. Atalet ve uyuşukluğu atarak, sürekli olarak yükselе, daima mesleği sevme ve bağlılık duygusunu verir.

İyi müfettişler: İlkokulları ve daha yüksek derecelerini ziyaret ettikçe toplumsal aydınlatmalarıyla, fen bilgileri ve bilimleriyle öğretmenlere yararlı olmalıdırlar. Müfettişler, yalnızca iki çocuğu kaldırıp ders sorduktan sonra "aferin" diyecek ya da öğretmenlerle çekişecek insanlar olmamalıdır. Müfettiş, öğretmenlerin pek içten öğretmenleri olmalıdır. Müfettiş, öğretmenlere bu açıdan hizmet ettikten başka, gittiği köyün, kasabanın insanlarına da yararlı olmalıdır. Her köye, kasabaya gittikçe halka özgü konular, görüşmeler, konferanslar düzenlemelidir. Konu genellikle toplumsal, iktisadî, ulusal ve dinsel olmalıdır. Tarımla ilgili konferanslar da unutulmamalıdır. Tarım konusunda uzmanlaşmış konferansçı müfettişler, bazı fennî araçları yanlarında taşıyarak, halka uygulamalı ve tartışmalı konferanslar vermelidir. Müfettiş efendiler, projeksiyon ve çizimden pek çok yararlanabilirler.

Eğitim düzenini kökünden düzeltmek için ilkokul öğretmenleri kadar müfettişlere de eşit ölçüde gereksinme vardır. Bunun için ilin gereksinme duyduğu müfettişleri şimdiden yetiştirmeye, eğitmeye başlamalıdır. Dışardan müfettiş bulmak olanaksızdır. Çünkü istediğimiz gibi yetişmiş müfettiş ülkemizde yoktur.

Müfettiş yetiştirmek için başvurulacak önlemler:

Üç ya da dört yıllık öğretmen okullarından mezun olup, çalışkanlığı, sebatı, mesleğe sevgisi, iradesi, aklı ile sivrilmiş, ve bir süre köylerde ve kasabalarda iyi niyetle hizmet etmiş genç öğretmenlerden seçilir. Bu seçkin öğretmenler, aşağıda anlatacağım "Erkek Öğretmen Okulu Meslek Kursları"nda bulundurulduktan ve aynı zamanda bir yabancı dil öğrenmeye başladıktan sonra Avrupa'ya gönderilmeli ve bir pedagoji okuluna devam ettirilmelidir. Müfettiş adayı, pedagoji okulunu bitirdikten sonra sözkonusu ülkenin eğitim bakanlığı müfettişlerinin yanında denetleme görevi yaparak, alıştırma yapmalıdır. Eğitim için tercih edilecek okullar, Amerika, Almanya, İsveç, İsviçre ve İngiltere'dedir. Ülkemizde müfettişler, Avrupa'daki gibi çalışmayacaklardır. Çünkü Avrupa'da okul müfettişleri, halkı aydınlatma zorunda değildir. Avrupa'ya müfettiş adayı olarak gönderilen gençlerin, geldikten sonra fedakârca çalışacakları ve Avrupa müfettişlerinden daha ağır bir görev yükü altında kalacakları akıllarına sokulmalıdır.

Öğretmenler Kongresi: Öğretmenler kongreleri, öğretmenleri birbirine tanıtır; öğretmenlik onur ve sevgisini artırır. Mesleğe bağlılığı sağlar, fikirleri açar, bilgiyi artırır; bağımsızlık kazandırır... Öğretmen kongrelerinin sık sık toplanmasına maddeten ve manen hizmet edilmelidir. Kongreler, yalnız bir merkezde değil, her yıl bir kasabada, hatta köylerde toplanmalıdır. Öğretmen kongrelerine il eğitim meclisleri, ülkenin yükselmesiyle ilgili toplumsal ve ilerici dernekler önayak olmalıdırlar. Öğretmen kongrelerinde ele alınacak konular şöyle sınıflandırılabilir:

1. Bilgi ve meslek, ulusla ilgili konferanslar (uzmanlar tarafından).

2. Eğitim ve yöntem tartışmaları, bildiriler (tüm öğretmenler tarafından).

3. Sevgi dersleri (tüm öğretmenler tarafından).

4. Öğretmenlerin uygulamada başarıya ulaştığı eğitim yolları ve buluşlar hakkında haberler, bildiriler.

5. Ahlâk ve beden eğitimi; ilin toplumsal ve sağlık durumu hakkında görüş alış-verişi.

6. Okul kitapları üzerinde tartışma ve bunların seçimi.

7. Geziler.

Eksiklikleri tamamlanan ve yeniden düzeltilen eski okul öğretmenlerine de yeni öğretmenlere gösterilecek özel gösterilir.

İLKÖĞRETİMDE EĞİTİM

İlköğretimde program ve eğitim, her şeyden önce dikkati çeker. Ders programları Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenmiş olduğu için bu konuda bir şey yazmaya gerek yoktur. Eğitim konusuna gelince: Biz eğitimi, gelecekte alacağı biçim üzerine oturtmalıyız:

1. Halkın bilgi düzeyini yükselterek onlara bir düşünce ve yoğun yaratma özelliği kazandırmalıyız.

2. Ulus duygusu aşılanmalıdır.

3. Genel dersler, bilgiden daha çok yetenek ve duygular, özellikle de irade eğitilmelidir.

4. Tarıma bağlı kalmak ve köy yaşamını uygarlaştırmak duygusu aşılanmalıdır.

5. Tasarruf zevki uyandırılmalıdır.

6. İnsanlık duygusunu geliştirmeli ve sorumluluk duygusu verilmelidir.

7. İlkokullardan, köylerden başlayan memurluk düşüncelerine son verip, ulusal ülkünün ilerlemesi sayesinde yükselmek ve amaca doğru ilerlemek için gerekli güçler kazandırılmalıdır.

Erkek okullarında, yukarda olduğu gibi, işlere ne kadar özen gösterilirse, kız okullarında da durum aynı olmalıdır. Burada erkekleri ve kızları hiç ayırmamak gerekir.

İlin ilk eğitimde izleyeceği yukardaki eğitim amacını özel broşürler, risaleler ile öğretmenlere bildirmek ve eğitim müfettişlerini, açıklama amacıyla, sürekli olarak gezilere göndermek gerekir. Üç yıllık öğretmen okullarından çıkan öğretmenler, her ne kadar bilgi sahibi iseler de, bazılarının beceri eğitimleri noksandır.

BEDEN EĞİTİMİ

Her ülke, beden eğitimini bir amaca göre düzenlemiştir. Almanlar askerliği; İngilizler sporu; Amerikalılar direnmeyi; İsveçliler sağlığı düşünmüşlerdir.

Türkiye'de çizilecek beden eğitimi programı hangi amaca hizmet etmelidir? Bunu belirlemek gerekir. Bunun için gereksinmemizi gözönüne koyalım: Önce, askeri bir ulusuz; onun için iyi asker yetiş-

tirmeliyiz. İkinci olarak ahlâk ve bazı sönen yeteneklerimizi yeniden canlandıracak bir beden yaşamını kurmalıyız.

İyi asker olabilmek için, sağlık, cesaret ve girişkenlik gerekir. İyi bir beden eğitimi, ahlâkî ve hatta ruhsal eğitim için çoğu kez bir temel oluşturur, aslında da beden eğitimi fikrî eğitimin temelidir. Düşünmenin varlığı, beden eğitimi sayesinde ataklık ve güven kazanır.

Şu halde beden eğitimi programımız, tüm şu içgüdüleri eğitmelidir: sağlık, cesaret, girişkenlik, moral ve askerlik...

İl için beden eğitimi müfredat programı düzenlenmeli ve bu, adeta bir kitap gibi olmalıdır. İlin oldukça iyi ve özel eğitilmiş bir beden eğitimi müfettişi olmalı; bu müfettiş köy köy gezerek yukardaki amacı gerçekleştiren beden hareketlerini öğretmenlere öğretmelidir.

İstediğimiz amaçları gerçekleştirmek için programda aşağıdaki hususlar gözönüne alınmalıdır:

1. İsveç jimnastiği ve eğitsel okul oyunları.
2. Askerlik talimleri ve atış.
3. Harp oyunları; dağlarda, bayırlarda pusular ve harpler.
4. İzcilik.
5. Yarışmalar, sporlar, eski Türk sporları.
6. Bahçe işleri, el işleri, fennî ve eğitsel gezinti ve yürüyüşler..

Her yıl ilçe merkezlerinde ya da daha önemli merkezlerde düzenli olarak jimnastik yarışmaları, okullararası yarışmalar, *Concours interscolaires,* düzenlenmelidir Bu yarışmalara tüm okullar katılarak, aynı yaştaki öğrenciler arasında programa kabul edilen işler üzerinde yarışmalar düzenlenmelidir. Kaymakam, eğitim meclisi üyeleri, büyük memurlar, buraya çağrılmalı ve kazananlara herkesin huzurunda ödüller verilmelidir. Jimnastikten verilecek ödüller, para ya da paraya çevrilebilecek şeyler olamaz. Şu, her zaman gözden uzak tutulmamalıdır ki, çocuk, bedeninin para kazanmak için değil, yurdunun sağlıklı ve sağlam bir kuşağını sürdürmek için eğitildiğini bilsin. Okul yarışmalarına girecek çocuklara özel giysiler yaptırmak gerekir. Beden eğitimi müfettişi, sıra ile her ilçenin okul yarışmalarında bulunarak işleri düzenler. Bu gibi yarışmalar il ve ilçe okulları arasında olduğu gibi, iki ilçe ya da birkaç ilçe okulları arasında da olur.

Kız okullarında beden eğitimini ihmal etmek günahtır. Öğretmen hanımları merkeze toplayıp onların eksikliklerini tamamlarken onlara jimnastik de öğretilmelidir. İstanbul'dan, Avrupa'dan, Amerika'dan, nereden mümkün ise, bir de kadın jimnastiklerinde uzman bir hanım bulup, onu gezici beden eğitimi öğretmeni ya da müfettişi olarak atamak gerekir.

KÖY OKULLARINDA TARIM ÖĞRETİMİ

Tarım öğretiminde iki yarar vardır: Birincisi, yararlı eğitim vermesidir ki, bunu öğretmenlere, fen eğitimi ve öğretimi açıklar. Ta-

rım dersinin yararlı eğitimi hakkında yazılmış kitapları, köy öğretmenlerine göndermek gerekir.

Tarım dersinin ikinci yararı, bizzat maddî ve uygulamalı tarım kısmıdır. Köy öğretmenleri, tarımı mutlaka iyi bilmelidirler ki, çocuklara tarım hakkında kesin fikir ve görüşler verebilsinler, köylülere de yeni tarım yöntemleri öğretebilsinler.

Tarımın bu ülkede iyileştirilmesi ve yenileştirilmesi için en iyi yöntem, işe çocuklardan başlamaktır. Dünyada tarımda en ileri giden ve şaşılacak bir ilerleme gösteren Amerika, çocuklara bu konuda pek çok önem veriyor. Bütün okullara tarım dersleri koyduktan ve tarım okulları açtıktan başka, çocukları tarıma yöneltmek için önemli girişimlerde bulunuyor.

Örneğin Tarım Bakanlığı, şimendifer kumpanyası ile ortaklaşa çocuklar arasında bir mısır yetiştirme yarışması yapıyor. En iyi mısır yetiştiren çocuklardan birinci geleni, tarım okullarına gönderip öğrenimini sağlayacağını duyuruyor.

Amerika hükümeti, çocuklar arasında tarım dernekleri oluşturulmasına çalışmaktadır. Amerika'da tarım derneklerinin binlerce çocuk üyesi vardır. Hükümet, merakı olan üyeye, her gence mükemmelen ölçülmüş ve haritası çıkarılmış, gelir getiren bir tarla veriyor. Genç ekecek, gider defteri tutacak, mükemmelen çalışacaktır. Gelir getiren bir yerin kirası, beş dolardır. Gençler, hesap defterlerine gübreyi kaydederler. Hükümet tarafından bir kişinin; eğer hayvanı varsa, hayvanın ne kadar para kazanacağı önceden saptanmıştır. Bundan aşağı kazananların değeri yoktur.

Hasat zamanında bu hevesli çiftçi okul çocukları arasında yarışma açılır. Jüriler, her yerde oy verirler. Haberleşmeler yapılır; iyi notlar kazananlara ödüller verilir. 1910'da yalnız 11 bölgede 46.225 öğrenci bu türlü yarışmalara katılmıştır. Her bölgede birinci gelen, parasız olarak Washington'a kadar mükemmel bir gezi yapıyor. Tarım Bakanlığı'nda büyük memurlar huzurunda kutlanarak diploması veriliyor; tarım mesleğini sürdürmesi öğütleniyor. White House denilen cumhurbaşkanlığı sarayında cumhurbaşkanının huzuruna, bu çocuklardan pek çoğu takdir ve kutlanmak için kabul edilmiştir.

Çocuklar bu çiftçi yarışmalarıyla yalnız onur kazanmıyorlar; sattığı mısırdan ve küçük hayvanlardan yıllık 100 dolar kazanan çiftçiliğe hevesli çocuklar az değildi.

Amerikalılar erkek çocukları, okuldan başka binlerce araçla tarıma bağlamaya çalıştıkları gibi, kızların da tarıma taraftar olmaları için çaba gösteriyorlar. Kızlar arasında özellikle hayvanlara bakmak, bahçıvanlık gibi işlerin yayılmasına çalışıyorlar. Kuruluşu sağlam ve mükemmel, çeşitli kulüpler vardır. Örneğin bu alanda "Girl's Tomato Club", kızların domates klübü ünlüdür.

Amerika'ya göre daha fazla tarım ülkesi olan ülkemizde, özellikle Aydın içinde çiftçiliğe pek çok önem verilmesi gerektiği kanısındayım. Köy çocuklarının düzenli uygulamalı tarım dersleriyle be-

cerilerini ve toprağa bağlılıklarını sağlayacağımız gibi, onlar arasında dernekler de kurmalıyız.

Şu anda Samsun Öğretmen Okulu müdürü olan pek saygıdeğer ve değerli gençlerimizden A. Ferit Bey tarafından düzenlenen Eğitim Bakanlığı İlköğretim Programının tarım kısmında, tarım okulları öğütlenmektedir. Hükümet ve önde gelen memurların, bu gibi hayırlı derneklerin kurulması için çalışmaları gerekirken, onları engellediklerini duyuyorum. Bu ilin bir köyünde öğretmen olan bir öğrencim, çocukları tarıma ve tasarrufa yöneltmek için "Mini Miniler Derneği" adı altında bir dernek kurmuş. Kaymakam ve eğitim meclisi, kendisine yol göstermek şöyle dursun, başarısını engellemişlerdir. Buna karşın, tarımını ilerletmek isteyen ülkelerin öğretmenleri bir yandan tarımsal amaç için çalışırken, diğer yandan da hükümetleri, şimendifercileri, hatta cumhurbaşkanları bile tarımsal amaç için çalışıyorlar. İleri gelen memurları da bu konuda düşünmeye yöneltmek için nasıl mümkünse öyle yapılmalıdır. Çünkü ancak hep birden çalışmakla, eğitim düzeltilebilir.

Bugünkü ilköğretim programının tarım bölümü pek mükemmeldir. Yalnız programın güzel olması, amacı sağlamlaştırmaz. İl tarafından düşünülecek şeyler var ki, asıl onlar işi ortaya çıkaracaklardır:

1. Programı tam bir bilinçle uygulayacak öğretmen.
2. Uygulama alanı ve araçları.

Öğretmenlerin nasıl yetiştirileceklerini yukarda biraz anlattım, aşağıda ise "Uzman Öğretmenlerin Yetiştirilmesi" konusunda daha da bilgi vereceğim.

Uygulama alanı mutlaka gereklidir. Her ilkokulun mutlaka bir bahçesi olmalıdır. Bahçesiz ilkokul yapmak zamanı çoktan geçmiştir. Hele köy okullarına büyük bahçeler vermemek, en büyük ihanettir.

Bir ilkokulun bahçesi ya da tarlası, başlıca, aşağıda olduğu gibi kısımlara ayrılır:

1. Her öğrencinin sorumlu olarak çalıştığı kendisine ait bahçesi.
2. Öğretmen bahçesi. Bu, köyün örnek bir tarlası demektir.
3. Genel tarla ve bahçe, ki herkes burada nöbetleşe çalışır.
4. Özel kısımlar.

Şimdiki öğretmenlerden bu biçimde çalışmak isteyenler ve başarıya ulaşanlar az değildir. Örneğin Anadolu'nun ıssız bir köşesinde bir köy öğretmeni olan bir öğrencim, bu konuda iyi bir başarıya ulaşmıştır. Öğretmen, tarlasını altı kısma ayırmış:

1. Çiçek bahçesi.
2. Öğretmenin örnek bahçesi.
3. Genel bahçe.
4. Fidanlık.
5. Öğrenci bahçesi.
6. Talim ve oyun bahçesi.

Her yıl tarlaların çeşitli kısımları arasında yarışmalar yapılmalıdır. Hatta öğretmen bahçeleri de yarışmaya sokulmalıdır. Hangi öğretmenin bahçesi iyi ise, o öğretmene ödül verilmelidir.

Amerikan Cumhurbaşkanı Roosevelt ve sonra William Howard birçok kez okul bahçeleri arasında birinci gelen çocuklara, kırk Osmanlı lirası tutarında ödül vermişlerdir. Bu gibi yarışmalar, yalnız Amerika'da değil, Avrupa'da da yapılmaktadır. Fransız Tarım Bakanlığının çocuk tarım bahçeleri için ödül vermek üzere onbin franklık bir bütçesi vardır.

Bahçelerin düzenlenmesi ve yönetimi hakkında ayrı ayrı broşürler ve her öğrencinin bahçedeki çalışma biçimi ile bahçe disiplinine ilişkin özel yönetmelikler, defter kayıt örnekleri düzenleyip her yere göndermek, il eğitim örgütünün görevidir. Merkez eğitim müdürlüğünü, kâğıt havale etme sorumluluğundan kurtarmak gerekir.

Kısaca köy okullarında tarım öğretimi için özen gösterilmesi gereken işler, şöyle özetlenebilir:

1. Öğretmenler, mutlaka tarım bilgisini tamamlamalıdır.
2. İlkokulda uygulama bahçeleri yapılmalıdır.
3. Merkez ilin eğitim kurulunun tarıma karşı ilgi ve bağlılığı her zaman varolmalıdır.
4. Hükümet memurları, dernekler kurmak yolu ile, tarıma olan düşkünlüğü ve tarım bilgisini artırmalıdır.
5. İlde öğretmenler, okullar, öğrenciler arasında tarımsal uygulama yarışması için ödüller verilmeli ve bunun için de para ayrılmalıdır.

Bütün okullarda tarım ve öğretmenlerde de tarım bilgisi derken "Erkek ve Kız Öğretmen Okullarında" tarım eğitim ve öğretimini unutmak, pek tedbirsizlik olur. Bugün erkek öğretmen okullarında iyi tarım öğretimi vardır. Fakat yalnız program ve teorik bilgi yeterli değildir. Tarım öğretimi, Romanya, Macaristan ve hatta Sırbistan ile Bulgaristan'daki kadar sağlam olabilmesi için öğretmen okullarına, bir faaliyet ve uygulama alanı gösterilmelidir. Bu amacı gerçekleştirmek, "araç ve araziye" sahip olmakla mümkündür. Buna karşın, ne bugünün ne de yarının öğretmen okulları için bu önemli ve ruhsal temeller düşünülmüyor. Hatta hiç bir yerde... Bir kentin içinde, onun tam ortasında yapılan öğretmen okullarından yararlanmak olanaksızdır. Batı ülkelerinde kurulan yatılı okulları, baştanaşağı kentlerin ortasından çıkarıyorlar. Gençleri, uygarlığın yokedici cilvelerinden dağlar, bayırlar, doğa kurtarıyor. Bu amaç, bu yeni ve dünyaca değerli olan eğitim biçimi için, büyük büyük eserler yazılıyor. Çok şükür İzmir'de de Kız Öğretmen Okulu açıldı. Fakat İstanbul'dan sonra biricik öğretmen hanımlar yurdu olan bu temiz ve her gerçek zevk için ideal okulda ne yazık ki tarım dersi yoktur.

Bizde kadın Avrupa'dan ziyade çiftçiliğe katılır. Avrupa'da, özellikle, Belçika, Macaristan, Amerika, Fransa gibi ülkelerde, kadınlar için tarım okulları bile varken, bizim kız öğretmen okulumuzda, bu

koca tarım dünyasında tarımın olmaması, doğrusu büyük bir eksikliktir. Hanımlarımızı elbette erkeklerin çalışmalarına ve yaşam mücadelesine ortak olan görgülü ev idarecileri yapmak istiyoruz. Avrupalılar, kuru, süslü ve köşe bebeği hanımların, ailelerin yokolmasına neden olduklarını öğrendikleri için eski programlarını terkettiler; biz bu yeni eğitim programı üzerinden, özellikle Macaristan eğitimine göre hareket edersek, pek iyi etmiş oluruz.

İLKEL UZMANLIK OKULLARI

İlköğretim Tüzüğü — Avrupa'da olduğu gibi, ilkokulu 6 sene üzerine kurup üç devreye ayırıyoruz. Bu örgüt rüştiyeleri de [ortaokul] ilkokul içine alıyor ki pek güzel ve doğrudur.

Uzmanlık ilkokulu bu tip altı senelik okullardan oluşur. Bölgenin gereksinmesine göre ilköğrenimin son ikisini diğer dersler olanak verdikçe okunmakla beraber, uzmanlık, teorik ve pratik olarak ayrılmalıdır. Örneğin, bu ilde tarım uzmanlığı, sanat ve ticaret olur. Tarım da yer yer değişir. Örneğin bağcılık, şarapçılık, meyve veren ağaçlardan incircilik, bütün tarımsal türler... demircilik, halıcılık, teknik. ...

Avrupa özellikle Almanya ve İsviçre ve Belçika gibi en çok pratik insanlar yetiştiren ülkelerde, uzman yetiştiren ilkokullar çok vardır. Sözgelişi, altı senelik ilkokulun dört senesinde bütün çocuklar birlikte ders görürler, beşinci senede ayrılırlar, bazı dersleri birlikte gördükleri halde, bazı derslerde, yani uzmanlık kazanacakları derslerde ayrılırlar. Ülkemizin ilçelerinde, kent ve eyalet merkezlerindeki ilkokullardan bazılarını böyle okullar oluşturmalıdır. Çünkü biz köylü çiftçiler kadar sanat ve ticaret erbabı kentleri, ilçeleri iskân için seçen çiftlik sahiplerini alıştırmaya mecburuz. Buna ihtiyacımız var.

Uzun süreli öğretimlerle adam yetiştirecek zamanda değiliz. Aslında, en gelişmiş ülkelerde bile işadamları bu tür okullarda yetişir. Bunun dışında, yüksek dereceli tahsile kavuşabilmiş olanlar pek azdır.

Uzman yetiştiren okullar için çalışma ve uygulama işyerleri yapmak gerekir. Birden birçok okulu aynı derecede geliştirmek hayal olur. En yakın bir zamanda işe başlamalı ki, derece derece ortaya çıkarılabilsin.

YENİ UZMAN ÖĞRETMENLERİN YETİŞTİRİLMESİ

Bugün bu uzmanlık okullarında öğretmenlik yapacak, istediğimiz nitelikte bir kişi bulamayız. Bu yüzden her şeyden önce, gerek uzmanlık okullarında, daha doğru bir deyişle yüksek ilkokullarda öğretmenlik yapacak kişileri yetiştirelim.

Yeni öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler için gereğine göre iki yıllık, birer yıllık, altışar aylık uzmanlık kursları açıl-

malıdır. Uzmanlık kurslarına, o kursta gerekli olan derslere ilişkin sınav yapılarak, ancak erkek öğretmen okulları mezunları kabul edilmelidir. Çünkü o öğretmenler, bir derste uzman olmakla birlikte, bir ilkokul öğretmeninin sahip olması gereken tüm niteliklere de sahip olmalıdır. Uzmanlık okuluna, erkek öğretmen okulundan mezun olmuş ve en az bir yıl okullarda öğretmenlik yapanlar kabul edilir.

Tarım ve sanatı pek ileri giden Romanya, böyle yapıyor. Erkek öğretmen okullarından mezun olanları tarım öğretmen okullarına alıp, bir yıllık öğretim ile takviye ediyor. Yine kısa bir süre içinde tarım alanında şaşılacak ilerleme gösteren Macaristan'da da öğretmenler, aynı biçimde yetiştiriliyor. Erkek ve kız öğretmen okulu mezunlarını, iki yıllık bir öğretime tâbi tutmak üzere, öğretmenleri ünlü (Romeron), bayan öğretmenleri de, ünlü (Gegement) erkek tarım öğretmen okullarına kabul ediliyor.

Biz bu tür uzman öğretmenleri yetiştirmek için ayrı uzmanlık eğitimi veren erkek öğretmen okulları açacağımıza; öğretmenleri tarım ve sanayi okullarına göndererek tasarruf yapalım deriz; fakat bu görüş doğru değildir. Öğretmen başka türlü yetişir; tüccar ve sanatkâr başka türlü yetişir. Öğretmenler gelişmiş insanlardır; az zamanda eksikliklerini tamamlayacaklardır. Tarım ve ticaret okullarında uzun süren öğretime zamanları yoktur.

Bunun için Aydın ilinde merkez ilköğretmen okullarından başka, ondan büsbütün ayrı olmak üzere bir uzmanlık veren erkek öğretmen okulu açılmalı ve başta tarım olmak üzere, uzmanı olunması gereken tüm dersler için, kurslar açılmalıdır. Uzmanlık veren öğretmen okulu için ayrı bir program, ayrı bir yönetmelik yapılmalıdır. Böylece öğretmen okulu, bir tür ilerleme kapısı olur.

Bizde birçok kez okullara tarım, ticaret dersleri konmak istendi ve hatta kondu; fakat sonuç alınamadı. Doktor yetiştirmeden hastane açılmak istendi; olur mu? Öğretmen yokken ya da herhangi bir öğretmene, yeteneği olsun olmasın, sen tarım ya da ticaret öğretmenisin demekle, istediğimiz nitelikte gençler, işadamları yetiştirilebilir mi? Kuşkusuz hayır!

ÇOCUK BAHÇELERİ

İlköğretimden önce gelen bir okul olan çocuk bahçelerine de ülkemizde pek çok gereksinme vardır. Çocuk bahçelerinin görevi, çocukları ilköğretime hazırlamak ve okuyup-yazabilir olarak onları ilkokula geçirmek değildir.

Çocuk bahçelerinin görevi, doğuştan gelen güçte varlığını sürdüren yetenek ve becerileri, kendi doğal süreci içinde yeşertip hareketlendirmektir. Çocuk bahçelerinin düzenleri, programları, dersleri "yaratılış, gelişmenin doğal kuralları, evren ve olgular..."dır.

Bu mini miniler eğitim kurumunda, ders yerine çocuk zevki, yetenek ve içgüdüleri ile ilgili konular, önlemler, faaliyetler görülür. Çocuk, oynamak ister. Çocuk oynamazsa, manen ve maddeten büyü-

yemez; manen ve ruhsal, bedensel olarak hakkıyla büyümesi için çocuk bahçeleri, çocuklara oyun öğretir.

Çocuklar, renkleri; renklerle türlü türlü biçimleri ve çevresini dolduran eşyayı, ilkel sanatı ve inceliği ile ortaya koymayı; çocukça bina inşa etmeyi ve onları bozmayı pek çok sever. Bunun için çocuk bahçesi öğretmenleri, çocuklarla oyun oynarlar, eğlenirler Bahçede koşmak, çamur ve kumlarla oynamak, bir değnek üzerine at gibi binmek, hoplamak, sıçramak, dans etmek, küçük yavrulara besin kadar gereklidir. Bu nedene dayanarak, çocuk bahçelerinde bütün bu gerekli şeylerin yapılmasına uygun yerler vardır.

Son olarak çocuk bahçelerinde, rondlar, şarkılı danslar, çocuk jimnastikleri, çocuk masalları, sohbetler, şiirler, resimler, el işleri, bahçe işleri, resim ve tablo seyretmeler büyük bir yer tutar. ...

Fröbel adında insanlığın en büyük hizmet görenlerinden bir Alman'ın "Kindergarten" adıyla icat ettiği bu okullara her ülke kadar biz de gereksinme duymaktayız. Belki Batı ülkelerinden daha fazla... Bu gereksinmeyi, uzun uzadıya burada kanıtlamaya gerek yoktur, sanıyorum. Dilimizde Fransızca'dan alınarak "Anaokulu" da denilen bu kurumlardan ülkemizde hiç yok dersek yeridir. Buna karşın zenginliği ve genel eğitimi pek gelişmiş ve yükselmiş olan İsviçre hükümeti, anaokullarını kantonların çoğunda zorunlu kılmıştır. Almanya, Amerika, Fransa, Belçika... vb. ülkelerde anaokullarının sayısı hemen hemen ilkokullar kadardır.

Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde anaokulları kurulmak ve açılmak istendi ve her yerde bir çocuk bahçesi açıldı. Bu okullarda öğretmenlik yapacak hanımlar bizde yoktur, diyerek çoğunluğuna İlyanos okulundan çıkmış biraz okumaktan başka hiç bir meziyeti, eğitim yeteneği olmayan musevî kızlar, öğretmen olarak atandı. Hatta anaokullarında amaç darmadağın edilerek, Fransız dili öğretilmeye başlandı. Anadili öğretmekten bile çekinen "Kindergarten"ler bizde bu garip ve kuşku uyandırıcı duruma geldi. Nihayet her kötü şeyde olduğu gibi bu kurumun çoğu kendiliğinden bozuldu, kapandı ve söndü.

Çocuk bahçeleri için ileriyi gören, sanatçı ve nazik yetiştiriciler gerekir. O yetiştiriciler, tanrı vergisi olarak yetişmez. Yetişenler ise Fröbel gibi ender ve istisnai kişilerdir. Bizim istediğimiz yetenek ve eğitim ile donatılmış evlâtları, ancak toptan genel özelliklerine değindiğimiz çocuk bahçeleri hazırlar. İnce, sanatçı, görevine düşkün bir kadın öğretmen, ancak Türk ulusunun geleceğini bahçesinde yetiştirir.

Bu nedenle her şeyden önce çocuk bahçeleri öğretmenleri yetiştirmek için Kız Öğretmen Okuluna gereksinmemiz vardır. Ortaokul öğretimi gören hanımlar, bu kız öğretmen okulunda oldukça kolay ve kısa süre içinde eğitimlerini tamamlarlar. Çocuk bahçeleri kız öğretmen okulunun öğretimi, ilköğretim öğretmen okulunun öğretiminden tamamen başkadır. Kindergarten öğretmenlerini, iki ya da üç yarı-yılda hazırlamak mümkündür. Üç yarı-yıllık öğretim

devresi, birbuçuk yılda tamamlanır. Bu yüzden biz her birbuçuk yılda birbirine yardımcı olan çocuk bahçesi öğretmenleri kazanacağız. Hanım öğretmenleri yetiştirirken gözönünde bulundurmamız gereken nokta, kız öğretmen okulunda öğretmenlik yapacak öğretmenlerin gerçekten uzman kişiler olmasıdır. Eğer hakkıyla söylemek gerekirse, bu konuda Batının, Almanya'nın, İsviçre'nin, Macaristan'ın, Amerika'nın, İngiltere'nin, bunlardan birinin yardımına gereksinmemiz vardır.

İlk eğitim için olgun bir amaç tasarlanırken, ilköğretmen okullarının yetiştirecekleri öğretmenler, toplumsal yaşamımızı yerine oturtacaklar derken, çocuk bahçelerini unutmak, onları unutulmaya bırakmak, maddî ve manevî büyük bir günahtır.

YATILI İLKOKULLAR, TARIM İLKOKULLARI

Ülkemizin her yanı gibi Aydın ilinin de yatılı ilkokullara çok gereksinmesi vardır. İyi kişilik sahibi, parlak ve her türlü görüşü kabul eden gençler yetiştirmek için yatılı ilkokullar, ülkemizde önemli görevler yapacaklardır.

Yatılı ilkokulların amacı, hiç bir zaman liselere öğrenci, ilçe merkezinde tahrirat kalemine stajiyer memur yetiştirmek olmamalıdır. Yatılı ilkokulların ruhu, bizde tarım, daima tarım olmalıdır.

Rumeli'de Bulgarlar yer yer yatılı ilkokullar açıyorlar ve bu yatılılık yaşamından büyük yararlar sağlıyorlar. Yatılı ilkokulları, önce büyük bir samanlığa pencereler açarak, sağlık kurallarına uygun bir duruma getirerek açıyorlar; sonra iyi binalar inşa ediyorlar. Manastır çevresindeki Paralov Köy Yatılı İlkokulu, Bulgar okulunu, iki erkek ve bir hanım öğretmen yönetiyordu. Hanım öğretmen geceleri çalışıyor ve öğrencinin ahlâksal ve toplumsal eğitimi ile uğraşıyordu. Okul, öğrenciye iki kez olmak üzere iki tabak yemek, beyaz ekmek, sabahları da çay veriyordu.

Pratik düşünülecek ve öğretmenler bulunacak olursa, bizim de yatılı ilkokulları pek kolay açabileceğimize inanıyorum. Fakat bir Amerikalı gibi pratik olmayıp, müşkilpesent ve mütereddit bir şarklı kafası ile düşünürsek, kuşkusuz, vereceğimiz karar "olmaz" olacaktır.

Yatılı ilkokullar için işte size bir hesap: Günde iki kap yemek, haftada iki kez tatlı ve sabah kahvaltısı vermek koşuluyla, bir çocuk günde iki kuruş ile doyar. Elli yatılı öğrenci 100 kuruş yer.

Bu paranın sağlanmasına gelince: Avrupa'da ortaya çıkan en yeni kibar okullarında bile pedagojinin son buluşlarına dayanılarak sabahları ders görülüyor, öğleden sonra da el işleri ve tarım işleri ile uğraşılıyor. Biz de, köyde en çok tarım okuyacağız. Tarımın uygulamasını da yapacağız; yani çocukları, küçük çiftçi gibi, güçleri yettiği derecede çalıştıracağız. Nitekim Amerika Tarım İlkokulunda böyle çalıştırılıyorlar. Bir çocuk, bu çevrede gündelik çiftilikle ortalama hesap, beş kuruşluk çalışabilir. Biz sabahleyin çalışmayacağı-

mızı ve akşam bir parça dinleneceğimizi düşünsek bile, çocuklarımız ortalama gündelikle iki kuruş kazanırlar. Öğrencinin çalışacağı tarla, her köyde mutlaka mevcut olmalı ve bu, vakıf topraklarından seçilmelidir. Bu olmazsa, kira ile de tutulabilir; köy büyüklerinin yardımına başvurarak, bir miktar arazi elde edilebilir. Köylerin çevresinde genellikle sahipsiz, işlenmemiş tarlalar vardır. O halde açık bir göz, her zaman tarla bulabilir.

Tarım olarak yalnız arpa, buğday yetiştirmek değil, bahçıvanlık, arıcılık, böcekçilik, ağaççılık gibi çok kişinin gereksinme duyduğu ve fazla para kazandıran işler de yapılmalıdır.

Şu halde yatılı tarım ilkokulunun bütçesi şöyle olur:

Gider (kuruş)		Gelir (kuruş)	
600	yıllık müdür aylığı tutarı	27.000	elli yatılı öğrencinin çalışması
19.200	öğretmenlerin yıllık aylık tutarı	27.000	elli yatısız öğrencinin çalışması
3.600	aşçının yıllık aylık tutarı	10.400	eğitim idaresinin veya hükümetin desteği
27.000	yemek giderleri		
13.000	elli yatılı öğrencinin giysisi		
1.000	müteferrik gider		
64.400	Toplam	64.400	Toplam

Okul, daha ilk yılda bu kadar para kazanamaz. Bu, şaşılacak bir itiraftır. Fakat ikinci, üçüncü, beşinci yıllar, bu miktarı bulur. Zaten ilk yıllar tüm sınıflar oluşturulamadığından, o kadar öğrenci de olmaz. Bundan başka 50 yatısız öğrenci hiç bir zaman 50 yatılı öğrenci kadar çalışamaz. Çünkü yatılılar daha çalışkan, daha etkin olur. Fakat burada başka türlü hesap yapmak gerekir. Okulda yalnız 50 yatısız öğrenci yoktur. Yatısız öğrencinin toplamı belki 80'i ve 90'ı bulacaktır. Seksen yatısız öğrenci, 50 yatılı öğrencinin yaptığı işe eşit iş yapar.

Yatılı tarım ilkokulunun programı, gelecekteki çehresi ile şöyle olmalıdır:

1. Din bilgisi ve Kur'anı Kerim.
2. Türkçe. Güzel Okuma, Kompozisyon, Yazı Kuralları, Şiir Okuma.
3. Hesap Defteri.
4. Tarım ve Tarımsal Sanayi.
5. Resim ve Geometri.
6. Tarih ve Coğrafya (Osmanlı ayrıntılı, diğerleri yüzeysel).
7. Uygarlık Bilgisi.
8. El İşleri ve Askerî Eğitim.
9. Müzik.

Şimdilik yatılı ilkokullar, eski ortaokullara eşit bir düzeyde olmalıdır. Zaman en çok tarıma ayrılmalıdır. El işleri, bir çiftlikte daima gerekli olan işleri kapsamalıdır.

Ülkemizde kızlara özgü bir öğretim ve eğitim henüz oluşturulup kurulamamıştır. Şimdiye değin erkek ve kız okulları programları arasındaki ayrılık, hiç yok denecek kadardı. Kız ilkokul ve ortaokulundan çıkan küçük hanımlarımız, hep evlerin birer süslü hanımı olup kalıyorlardı. Kızların okula gitmekle iş yapma yeteneklerinin ortadan kalktığını gören analar, teyzeler, okullardan soğuyorlardı. Hakları da vardı. Bu hanımlar evlendikten sonra kocaları ile de geçinemiyorlar; çünkü ev hanımı değildirler.

Kız okullarımız ülkenin gereksinmesini doyuracak, aile yaşamına zevk ve mutluluk verecek biçimde olmalıdır. Ekonomik etkinlik, daima mutluluk ve refahı doğurur. Toplumda yalnız erkeğin ekonomik etkinliği, amacı sağlayamaz; kadın da bu konuda ev ve yurtla ilgili işleri görmelidir. Kadın, payına düşen işlerde çalışacak, servet üretecek; erkeğin etkinliğine katılarak aile mutluluğu oluşturacak... Bir yurtta böyle ailelerin çokluğu, yurdun genel mutluluğunu doğurur.

Biz kızlarımızı, Avrupa'da olduğu gibi fabrikalarda, uzak kentlerin moda mağazalarında çalıştırarak değil, aile ve yurduna yararlı olacak biçimde eğitecek bir eğitim yaşamını kurmalıyız.

Ülkemiz baştanaşağı çiftçi ya da tarımsal sanayici olduğundan, hanım kızları da aynı amaca hizmet edecek biçimde yetiştirmeliyiz. Kız ortaokulları ile iyi yerleşmiş kız ilkokulları, yavaş yavaş "Tarım ve Ev Kadınlığı Okulu" durumuna getirilmelidir. Köylerde, kasabalarda yaşamak, yaşayabilmek için her şey öğretilmelidir. Kız okullarının en büyük görevi, köyleri, tarlaları, kırları, doğdukları evi, tarım işlerini sevdirmektir. Kızlara aile mutluluğunun nasıl korunacağı, bir evin yönetiminde kadının payına düşen görevin ne olduğu, ortak yaşamın kurulmasında ortak kazanç, çocuklara nasıl bakılacağı, aile içinde ortaya çıkan acı ve kederlerin nasıl azaltılacağı öğretilmelidir.

Kadınlarımıza özgü bu okulların programı, biraz bağımsız ve uygulamalı olmalıdır. Hiç bir zaman İstanbul'un kibar mahallesindeki bir okul programı, Akhisar Kız Okulu programı ve Kınık Bucağı Kız Okulunun programı birbirine benzemez. Dersler uygulamalı olmazsa, yine tüm eğitim alanı dört duvarlı sınıflar içinde olursa, hiç bir sonuç elde edilemez.

Genç kızlar, okumak, yazmak, hesap yapmak, defter tutmak, şarkı söylemek, tarihini ve dünyasını, ahiretini öğrendikten sonra ev yönetimi, aşçılık, sütçülük, peynircilik, tavukçuluk, bahçıvanlık, çocuk yetiştirmek, dikiş dikmek ve biçmek öğreneceklerdir. Bir yerde sütçülük yoksa, onun yerine halıcılık konur. Bizde bu okullar iki derece üzerine kurulur.

Kısa süre içinde pek ileriye giden Macaristan, ancak Kadın Tarım ve Ev Kadınlığı okulları sayesinde tarımı geliştirebilmiştir. Ma-

caristan'da okullar her gün bu duruma dönüşüyor ve her okula 30 hektar arazi, kümes hayvanları ve sütlü hayvanlar veriliyor. Macaristan'da nerede tarım ve ev kadınlığı okulu varsa, kızların devamı zorunludur. Bazı ünlü tarım ve ev kadınlığı okulları vardır ki, onların 800 ile 1.000 öğrencisi vardır. Ünlü Mako okulu, 900 kız çocuğunu eğitiyor.

HANIMLARA ÖZGÜ OKUL ÖĞRETMENLERİ YETİŞTİRMEK

İşte önemli bir sorun. İzmir'de bir Kız Öğretmen Okulu açılıyor. Bu kız öğretmen okulunu, tıpkı erkek öğretmen okulu programlarına ya da kız liseleri programına veya İstanbul Kız Öğretmen Okulu programına uygun olarak açacak isek, hiç kuşkunuz olmasın ki Anadolu kız okulları, yaşamımızı ve ekonomimizi düzeltmede asla hizmet göremeyeceklerdir. Eğer bu biçimde hareket edersek, kasabalı, köylü kızları, kentlerin cici, süslü, titiz hanımları durumuna getireceğiz, ki bu yönü ile ülke için bir cinayet işlemiş olacağız. (Bu yazılar, bundan aşağı yukarı sekiz ay önce bir saygıdeğer kişinin isteği üzerine yazılmıştı. O zaman daha kız öğretmen okulu açılmamıştı. Çok şükür bu bilim yuvasının bugün ilki kurulmuştur.)

Bu kız öğretmen okulunun, Aydın ilinin gereksinmelerini sağlayacak bir biçimde olmasını arzu ediyorum. Düşündüğüm program aşağıdadır:

Teori: Eğitim, din ve ahlâk bilgisi, görgü ve sağlık kuralları, çocuk büyütmek, ev yönetimi, ev ve çiftlik hesaplarını tutmak; fen doğa ve uygarlık bilgisi, tarih ve coğrafya; bahçıvanlık, tavukçuluk, sütçülük ve benzeri...

Uygulama· Bahçe işleri, tavuk ve arılara bakmak, dokumak, sütçülük, yemek pişirmek, konserve ve hazır yemekler yapabilmek, dikiş dikmek, biçmek ve yamamak, ütülemek, ev düzenleme ve süsleme...

Kız öğretmen okuluna eski kız ortaokulu mezunları alınacağına göre, bu program üç yılda uygulanabilir. Daha sonra oluşacak "Tarım ve Ev Kadınlığı" okullarının açılmasıyla daha mükemmel uygulanabilir; böylece de pek becerikli hanım öğretmenler yetiştirilir.

Eski öğretmen hanımları da eski durumlarında bırakmak, uygun olmaz. Onlar da, yukarda öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunda söylediğim gibi, altı aylık, bir yıllık, bir-buçuk yıllık yatılı okullarla takviye edilmelidir. Şimdiki amaçsız, düşüncesiz öğretmenleri istediğimiz biçime getiremezsek, onlardan yarar yerine göze gözükmeyen, fakat yüksekte bulunan kişilerin gizli yaşamlarına kadar ulaşacak zararlardan etkileneceğiz. Eski erkek öğretmenler de böyledir.

Kız öğretmen okuluna gerekli olan birkaç kadın öğretmeni, doğrudan doğruya Macaristan'dan, Gegement Kız Öğretmen Okulundan getirmek, en uygun yoldur. Eğitim ve ulusal amaçları aşılamak ve korumak için okulun başında güçlü ve saygıdeğer bir Türk hanımı ile öğretmen hanımlar bulunmalıdır.

GEZİCİ KADIN OKULLARI

Kız öğretmen okulundan iyi öğretmenler yetiştirildikçe içlerinden akıllı ve becerikli çıkanları ayırarak "Gezici Kadınlık Okulları"na öğretmen olarak atanmalıdır. Gezici Kadınlık Okulları öğretmenleri, yer yer dolaşarak yaşı ilerlemiş hanımlara ulusçuluk, ev hanımlığı, tarım ve muhasebe dersleri vermelidirler. Gezici Kadınlık Okullarının öğretim süresi, gereğe ve programa göre iki haftadan bir-buçuk aya kadar olur. Bu tür okullar, Batı ülkelerinde, özellikle halkının çoğunluğu çiftçi olan ülkelerde büyük hizmetler görmüşlerdir. Gezici Kadınlık Okullarının hanımlara kitap okuyacağı ve derslerin notlarını tutturacağı sanılmamalıdır. Hayır. Güzel ve etkili vaazlar verecek, söyleşilerde bulunacak, uygulamalı dersler gösterecek, işler yaptıracaklardır.

HALK OKULLARI VE KONFERANSLAR

İlin eğitim düzenini iyileştirme programını çizerken halka yol gösterme ve onu aydınlatma, başlıca konu olmalıdır. Çünkü halkın eğitimi ile çocuğun eğitimi arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır. Halk, bilgisiz, tutucu, görenek ve boş inançlara bağlı kaldıkça, ülkede ne iyi aile çevreleri ne de fevkalâde ilerlemeyi özleyen genel bir çevre oluşur. Çevrenin kötülüğü, okulların eğitim değerlerine zarar verir; sonuçta telkinler, bir dakikada ortadan kalkar. Halkı eğitmenin, hem bugün hem de yarın için gerekli olduğu anlaşılıyor.

Halk, ya doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak aydınlatılır. Doğrudan doğruya eğitim ve aydınlatma, halka özgü dersler, konferanslar, görüş alış-verişleri aracılığıyla olur. Bu amaca aşağıdaki biçimde ulaşılabilir:

1. İlkokul müfettişlerine konferanslar verdirtmek... Yukarda yetişme biçimlerini anlattığım müfettiş efendiler, bu konuda pek mükemmel iş görürler. Genel müfettişler ve ilin öğretmen zümresi, merkezde toplanmalı ve üç ay sürecek gezi için hazırlık yapmalıdır. Müfettişlerin üç ay sürecek gezilerinde verecekleri konferansların konuları belirlenmeli; projeksiyon ve sinemalar için gerekli olan manzaralar, filmler sağlanmalı; tüm müfettişler yararlı ve uygun aynı konferansları, kendi bölgeleri içinde de vermelidirler. Konferans için yirmibeş, otuz liraya iyi sinemalar sağlanabilir.

2. *Halk Okulları*: Halk okulları ya tarım ve tarımsal sanayiin düzeltilmesine ya da halka bilgi ve yüksek bir duygu, din ve ulus bilgisi vermeye yönelmelidir. Halk okulları köylerde gezici olmalıdır. Her köyde onbeş-yirmi günden üç-dört aya kadar kalmalıdır. Derslerden sonra başarı gösterenlere diplomalar verilmelidir... Halka özgü gece okulları, yerel ilkokulun öğretmenlerine ufak bir ödenek verilmek suretiyle de açılır. Bu okulların kurulması, özellikle halkın işsiz zamanına raslatılmalıdır. Halka tarım ve tarımsal sanayii öğretmek konusunda İl Eğitim Yönetimi, Tarım Yönetim ve

Bakanlığı ile ortak çalışma yapabilir. Tarım Bakanlığının memurları bu görevi yerine getirmek için görevlendirilirlerse, memurların halk ile, köylü ile temas edebilecek ve onun duygu ve ruhuna göre ders verebilecek bir durumda olmasına özen gösterilmelidir.

Dolaylı olarak aydınlatma, müzik, tiyatro, bahçe, müze, dinsel ve tarihsel gezi ve törenleri, sergi, koşu, okul bayramı, spor yarışmaları, genel geziler, yürüyüşler, genel sinemalar, genel parklar ve kadınların da yaşamla yavaş yavaş ilgilenmelerini sağlamakla olur. Hükümet, eğitim meclisleri, eğitim memurları, müfettişler, okul müdürleri, halkın dolaylı aydınlatılması ve eğitilmesine yarayacak bu işlerin ortaya çıkması için uzmanca girişimi özendirmeli ve özellikle çalışmalıdır. Merkez ilde bulunan öğretmenlerin aydın zümresi, bu konuda isteklendirici küçük kitaplar yazmalı ve bunlar, yukardaki memurlara ve halka dağıtılmalıdır.

Merkez ilde halkın eğitimiyle doğrudan doğruya ilgilenen eğitim müdürlüğüne bağlı, başlıbaşına bir büro olmalıdır.

Halkın eğitimi için yazdıklarım birdenbire uygulanamaz; fakat birdenbire uygulanabilmek için yakın bir zamanda yavaş yavaş uygulanmaya başlanmalıdır.

EĞİTİM VE ÖĞRETİM MÜZELERİ

İlin önemli merkezlerinde eğitim ve öğretim müze ve uygulama yerleri açmak gerekir. Şimdilik eğitim ve öğretim müzesi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, Akhisar ve benzeri yerlerde kurulabilir.

Öğretim ve eğitim müzelerinin yararları şunlardır:

1. Halk, öğretmenlere, eğitime ve okullara sevgi duyar. Bu konuda tutkunluk artar. Öğretim ve eğitim müzesini halkın gezmesi serbesttir.

2. Öğretim ve eğitim müzesinde bulunan tüm araç ve gereçler, herkese açıktır. Her okul öğrencisi, öğretmeni ile gelip, müzelerden ve araç-gereçlerden yararlanabilmelidir. Birçok öğretmen, fen araç ve gereçlerinin kullanılmasını bilmez; hatta çoğu kez kullanmaktan çekinir. Bu gibi durumlarda müzeyi yöneten uzman öğretmenler, müzeyi gezeceklere uygulamalı dersler de gösterirler.

3. Kuşkusuz, derslerin uygulamalı, açık olarak öğretilmesi için her okul araç ve gerece gereksinme duyar. Gereksinme duyduğumuz araç ve gereçler o kadar çoktur ki, tamamlanması güçtür. Her okula öğretim araçları alacağımıza, tümünün toplanmasıyla merkezde tüm okullara ait, buyruklarına her an hazır okul müzesi kursak daha iyi olmaz mı? Yeni tür eğitimi uygulayınız derken araç ve gereçleri düşünmek, onları gözönüne almak gerekir.

Bir kentte yapılabilecek eğitim ve öğretim müzelerinin planını da çizdim. Planda bulunan daireler şunlardır:

1. Anfiteatr salon: 300, 400, 500 kişi alacak büyüklükte yapılır. Burada tüm okullar toplanabileceği gibi, ülkeye ait önemli toplantılar da yapılır. Ülkemizin hiç bir yerinde toplantı salonları yoktur.

Anfiteatr salonunda öğrenciye, kimyasal ve benzeri deneyler yapılır ve buna benzer uygulamalı dersler gösterilir.

2. Anfiteatr salonunun sahnesi: Bu sahnede öğrencilere özgü sinemalar gösterilir; tüm öğrenciyi biraraya toplayarak sinema göstermekle, ayrı ayrı her okulda sinema göstermek arasında eğitim açısından çok fark vardır. Burada okullar, "tarihsel ve ahlâksal temsiller" verirler; tiyatro sevgisini eğitirler. Okulların tarihsel ve ahlâksal tiyatrolarına, müziklerine halk çağrılır. Tüm büyük merkezlerde yavaş yavaş öğrenci sahneleri kurulmalıdır.

3. Özel kimya labaratuarı: Öğretmenlerin ve müze memurlarının çalışmasına ayrılmıştır. Öğretmenler ve memurlar, burada her türlü deneyleri yaparlar.

4. Genel kimya labaratuarı: Burada öğrenciler okudukları derslere ait serbest ve kendi başlarına deneyler yaparlar.

5. Özel fizik labaratuarı: Uzmanların, öğretmenlerin ve müze memurlarının incelemelerine ayrılmıştır.

6. Genel fizik labaratuarı: Öğrencilerin serbest deneyler yapabilmelerine ayrılmıştır.

7. Kütüphane: Öğrenciler ve halk yararlanır.

8. Doğa tarihi ve tarım-sanayi müzesi: Okullara iyi fikirler verecek bir özelliğe sahiptir. Her yer gibi, burası da herkesin ziyaretine açıktır.

9. Beden eğitimi salonu: Her okul için düzenli beden eğitimi salonu yapmak olanaksızdır. Buna karşın, bir kente, kasabaya mükemmel bir beden eğitimi salonu yapılınca tüm okullar buradan yararlanırlar. Beden eğitimi salonuna atanan memur, bu konuda uzman olmalıdır ki, okulların beden eğitimi öğretmenlerine fikir ve bilgi de verebilsin.

10. Banyo: Öğrencilere sık sık banyo yaptırmak için Batıda yatısız ilkokullarda bile banyo yapmak, gelenek haline geldi. Buna karşın, bizim henüz yatılı okullarımızda bile banyo yoktur. Okul müzesinin duş ve banyosu, okulların emrine hazırdır. Jimnastik yaptıktan sonra öğrenciyi mutlaka duş yapmaya göndermelidir.

11. El işleri dairesi: Okullarda kâğıt, mukavva gibi araç ve yere gereksinme göstermeyen işler yapılabilirse de tel, demir, kil, tahta, doğrama gibi işler, genellikle araç ve gereç yokluğundan ve yerin darlığından yapılamıyor. Müzenin el işleri dairesi olursa, her okul nöbetleşe gelip, burada mükemmel bir biçimde çalışır.

12. Yer elverişli ise öğrencinin açık havada oyun oynamasına ait yerler de bulunmalıdır.

13. Memur odaları ve yatakhaneler.

ÖĞRETİM ARAÇLARI

Köy, kasaba ve kent okullarında öğrencinin daima yüzyüze gelmesi gereken birçok öğretim araçlarına ve levhalarına gereksinme vardır ki, bunları yavaş yavaş tamamlamak gerekir.

Ders levhalarını Avrupa'dan getirtmek, doğru bir yol değildir. Çünkü Avrupa'dan gelen levhalar, Fransızca ya da Almanca'dır. Öte yandan bunlar, bizim ahlâk ve geleneklerimize, ruhsal durumumuza göre düzenlenmemişlerdir. Üçüncü olarak çocuk, dünyaya gözünü açmaya başladığı zaman ülkemize ait bir şey gözlemeyip, sürekli olarak Batının büyüklüğünü ve kendi küçüklüğünü görecektir. Bu ise cesaret ve onur kırıcı pek kötü bir şeydir.

İle ait olmak üzere öğretim levhaları yapılıp bütün ilkokullara gönderilmelidir. Öğretim levhalarından her yıl bir miktar basılsa, birkaç yıl içinde epeyce değerli bir okul koleksiyonu oluşturulmuş olur. Öğretim levhaları böyle yapılırsa Avrupa'dan getirtmekten daha ucuz olur.

Levhalar, çocukların ulusal duygularını okşayacak, ilin ekonomik yaşamına canlılık getirecek genel bilgileri artıracak, fen bilgilerine hizmet edecek biçimlerde olmalıdır. Levhaları düzenleyip İstanbul matbaalarında bastırmak pek kolaydır.

GENÇLERE SPOR ALANLARI

Gençlere ait, halkın gençleştirilmesine ait spor yerlerinin kurulması, birkaç okul açmaktan daha yararlıdır. Bunu bir hükümet adamı, bir sağlıkçı gibi düşünürsek, spor alanlarının kurulması, hastanelerin önemini düşürür diyebiliriz.

Gerek okul, eğitim ve öğretim müzelerinin içinde, gerekse bağımsız spor alanları yapmak, yaptırmayı görev edinmek, yüreklendirmek, ilin eğitimiyle ilgilenen kişilerin önemli görevlerindendir.

AYDIN ZÜMRENİN YETİŞTİRİLMESİ

Bir hükümet kadar büyük olan bu ilin eğitimi ve okulları ile uğraşacak, ne yazık ki, yeterli sayıda aydın zümresi yoktur. İlin tüm okullarına canlılık, yaşam dirikliği verecek düzenleyici bir güç, bir kafa gerekir. Buna karşın, bugüne değin, ilde istenilen biçimde kafa varolmamıştır.

İl, kendi aydın zümresini öyle kişilerden oluşturmalı ki herbiri bilim ve fen dalında gerçekten uzman olsun, herbiri bir yabancı dili gerçekten bilsin. Bu aydın zümresini, öğretmen okulunda yetiştirmekle birlikte, il genel eğitim düzeninde, ulusal eğitimde sözüne güvenilir ve dinlenir bir danışma kurulu olsun. İlin ruhsal eğitimine ve yaşamına ait her konuda bunların kararlarına başvurulsun. Öğretmen okulunda her gereksinmeleri sağlanan, hatta herbirine, ailece oturabilecek küçük evler verilen bu kişiler, tüm zamanlarını inceleme, araştırma, görüş bildirmeye ayıracaklardır. Gençlere öğretmen okulu salonunda ya da okul müzesi salonunda verilecek toplumsal ve fenle ilgili konferansları, aydın zümre yönetecek ve öğretmenlere gönderilecek yazılı konferansları, kitapları yine onlar yazacaklardır.

Bu aydın zümre nasıl yetiştirilir? İşte bu, önemli bir sorundur. Ben bu konuda oldukça pratik düşünüyorum. Avrupa'ya, Amerika'ya, her nereye olursa olsun, öğretim ve araştırma için adam göndermekle... Fakat sıradan kişileri göndermek doğru değildir. Aşağıdaki koşullara uymak, bence doğrudur:

1. Gönderilecek kişileri yarışma sınavına sokmak gerekmez.
2. Öğretime gönderilecek kişileri seçmelidir.

Yarışma sonunda kazanan nice kimseleri gördük ki, Avrupa'da çalışmadı ya da düzenli eğitime ısınamadı; daha havai ya da daha yüksek okullara gönderilmesini istedi.

3. Seçilen kişiler, öğretmenliği meslek edineceği, kendisini bu işe vereceği, tam anlamıyla ülkenin ilerlemesi için fedakârlık yapacağını taahhüt etmelidir.
4. Şimdiye değin öğretmenlik yapmış, deneyim elde etmiş kişilerden seçim yapmak uygundur. Çünkü ancak bu biçimde, koşullara uygun kişiler seçilmiş olur.
5. Her olasılığa karşı, öğretime gönderilen kişi ile sözleşme yapılmalıdır. Öğretime gönderilecekler, mutlaka Türk olmalıdır.

Şimdi gönderilecek kişilerin hangi fen bilimlerini öğrenmeleri gerektiği konusuna gelelim. Bunun için her şeyden önce ilin gereksinmelerini düşünerek şöyle bir karara vardım:

1. Bir ya da iki kişi pedagoji eğitimi için İngiltere ya da Amerika'da yüksek okullara gönderilmelidir. Bu kişiler tatil zamanlarında diğer ülkelere gönderilmeli ve öğretimden sonra yine büyük bir araştırma gezisi yaptırılmalıdır. Öğretimi tamamladıktan sonra İngilizceyi çok iyi bilecektir. Başka bir yabancı dil öğrenmesi, kendi isteğine bağlıdır.
2. Bir kişiye, tarım ve özellikle de okullarda tarım konusunda öğrenim ve inceleme yaptırmalıdır. Bu konuda özellikle salık verilen, Amerika ile İngiltere'dir. Bu kişi, Avrupa'da mutlaka üniversite derecesinde öğrenim görecektir. Öğrenim gördüğü ülkenin dilini oldukça iyi öğrenecektir. Bu kişi, ülkemizin yüksek tarım okulundan mezun olmalıdır.
3. İlköğretmen okulundan mezun, fakat kişiliği ve çalışması ile bilinen ve sağlam bir efendiyi, uygulamalı tarım ve çocuklara tarım öğretimi için Macaristan'ın "Romeron" Tarım Öğretmen Okuluna iki yıllık öğrenim ve bir yıl da kız ve erkek ilkokullarını gezmek ve altı ay kadar da en mükemmel bir tarım ilkokulunda staj yapmak üzere gönderilmelidir. Bu kişi Macarca ile Almanca öğrenecektir.
4. Felsefe, kimya, doğa tarihi öğrenimi için Almanya üniversiteleriyle İngiltere'nin Oxford ve Cambridge üniversitelerine uygun miktarda öğretmen gönderilmelidir. Başka bir yabancı dil öğrenmeleri, isteğe bağlıdır.
5. Beden eğitimi öğretmeni olabilecek niteliğe sahip ve meraklı, bilimsel bilgisi bilinen bir genç öğretmen İsveç Beden Eğitimi Okuluyla, Neens'teki "Okul Oyunları" okuluna bir-buçuk yıl öğre-

nim ve bir yıl da gezi için ve yabancı dil öğrenmek üzere gönderilmelidir. Bu kişi, program çerçevesinde olmak üzere, Alman, İngiliz, İsviçre okullarında staj yapacaktır. Geriye döndüğünde Almanca ile İngilizceyi mükemmelen, İsveç ve Fransız dillerini de bilecektir.

6. Yine el işleri ve ev işleri öğrenimi için bir genç öğretmen efendiye, İsveç'in Neens kentindeki El İşleri Okuluna gönderdikten sonra İsviçre, İngiltere, Almanya okullarında staj yaptırmalıdır. Bu kişi geri döndüğünde Alman, İsveç ve İngiliz dillerini konuşabilecek ve okuyacaktır. Almanca ile İsveç dili birbirine yakın olduğundan, bunları bir dil saymak gerekir.

7. Tarih ve coğrafya, matematik öğrenimi için iki efendiyi Almanya üniversitelerinden birine göndermelidir. Tarih ve coğrafya öğrenimi için üniversitenin edebiyat bölümüne giren bu efendi, Almanca, Fransızca öğreneceği gibi azçok edebiyat incelemesi de yapar. Matematik öğrenimi görecek efendinin Almanca'dan başka bir dil öğrenmesi, isteğine bağlıdır.

8. Resim ve müzik öğrenimi için de İtalya'ya bir kişi göndermek uygundur.

Bu işe şimdi başlansa, üç-üçbuçuk yıl sonra ilin eğitim düzeniyle tamamen ilgili pedagoji, tarım, felsefe, kimya, doğa tarihi, beden eğitimi, el işleri, resim, müzik, tarih ve coğrafya, matematik dallarında uzman on-onbir bilgili öğretmene sahip olunacaktır.

Yine üç yıl sonra Aydın İli eğitim düzeni için, İngiliz, Alman, Fransız, Macar, İtalyan, İsveç dillerini bilen aydınlar zümresi emre hazır bulunacaktır.

Gönderilecekleri zaman kimseden yabancı dil bilip bilmedikleri aranmaz; çünkü gençlerimiz içinde İngiliz, Alman; hele Macar, İtalyan, İsveç dillerini bilenler hemen hemen hiç yoktur. Olsa bile bizim istediğimiz meziyetlere sahip olamaz. Dil öğrenmeyi o kadar güç ve uzun süren bir uğraşı sanmamalıdır. Herhalde hiç dil bilmeden gidip doğrudan doğruya o ulusun ağzından öğrenmek daha uygundur. Gidecekler, mutlaka öğrenim görecekleri fenni bilmelidirler.

Dediklerimin gerçekleştirilmesi için pek çok para sarfedilmeyecektir. Hatta sarfedilecek para pek önemsizdir. Hepimiz biliyoruz ki, bunun kadar daha nice yerlere boşuna para sarfedilmektedir. Bunlar hep yapılırsa, kuşku duymayalım ki, az zaman sonra Aydın İli Türkiye'nin İsviçresi olur.

Her sene öğretmen okulundan büyük bir yararlıkla çıkıp atandığı okulda bir yıl mükemmelen görev yapan genç öğretmenlerden her yıl beş beş efendiyi, dönüşlerinde yine arzu edilen yerlerde öğretmenlik yapmak üzere Avrupa ve Amerika'ya tahsile göndermelidir. Bunların tahsil süresi iki ve üç yıl olur.

ERKEK ÖĞRETMEN OKULU

Okul binalarının, eğitim ve alışkanlık ile çok büyük bir ilişkisi vardır. Okul yalnız ders okumak, bilgi vermek aracı olmuş olsaydı,

binanın hiç bir değeri ve önemi olmazdı. Buna karşın, okulun ruhu ve biçimi, eğitimin karargâhıdır. Okul temizliği, kendine bakmayı, insan gibi yaşamayı öğretecektir. Okul, düzeni, düzenli zevk almayı öğretecektir. Görgü kurallarını, oturmak, kalkmak ve yemek yemeyi gösterecektir. Bir okul ki, öğrencinin yüzünü yıkayacağı yer kuyu başıdır; bir okul ki, öğrencinin, başını tarayacağı, sakalını traş edeceği, dişini temizleyeceği yerden yoksundur. Bir okul ki, çamaşır saklayacak, cuma giysisini buruşmadan koruyacak dolaplardan, düşgün elbise giymekten habersizdir. Bir okul ki, dersanesi, çalışma yeri, bu yüzden karışıklık içindedir, uzmanlaşmaya ait dersanelerden yoksundur. Söyleyiniz, bu okulda sekiz hesap kuralı, kırk geometri sorunu, otuz okuma parçası, yirmi gramer dersi, yirmi kemik adı, beşyüz ülke adı, altmış hükümet yasası öğretmekle adam yetiştirmiş olur muyuz? Yüzyılın toplumsal heyetleri beceriksiz, kuru bilgi kutusu adamları hiç istemiyor. Bu yüzden geleceği yapacak çocuklarımızın, daha açık deyimle, gelecekteki yaşamımızın yaratıcılarını, yol göstericilerini oluşturan erkek öğretmen okuluna ve onun binasına en büyük önemi vermek gerekir. Erkek Öğretmen Okulu binalarının inşa koşulları için kişisel hiç bir görüş söylemeye gerek duymadan, Batı uzmanlarının görüşlerini burada sıralıyorum:

1. Erkek öğretmen okulu, tüm yönetim ve sağlık koşullarına sahip olmalıdır.

2. Öğretmen okulunun binalarını kent içinde kurmak doğru değildir. Kentlerin ucunda, tantanadan uzak olmalıdır. Genel yaşam alanı dışında olmalı, fakat arasıra toplumsal yaşama karışmalı, yaşamın dalgalanmasını görebilmelidir.

3. Okul geniş araziye sahip olup, açık hava eğitimi ve öğretimi uygulanabilmeli ve okunan tarım dersi, toprak üzerinde araç ve gereçlerle uygulanmalı ve gözler önünde verilmelidir. (Hele ülkemizde öğretmen okullular, köylere ve köylerden başka şey olmayan kasabalara gideceklerinden, çiftçiliğe ve kır dünyasına göre eğitilmelidir.)

4. Okulun, sınıflardan başka çalışma yeri, kütüphane, teneffüs salonları, jimnastikhane, tuvalet ve ders salonları bulunmalıdır. (Köye öğretmen olacak kimselere duş ve tuvalet salonunun ne gereği var deniliyor. Anglosakson ve German eğitiminin eleştirmeni olan Edmond de Mouldin, yaşamaktaki düzen ve incelik ile güç üretimi arasında çok sıkı bir ilişki bulmuştur. Hem, köylerimizi şimdiki pislikten, kötü ve zararlı yaşamdan kurtarmak için, önce öğretmenleri insan gibi yaşamaya yöneltmeliyiz.)

5. Öğrenciye ve öğretmenlere ait kimya labaratuarları ile felsefe, doğa tarihi, tarım ve sanayi müzeleri, el işleri dersaneleri olmalıdır.

6. Her öğretmene ait okul çevresinde özel evler, bağımsız küçük evler inşa edip, bunları küçük kiralarla öğretmenlere vermeli ve bu yolla onları okula daha çok bağlamalıdır.

7. Okuldaki hayvanlara bakmak, tarlaları sulamak, okul çiftliğini temizlemek, tarım servisi, öğrencilerin görevidir.

8. Öğretmen okulu çevresinde mutlaka uygulama okulu bulunacaktır. Bu, yatılı olursa, daha iyi olur.

Tam teşkilâtlı bir öğretmen okulunun daire ve salonları için istenilen nicelik ve nitelik aşağıdaki tablo ile açıklanır:

Sayı		Sayı	
	yeterli sayıda dersane		teneffüs yeri
1	tarih-coğrafya dersanesi	1	felsefe dersanesi
1	doğal tarih tersanesi	1	kimya labaratuarı (öğretmen ve öğrencilere özgü)
1	felsefe ve kimya dersaneleri arasında 100 kişilik anfiteatr		ders çalışma salonları (dersanelere yalnız ders zamanı girilir, ders çalışması, mütaala salonunda yapılır)
1	resim salonu		her sınıfın yanında vestiyer odacıkları
1	müzik salonu	1	parlovar
1	okul müzesi	1	tahıl ambarı
1	el işleri ile eğitim ve öğretim müzesi	1	odun ambarı
1	mukavva, kağıt el işleri ders odası	1	eşya deposu
1	kil, alçı, toprak el işleri ders odası	1	demirden yapılmış eşyanın korunma deposu
1	teneke, tel ve demir işleri ders odası	1	ziraat araçları deposu
1	500-600 kişilik konferans salonu ve sahne	1	çamaşır deposu
1	müdür odası	1	öğrencilerin eşyasını koruma deposu
1	müdür yardımcısı odası	1	tarım dersi, süthane uygulama yeri
1	nöbetçi öğretmen odası	1	tarım dersi böcekcilik uygulama yeri
1	öğretmenler salonu	1	tarım dersi tavukçuluk uygulama yeri
1	servis alan efendilere ait oda	1	alam-i kaviye rasathanesi
1	hizmetli odası	1	mutfak
1	sekreter odası	1	bulaşıkhane
1	kütüphane	1	tabak, tencere vb. koruma odası
1	kirli çamaşırları koruma odası	1	çamaşırhane
1	temiz çamaşırları koruma odası	1	devşirme ve oturma odası

Yatakhane		Hastane	
sayı		sayı	
1	yataklar salonu	1	dahiliye salonu
1	yatakhane tuvalet odası	1	hariciye salonu
1	yatakhane elbise asma odası	1	dinlenme salonu
1	nöbetçi öğretmen yatakhanesi odası	1	muayene odası ve eczane
		1	doktor ve hastane memuru bürosu

Jimnastikhane

Sayı		Sayı	
1	salon	1	duş dairesi
1	balkon anfiteatr	1	yönetici ve beden eğitimi öğretmeninin odası
1	soyunma odaları	1	araçları koruma odası

Erkek Öğretmen Okulunun eğitim ve öğretim yöntemlerini burada yazacak değilim; yazarsam, bir pedagoji kitabı yazmış olurum. Öğretmen okullarının eğitimini, kişi, istek, yasa değil, büyük bir fen belirler. Öğretim programını, eğitim ve öğretimi fennî ve toplumsal gereksinme ruhu ile uygun biçimde yenileştirmek Eğitim Bakanlığının görevidir. Esasen bu konuda bir şeyler yazılsa, ayrı bir kitap daha yazılmış olur. Bununla birlikte Eğitim Bakanlığı, program konusunda işin sonucunu önceden kestirircesine hareket etmek istiyor. Geçen yıl öğretmen okulu müdür ve öğretmenlerinin dersler hakkında birçok kez raporlar vermesi, buna bir kanıttır.

ERKEK ÖĞRETMEN OKULUNDA AYLIK SORUNU

Eğitim Bakanlığı yayınladığı ilköğretim yasası ile öğretmen okulu öğretmenlerini toplumumuzun en yüksek tabakalarından seçiyor. Bu, önemli çalışma yasası olduğu gibi, uygulamada da aynen geçerlidir. Bakanlıkça, öğretmen okullarına atanacaklarda eğitim ve öğretimde beceriklilik aranıyor. Diğer okullara seçilecek öğretmende aranmayan nitelikler, öğretmen okulu öğretmenlerinden isteniyor.

Üniversite ve yüksek okullardan mezun olmayan efendilerin erkek öğretmen okuluna öğretmen olamayacağını, yasa söylüyor. Yüksek okul mezunu bir efendi ikinci dereceden bir okula öğretmen olursa, yüksek aylık alıyor; en az 1.000, en fazla da 1.500 kuruş. Buna karşın, aynı okuldan mezun ve belki de eğitim açısından nitelikleri daha iyi bir efendi, erkek öğretmen okulunda öğretmen olsa, alacağı aylığın en düşüğü 500, en fazlası 1.000 kuruştur. Yönetim alanında da durum böyledir. Örneğin öğretmen okulu müdür ve yardımcıları yüksek öğrenim gördükleri ve seçimlerinde sıkı bir kişilik ve meslek bilgisi arandığı halde, aylıkları birinin en az 1.400, diğerinin 1.100 kuruştur. Bundan başka öğrenmen okulu müdür ve yardımcıları diğer okullarda 1.500 kuruşluk birer grup olan haftada onbeş-onaltı saatlik ders okutuyorlar. Öğretmen okullarının yönetimi, diğer okullara oranla, daha önemli ve zor iken bu işlerde bütün bu büyük öğretim çalışması arasında bu işle uğraşacak olan, müdür ve yardımcılarıdır. Sultaniye ve diğer okulların müdür ve yardımcılarının eğitim ve yönetime yardım edecek yardımcıları vardır... Öğretmen okullarında 500 kuruşlu yetenekli öğretmenler biliyorum; onların sultaniyelere ilkokul öğretmeni olmuş 750 kuruşlu öğrencilerini de tanıyorum...

Öğretmen okullarında bazı dersler var ki aylıkları 100 ile 200 kuruş arasında!... Örneğin müzik dersi!... O kadar önemli ve kesin bir müfredat programına sahip o dersi okutmak için geniş bilgiyi kazanmak için uzun süre harcamaya gereksinme varken, aylığı ayda 200 kuruştur. 200 kuruşa öğretmen okulunda öğretmenlik yapacak kimse, ancak tekke ilahiyatçısıdır!... El işleri dersi var, haftada sekiz zorunlu derse hazırlanmaktan daha fazla hazırlanmayı zorun-

lu kılar. El işleri, öğretmen okulları için o kadar önemlidir ki, birçok dersler ortadan kaldırılsa bile ona dokunmak asla doğru olmaz. El işleri dersinde tel, karton, kâğıt, demir, tahta, oyma işleri var ki, herbiri bir sanat ve eğitim aracıdır. El işlerini Pestalozzi, Fröbol gibi eğitimci dahiler şiddetle savunurken, biz onun öğretmenine, öğretmen okulunda 200 kuruş vererek öğretmenliği, fikir ve sanayi gelişmesinden yoksun birine bırakmak istiyoruz.

Kısaca aylık konusunda okullar arasında bir eşitlik gözetilmiyor. Fedakârlık ettirilmek, hazine kazandırılmak isteniyorsa, bu tüm okulların öğretmenleri için de geçerli olmalıdır. En kanaatkâr insanların öğretmen okulu öğretmenliğine dahil olduğuna ilişkin elimizde hiç bir belge yoktur kanısındayım! Yoksa öğretmen okullarına girmiş ve girecek olan yetenekli öğretmenleri yitirmekten, diğer okullara gitmelerine neden olmaktan, bu nedenle de okullar arasında bir dama taşı hareketi yaratmaktan başka bir sonuç elde edilemez. Öğretmen okullarında öğretmenlik yapmak uzmanlığını kazanmış kişilerin aynı meslekte eşit aylık almalarını engellemek, doğru yapılmış bir iş değildir.

İlin beyni, öğretmen okuludur. Öğretmen okulunun beyni de öğretmenlerdir. Onların refahsız, gün görmeksizin yaşamalarından, kitap alabilmeleri, deney ve inceleme gezileri yapabilmelerini sağlamak için geçim sıkıntısından kurtarılmaları gerekir.

EN YENİ ERKEK ÖĞRETMEN OKULU MEZUNLARI

En yeni öğretmen okulu mezunlarından nasıl yararlanılır? Bu öyle bir sorundur ki, "ilköğretim" konusu kadar önemlidir. Dört yıllık öğretmen okulu mezunlarını, iliniz ancak bu yıl verecektir. En yeni öğretmen okulu öğretmenlerinin verimlilikleri, ancak gelecek yılın sonundan itibaren eğitim-öğretim alanında görülecektir.

Eski öğretmen okulları, iki yıllıklar da dahil olarak, iyi bir hazırlık öğretimi yapmış olarak okula giriyorlar. Okula alınanların uzun bir sınavdan geçirildiklerini, birinci sınıflarımızın çoğunluğunun lise mezunu olduklarını; bir kısmının ise sultanilerin son sınıf öğrencilerinden oluştuğunu görmüştüm...

İlin öğretmen okulları öğretimi gittikçe yükseliyor. Bursa ve İzmir'deki son deneyimlerime dayanarak gördüm ki, bu öğretim, lise gören efendileri yüksek bir bilim ve bilgi ile donatmalıdır. Yüksek bir düzeyin eğitim becerisinin daha etkili olacağı kuşku götürmez.

Bugünkü öğretmen okullarından çıkacak efendiler, bilim ve fennin mümkün olan uygulamasına yetenekli olmakla birlikte (Eğitim psikolojisi, pedagoji, öğretim ve öğretimle fenni eğitim, tarih ve yaşam eğitimi... gibi) öğretmenliğe mutlaka gerekli olan meslek dallarının uygulayıcısıdır. Çeşitli ziyaret ve gezilerle toplumsal anlayış hakkında bilgi topladığı gibi eğitim ve psikolojinin uygulama yerlerinin, labaratuarlarının çalışına sonuçları onlara ulaşıyor. Uygulama

okul ve dersaneleri, izcilik öğretim ve deneyimleri, ders anlatabilmek, en sağlam ve güvenilir öğretim yöntemlerini kullanabilmek, öğretim araçlarını kullanmak gibi uzmanlıkları sağlamakla birlikte, çeşitli çocukların çeşitli ruhsal durumları, kişilikleri, çalışma yetenekleri, bedensel durumları hakkında da incelemeye yöneltmektedir: Uygulama okulunun öğrencileri ve yeni giren efendiler üzerindeki psikoloji ve öğretim deneyim ve uygulamaları, onları bir laboratuar sonucu verecek bir özelliktedir. Yeni öğretmen okulları için uğraşılar, bunlardır.

Yukardaki sorumuzu yineleyelim: Bu yeni öğretmenlerden, yorulmadan çalışmak için azimli oldukları kanısında olduğum bu öğretmenlerden nasıl yararlanılır?...

Bilinmelidir ki ortaokul öğretmeni kişiler, önceleri altı yıllık ilkokul müdürlüklerinden ya da eski öğretmen okulundan veya liseden çıkmış pedagoji ve öğretim yöntemlerinin yeniliklerinden haberi olmayan kişilerdi. Bu kişilerin içinde pek az sayıda, bilim ve fen eğitimi-öğretimi görenler olduğunu sanıyorum.

Şimdi yeni öğretmen okulundan birçok bilimsel beceri ve eğitimle çıkan meslek eğitimine istekli genç öğretmenleri, bunların yönetimine mi vereceğiz? Eğer bu akılsızlık yapılırsa, nitelik açısından ülke hiç bir öğretmen kazanmamış olur. Eskiler, öğretim ve eğitim sanatının cahilleri, genç öğretmenlerin tüm bildiklerini uygulamalarına engel olacaklar; belki bazıları engel olmayacaksa da tarafta da olmayacaklardır. Bilim ve eğitim bugün öyle müstesna bir yer almıştır ki, dünkülere pek güç gelen, büyük bir günah sayılan şeyler, bugün güçlü bir eğitim aracıdır. Yeni öğretmenin tüm yaşamı, gürültü-patırtı, arkadaşlarına dert anlatamamakla geçecektir. O, uğraşacak; karşısında kendisini dinlemeyeni görünce, ya işi oluruna bırakacak ya da meslek öğretimini bırakacaktır ki, pek kötü ve acı bir sonuç!...

Erkek öğretmen okulundan mezun, çalışkan bir öğretmen tanırım. Dört-beş öğretmen ve eski bir müdürle yönetilen bir okula öğretmen olarak atanmıştı. Göçmen olması nedeniyle, muhtaç durumdaydı da... Geldiği günden itibaren eski yönetici ile yeni öğretmen arasında anlaşmazlık başlamıştı. Biri, bahçede uslu uslu duvar dibinde oturmayı, lütfen beş-taş oynamaya izin verdikten sonra sessiz sedasız oyuna devam etmeyi başarı sayarken; diğeri, bu eğitimin ihanet olduğuna karar veriyordu. O, koşturmak, oynatmak, söyletmek, şarkı söyletmek, bağırtmak istiyordu. Sonunda müdür, yönetici olduğu için, istediğini buyuruyor, yeni öğretmeni sessizliğe ve çocukları yaramazlık yapmamaya çağırıyordu.

Yeni öğretmen, tümevarım ve tümdengelim yoluyla dersler veriyor. Eski hoca, buna takılıyor ve diyor ki, "Bunlar, afyon yağıyla, sarımsakla karınlarını doyuruyorlar; onlarda beyin yoktur. Soru ve yanıt yazdır, güzelce ezberlesinler..."

İki karşıt ruhu bundan daha güzel açıklayan bir örnek daha

olamaz. Bu nedenle yeni öğretmen okulu mezunları eskilerin yanına gönderilirse, elde edilecek zararlı sonuç, bunun aynısı olacaktır.

Yeni öğretmen okulu mezunlarını, ikişer ikişer, belki de üçer üçer, uygun okul öğretmenliklerine göndermelidir. Rumeli'de öğretmen okulu müdürü bulunduğum sırada, bazı kişiler, yeni ortaya çıkan öğretmen efendilerden her okula birer tane dağıtarak tüm okullara ruh ve canlılık vermek amaç ve niyetini taşıyorlardı. Ben ise kalabalık ve birlikte olduklarında daha başarılı olacakları görüşünde idim.

Sonunda bazıları teker teker yaşam kazandırmak üzere ilkokullara girdiler! Bazıları da birer okulda kalabalık olarak yerleştiler. Aradan bir yıl geçmişti, hep birlikte gördük ki: Okullara canlılık verecek zavallı gençler öldürülmüşler!.. Diğerlerinin okulları ise çevrelerinin, belki Rumeli'nin en ileri bilim yuvaları durumuna gelmişti.

Bu nedenle, yöneticilik kendilerinde olmak üzere öğretmen okulu mezunlarını bir yere toplayıp, eski kafaları kendi hallerinde ve dünyalarında bırakmak en gerekli önlemdir.

Eskiden ortaokul dediğimiz nice altı sınıflık ilkokullar var ki, köhne ve eğitim yeteneğinden, yaratıcılık sanatından habersiz öğretmenlerin elindedir. Yeni öğretmen okulundan yıldan yıla çıkan efendileri, ikişer ikişer ya da daha kalabalık olarak bu gibi önemli ve gerekli merkezlere ve köylere atamalıdır. Bu efendilerin içinde en uygun olanını ya da derecesi yüksek bulunanı, müdür yapmalı ve diğerleri az farklı aylıklarla öğretmen olmalıdır.

"Çok okula mı, yoksa iyi okula mı?" Nicelik olarak çok okul değil; az, fakat iyi okul gerekli. Bu program ve amaca dayanarak bu yıldan itibaren çıkacak yeni öğretmenler aracılığıyla az, fakat iyi okullar açmalıyız. İstenilirse, eski öğretmenler ayrıca yeniden göreve alınarak, çok okul açılabilir. Bununla birlikte çok okulun açılıp açılmamasına hiç bir eğitim uzmanı taraftar olamaz...

Kısaca yeni öğretmen okulundan yarar sağlamak için aşağıdaki koşullara mutlaka uymak gerekir:

1. Eski öğretmenlerin yanına asla gönderilmemeli.
2. İkişer, üçer olmak üzere gönderilmeli.
3. Yöneticilik mutlaka kendilerinde olmalı.
4. Yeni mezunlarla önce ilkokulun eğitim ve öğretiminin en önde geleni olup, ülkenin toplumsal ilerlemesi ve ekonomisinde pek önemli yeri olan altı yıllık ilkokulları düzeltmeli.

Öğretmen okullarında ve diğer ilk eğitim okullarında bu kadar yıllık deneyim ve incelemelerime dayanarak söyleyebilirim ki, yukardaki koşullara uyulmadıkça, öğretmen okulu mezunlarından en az derecede yararlanmak bile olanaksızdır. Bir genç öğretmen, kasaba, köy, köycük, her neresi olursa olsun, hizmet etmek için okuldan bir fedakârlık duygusu ile çıkıyor; o, yaşamını geleceğin hizmet göreceklerine, onların eğitimine ayırmış ve fedâ etmiştir. Fakat ister

ki onun yolları açık olsun; engellerle uğraşıp zaman yitirmesin; duraklamalar yapmaması için önlemler almasına izin verilmiş olsun. Engellerle uğraşmakla yol alınmaz...

Bayraklı, 16 Mayıs 1915

Broşürün basımı zor bittiği için bu yılki eğitim-öğretim görüşmelerinden önce Genel Meclisin yüce üyelerine zamanında sunulamadı. Gereksinme her zaman var olduğundan, içindekiler gelecek yıllarda da uygulanabilir.

TÜRK-SOVYET DOSTLUĞU ÜZERİNE*

ÇEVİREN
GÜLTEKİN EMRE

"Türkiye ile SSCB arasındaki dostluk kuvvetlendi."

J. Stalin
(SBKP XVII. Kongresi Raporundan)

GAZİ MUSTAFA KEMAL
TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI

Yeni Türkiye ve Sovyet Rusya arasında birçok deneyimden geçen ve giderek güçlenen, herhangi bir üçüncü devlete karşı yönelmemiş olan ve her iki ülkeye en büyük güvenliği sağlayan dostluk, halklar arası ilişkilerde nezaket, bağlılık ve sürekliliğin çok güzel bir örneğidir.

İSMET PAŞA
TÜRKİYE BAKANLAR KURULU BAŞKANI

Devrimci ülkeler bu onuncu yıldönümün ne denli esin verici değeri olduğunu iyi bilmektedirler. Biz, Ankara'da değerli dostumuz Surits'un evinde Sovyetler'in onuncu yıldönümünü kutlarken heyecan verici bir sevinç yaşadık. O sıra bizim onuncu yıldönümümüze daha beş-altı yıl vardı, bu süre bana bitmez bir asır gibi geliyordu. Onuncu yıldönümü törenlerimize seçkin bir Sovyet heyeti katıldı. Bu, gerçekten sevincimizi ve bayramımızın önemini artırdı. Daha devrimlerin en ateşli zamanından başlayan görüşmelerde, iki kom-

* "Türk-Sovyet Dostluğu Üzerine" başlığı altında sunduğumuz demeç ve yazılar, Sovyetler Birliği'nde yayımlanan *Stroim* Dergisinin, Türkiye Cumhuriyetinin 10. yıldönümü nedeniyle hazırladığı, Mayıs 1934 tarihli "Türkiye Özel Sayısı"ndan çevrilmiştir. —*Y.Ü.*

şu ülkenin sorumlu kişileri birbirlerine duygu ve düşüncelerini anlattılar. Sovyetler'in her gün büyüyen gücü ve başarıları karşısında yaşadığımız dostluk ve güven duygusu, bizim olumlu yanlarımızı görmekten ve belirtmekten memnunluk duyan Sovyetler Birliği'nin duygularıyla tam bir uyum içinde olmuştur. Sayın Horoşilov ve arkadaşları Türkiye'yi daha iyi görsünler, tanısınlar diye, biz ilk günden protokol kurallarını bir yana bıraktık. Böyle yaptığımız da çok iyi oldu!

Önümüzdeki ortak bayramda Türkiye sanayi inşaasının elle tutulur sonuçlarını göstermeyi şimdi bir görev olarak üstleniyorum. Devrimimizin ayırdedici nitelikleri, onların teknikte, toplumsal ve sınaî kalkınmada, tek sözle, insanın barış içinde yaşaması ve çalışmasında başarı ve mutluluk aramalarıdır. Sovyetler'den duyduğum en dostça sözlerden biri, onların sanayii inşaada bizi teşvik etmeleri oldu. Bizim kanımıza göre, ülkemizin kalkınmasında temel kaynak ve araç, sanayidir. Ve bunun yaratılması için, biz, SSCB ile işbirliğinden güvenle yararlanmaya başladık. Bizim bu başlangıcımızın tam bir başarıyla sonuçlanması için tüm koşullar vardır. Yeni büyük pamuklu dokuma fabrikalarımız Sovyet sanayiinin yetkin yapıtları ve parlak başarıları olacaktır. Sovyetler'in yirminci ve otuzuncu yıllarına da başarılar, mutluluklar dilerim.

M. İ. KALİNİN
SSCB MERKEZ YÜRÜTME KOMİTESİ BAŞKANI

Türk hükümeti, beyanlarında, SSCB ile dostluğun Türk dış politikasının asıl ilkesi olduğunu defalarca vurgulamışlardır. Belirtmeliyim ki, bizim için de Türkiye ile dostluk dış politikamızın önemli bir etkeni ve genel barışın sağlanması uğruna savaşımımızda organik bileşim unsurudur.

V. M. MOLOTOV
SSCB HALK KOMİSERLERİ KURUL BAŞKANI

Stroim dergisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne özel sayı ayırma girişimini hararetle selâmlıyorum. Sovyetler Birliği, yabancı emperyalizmin zincirinden kurtulması için Türk halkının devrimci savaşımını her zaman destekledi ve yeni Türkiye'nin ekonomik ve kültürel kalkınmasına yardıma hazır olduğunu gösterdi. Sovyet kamuoyu dost Türkiye'nin yaşamıyla daima ilgilenmiştir. Son yıllarda iki ülkenin politik yaklaşımı, kültürel ilişkilerin önemli ölçüde genişlemesiyle ve bilim ve teknik alanda deneyim alış-verişiyle yanyana gelişmektedir. Bu ilişkilerin gelişmesinde Türkiye Bakanlar Kurulu Başkanı İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin önemli toplum ve siyaset adamlarıyla birlikte 1932 ilkyazında SSCB'ye gelişleri büyük rol oynadı, benim ve arkadaşlarımın bu konuda çok iyi anıları vardır. Voroşilov yoldaşın başkanlığındaki Sovyet heyetinin Türkiye'ye geçen yılın güzünde yaptıkları karşı ziyaretleri halklarımız arasında siyasal ve kültürel ilişkilerin daha da güçlenmesine olanak sağladı.

Bu ilişkiler ekonomi ve politika alanındaki büyük sorunlar çerçevesinde her iki ülkenin ortak çıkarları için sağlam bir temel oluşturmaktadır.

K. E. VOROŞİLOV

SSCB DENİZ VE SAVAS İŞLERİ HALK KOMİSERİ, TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN ONUNCU YILDÖNÜMÜ TÖRENLERİNDE SOVYET HÜKÜMETİ HEYETİ BAŞKANI

Sultan rejiminin ulusal bağımsızlığa ve kültürel gelişmeye giden yolunu bilinçle kapattığı eski Türkiye'nin ne olduğunu hepimiz iyi bilmişizdir ve bilmekteyiz. Geçen yılın güzünde bağımsız, yeni, en iyi yaşam hakkını muzaffer bir silahlı savaşımla elde etmiş yeni Türkiye'nin konuksever toprağına bu yüzden büyük bir ilgi ile girmiştim. Şunu belirtmeliyim ki, gerçek, en cesur tahminlerimizin de ötesinde olmuştur. Zincirlerini kırarak geçmişin kötü anısından kopan ve yolu üzerinde geçmişin kalıntılarını amansız biçimde süpüren, ekonomik, politik ve kültürel gücünün sağlamlaşması için yiğitçe ve çabayla çalışan yüce ve yetenekli bir halk gördük. Büyük siyaset adamlarından köylülere değin Türk halkının birçok temsilcisiyle karşılaştım ve konuştum. Onların çaba ve çalışkanlıkları, daha tanışır tanışmaz göze çarpıyor. Sovyet hükümetinin tüm Cumhuriyet topraklarında gözleriyle gördüğü önemli sonuçlara bu halkın sadece on yıl içinde ne şekilde ulaştığı ortaya çıktı.

Biz, ülkenin ekonomik bağımsızlık yolunda ilerlediğini tanıtlayan Türkiye'nin iyi donatılmış yeni fabrika ve işletmelerini gördük. Yeni Kütahya-Balıkesir demiryolu hattından geçtik. Ankara, İzmir, Çanakkale, İstanbul'da birkaç yüz kilometre karayolu yaptık ve bu yolların değer bakımından çok yetkin durumunu saptadık.

Halkının ve ülkesinin ulusal kurtuluşu için savaşımında doğan yeni Türk ordusunu da gördük. Büyük Başkomutan Gazi Mustafa Kemal yönetiminde bu genç ordu unutulmaz Kurtuluş Savaşı yıllarında en ağır koşullarda savaşarak yüksek savaşım ruhunu göstermiş ve galip gelmiştir. Şimdi tüm ülkede olduğu gibi, bu ordu da çalışıyor, öğreniyor, büyüyor, çağdaş teknikle donatılıyor ve kuşkusuz Cumhuriyet Türkiyesinin bağımsızlığının sağlam dayanağı oluyor. Yalnızca yeni güzel yapılarıyla değil, halk eğitimin ciddî olarak örgütlendiğini, bilimin ve bilginin geniş olarak yaygınlaştırılması için kültürsüzlüğün kalıntılarıyla sert savaşımı göstermekle de mükemmel olan bir dizi yeni güzel okullar ve sergiler izledik.

Kölelikten kurtulmuş olan ve kendisine —nihayet!— toplumsal yaşam ve bilgi yolu açılan Türk kadınını, sağlam, neşeli ve sağlıklı delikanlı ve genç kızlarını derin bir heyecanla gördük. Türk gençliği, yeni Cumhuriyet Türkiyesinin bilgiye, bilime ve sanata doğru cesaretle giden bir simgesidir.

Dost Türkiye Cumhuriyeti'nde duyduklarımızdan ve gördüklerimizden o kanıya vardık ki, yüce, en sıcak saygı ve sempatiyi uyandıran Türk halkının tartışmasız ve deneyimli önderi Gazi'nin yöne-

timinde ulusal bağımsızlığını sarsılmaz bir başarıyla güçlendirmekte ve ulusal kültürünü yoğurmaktadır. Saygıdeğer dostumuz İsmet Paşa başkanlığındaki Türk hükümetinin üstün hizmeti, tarihsel bakımdan kısa sürede, bütün dünyanın gözle gördüğü böylesine büyük başarılar elde etmesindedir.

Türk-Sovyet dostluğunun, halkların dostluğunun birçok ülkenin uluslararası ilişkileri için örnek olarak büyüyeceğine ve güçleneceğine, güçlenmesine sürekli olarak yardımcı olacağına inanıyorum.

Ben ve heyet arkadaşlarım, bağımsızlık savaşlarının ülkesinde, Sovyetler Birliği'nin dostlarının ülkesinde bulunmamızın çok güzel anılarını her zaman saklayacağız.

KÂZIM PAŞA
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANI

Karışık savaş ve devrim koşullarında başlayan Sovyet-Türk dostluğu, bu dostluğun temelini atan yüce Lenin ve kurtarıcı Gazi Mustafa Kemal'in yüksek yönetiminde tüm halkların istediği genel barış ve yumuşama binasının ilk taşını koymuştur. Yalnızca iki ülke hükümetlerinin yönelimlerine dayanmakla kalmayan ama temelini iki barışçı halkın tam karşılıklı anlayışında bulan bu dostluğun önemi ve anlamı büyüktür.

Gelecekte çok değerli bir barış garantisi, karşılıklı ilişkimizin bu özelliğinin öteki komşu halklara örnek olmasındadır. 1932'de Sovyet bayramında seçkin bir Türk heyeti Moskova'da bulunmuştu. Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde ise, dost Donanma Halk Komiseri Voroşilov yoldaşın başkanlığında Sovyet heyeti Ankara'daydı.

Bu iki heyetin gezisi, komşu ülkeleri daha iyi tanımak ve şahsen görmek için düzenlenmişti. Her iki olay da iki halk arasında karşılıklı derin dostluğun güçlü bir gösterisi biçiminde ortaya çıkması için vesile olmuştur. Türk ve Sovyet Rusya halklarının birbirlerine karşı ilişkilerinde yürüttükleri ulusal politika, bununla, bir kez daha tüm gücüyle ve görkemiyle ortaya konmuştur.

A. S. ENUKİDZE
SSCB MERKEZ YÜRÜTME KOMİTESİ SEKRETERİ

Bizler, "Sovyet-Türk dostluğu" derken, her zaman sadık bir dış politikayla yüce komşu cumhuriyetle örnek barışçı işbirliği sağlayabilmiş olmaktan dolayı derin memnuniyet duyuyoruz. Lenin ve Stalin'in Türk halkına karşı ulusal politikasının Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında olduğu gibi, sonraki dönemde de kendini bütünüyle uygulamada haklı çıkarmasından ve iki ülke halklarını meydana gelen geçici siyasal düzenlemelerde değil, doğru anlaşılmış karşılıklı çıkarların sağlam temellerinde kurulmuş olan sağlam dostluk bağlarıyla birleştirmesinde gurur duyuyoruz.

Bir siyaset adamı için çeşitli ülkelerin halkları arasında dostlu-

ğun güçlenmesine yönelen çalışmadan daha onurlu, çeşitli ülkeler halklarının kendi refah ve kültürlerinin anlaşılması konusunda, halklar arasında savaş olasılığının yokedilmesi ve kardeşçe dayanışmanın sağlamlaşması konusunda birbirlerine yardım etmelerine doğru götüren çalışmadan daha saygın bir iş yoktur.

Komşu Türkiye'ye ve onun yürekli, sağlam ve güzel halkına selâm yollarım, SSCB ve Türkiye halklarının dostluğunun bütün dünya halkları için çekici bir örnek olmasını dilerim.

HÜSEYİN RAGIP BEY
SSCB'DE TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN OLAĞANÜSTÜ BÜYÜKELÇİSİ

Genel savaş arifesinde dünya politikası, halkları 1914 kırımına sürükledi. Bunu izleyen dört yıl içinde milyonlarca insan öldü. Bu korkunç bilanço karşısında bitkin insanlık, uluslararası ilişkilerde yeni ve daha mutlu biçimler aramaya başladı.

Yalnızca halkların mutluluğu değil, ama onların kendi yaşamlarını da ilgilendiren bu ödevin dünya ülkelerince hangi düzeyde gerçekleştirildiğini araştırmayacağım. Ama ben, Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkide bu çok güzel amacın gerçekleştirildiğini belirtmek istiyorum.

Gerçekte, Türk-Sovyet dostluğu, varlığının onüç yıllık dönemi boyunca, olayların kendi gidişiyle güçlenmiş, artan bir canlılık kazanmıştır. Bu, büyük önderimiz Gazi Mustafa Kemal'in belirttiği gibi, öylesine yüksek bir içtenlik düzeyine ulaştı ki, halklar arasında ilişkilere örnek niteliğinde gösterilebilir. İki ülke arasındaki dostluğun bu mutlu gelişmesinin etkenleri nelerdir?

Birincisi, iki ülke arasında her zaman varolan güven ortamı. Bu güven, onüç yılda bir kez olsun sarsılmadı, tersine güçlendi, boylandı ve Türk-Sovyet dostluğu esaslarından birine dönüştü. İki ülke ilişkilerinin pratiğinde birbirlerinin çıkarlarına karşılıklı saygı göstermekte, dış ilişkilerini ortaya koyarken karşı tarafa zarar verebilecek her şeyden sakınmaktadırlar.

İkincisi, Türkiye ve Sovyetler arasındaki dostluk, temelinde başka ülkelere de zarar nedeni olmayacak bir özellik taşımaktadır ve halklar arasında barışın yararı için çalışmak gibi yüce bir hedefe yönelmiştir. Başka bir deyişle Türk-Sovyet dostluğunu esinlendiren kaynaklar, uluslararası ilişkilerde iyilik ve hayır düşünceleridir.

Üçüncüsü, iki ülkenin politikasını yönetenler, birbirlerine karşı kişisel bağlılık ve yüksek saygı besliyorlar. Onların kişisel dostluğu yıllarca önce güç zamanlarda başlamış, Türkiye ve Sovyetler arasında ortaya çıkan ilişkilerle birlikte büyümüş, güvenlik ve karşılıklı saygı içersinde derinleşmiştir.

Dördüncüsü, ülkelerimiz arasındaki dostluk, hükümetler arası dostluğu aşmış, geniş halk yığınlarına yayılmıştır. Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden Türk heyetlerine ve Türkiye'yi ziyaret eden Sovyet he-

yetlerine karşı halkın coşkulu gösterileri bunun parlak bir göstergesidir.

Türk-Sovyet dostluğunun bugünü dününden ilerdedir, gelecek ise kuşkusuz bugünkünden çok daha yüksek olacaktır.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY
TÜRKİYE DIŞİŞLERİ BAKANI

Yeni Türkiye ve Sovyet dostluğu, devrimin ve halklar arası ilişkilerde ilerlemenin yarattığı parlak bir ürün ve öğretici bir örnektir. Bizler, —üstün dostum, günümüzün en büyük diplomatlarından biri olan Litvinov ve ben, bir yanda önderin, yeni Türkiye devriminin yaratıcısı Mustafa Kemal'in ve çok sevgili şefim İsmet Paşa'nın, aynı şekilde diğer yanda da SSCB önderleri Lenin ve Stalin'in ve yüce devrimin üstün kişileri Kalinin ve Molotov'un yönetimlerinde—, bu dostluğun güçlendirilmesi üzerinde durmadan çalıştık.

İki tarafın güvenliğinin güvencesi olarak ve tüm halklarda en iyi dostluk ilişkilerini alabildiğince desteklemeye olanak sağlayarak, bu dostluk Avrupa ve Asya'da barışın desteği ve temeli görevini yerine getiren bir yapı oluşturmaktadır. Bu ilişki, içinde yalnızca iki tarafa değil, ama barıştan şu ya da bu ölçüde çıkarı olan tüm halklara da yarar getirmektedir.

Halkımızın istem ve eğilimlerinin içten belirtisi olan bu dostluk, büyük Sovyet Başkomutanı Voroşilov başkanlığındaki, ve içinde dostumuz, diplomasi dünyasının üstün ve ünlü adamı Karahan'ın bulunduğu heyetin Türkiye'yi ziyareti sırasında sağlamlığının yeni bir kanıtını elde etmiştir.

Biz, bu dostluğun yalnızca bugünkü durumuna değil, hiç abartmasız, onun asırlık geleceğine de çok derin bir inanç besliyoruz.

Y. SURİTS
SSCB TÜRKİYE YETKİLİ DELEGESİ

Sovyet-Türk ilişkilerine ve Türkiye'nin kültür yaşamının sorunlarına özel bir sayı ayıran *Stroim* dergisinin girişimini kutlarım.

İki ülke arasında son yıllarda kültürel işbirliği alanında artan büyük çabanın Sovyet-Türk ilişkilerinin bugünkü aşaması için ne büyük önem taşıdığını kanıtlamaya gerek yoktur. İki ülkenin gerici güçlerine ve yabancı askerî müdahaleye karşı savaşında tarihsel işbirliği temelinde doğan Sovyet-Türk dostluğu, bir dizi siyasal, ekonomik ve kültürel yakınlaşma aşamalarından geçmiştir. Bugün, Sovyet-Türk dostluğunun uluslararası politikada çok büyük bir etken ve barış savaşımının bir aracı olduğunu belirtmekle mutluyum.

Kuşkum yok ki, önümüzdeki yıllar SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dostluğun daha da gelişmesi ve genişlemesini, politika, ekonomi ve kültürün bütün alanlarında Sovyet-Türk işbirliğinin daha da büyümesini sağlayacaktır. Gelecek yıllar, sultan ve halifenin ortaçağ yolundan, Batı sermayesinin klerikalizminin ve denetimsiz ça-

lışmasının zulmünden kurtulan, tarihsel gelişmenin geniş yoluna çıkan bir halkın, Türk halkının ne sonsuz kültürel gelişme kaynaklarıyla dolu olduğunu kendi örneğiyle gösteren yeni Türkiye'nin kültür yaşamında daha da coşkulu bir yükselmeyi getirecektir. Yeni Türkiye, bu yolda, her zaman, Sovyetler Birliği'nin onay ve desteğini bulacaktır.

HİKMET BEY
TÜRK MİLLİ EĞİTİM BAKANI

SSCB hükümetinin üstün üyelerinden oluşan heyetin Türkiye'yi ziyareti iki ülke arasındaki içten dostluğun en parlak belirtileri için vesile yaratan mutlu bir olaydır. Saygıdeğer Sovyet heyetinin ülkemizi ziyareti, Türkiye Cumhuriyetinin ilânının onuncu yılıyla aynı zamana raslamış, bu da ziyaretin yüksek anlamını daha belirginleştirmiştir. Saygıdeğer konuklarımızın Türkiye'de bulundukları sırada milli eğitim kurumlarıyla özellikle ve özenle ilgilenmeleri, heyetin üstün başkanı Voroşilov ve eğitim halk komiseri Sayın Bubnov'un ülkemizde olduğu gibi, dönüşlerinde de okullarımızdan övgü ile sözetmeleri bizi çok heyecanlandırdı.

Buna bağlı olarak günümüzde Sovyetler Birliği'nin eğitimin tüm alanlarındaki çok önemli ve gözle görülür başarılarına işaret etmekten mutluyum.

Bizim büyük önem verdiğimiz noktalardan biri, dost ülkelerimizin kültürel alandaki işbirliğidir. İnanıyorum ki, ülkelerimizin bilim adamları ve uzmanlarının elele yürütecekleri bilimsel araştırmalardan, özellikle dil ve tarih alanında çok değerli sonuçlar elde edilecektir. İki dost ülkenin bilim adamlarının bu işbirliği çalışmasına yardım etmek ve bu işbirliğine çok daha verimli biçimler kazandırmak için. Türkiye Cumhuriyeti elinden gelen her şeyi yapacaktır.

A. S. BUBNOV
EĞİTİM HALK KOMİSERİ. SOVYET HÜKÜMET HEYETİ ÜYESİ

Türkiye gezisi, bana, yeni ekonomik ve kültürel değerler kurma sürecinde bulunan iki komşu ve dost ülkenin halkları için ne denli önemli işbirliği alanları açılmakta olduğunu gösterdi. Yeni Türkiye'nin, Türkiye'de yeni kültürü örgütleme konusunda öylesine çok iş yapmayı başarabilen siyasal yöneticilerine içten saygımı belirtmeliyim. Türkiye'de halk okullarının kurulması ve alfabenin Latinleştirilmesi temelinde büyük bir genel öğretim seferberliği ile bilisizliği yoketme çabası yürütüldüğünü söylemek yeterlidir. Arap yazısıyla öğretim yapan eski dinsel okul (medrese) geniş halk kitlelerinin bilisizliğini kökleştiriyordu. Yeni Türkiye hükümeti bu ortaçağ kurumları kalıntılarını kararlılıkla, cesaretle ortadan kaldırdı, aynı şekilde Türkiye topraklarında işgalci sömürgecilik politikasının silahı olan misyoner okullarının faaliyetlerine de kararlı biçimde son verdi.

Benim Türkiye'de gördüklerim açık olarak ortaya koymaktadır ki, Türkiye'ye siyasal bağımsızlık sağlayan Anadolu devrimi, yeni Türk ulusal kültürünün oluşmasının temelini atmıştır. Türkiye yaşamının tüm alanında bunu görmek olası. Son yıllarda yeni bir Türk edebiyatının doğuşuna tanık oluyoruz. Bu edebiyat, eskinin geleneklerinden kopmakta, Türk halkına açık-saçık bulvar romanları ve *ad'yülter* komediler biçiminde kendini benimseten Batı "uygarlığı" tutsaklığından kurtulmaktadır. Türkiye'de yalnız edebiyat alanında değil, tiyatroda, müzikte, sinemada ve sanatın tüm alanlarında Clod-Farrerism'e karşı bir savaşım başlamıştır.

İstanbul'da, tiyatroda 25 yılını tamamlayan yetenekli yönetici ve sinema adamı Muhsin Ertuğrul tarafından yönetilen ulusal tiyatro, Darül Bedayi'i ziyaret ettim. İstanbul devlet tiyatrosu ulusal Türk kültürünün geliştiğini gösteren kuşku götürmeyen delillerden biridir. Muhsin Ertuğrul Avrupa'daki tiyatro deneyimi üzerindeki kişisel bilgisine dayanarak ve SSCB'de tiyatro alanında özel bir öğrenim gördükten sonra (bir süre Meierhold tiyatrosunda çalıştı, Kamernii ve Sanat Tiyatrosu çalışmalarını inceledi), büyük bilgisini biraraya getirerek İstanbul'da, Türkiye'nin yeni tiyatro kültürü için savaşım vermek üzere bir topluluk kurmayı başardı. Türkiye'ye yalnızca seçkin klasik repertuvar örneklerini tanıtmakla kalmayarak tiyatro tekniğinin ve rejisörlük sanatının güzel avant-garde örneklerinden yararlandı. Türk ve Sovyet tiyatroları arasındaki deneyim alışverişinin gelecekte çok verimli sonuçlar vereceğinden kuşku etmiyorum.

Sanat alanındaki verimli işbirliğine bir örnek olmak üzere Sovyet sinema sanatının ve Türk sanatının temsilcilerinin ortak çalışmalarının bir sonucu olan "Türkiye'nin Kalbi-Ankara" filmini belirtmek isterim. Bu filmin bizde gördüğü sıcak kabul, filmin sanat erdemlerinin yanında Sovyet seyircisine yeni Türkiye'nin yaşamı ve kültürünü tanıma bakımından birçok değerli malzeme getirdiğini tanıtlamaktadır. Türkiye'de sinema operatörlerimiz tarafından bu filim için banda alınan ilginç Türk müziği parçalarını özellikle belirtmek isterim. Zeki bey tarafından yönetilen Ankara konservatuarının yetenekli korosu filmin en gözalıcı bölümlerinden biridir.

Kültür Bakanı Hikmet beyin kültür ve sanat konularına gösterdiği büyük özen Türk halkının yeni kültür savaşımı davasına getirdiği kültür değerlerinin daha da gelişmesini ve sürekli bir biçimde artmasını sağlamaktadır.

Yeni Türkiye'yi ziyaretimle çok güzel ve onun seçkin devlet adamları ile tanışmamla ilgili anılarımı korudum ve her zaman koruyacağım.

A. ZOLOTAREY
TÜRKİYE MASASI BAŞKANI

"Üretim araçları üretiminin ve üretim araçlarının sanayileşmede önemi kesindir". (Stalin)

Partimizin XVII. büyük kongresinde öğretmenimiz ve liderimizin dediği gibi, sorunları çözücü, SSCB ulusal ekonomisinin tüm branşlarından temelinde yeni teknik restorasyonun sanayi gücünün durumu, partimizin bu politikasının temelinde vardır. Partimizin bu ağır sanayi politikasının temeli üzerinde SSCB'nin ulusal ekonomisinin bütün dallarını yeni teknik esaslara göre yeniden kurmak, önderimiz ve öğretmenimizin Partinin XVII. kongresinde sözünü ettiği görevleri yerine getirmek durumu ortaya çıkmaktaydı, "yani —diyor yoldaş Stalin—, sanayimizin sağlıklı bir temel üzerinde ve yeniden kuruluşunun anahtarı —makineleşmek— tamamen ellerimizdedir. Yalnızca akıllı ve ustaca kullanmak gerekir."

Sovyet devletinin bu anahtar özelliğinden yararlanma biçimlerinden biri, öteki dost devletlerle teknik işbirliğidir.

Kapitalist ülkelerde teknik yardım karşılıklı ilişkilerde makine yapımı tekniğindeki öncülüğüne ve teknik alanındaki başarılarına dayanarak daha zayıf komşularını soymak için, teknik yardım metodundan yararlanır, dünyayı yeniden paylaşmak, yeni sömürgeler ele geçirmek, zayıf ülkeleri sömürge ve yarı-sömürge tipte ekonomik bağımlılığa zorlamak için özellikle acımasız kriz koşullarından yararlanırlar.

Ekonomik ilişkilerin derin bir teknik temel üzerinde yeniden kuruluşunun "anahtarı" olan makine yapımını ancak kısa bir süre önce benimseyen, bizim genç Sovyet sanayimizin teknik yardımından, tamamıyla başka türlü yararlanılıyor.

Türkiye Cumhuriyeti'yle yıllar süren, dostluğu güçlendiren ve geliştiren Sovyet hükümeti 1932 yılında İsmet Paşa'nın başkanlığında bir Türk heyetinin ziyaret ettiği sırada Sovyet makine ve üretim donatımını satınalmak için uzun süreli kredi verdi. Sözü edilen krediye dayalı olarak, Türk hükümetinin izlediği yakın somut hedeflerin gerçekleştirilmesi için büyük bir yapıt gerçekleştirildi. Bu yapıt yapılması bize öncelikle önerilen Kayseri'deki 1. devlet dokuma kombinası idi. Sözkonusu kombina modern ileri teknoloji ile donatılacaktı. Öngörülen kombinanın kuruluş yerini ayrıntılı bir biçimde incelemek için 1932'de Türk hükümetince SSCB'den çağrılan özel komisyonun topladığı zengin ekonomik malzeme elimizin altında bulunduğu için sözkonusu kombinanın projesini hazırlamak bizim için kolay oldu. Aynı zamanda, Kayseri dokuma kombinasının yapımı, donatımı, montajı, ayarlama ve işletmeye açılması ile ilgili karmaşık projenin (tamamını) gerçekleştirmeye çalışan çeşitli SSCB organlarının işlevlerini birleştirecek ve yapacak olan Türk yönetiminin kişiliğinde teknik işbirliğinin örgütsel bazı kuruldu.

Sovyet ve Türk uzmanlarının sürekli günlük temaslarından, temellerin altındaki zeminin karakteristiklerinden başlayıp dokuma çeşitleriyle ilgili sorunlarda biten bu karmaşık projenin çok sayıda sorunları üzerinde görüş birliğine varma çabalarından oluşan güvenilir bir ekonomik ve teknik işbirliği biçimi Türk yönetiminin çalışmasın-

da karakteristik çizgileri oluşturuyordu. Bu tür teknik ve ekonomik işbirliği, Sovyet ve Türk hükümetleri arasındaki derin dostluk ilişkilerine dayalı olması nedeniyle olanak içine girdi. Sözkonusu ilişkiler kapitalist çıkarcılık izlerinden uzaktı, aksine ortak çalışma, iki ülkenin teknik güçlerinden en geniş ölçüde yararlanma çabalarıyla doluydu. Bu yol üzerinde gerek Sovyet, gerek Türk tarafı, Türk hükümetinin görevlendirdiği Sümerbank ile karşı karşıya bulunmaktaydılar.

Şu anda çalışmaların ilk yılının ciddi sonuçlarını almış bulunuyoruz. 1 ocak 1933 tarihinde Kayseri pamuk kombinasının taslak projesi tarafımızdan Türklere devredildi. Bu proje Sümerbank tarafından onaylandı ve teknik proje onun koyduğu esaslara göre tarafımızdan hazırlandı. Bu yılın 25 ocağında teknik proje tarafımızdan Sümerbank'ın temsilcilerine devredildi. Kayseri pamuk kombinası üç fabrikadan oluşacaktır: 33.000 iğlik iplik fabrikası, 1.000 otomatik tezgâhlı dokuma fabrikası, boyama desen bölümleri.

Kombina yılda 30 milyon metreden daha fazla sürümü yüksek olan türden dokuma işleyecektir.

Kombina 4.700 kw. gücünde olan kendi termik elektrik santraline, yemekhaneye, lojmanlara, bir spor stadyomuna, bir iş okuluna sahip olacaktır.

Kombina donatımının üretimi SSCB fabrikalarında tam tempoyla sürdürülmektedir. 60 kadar Sovyet fabrikası kombinaya en yeni tipten makineler hazırlayarak bu çalışmaya katılmaktadırlar. Kombina binası Türk yönetiminin projesine göre Sümerbank tarafından yapılacaktır. Yapım çalışmaları Sümerbank'ın bize bildirdiğine göre nisan ayında başlamıştır.

Bina yapım çalışmaları bittikçe donatımın montajına girişilecektir. Montaj çalışmaları Sovyet mühendis ve teknisyenlerinin sıkı bir işbirliği ile yapılacaktır. 1935 ilkbaharında kombina işletmeye açılacaktır.

Kombina tamamen Türk pamuğu ve Türk yakıtı ile çalışacaktır.

Kombinanın mühendis ve işçileri tamamen Türk olacaktır.

İşbirliği aynı zamanda kombina için gerekli olan teknik kadroların eğitimi alanını da kapsamaktadır. Geçen yılın sonbaharında Moskova'ya 76 kursiyer geldi. Bunlar bütün bir kış süresince Moskova'da Sovyetler Birliği İş Okulunda ve Moskova Dokuma Teknikum'unda kalfalık için eğitim gördüler. Bu kimseler kombinanın temel usta ve kalfa kadrolarını oluşturmaktadırlar. Nisan'ın 1'inde kursiyerlerin bir bölümü (iplikçi ve dokumacılar) Moskova'daki teorik eğitimlerini tamamladılar ve üretim deneyimi edinmek üzere İvanov kenti dokuma tesislerine gittiler. Belirtmek gerekir ki teorik öğretim alanında Türk kursiyerleri çok yetenekli öğrenciler olduklarını göstermişlerdir. Moskova'da kalan grup (kimyagerler) Dokuma Teknikum'unda öğrenimlerine devam etmektedirler.

Geçenlerde çeşitli uzmanlık dallarından 5 Türk mühendisi Moskova'ya geldi. Bu mühendisler şu anda dokuma sanayii tesislerimiz-

deki çalışmaları incelemektedirler. Gelecekte bu grup da Kayseri kombinasında çalışacaktır.

Kayseri pamuklu kombinasının işletmeye açılışı Türkiye'nin yabancılar karşısındaki ekonomik bağımlılıktan kurtuluşu yolu üzerinde önemli bir gelişmenin ifadesi olmasını dileriz.

FALİH RIFKI BEY
HAKİMİYETİ MİLLİYE GAZETESİ EDİTÖRÜ — MİLLETVEKİLİ

Yoldaş Voroşilov ve arkadaşlarının Türkiye'yi ziyaretlerinin üzerinden birkaç ay geçmesine karşın, anılarımızda etkileri hâlâ silinmedi ve hâlâ Ankara sokaklarında karşılaşıyor gibiyiz. İsmet Paşa ve arkadaşlarının Moskova gezisi ve yoldaş Voroşilov ve arkadaşlarının Ankara'ya gelişleri, resmî ziyaretler değildir. Bunlar, iki devrimi simgeleştiren insanların, iki devrimci yığının dostça kucaklaşmasıdır.

Moskova'ya yaptığım geziden döndüğümde yayınladığım "Yeni Rusya", Sovyetler Birliği üzerinde yayınlanan ilk çalışmadır. Bu kitabın yardımıyla Türk okuyucularına Kızıl Ordu'nun komutanı yoldaş Voroşilov'u ve önderi olduğu Kızıl Ordu'yu tanıtmak istedim.

Türk-Sovyet dostluğunun yalnız coğrafi ve siyasal türden çıkarlar tarafından dikte edilen resmî bir dostluk olmadığını, fakat her şeyden önce, bir yandan iki devrimin önünde bulunan temel amaçların niteliklerinin yakın olmasından, öte yandan davalarının benzer olmasından esinlenen ve bunlara dayanan çıkarlardan kaynaklandığını göstermek istedim.

İki devrim, birbirlerini tanımaya ve birbirlerine yardım etmeye başladıkları dönemde, dünyada tek dosttular. Bu yalnızlık, bu iki devrimin karakterinin emperyalizmin çıkarlarıyla uzlaşmaz bir durumda olduğundan başka ne ile açıklanabilir? Mustafa Kemal Anadolu'ya gitmeye karar verdiği zaman, Moskova'yla temasa henüz girmemişti. Fakat o, büyük Lenin'in kendi eylemlerinin doğal bir müttefiki olacağına büyük güven besliyordu. Henüz ulusal devrim başlamadığı ve İstanbul hükümetinin ordu müfettişliğini sürdürerek Ankara'da bulunduğu bir zamanda Erzurum kolordusuna aşağıdaki telgrafı gönderdi:

"Müttefik ordusunun Kafkasya'yı boşalttıktan sonra bizim Karadeniz limanlarımızdan birinde olması ve orada cephe tutması olasıdır. Türk ordusu böyle bir girişim karşısında vakit geçirmeksizin silahlı direnç gösterecektir."

Ulusal devrimin başlangıç dönemlerine ait olan bu olay, bizim İzmir zaferimizden sonra, Türkiye'ye saldırtmak için dünyanın dört bir yanından müttefik arayan İngilizlerin işbirliği önerisine büyük Lenin tarafından verilen şiddetli red cevabıyla tamamlanmıştır.

Kemalizm, amaçları bakımından bir bağımsızlık hareketidir, fakat birçok bakımlardan —politik, sosyal, ekonomik ve moral bakımlarından— kanının son damlasına kadar emperyalizm tarafından

yurdunda emperyalizmin aletleri olan azınlıklar ve feodal beyler tarafından yıkıma uğratılan ve işkence gören bir halkın hareketidir.

Kızıl devrimin önder ve yığınları bu kadar soylu, bu kadar derin anlamlı bir devrimi onaylamamak edemezlerdi.

Türk devriminin önder ve yığınları da Sovyetlerle ilgili olarak aynı duyguyu duymaktaydılar. Bu ilişkiyi yoldaş Voroşilov ve arkadaşları onları götürdüğümüz her yerde görmüş olacaklardır. Cumhuriyetin onuncu yılını kutlarken, onları resmi geçit meydanını dolduran binlerce köylü ve işçinin oluşturduğu dalgalar arasına kendi önderlerimizle birlikte götürdük, onları köylerimize, askerlerimiz arasına gönderdik. İstedik ki, yoldaş Voroşilov Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun ulusal bir duygunun sonucu olduğunu, bu dostluğun, iki devrimin gösterdiği amaç yakınlığından, aralarındaki karşılıklı anlayıştan ve yöntem benzeşmesinden kaynaklanan bir heyecandan doğduğunu anlasın.

Ve gene istedik ki, yoldaş Voroşilov, Moskova'da bundan sözetsin. Dostlukta güvenin ölçüsü, bu dostluğun halk yığınlarında ne kadar derine indiğine bakılarak saptanır. Biz ulusal bağımsızlık savaşımını aralıksız sürdürmekteyiz. Eğer bu savaşım, tehlike karşısında bile iyimserliğinden, heyecanından bir şey yitirmemişse ve yitirmemekte ise, biz bunu akraba devrime olan yenilmez güvenimizle tamamlanan güçlü irademize borçluyuz.

Kuşkusuz bu devrim de bizi ilgilendiren tüm işlerde duyduğumuz güven gibi kendisinden emindir. Leninizm ve Kemalizm, tüm halk yığınları özgürlüğe kavuştuğu, yeryüzünde yeni bir düzen egemen olduğu güne kadar biraradı gelişeceklerdir.

Dünyanın ekseni Bering Boğazı ile Çanakkale Boğazını Beyaz Denizle Akdeniz arasındaki çapraz bir çizgi boyunca değişmektedir.

Yaşasın, köle halk yığınlarının özgürlüğünü kendisine görev edinen devrimler.

G. M. KRJİJANOVSKİİ

SOVYET HÜKÜMETİNİN TÜRKİYE DELEGASYONU ÜYELERİNDEN. AKADEMİSYEN

Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yılında Sovyet delegesi olarak Türkiye'yi ziyaret etmekten büyük mutluluk duydum. Türkiye ile ilgili en canlı izlenimim nedir? Genç Türkiye Cumhuriyeti kapitalist ülkeleri içine alan yaygın dünya ekonomik bunalımı nedeniyle meydana gelen duraklama ve gerilemeyle çok keskin bir çelişki oluşturan enerjik bir kuruluş süreci içinde bulunmaktadır. Türkiye yalnızca ekonomisini ulusal bağımsızlık ilkelerine dayalı olarak kurmaya girişmekle kalmamış, kendi bilimini de yaratmaya başlamıştır. Yeni Türkiye'de genel ve teknik eğitime büyük özen gösteren birçok bilim enstitülerini ve iyi donatılmış laboratuvarları gezdim. Avrupalı tarihçiler bir zamanlar Türklerin kültüre yetenekleri olmadığı, tarihsel bakımdan daima yıkıcı oldukları, fakat yaratıcı güce

sahip olmadıkları doktrinini ileri sürmekteydiler. Kuşkusuz Türk kültürünün gelişmesi, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasını hızlandırmayı ve bir zamanlar eski Türkiye'yi, verdikleri adıyla Avrupa'nın "Hasta Adamı"nın mirasını kendi aralarında paylaşmayı amaç edinen Avrupa devletlerini yapay bir biçimde engellemiştir. Ulusal kurtuluş savaşı sonucunda bağımsızlığına kavuşan yeni Türkiye, Türk halkının sahip olduğu kültürü geliştirmede büyük olanaklara sahip olduğunu göstermiştir. Bunu her adımda gördük.

Kültür ve bilim kurumlarımızın Türkiye'de sürdürülen bilim ve kültür faaliyetlerini daha yakından tanımalarını ve bu ülkedeki gerekli kurumlarla yapıcı bir ilişki kurmalarını dilerim. Bu faaliyet Sovyet bilim ve toplumsal faaliyet adamlarının Türkiye'de ve Türk siyaset ve bilim adamlarının SSCB'de yaptıkları ziyaretlerle başlatılmış bulunmaktadır. Bilimler Akademisinde Türkiye ile bilimsel ilişkiler kuracak olan sürekli bir komitenin meydana getirilmesini iyi bir girişim olarak karşılarım. Bu komite kuşkusuz bilim, teknik ve kültür alanlarındaki Türk-Sovyet işbirliğinin daha da güçlenmesine ve genişlemesine hizmet edecektir.

Sovyet bilim adamlarının bizim akademi ve enstitülerimizin başarılarını yerinde incelemek ve bizim kültür ve bilim adamlarımızla kişisel temaslar kurmak isteyen Türk biliminin temsilcilerini kendi çevrelerine kabul etmekle çok memnun olacaklarından kuşku duymuyorum.

C. M. BUDENNİİ

SSCB DEVRİMCİ ASKERİ SOVYETİ ÜYESİ, SOVYET HÜKÜMETİNİN TÜRKİYE DELEGASYONU ÜYESİ

Dünya savaşının neden olduğu sarsıntı sonucu ortaya çıkan ve emperyalizme karşı yürüttüğü başarılı ulusal kurtuluş savaşı ile bağımsızlığını kazanan yeni Türkiye beni çok ilgilendirmektedir. Geçenlerde Türkiye'ye yapmış olduğum gezi bana Türk halkını ve bugünkü Türkiye'nin çok önemli politika, ekonomi ve kültür alanlarında gerçekleştirilen kuruculuk faaliyetlerini daha yakından tanıma olanağını verdi. Türk hükümetinin yalnızca sanayi ve demiryolu taşımacılığında gelişmesinde büyük bir başarı kazanmakla kalmayıp, tarım sorunlarına ve tarımın daha yüksek bir düzeye çıkması için büyük bir özen gösterdiğini gözlemek olanağına kavuştum. Cumhuriyetin onuncu yılında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açılışında bir raslantı sonucu hazır bulundum. Bu Enstitü Türk tarımının bütün dallarında gelişmekte olan kültür ve bilimsel araştırma çalışmalarının merkezi olacaktır. Türkiye'deki gezimiz sırasında amaçları Türk tarımında üretim güçlerini geliştirmek olan birçok bilimsel araştırma merkezlerini, seleksiyon istasyonlarını ve laboratuvarları ve bunlarda yeni teknik yöntemlerin benimsendiğini görme olanağına sahip olduk. Mustafa Kemal'in Türk halkının mülkiyetine verdiği Ankara dolaylarındaki örnek çiftlik de tarım

alanında büyük bir eğitim merkezi durumundadır. Bu çiftlikte, genellikle SSCB'den sağlanılmış olan daha iyi cinslerin (damızlık atlar, karakul koyunları) kullanıldığı hayvan yetiştirmeciliği alanında deneme çalışmaları yapılmaktadır.

Türkiye'deki gezimden güzel izlenimler edindim. Bu gezi sırasında Türk halkının, onu SSCB halklarına bağlayan güzel niteliklere ve derin bir sempatiye sahip olduğuna inanmak olanağına kavuştum. Türk ordusu ve kumandanları bende derin bir izlenim yarattı. 29 ekim 1933'te Ankara'da yapılan geçit resmi Mareşal Fevzi Çakmak, general İzzettin ve Muzaffer'le ve öteki Türk subaylarıyla yaptığım konuşmalar Türk Ordusu'nun yabancı müdahalecilerin girişimlerine karşı bağımsızlığını, Türkiye'nin en yiğit gençlerinin kanlarıyla savunmayı başardığı cumhuriyet düşününe çok derin bir bağlılık ve sevgi içinde olduğunu gösterdi.

Türk devlet adamları ve çeşitli kurumların yöneticileri ile görüşmelerim bende. yeni Türkiye'nin tam siyasal, ekonomik ve kültürel bağımsızlığını pekiştirme savaşımında gerçekleştirdiği büyük ve enerjik çalışmalar unutulmaz bir izlenim bıraktı.

SAVAK VE KÜRT HAREKETLERİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Burjuva gazetelerden birinde yeralan, İran'ın, gizli örgütü SAVAK aracılığıyla, Doğu Anadolu'da, Kürtleri ayaklandırmak için bir dizi faaliyette bulunduğuna ilişkin haberler, ilerici çevrelerde ihtiyatla ve bir bakıma kuşku ile karşılandı. MİT'in, kamuoyuna iletmek istediği haberler için genellikle bu gazeteyi seçmiş olması, özellikle bazı konularda okuru MİT'in istediği doğrultuda yönlendirme görevini bu gazetenin yerine getirmeye çalışması, ilerici çevrelerin, böyle bir haber karşısında duraksamasında haklı olduğunun önemli nedenleri sayılmalıdır. Bu kuşkuyu pekiştiren bir başka nokta da, Şahın, kendi ülkesinde, sonal sonuçları bakımından, bir Kürt sorunu yaratacak olan bir girişimde bulunmasının akla-aykırı görünmesidir. İlerici çevrelerin ilk kuşkularına katılmak ve maksatlı bir yönlendirmenin akıntısına kapılmaya karşı uyanık olmak ne denli yerinde ise, ikinci kuşkulara katılmak o denli akla-aykırı olacaktır. Çünkü, şahlığın, Kürt sorunuyla, soyut bir biçimde ilgilenmediği, Kürt hareketlerinin niteliğine göre farklı ve birbirine karşıt tavırlar takındığı, bilinen bir gerçektir. Bu nedenle de, Kürt sorunu kar-

şısında, birbirine karşıt bir politika izlemekte duraksamamıştır. Bu nedenleri gözönünde bulundurarak, biz, burada, yazımızın girişinde belirttiğimiz ihtiyatı vurgulayarak, Şahlığın, kendi çıkarları doğrultusunda, Kürt hareketi yaratmasının somut nedenleri bulunabileceğini belirtmeye çalışacağız.

BARZANİ HAREKETİNİN NİTELİĞİNDE DEĞİŞME

Okur, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1946'da, İran-Kürdistanında, bir Kürt cumhuriyeti kurulduğunu, ve bu ülkeden, Sovyetler Birliği'nin etkinliğini çekmesi ve yerini İngilizlerin almasıyla birlikte, şahlığın, Kürt aşiret çelişkilerinden de yararlanarak, bu cumhuriyeti, kanlı bir biçimde bastırdığını anımsayacaktır. Mehabad Kürt Cumhuriyeti hükümetinde yeralan Molla Mustafa ve arkadaşlarının, İran askeri ile çarpışarak Irak'a geçtiğini ve gene aynı yıllarda Irak'ta etkinliğini sürdürmekte olan İngilizlerin (ve özellikle İngiliz uçaklarının) bastırmasıyla, Şemdinli-İran Azerbaycanı üzerinden Sovyetler Birliği'ne geçtiğini ve bu ülkede, Kasım darbesine kadar kaldığını da anımsayacaktır. 1962'lerde, bir aşiret çatışması biçiminde başlayan, ama Irak-Kürdistanında bir özerklik savaşımından çok, bir Barzani aşireti egemenliğine dönüşen hareketler, Kasım ile Molla Mustafa'nın arasını iyice açtığı zaman, Barzani aşireti, İran sınırına kadar uzanan Irak sınır şeridini silahlı denetimi altına alıyor, Barzani'ye karşı olan ve bölgede nakşbendi tarikatının temsilcisi durumunda bulunan Bradost aşireti Şemdinli'ye sığınıyordu. Bu dönemde, İran'ın, Barzani'ye karşı, Bradost aşiretini desteklediği, ve daha sonraki Barzani kıpırdanmalarında ise, Irak'a destek sağladığı bilinen gerçekler arasında. Bu arada, 1965'lerde, İsrail'in, Arap devletlerinin bir kısmının (Irak ve Suriye'nin) dikkatini kendi içişlerine çekmek amacıyla Molla Mustafa Barzani ile ilgilenmekte olduğu haberleri yayılmaktaydı. Barzan bölgesinde, "yeşil dolar"ın görünmesi, Amerikan emperyalizminin, İsrail üzerinden köprü kurarak Barzan'a ulaştığı görüşüne kanıt sayıldı. Molla Mustafa'nın daha sonra Birleşik Devletler'de tedavi edilmesi ve bu doğrultudaki yorumları doğru çıkaracak bir dizi haber, bu konudaki kuşkuları dağıttı. Amerikan emperyalizmi, Barzani ile yakından ilgilenmekteydi. Ne var ki, sorun, Kürt aşiretlerin bir topluluğunun sorunu değildi, tüm olarak bir Kürdistan sorunuydu. Bu nedenle de, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Barzani ile ilgisi, Kürt sorunuyla ilgisinin doğrudan bir parçasıdır ve konuya, bütünlüğü içersinde bakılmadıkça, doğru bir yorum yapılabilmesi olanaksızdır.

ULUSAL HAREKETLERİN İLERİCİ VE GERİCİ NİTELİĞİ

Görüldüğü gibi, Kürt bağımsızlık hareketleri, İngilizler tarafından bastırılmak istendiği bir dönemde, Barzani hareketi, Me-

habad Kürt Cumhuriyetinin kurulmasında katkısı olan Sovyetler Birliği'nden destek görmüştür. Barzani hareketinin doğrudan çatışma içersine girdiği Arap ülkelerinde, emperyalizmin etkisindeki iktidarların yerini, bağımsızlaşma ve demokratikleşme doğrultusunda iktidarlar almaya başladığı zaman, Barzani hareketi, bu kez emperyalist ülkeler tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Kuşkusuz, bütün zaaflarına, bir aşiret topluluğu içersinde dönenmesine karşın, Barzani hareketi, *ulusul* bir hareket sayılmak gerekir. Ne var ki, ulusal hareketler, soyut olarak, yani her zaman ve her yerde, ilerici ve devrimci hareketler değildir. Emperyalist sistem içersinde, Ekim Devriminden sonra, ulusal hareketlerin niteliği değişmiştir. Eskiden egemen ulus ile ezilen ulus arasındaki bir savaş olan ulusal savaşlar, şimdi, dünya devriminin bir parçası, proleter devrimin bir evresi haline gelmiş bulunmaktadır. Bir ulusal hareketin, dünya devriminin bir parçası, proleter devrimin bir evresi olması demek, bu hareketin, ilerici ve devrimci bir hareket olması, bir başka deyişle, emperyalizmi ve dolayısıyla dünya kapitalizmini *zayıflatması* demektir. Emperyalizmi ve dünya kapitalizmini *güçlendiren* ulusal hareketler ise, dünya devrimine ters düşen hareketlerdir. ve bu hareketleri, proleter devrimciler reddederler. Bu nedenledir ki, Barzani hareketi, bir ulusal hareket olmakla birlikte, emperyalizmin çıkarlarına aracı olduğu, dolayısıyla emperyalizmi bölgede güçlendirici bir hareket olduğu için ve sürece, ilerici ve devrimci bir hareket sayılamaz, ve proleter devrimcilerin, özellikle de Kürt proleter devrimcilerin, bu hareketi, salt bir "ulusal hareket" olduğu için desteklemeleri kabul edilemez. Barzani hareketi, özerk bir ulusal hareket olma niteliğini de çoktan yitirmiş bulunmakta, hareketin *niteliğini*, dış destekler belirlemektedir. Nitekim, şu anda petrol ülkelerine özgü faşizmin kalesi durumundaki ülkelerden biri tarafından, İran şahlığı tarafından desteklenmesinin nedeni, bu hareketin. hem bu desteğin arkasında yeralan Amerikan emperyalizminin çıkarlarına, hem de İran'ın çıkarlarına uygun düşmesidir. Bu, Barzani hareketinin, emperyalizmi güçlendirici niteliğini ortaya koyan en önemli özelliğidir.

FARS-KÜRT KARDEŞLİĞİ ÜTOPYASI

Bazı çevrelerin, İranlıların, Kürtleri, Farslar gibi ari ırkın bir kolu olarak niteleyerek, onları, İran şahlığı bünyesinde bütünleştirmek istemesi şeklindeki yorumlarının, siyasal hiç bir değeri olmaması gerekir. Çünkü, bir kere, Türk şoven-ulusalcıları da, son elli yıldır, sürekli olarak, Kürtlerin Türk ırkından geldiği, Türk olduğu tezini işlemişlerdir. Bu tür tezlerin, ulusal toplulukların siyasal özlemlerini geliştirme değil, engelleme için bir baskı öğesi olarak kullanılmakta olduğunu, Kürt halkı, ar-

tık çok iyi bilmektedir. İkincisi, Türkiye'de, demokrasinin, İran şahlığı ile kıyaslanamayacak ölçüde, daha kurumlaşmış olmasıdır. Kuşkusuz, demokrasi ile faşizm, her iki ülkede de çetin bir savaşım içersindedir. Birinde (İran'da), faşizm, demokrasiye karşı, mevcut kurumlarını korumak konumunda; birinde (Türkiye'de) ise, demokrasi, faşizme karşı, mevcut kurumlarını korumak ve geliştirmek konumundadır. Kürt demokratik hareketi, Türkiye'de, kendi dilini kullanamadığı için, daha dezavantajlı durumda görünse de, İran'dakinden çok daha ileri haklara sahiptir. Üçüncüsü, İran şahlığının Kürtlere vaadettiği ileri sürülen, bağımsız bir Kürdistan değil, Şahlığın egemenliği (bunu siz kanlı terörü anlayın) altında, bir Fars-Kürt birliğidir. Bu üç nedenden ötürüdür ki, Şahın, İran'daki Kürt şeyhleri, beyleri ve aşiret reisleri hariç, böyle bir politikaya gözkırpacak bir Kürt halk hareketi bulması olanaksızdır. Kürtler, 16. yüzyılda, İran Şahlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, İmparatorluktan yana oldular. O günün koşullarında, Kürt beyleri ve aşiret reisleri, kendi içişlerinde bağımsızlıklarını korudular. Şimdi, İran'ın, Kürt beyleri ve aşiret reisleri üzerinde, onlara, kendi içişlerinde özerklik tanıyan bir taktik ile bir ölçüde etkili olabileceğini düşünmek olasıdır. Ama bunun, bir halk hareketi, ilerici bir hareket değil, emperyalizmin çıkarı doğrultusunda şeyhlerin, beylerin ve aşiret reislerinin bir hareketi olmaktan öte gidemeyeceği anlaşılır bir şeydir. Tarihte, önemli bir kısmı şafi olan ve büyük ölçüde nakşbendi tarikatının etkisinde bulunan Kürtlerin, şiî olan İran ile sık sık savaştığı da akılda tutulması gereken noktalardan biri olmalıdır.

İKİ SONUÇ

Birincisi. Irak'ta, emperyalizmin etkinliğinden sıyrılmakta olan bağımsızlaşma ve demokratikleşme eğilimi ağır bastıkça, emperyalizm, Kuzeyde, Kürtler üzerinde etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bunun kademeli iki amacı vardır. Ülkede, bağımsızlaşma ve demokratikleşme doğrultusundaki gelişmeleri kırmak, ülkeyi yeniden emperyalizmin yörüngesine sokmak. Bu sonucu elde ettiği zaman, Kürtler üzerine, ilk bastırıcı güçleri sevkedenlerin, gene emperyalistlerin kendileri olduğunu tarih birçok kez tanıtlamıştır. Yok eğer ülke, kesin olarak emperyalizmin denetiminden çıkar ve bağımsızlaşma yolunda kesin adımlar atarsa, o zaman, emperyalizm, Kürt hareketini, ülkeyi bölme, ve kendi denetiminde tampon bir devlet kurma şeklinde ikinci hedefine götürmekte duraksamayacaktır. Irak-Kürdistanına girebilmesinin tek güvenilir yolu ise, İran'dır. İran şahlığının çıkarları ise, emperyalizmin çıkarları ile tam bir *çakışma* halindedir. Kendisini çevreleyen demokrasi denizi ortasında, şahlık, bir sistem olarak, daha uzun süre ayakta duramayacağını, bir başka de-

yişle, şahlık sisteminin, çağımızın zengin petrol ülkelerine özgü feodal-faşizminin yaşayamayacağını pek iyi bilmektedir.

İkincisi. Kürt hareketinin, Türkiye'de bağımsız bir Kürdistan ile sonuçlanmasının, İran şahlığının pek hoşuna gitmeyeceğidir. Şah, Mehabad Kürt Cumhuriyetini yıktıktan sonra, kendisine bağlılık bildiren Kürt beylerini, aşiret reislerini, şeyhlerini bağışlamakla kalmamış, onları her zaman onurlandırarak, Kürtleri, kendisine, bu feodal unsurlar vasıtasıyla bağlamasını bilmiştir. Şahın, Nehri isyanını yönettiği için İran'a yerleşmiş bulunan Şeyh Abdullah'ı kendi köyünde ziyaret etmesi, ve ona çeşitli armağanlar sunarak, bağlılığını sağlaması, bunun örneklerinden biridir. İran'da, en ileri unsurlardan oluşan Azeri Türkleri üzerine, Şah, gene bu Kürt feodallerinin desteğine dayanarak, Kürtleri sevketmektedir. Bütün bunlara karşın, bağımsız bir Kürdistan, Şah için önemli bir sorun olmaya devam edecektir. Ne var ki, İran'ı Avrupa'ya bağlayan *karayolunun* canlılık kazanması üzerine, Akdeniz iktisadî ünitesinin Atlantiğe kayması ile başlayan Türk-İran sınırındaki dörtyüz yıllık durgunluk ortadan kalkmaya başlamış ve o ölçüde de, Türkiye'de rejimin geleceği, İran'ı yakından ilgilendirir olmuştur. Türkiye'de demokratik rejimin gelişmesi, İran'ı doğrudan etkilemeye başlamış, İran'ın Türkiye ile ilgisi, daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Daha önce, CENTO aracılığıyla, "yıkıcı akımlarla mücadele" çerçevesi içersinde, İran'ın, Türkiye'deki ilerici hareketlere, müdahale ettiği unutulmamalıdır. Çeşitli silahlı faşist kampların oluşturulmasında ve bunların maddî desteğinin sağlanmasında, İran'ın, CENTO aracılığıyla yürüttüğü faaliyetler, basına, pek kapalı bir biçimde sızmakla kalmıştı. Şimdi, bu "mücadelesini", Kürt hareketi içersinden yürütmekte olmasını düşünmek, konuyu incelemeden, "abes" sayılmamalıdır. İran Şahlığının, emperyalizm ile birlikte, *kademeli,* iki hedefi olabilir: Birinci hedef, Türkiye devrimci hareketini bastırtmak, ezdirtmektir. Bir Kürt hareketi başlatılarak, Türkiye'de, orduyu sağ bir yönetim için harekete geçirmek ve sonuçta da, *tüm* devrimci hareketi orduya ezdirtmek planı. İkinci hedef, Türkiye'de, devrimci hareket başarıya ulaşırsa, emperyalizmin denetim ve desteğinde ara bir devlet oluşturma planı. Bu ikinci plan, Ermeni ve Nesturileri de kucaklayacağı için, emperyalizmin güdümündeki Kürt hareketleri ile emperyalizmin güdümündeki Ermeni hareketlerinin, birtakım ittifak noktaları bulması doğal olacaktır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, emperyalizmin güdümündeki Kürt ulusal hareketinin, Türkiye devrimci hareketini ezmenin bir manivelası rolünü göreceği, bu nedenle de gerici bir niteliği olacağı, akıldan çıkarılmamalıdır. Türk ve Kürt emekçileri arasındaki kardeşliği, devrimci savaşım birliğini, bütünlüğünü engelleyecek herhangi bir

hareket, ne denli "ilerici", ne denli "devrimci" görünürse görünsün, onun "gerici" niteliğinin vurgulanmasında duraksamak, doğru bir tutum olamaz. Türkiye devrimci hareketinin ezilmesine, bölgede emperyalizmi güçlendirmeye yarayacak eğilimlere karşı uyanık olma zorunluluğu vardır.

BAZI ÖNERİLER

Burada, bir burjuva demokrasisinin bu konuya ilişkin olarak atması gereken asgari demokratik adımları şöyle özetlemek mümkündür: 1° İmparatorluktan devreden, ve sonuçları bakımından İmparatorluğu parçalamaktan başka hiç bir işe yaramamış bulunan *özümleme* politikası ciddî olarak terkedilmelidir. Yol ve benzeri ulaşım ve iletişim araçlarının, tek başlarına, insanları, insan onuruna kavuşturmayacağı kavranmalıdır. Kürt halkı ile kardeşlik, yol ve benzeri ulaşım ve iletişim araçları ile pekiştirilmiş jandarma baskısıyla, yani *bir* tarafın zorlayıcı isteğiyle gerçekleştirilemez, tarafların gönüllü rızasıyla gerçekleştirilir. Kürt halkı üzerinde özümleme baskısını sürdürerek, bu kardeşlik duygu ve düşüncesi yaratılamaz. Gerçeklerden yeni hükümet *korkmamalıdır*. Kürt halkının kendi dilinde yayın yapma, kendi dilinde kültürünü geliştirme hakkı, onun doğal hakkıdır; bu halkın önündeki engelleri hızla eritmekte, İmparatorluktan devreden şoven-ulusalcılığı hızla terketmekte duraksanmamalıdır. Eğer bu bölgenin, sürekli olarak, dış emperyalist güçlerin olduğu kadar iç gerici güçlerin faaliyet alanı olması istenmiyorsa, eğer bölge halkının geleceğinin acılı ve ıstıraplı bir yol izlemesinin önüne geçilmek isteniyorsa, eğer bu bölgenin sürekli olarak faşizmin kalesi durumuna getirilmesinin önüne kesin olarak geçilmek isteniyorsa, bu bölge halkı demokratik haklarına kavuşturulmalı, Kürt halkı kendi dilinde yayın yapabilmeli, kendi dilinde okumalı, kendi dilinde kültürünü ve dolayısıyla kendini geliştirmelidir. Bunun bir parçalanma değil, parçalanmayı önleyen, çağdaş, ilerici bir çözüm olduğunu görmek için, hükümetlerin, gözlerini bir kez olsun komşularına çevirmesi yetecektir. 2° CENTO, Birleşik Devletler'in maddî desteğindeki eski İngiliz sömürgeci siyasasının modern uygulama örgütüdür. CENTO kanalıyla, Türkiye'de, ilerici hareketlerin, CİA, İngiliz Entilijans Servisi ve SAVAK tarafından denetlenmesi doğrultusunda, bu ülkelere, önemli bir yetki verilmiş, ve ülkede, faşist kadroların oluşturulmasında, CENTO, bir manivela rolü oynamıştır. Yeni hükümet, faşizme ciddî bir darbe indirmek istiyorsa, CENTO'nun, başlangıçtan beri sürdürdüğü "yıkıcı faaliyetlerle mücadele" örtüsü altındaki tüm faaliyetlerine bir neşter vurmak ve bugünkü faaliyetlerini de sona erdirmek zorundadır.

M. E.

ECEVİT HÜKÜMETİNİN ALTI AYI VE FAŞİZME KARŞI TUTUMU

MC hükümetinin düşürülmesi ve Ecevit hükümetinin oluşmasından bu yana yarım yıl geçti. Bu süre içersinde, yeni hükümetin, MC döneminden devraldığı yığınlarca çıkmazların içinde boğuşup durduğu, çıkış yolları bulabilmek için çırpınıp didindiği bir gerçek. Bu gerçeği gözönünde tutan pek çok çevre, yeni hükümetin nesnel bir değerlendirmesini yapmanın henüz erken olduğu gerekçesine dayanarak, CHP'de beklediklerini bulamamanın hayal kırıklığını her gün erteleyip durmuşlardır. Ama bir başka gerçek ise, bu iyi niyetli ertelemenin daha uzunboylu sürmeyeceğidir. Nitekim toplumun değişik katmanlarından yükselen homurdanmaların, CHP'yi çevreleyen küçük-burjuva iyimserlik duvarlarını aşarak hükümet başkanına kadar ulaştığı gözlemlenmektedir.

Aslında CHP hükümetinin ne yapıp yapamayacağı konusunda doğru bir yargıya varmak için, uygulamadaki tutumunu beklemenin hiç de gereği yoktur. Gerek parti yapısıyla, gerek programıyla, CHP'nin, son tahlilde, bir burjuva (üstelik küçükburjuva hastalıklarının her türünü de içeren bir burjuva) partisi olduğu açık-seçik ortadadır. Gene de bu konuda kesin bir yargıya varamayanlar için altı aylık uygulama yeterli kanıt getirmiş olmalıdır.

Şimdiye dek CHP hükümetinin emekçi sınıflardan yana, geleceğe dönük bir dizi vaatler dışında, somut tek bir adım attığı söylenemez. Dahası, uluslararası tekellerin istemleri doğrultusunda, (IMF Dünya Bankası, öteki tekeller ve hiç kuşkusuz CHP ekonomi politikasını yönlendiren yeni-Keynes ekolünün Türkiye temsilciliğini üstlenen uzmanların istemleri doğrultusunda) alınmış olan bir dizi ekonomik önlemler, emekçi sınıfları, bütünüyle, mutlak bir yoksullaşmanın içine itmiştir. Örneğin, izlenen taban fiyatları politikası orta ve küçük köylünün umutlarını temelden sarsacak nitelikte olmuştur. Ücretlerin belirli bir düzeyde tutulması yolunda zaman zaman yapılan çıkışlar, hatta Türk-İş yöneticileriyle bu konuda varılan dolaylı anlaşmalar ve DİSK'e de bu yönden yaklaşım, hükümetin tutum ve niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bunların dışında kalan orta ve küçük burjuvazinin öteki katmanları ve ücretliler, yüzde 40 düzeyinde yürüyen enflasyonun boğucu baskısı altında her gün biraz daha nefes alamaz duruma düşmüşlerdir. İşsizlik ise resmî ağızlarda ifadesini bulan yüzde 20 gibi benzeri görülmedik bir oranda seyretmektedir. Bir cümle ile söylemek gerekirse, CHP'nin MC döneminden devraldığı ekonomi-politikayı olduğu gibi alıp sürdürdüğü (MC bütçesini benimsediği de anımsanırsa) söylenebilir.

CHP hükümetinin bu dönem içersinde elini-kolunu bağlayıp oturduğu da söylenemez. Ger-

çekten de ilk günden başlayarak dışa dönük çabalarının giderek yoğunluk kazandığı görülmüştür. Başbakan Ecevit, Batı kapitalizminin merkezlerini ziyaretlerinde MC hükümetlerinin elde edemediği bazı olanakların kapılarını açarken, Batının biraz da kaygı içinde izlediği Sovyetler Birliği ziyaretini de gerçekleştirmiş, oldukça da kapsamlı bir ticari anlaşma imzalamayı başarmıştır. Ama bu başarıları sınıfsal tabanı üzerine oturtmaya kalktığımızda ortaya çıkan görünüm, darboğazlarda sıkışıp kalan Türkiye burjuvazisi ve bu burjuvazinin göbekbağı ile bağlı bulunduğu yabancı tekeller hesabına atılmış adımlar olduğu yolundadır. Ecevit'in Türkiye kapitalizmi adına sosyalist ülkeler ve Orta-Doğu ülkeleriyle giriştiği akıllıca diyalog (ki Türkiye kapitalizminin bunalımının tek kurtuluş yolu olduğu *Yeni Ülke*'nin daha ikinci sayısında vurgulanmıştı) kapitalizmin rölantideki çarklarını ağır ağır harekete geçirmiş bulunmaktadır. Bu gelişmenin en somut belirtisi ise, sermaye çevrelerinin her fırsatta mevcut hükümeti destekler nitelikte açıklamalarda bulunmaları, cephe partilerinin destek isteklerini, hiç değilse "şimdilik", geri çevirmeleridir.

Hükümetin kapitalizme yeniden işlerlik kazandırmasında emekçi sınıflar adına tek beklentisi, işsizlik oranının bir ölçüde de olsa, azaltılması ve enflasyonun frenlenmesidir. Ne var ki, CHP hükümeti burda bir olguyu unutmuş görünmektedir — Türkiye kapitalizminin yoksul sofrasından arda kalanların, çalışan sınıfların boş midelerini susturacak yeterlikte olmadığı olgusu. Böylece işçi sınıfının önünde ekonomik mücadelesini daha da sertleştirerek sürdürmekten başka bir seçenek bırakılmamış oluyor. Kuşkusuz, ekonomik mücadele, işçi sınıfına siyasal mücadeleyi de birlikte getirecektir. Örgütlü işçi sınıfı adına bu bir kazanım olacaktır. Ama örgütsüz olan öteki ücretlilerin ve hele de köylülüğün, böylesine bir mücadele olanağından yoksun kaldıkları için, büyük bir hayal kırıklığıyla, mevcut düzen içersinde yeni seçenekler arayacağı doğaldır. Bu seçenekler zaten vardır. MC partilerinin beklediği de budur. Nitekim Türkeş'in MHP'si, Demirel'in AP'si ve bunları geriden de izlese Erbakan'ın MSP'si hesaplarını bunlar üzerine yapmaktadır. Demokratik güçler adına en büyük tehlike de buradan kaynaklanıyor.

Toplumun işçi sınıfı ile büyük burjuvazisi arasında kalan ve büyük bir çoğunluk oluşturan orta sınıflarında, ekonomik çıkmazlarını bugünkü hükümetle çözemeyecekleri kanısı yaygınlaştıkça, kolaylıkla yüzseksen derece çarkedip MC partilerine, özellikle de faşizmin gölgesine sığınacakları besbellidir. Küçük üreticiliğin ağır bastığı Türkiye gibi ülkelerde, bunun örnekleri sık sık görülmüştür. DP'yi iktidara geçiren ve gene onu alaşağı eden bu sınıflar olmuştur. 1960 sonrası AP'sini ayakta tutan bu sınıfların ağır bastığı görülmektedir. 5 Haziran seçimlerinde ise, CHP'nin oy patlamasında bu sınıfların ağır bastığı görülmekte-

dir. Oysa bugün orta sınıfların çeşitli katmanları, Türkiye kapitalizminin bunalımının yarattığı ağır yükün altında, yukardan aşağıya doğru ağırlaşan bir biçimde ezilmektedir ve yeni hükümet buna ilişkin elle tutulur hiç bir önlem alamamıştır. Toplumun bu katmanlarının tüketime yönelik alışkanlıklarının sonucu olarak piyasada karşılaştıkları mal darlığı da hoşnutsuzluğu artıran bir başka etkendir.

Öte yandan yaşadığımız günlerde, hepsinden de önemlisi, faşist güçlerin giderek artan bir yoğunlukta sürdürdükleri terörün, bu orta katmanlar üzerinde yaratmış olduğu korku ve tedirginlik havasının ağırlaşmasıdır. Faşizmin istediği de tamı tamına budur: Yığınların burjuva demokrasisine olan umutlarını kırmak, burjuva demokrasisinin temel öğelerini işlemez hale getirmek ve böylece yeni bir devlet tipinin, otoriter, "kerim" devlet tipinin özlemini uyandırmak. Klasik faşizmin olduğu kadar, neo-faşizmin de denenmiş yöntemidir bu. Şili'de orta sınıflar Allende yönetimine karşı bu yöntemle harekete geçirilmişti. Bugün Türkiye'de de cephe partilerinin yurdun dörtbir yanında gerçekleştirdikleri mitinglerin altında yatan asıl amaç budur. Üstelik bu amaç gizlenmemektedir de. Demirel'in, Türkeş'in, Erbakan'ın "vatan elden gidiyor" yaygarası ile kendi yandaşlarını her gün toplu kıyam hareketlerine kışkırtmaları, giderek, "ne pahasına olursa olsun bu hükümetin düşürüleceği" yolunda demeçlere ve ardından da orduya açık çağrılara kadar vardırılmıştır. Cinayet şebekelerinin sürdürdükleri insan avının büyük bir titizlikle çetelesini tutan ve bunu keyifle her gün televizyonda açıklayan cephe partileri liderleri, burjuva demokrasisinin sınırlarını çoktan aşmış, faşist yönetim olanaklarının arayışı içersindedirler. Cephe partileri sözcülerinin kanlı bir faşist yönetim özlemlerini dile getirmelerine karşın, burjuva demokrasisinin sınırları içersinde "iktidar-muhalefet diyaloğu" kurmak için iktidarın uzattığı eli her seferinde geri itmelerine karşın, CHP bu gerçeklere gözlerini kapamış, şaşırtıcı bir vurdumduymazlıkla faşizmin kanlı ellerini sıkabilme sevdasından vazgeçmemiştir. Oysa sokağı çoktan ele geçirmiş bulunan faşizme, CHP, şimdi de meydanları terketmekle kalmamış, bu meydanları dolduran yüzbinlerin anti-faşist demokratik direnişlerine de karşı çıkmıştır.

CHP "aşırı sağa" karşı olduğunu söylerken mutlaka "aşırı sola" da karşı olduğunu vurgulamayı unutmuyor. Ama "aşırı sol" ve "aşırı sağ"ın sınırlarını da henüz belirgin bir biçimde çizmiş değil. Kaldı ki "aşırı sol" olarak nitelenen küçük grupların şurada burada yürüttükleri serüvenci hareketlerle, "aşırı sağın" ülke ölçüsünde ve demokrasiye yönelik hareketlerini aynı kefeye koyabilmek için insanın yargılarında oldukça taraflı olması gerekiyor. Bugün apaçık ortadadır ki, "solda" gözüken küçük grupçukların bireysel teröre başvurarak giriştikleri dramatik eylem-

lere karşı sol kesin tavrını almıştır ve bu tutumunu hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açıklamaktadır. Üstelik sol bu kesin tutumunu salt uzun ya da kısa vadeli hesaplara dayalı bir taktiksel politika olarak da benimsemiş değildir. Sol içinde kendilerinin yapamadıklarını başkaları yaptığı için, içlerinde sakladıkları öç alma özlemlerini tatmin ettiği için, bu tür terörcü, serüvenci hareketlere alkış tutanlar çıkabilir. Ama "devrimcilik" ile serüvenciliği, yığınların öfke ve tepkisi ile bireysel terörü, bir başka deyişle marksizm ile anarşizmi birbirinden ayıranlar için, çağımız dünyasında kapitalizme bir tepki olarak yaygınlaşan ve siyasal bir eğilim haline gelen bu tür hareketleri onaylamak olanağı yoktur. Lenin'in dediği gibi "emekçi halk *olmaksızın* bütün bombalar güçsüzdür, kesenkes güçsüzdür". Ama hiç kuşkusuz emekçi sınıfların devrimci savaşımının, sana bir tokat atana öteki yüzünü çevir biçimindeki hıristiyan anlayışıyla uzak yakın bir ilişkisi yoktur. Egemen sınıfların, yanlış da olsa, sonuçları yenilgi de olsa, yığınların, suratına yediği tokada, öteki yüzünü çevirerek karşılık vermediğinin örnekleri geçmişin tarihinde görülmüştür. Umutsuzluk, yığınları sert harekete itmiştir, ama her seferinde, onları umutsuzluğa iten, şiddete başvuran egemen sınıflar olmuş, yığınlar bir tepki olarak harekete geçmiştir. Faşizm tırmanışını sürdürdükçe yığınlardaki suskunluğun büyük patlamalara dönüşebileceğini kestirmek zor değildir.

Oysa sağ tam bir bütünlük içersinde girişilen kitlesel kanlı hareketlerin arkasında olduğunu her fırsatta gösterme yarışı içersindedir. Ve CHP, solun bütün uyarılarına kulaklarını tıkarken demokratik kitle örgütleriyle diyaloğa girmek şöyle dursun, bu örgütlere karşı sağın yönelttiği suçlamalar doğrultusunda önlemler almak sevdasına kapılmıştır. Bu tutumun sonucu olarak, tarihinde ilk kez geniş yığınların desteğini sağlamış bulunan demokratik kitle örgütü halinde burjuva yasalarının uygulanmasını isteyen ve onun savaşımını veren bir polis örgütünün üyeleri kurşunlanır, merkezleri bombalanırken hükümet, ayağının altındaki dalı keserek, bu örgütü kapatma yolları aramıştır.

Bugün ülke ölçeğinde yürütülen terör ve şiddet, bir ölçüde amacına ulaşmış sayılır. Bir iç savaşın boyutlarına ulaşan ölü ve yaralı sayısı her gün biraz daha kabarırken, korku ve tedirginliğin ulaştırılmadığı devlet kuruluşu, toplum kesimi kalmamış gibidir. İnsanın en temel hakkı olan yaşama özgürlüğünün kalmadığı bir toplumda başka özgürlükten sözedilemeyeceği besbellidir. Tartışmasız bir gerçektir ki, CHP, hükümet olmuştur, ama iktidar olamamıştır. İktidar olmadığı sürece de, her an hükümetten uzaklaştırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dahası, CHP âdeta iktidar olmama yolunda direnmektedir. Yasamadaki gücü etkisiz haldedir. Malatya, Iğdır, Manisa ve pek çok yerde sürdürülen yı-

ğınsal tertipler karşısında bile CHP'li parlamenterler hareketsiz kalmışlar, halkın içine girip yığınlar üzerinde yaratılan korku ve tedirginliği dağıtacakları yerde, hükümetin alacağı önlemleri bekler duruma düşmüşlerdir. Oysa Malatya olayları gibi son derece büyük tertiplerin en azından niteliğini belirlemek, ya da perde arkasındaki güçleri kamuoyuna duyurmak yönünden yasama görevini yerine getirmiş olsalardı, faşizmin gerçek yüzünü kolaylıkla yığınlar önünde teşhir etmiş olurlardı.

CHP'nin gerek yürütmede gösterdiği ikircikli tutum, gerekse yasama alanında cephe partilerinin de çeşitli engellemeleriyle de desteklenen hareketsizlik, doğal olarak yargı gücünün de faşizmin baskı ve saldırı hedefi haline gelmesine yolaçmıştır. Demokrasinin saygınlık kazanmış organları olarak Danıştaydan sonra Anayasa Mahkemesine yapılan saldırıları, savcı Doğan Öz'ün kurşunlanması, öteki savcı ve hakimlerin ölümle tehdidi ve Anayasa öğretim üyesi Server Tanilli'nin kurşunlanması, yargı organlarının işlerliğini engelleme yönünden başarılı adımlar atılmış olduğunu göstermektedir.

Faşist güçlerin devleti ele geçirmek amacıyla bütün ülkeyi bir yangın ve talan alanına çevirmiş olmasına, yağma, çapulculuk, kundaklama, yüz milyonlarla ifade edilen sabotajlar, kitlesel kıyamlara karşın, üstelik bunların kaynağının da besbelli olmasına karşın, CHP hükümetinin faşizme karşı kararlı bir konuma girmemesi, ister istemez akla başka sorular getirmektedir. Bunalımdan bunalıma sıçrayan çağımız kapitalizminin karşısında her gün güçlenen ve tekelci kapitalizmin temelini tehdit eden işçi sınıfı hareketine karşı, elaltında beslediği neo-faşizmin, tekelci kapitalizmin bu şımarık çocuğunun koruyuculuğunu üstlenmiş burjuvaziyle bir anlamda bir pazarlık mı sözkonusudur? Burjuva demokrasisinin en gelişkin olduğu ülkelerde bile faşizm bir insanlık suçu olarak yasaklanmıştır. Ama tekelci burjuvazi durumunu sallantıda gördüğü için faşist partileri bu ülkelerde yeniden canlandırmıştır. İngiltere'de, İtalya'da, Almanya'da yasaklara karşın neo-faşist partiler faaliyetlerini yürütmektedirler. Ne var ki, faşizmin acı deneyimini daha unutmamış halk yığınlarının sert tepkileri karşısında çok sınırlı bir alanda sıkıştırılmışlardır. Türkiye'de ise, komünist partinin yasak olmasına karşın, Ecevit gibi demokrat bir lider, faşizmle uzlaşma çağrılarını yineleyip durmaktadır. CHP hükümetinin çıkmazı, bu son derece ters durumdan kaynaklanıyor. Faşizm, demokrasinin karşıtı olduğuna göre, demokrasi adına onunla mücadele edecek yerde, uzlaşma yolları aranması, yukarda yöneltilen sorunun pek de akla-aykırı olmadığını göstermektedir.

Hiç kuşkusuz, faşizme karşı en kararlı savaşımı verecek olan emekçi sınıflar ve bu sınıfların siyasal örgütleridir. Solun içinde bulunduğu dağınıklık böyle bir savaşımı tavsatan en büyük en-

gel olduğu kadar, CHP'nin kararsızlığının asıl kaynağı olmaktadır. CHP'nin demokrasiyi yaşatmak ve geliştirmek yolunda iyi niyetle çaba gösterdiğini, haksızlık etmemek için vurgulamak gerekir. Ecevit hükümetini, kendi içinde ve kitleler önünde yanıltan bir başka şey de şudur: Ecevit hükümeti, devlet kadrolarında, "faşistleştirme"yi önemli ölçüde durdurmuştur, okullarda "faşistleştirme"yi önlemek yolunda ileri adımlar atmıştır. Ne var ki, "faşistleştirme" sürecini gerileterek, kurumlaştırılmış silahlı terörist faşist örgütleri, çembere alacağını ve ateşin kendiliğinden söneceğini sanmıştır. Tersinden başlanmıştır diyemeyeceğiz, ama, birincil olan yalnızca ihmal edilmekle kalmamış, altı aylık yanlış bir tutum, her şeyden önce, faşizmin, psikolojik savaşta baskın çıkmasına neden olmuştur.

Sol, kendi temel sorununu çözümlemedikçe, bir başka deyişle bugünkü dağınıklığına son verecek siyasal bir bütünlüğe kavuşmadıkça, CHP gibi siyasal güçlerin sağın kucağına kayması önlenemez, tutarlı bir siyasal çizgi izlemesi beklenemez. Türkiye solu bir yandan bu en ivedi görevi hemen gündeme getirirken, bir yandan da bütün eksikliklerine, aksaklıklarına karşın, CHP demokrasiden yana savaşımını sürdürdükçe, onu destekleyecektir.

Burjuva demokrasisinin sınırları çerçevesinde, mevcut koşullarda bir başka seçeneğin bulunmayışından ötürü, bugünkü hükümetin ayakta durması yolunda aktif bir destek göstermek zorunda olan ilerici-devrimci çevreler, CHP'ye koydukları gerçek teşhisi yığınlar önünde sergilemek görevini gözardı ederek, bu hükümetin demokratikleşme yönelimi doğrultusunda kararlı adımlar atmasının sabırlı bir bekleyişi içersindedir.

V. ERDOĞDU

ÜLKE'DEN OKURA

Yeni Ülke, bu sayısı ile birinci yılını tamamlamış olmaktadır. İlk sayısıyla pek çok eksiklikleri, aksaklıkları birlikte taşımasına karşın, dergi, yayın öncesinde hazırladığı programını, tümüyle olmasa da, büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. İkinci yılına, kuşkusuz, daha deneyimli, daha hazırlıklı olarak girecektir.

Türkiye ölçülerinde gerek kapsamı yönünden, gerekse de hacmi yönünden, büyük sayılabilecek böyle bir derginin niteliğini belirli bir düzeyde tutmak, dergiyi çıkaranların olduğu kadar, okurlarının da yüklenmek zorunda oldukları bir görevdir. Bu görevi yerine getirmenin birincil koşulu, dergi ile okuru ara-

sında, canlı, sağlam bir birlik kurmaktır. Bugüne dek bu birliğin tam olarak kurulduğunu söylemek olanaksız. Ancak önümüzdeki yıllarda bu konuda gerek derginin, gerekse de okurun bu yönde çaba göstermesi zorunludur. Dergi, okurdan gelecek eleştiri ve uyarılara sayfalarını açık tutacak; çeşitli konulardaki değişik görüşlerin tartışılmasına olanak sağlayacaktır. Derginin üç aylık oluşu, yazarı açısından, işlenen konunun kapsamlı olarak değerlendirmesini kolaylaştırırken, okur açısından da, işlenen konuyu derinlemesine irdeleme olanağı bulabilmesi avantajı yanında, yaşadığımız dönemin özelliğinden gelen olayların ivmeli gelişimini izleyememek gibi dezavantajı da vardır. Gene de, bu eksiklik, derginin "Açıklamalar, Değinmeler, Yanıtlar" bölümünde bir ölçüde de olsa giderilebilirdi. Ama bu bölüme, bugüne değin gerekli ağırlık verilememiştir. Önümüzdeki sayılarla birlikte, bu bölüme özel bir özen gösterilecektir.

Derginin en büyük sorunu ise, her sayısında katlanarak artan maliyet yükselmesidir. Dergi, ilk sayısı hazırlanırken kâğıdın topunu piyasadan 200 liraya almıştı. Daha sonraki her sayıda kâğıt fiyatları düzenli bir artış göstererek, bu son sayısında topuna 470 lira ödemek zorunda kaldı. (Üstelik, piyasada kâğıt bulunmadığı için, dergi, on günlük bir gecikmeyle yayınlanabildi.) Öte yandan, matbaa giderleri de, o ölçüde arttı. Bu durumda, derginin yayınının sürdürülmesi için yeni bir fiyat düzenlemesi zorunlu hale geldi. Ancak, bu düzenlemeyi, yeni yılının başında, yani 5. sayısı ile yapmayı uygun görmüştük. Ne var ki, gazeteler ve "okul kitapları" yapan büyük yayınevleri lehine kâğıt fiyatlarında yapılan son indirimle birlikte, bu kuruluşların artan talebi serbest piyasada kâğıt karaborsasını körükleyen bir başka neden oldu. Dolayısıyla, yukarda belirtilen gazete ve yayınevleri dışında kalan yayınevleri ve dergiler kâğıt bulmakta büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldılar ve doğal olarak fiyatlardan da o ölçüde etkilenildi. Okur, bu tür yayınları bir yıl öncesine kıyasla çok daha pahalıya izlemek zorunda kaldı.

İlân, indirimli kâğıt, vb., vb. olanakları bulunmayan, ama belirli bir işlevi yerine getirmek görevini üstlenmiş olan *Yeni Ülke* ve benzeri yayınların varlıklarını sürdürebilmelerinin tek seçeneği, koşulların ağırlaştırdığı yükü okurları ile birlikte omuzlamaktı. Bu nedenle, *Yeni Ülke*'nin fiyatını 40 liradan, 60 liraya çıkarmış bulunuyoruz. Aboneyi ise *şimdilik* eski fiyatında tutuyoruz.

Okurlarımızın bizi anlayışla karşılayacaklarını umuyor ve destek olmalarını diliyoruz.

Saygılarımızla.

YENİ ÜLKE

ZORUNLU BİR AÇIKLAMA

Bilindiği gibi, *Yeni Ülke* dergisi yanında, *Ülke Yayınları* adıyla zaman zaman kitap yayını da yapmaktayız. *Ülke Yayınları* arasında, bugüne değin çıkan kitaplar sırasıyla şunlardır: Şefik Hüsnü, *Türkiye'de Sınıflar*; Ahmet Kardam, *CHP Nedir, Ne Değildir?*; Halit Çelenk, *İdam Gecesi Anıları ve Kararlar*. Kuşkusuz, bu tür yayınlar, *Ülke Yayınları* tarafından önümüzdeki yıllarda sürdürülecektir.

Şu günlerde *Ülke Yayıncılık* adıyla kitap yayını yapan bir yayınevinin, pek çok çevrede, çeşitli yanlış yorumlara ve yanılgılara neden olduğu anlaşılmaktadır. *Yeni Ülke Dergisi* ve *Ülke Yayınlarının* *Ülke Yayıncılık*la hiç bir ilişkişi olmadığım özellikle belirtiriz.

V. E.

HALİT ÇELENK

İDAM GECESİ ANILARI VE KARARLAR

ÜLKE YAYINLARI

30 lira

ÜLKE

BİRİNCİ CİLT

YAZARLAR DİZİNİ

(N° 1: EKIM KASIM ARALIK 1977; N° 2: OCAK ŞUBAT MART 1978; N° 3: NİSAN MAYIS HAZİRAN 1978; N° 4: TEMMUZ AĞUSTOS EYLÜL 1978)

AREL, İ., *Türk Plancılık Deneyimi ve MC İktidarının 1978 Program Bütçesi*, n° 2, s. 73-87.

BAĞIMSIZ TÜRKİYE, ABDURRAHİM ULUĞER, *ÜLKE*, MİHRİ BELLİ, *"En Büyük Tehlike" Üzerine Açıklama, Mektup ve Notlar*, n° 2, s. 287-290.

BARANER, REŞAT FUAT, *En Büyük Tehlike; — Milli Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü...*, n° 1, s. 221-257.

BİLGİ, ALAATTİN, Kapital *Çevirisi Üzerine Bir Söyleşi*, n° 3, s. 208-220.

BÖRTÜCENE, İCEN, *Köylülüğün Farklılaşması Üzerine*, n° 1, s. 169-220.

CORNU, AUGUSTE, *Marx, Ricardo'nun Değer Teorisinin Yadsınması ve Hegel'in Yapıtlarındaki Emek Kavramının Eleştirisi*, n° 2, s. 249-272.

ÇAVDAR, TEVFİK, *Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler — Burjuva-Liberal Düşün Akımlarının Doğuşu ve Hayata Geçirilme Savaşımı (1839-1878)*, n° 3, s. 113-177.

—, *Türkiye'de Burjuva Demokratik Düzene Yönelik İlk Hareketler — Burjuva-Devrimci Akımların Doğuşu ve Hayata Geçirilme Savaşımı (1878-1908)*, n° 4, s. 203-273.

ÇELENK, HALİT, *12 Mart Hukuku*, n° 3, s. 54-80.

ERDOĞDU, SEYHAN, *Ev Kirası ve Arsa Rantı Üzerine*, n° 2, s. 88-108.

ERDOĞDU, VAHAP, *Demokratik Güçbirliği ve 5 Haziran Seçimleri*, n° 1, s. 104-168.

—, *Emperyalizmin Güncel Çelişkileri ve Türkiye Kapitalizminin Bunalımı*, n° 2, s. 5-72.

—, *12 Mart ve 12 Martı Hazırlayan İç ve Dış Koşullar Üzerine*, n° 3, s. 7-53.

—, Ecevit Hükümetinin Altı Ayı ve Faşizme Karşı Tutumu, n° 4, s. 324-329.

ERDOST, MUZAFFER, *Faşizm Üzerine Bir Deneme*, n° 1, s. 4-103.

—, *Asya Üretim Biçimi ve Kapitalist Üretime Geçiş Koşulları ve Osmanlı İmparatorluğunda Üretim İlişkilerinin Feodal Niteliği ve Sonuçları*, n° 2, s. 109-248.

—, *Ulusal Kültür Üzerine*, n° 3, s. 178-205.

—, *Toprak Mülkiyet Biçimleri Açısından Köylülük*, n° 4, s. 161-187.

E., M., *Nüfus Sorunu ve Malthus*, n° 1, s. 286-294.

—, *Ekim Devriminin Sosyalist Niteliği ve Demokratik Devrimi Tamamlaması, Bağımlı Ülkelerde Devrimin Farklılığı*, n° 2, s. 279-287.

—, *Doğan Öz'ün Öldürülmesi, Ecevit Hükümetinin, Demokrasiyi Esenliğe Çıkarma Siyasasında, Artık Bir Dönemeç Olmadır*, n° 3, s. 227-230.

—, *Savak ve Kürt Hareketi Üzerine Bazı Düşünceler*, n° 4, s. 318-323.

FİNCANCI, YURDAKUL, *Avrupa Komünizmi*, n° 4, s. 7-180.

GELENCİK, RAGIP, *Türkiye'de Köylülüğün Dağılımı*, n° 4, s. 182-202.

M., O., La Pensée'*de Kültür Sorunu — Lenin'e Göre Kültür Geleneğinde Kopuş ve Süreklilik — Latin Amerika'da Anlatı ve Gerçeklik — Sovyet Yazarları Birliği Üzerine Bir Konuşma*, n° 3, s. 230-238.

MİLLER, A. F., *Türkiye ve Boğazlar Sorunu*, n° 1, s. 258-285.

NEJAT, ETHEM, *İlk Eğitim Reformu*, n° 4, s. 274-303.

SOMER, KENAN, *Leninist Diktatora Sorunsalı Üzerine Bir İrdeleme Girişimi (İlk Vargılar)*, n° 3, s. 89-112.

STORİM, *Türk-Sovyet Dostluğu Üzerine*, n° 4, s. 304-317.

ÜLKE, *Çıkarken*, n° 1, s. 1-3.

—, *Bütünleşme Özlemi ve Geçmişi Bölmek*, n° 2, s. 1-4.

—, *Faşizm mi, Demokrasi mi?*, n° 3, s. 1-6.

—, *Bölünmeler ve İki Farklı Niteliği*, n° 4, s. 1-6.

—, Ülke'*den Okura*, n° 4, s. 329-330.

VERNEY, ERIC, *Lenin Gizlilikte*, 2, s. 273-278.

—, *Lenin'in Son Günleri*, n° 3, s. 221-226.

yeni

ÜLKE

1

ÇIKARKEN
ÜLKE

FAŞİZM ÜZERİNE BİR DENEME
MUZAFFER ERDOST

DEMOKRATİK GÜÇBİRLİĞİ VE 5 HAZİRAN SEÇİMLERİ
VAHAP ERDOĞDU

KÖYLÜLÜĞÜN FARKLILAŞMASI ÜZERİNE
İCEN BÖRTÜCENE

EN BÜYÜK TEHLİKE!
MİLLÎ TÜRK DAVASINA AYKIRI BİR CEREYANIN İÇYÜZÜ..
REŞAT FUAT BARANER

TÜRKİYE VE BOĞAZLAR SORUNU
A. F. MİLLER

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELER YANITLAR
NÜFUS SORUNU VE MALTHUS
M. E.

yeni

ÜLKE

2

BÜTÜNLEŞME ÖZLEMİ VE GEÇMİŞİ BÖLMEK
Ü L K E

EMPERYALİZMİN GÜNCEL ÇELİŞKİLERİ VE
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN BUNALIMI
VAHAP ERDOĞDU

TÜRK PLANCILIK DENEYİMİ VE MC İKTİDARININ
1978 PROGRAM BÜTÇESİ
İ. AREL

EV KİRASI VE ARSA RANTI ÜZERİNE
SEYHAN ERDOĞDU

ASYA ÜRETİM BİÇİMİ VE KAPİTALİST ÜRETİME
GEÇİŞ KOŞULLARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA
ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL NİTELİĞİ
VE SONUÇLARI
MUZAFFER ERDOST

MARX, RICARDO'NUN DEĞER TEORİSİNİN
YADSINMASI VE HEGEL'İN YAPITLARINDAKİ
EMEK KAVRAMININ ELEŞTİRİSİ
AUGUSTE CORNU
(KENAN SOMER)

LENİN GİZLİLİKTE
ERIC VERNEY
(A. ALTINDAL)

AÇIKLAMALAR DEĞİNMELER YANITLAR
EKİM DEVRİMİNİN SOSYALİST NİTELİĞİ VE
DEMOKRATİK DEVRİMİ TAMAMLAMASI,
BAĞIMLI ÜLKELERDE DEVRİMİN FARKLILIĞI
M. E.

"EN BÜYÜK TEHLİKE" ÜZERİNE AÇIKLAMA,
MEKTUP VE NOTLAR

yeni ÜLKE

3

FAŞİZM Mİ, DEMOKRASİ MI?
YENİ ÜLKE

12 MART VE 12 MARTI HAZIRLAYAN İÇ VE DIŞ KOŞULLAR ÜZERİNE
VAHAP ERDOĞDU

12 MART HUKUKU
HALİT ÇELENK

LENİNİST DİKTATORA SORUNSALI ÜZERİNE BİR İRDELEME GİRİŞİMİ
(İLK VARGILAR)
KENAN SOMER

TÜRKİYE'DE BURJUVA DEMOKRATİK DÜZENE YÖNELİK İLK HAREKETLER
BURJUVA-LİBERAL DÜŞÜN AKIMLARININ DOĞUŞU VE HAYATA GEÇİRİLME SAVAŞIMI
(1839-1908)
TEVFİK ÇAVDAR

ULUSAL KÜLTÜR ÜZERİNE
MUZAFFER ERDOST

ALAATTİN BİLGİ İLE *KAPİTAL* ÇEVİRİSİ ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ

LENİN'İN SON GÜNLERİ
ERİC VERNEY
(A. ALTINDAL)

AÇIKLAMALAR DEĞINMELER YANITLAR
DOĞAN ÖZ'ÜN ÖLDÜRÜLMESİ, ECEVİT HÜKÜMETİNİN, DEMOKRASİYİ ESENLİĞE ÇIKARMA SİYASASINDA, *ARTIK* BİR DÖNEMEÇ OLMALIDIR
M. E.

LA PENSÉE'DE KÜLTÜR SORUNU
LENİN'E GÖRE KÜLTÜR GELENEĞİNDE KOPUŞ VE SÜREKLİLİK
LATİN AMERİKA'DA ANLATI VE GERÇEKLİK
SOVYET YAZARLARI BİRLİĞİ ÜZERİNE BİR KONUŞMA
O. M.

yeni ÜLKE

ÜÇ AYLIK SİYASAL DERGİ

Sahibi: *Vahap Erdoğdu*; Yazılşleri Müdürü: *Ali İhsan Torun*; Yönetim Yeri: Bağlar Caddesi, Seyran Sokak 13/a, Ankara; Yıllık Abone: 150 TL. (Yurtdışı aboneler, ayrıca 100 TL. posta gideri eklemelidir); Basıldığı Yer: *İlkyaz Basımevi*, Ankara; Yazışma ve Havale Adresi: ÜLKE, P.K. 512, Kızılay-Ankara.